

Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті

ХАБАРШЫ

«Әлеуметтік және саяси ғылымдар»
сериясы
№2(58), 2017

2001 ж. бастап шығады.
Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір

Бас редактор:

ҚР ҰҒА корр. - мүшесі, филос.ғ.д., проф.
Р.Б. ӘБСАТТАРОВ

Бас редактордың орынбасары:
Г.О. Насимова – с.ғ.д., проф.

Редакция алқасы:

З.К. Шаукенова – э.ғ.д., проф.,
Г.С. Абдирайимова – э.ғ.д., проф.,
З.Ж. Жаназарова – э.ғ.д., проф.,
Лим Че Ван – PhD докторы, проф.
(Корея),
Н.П. Нарбут – э.ғ.д., проф. (Ресей),
И.А. Рау – филос.ғ.д., проф. (Германия),
Т.Ж. Қалдыбаева – э.ғ.д., проф.,
С.В. Решетников – с.ғ.д., проф.
(Белоруссия),
Лоранс Тен – PhD докторы, проф.
(Франция),
А.И. Шалтыков – с.ғ.д., проф.,
Н.Б. Сейсен – с.ғ.к., доцент
Е.А. Харьковщенко – филос.ғ.д., проф.
(Украина)
Н.П. Медведев – с.ғ.д., проф. (Ресей),
А.Ж. Мұқажанова – с.ғ.д., доцент
Ж.А. Нұрбекова – э.ғ.д., доцент
(жауапты хатшы)

© **Абай атындағы**

**Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті, 2017**

Қазақстан Республикасының мәдениет
және ақпарат министрлігінде 2009 жылы
мамырдың 8-де тіркелген №10107-Ж

Басуға 31.04.2017 қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 21.25 е.б.т.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 147.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университетінің
«Ұлағат» баспасы

**М А З М Ұ Н Ы
С О Д Е Р Ж А Н И Е**

**САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ
ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ**

Абсаттаров Р.Б. Comparative political method: the Nature and types.....	3
Қыдырбекулы Д.Б. Некоторые вопросы об историческом пути казахского народа к независимости в 18-19 веках.....	8
Altayev Zh., Suleimenov P. Socio – political views of Abu Nasr al-Farabi.....	15
Seisen N. Modernization and values: national questions.....	21
Абсаттаров Г.Р. Управление процессом воспитания правовой культуры людей в политическом пространстве.....	26
Rakhimova G.D. The Basic principles of implementation of Etnopolicy in the USA and EU countries.....	33
Сейсен Н.Б. Саясатты жаңғырту процесі кезіндегі халықтардың саяси-әлеуметтік бірігуі.....	37
ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ	
Nurbekova Zh.A. Ospanova A.N. Cooperation between Kazakhstan and the USA in the field of education and science.....	42
Жаназарова З.Ж., Сатыбаева А.У., Калдина С.С. Денелік мүмкіндіктері шектеулі тұлғаларды теориялық зерттеу мен олардың қазақстандағы жұмыспен қамтылуы.....	48
Azamatova A.B., Balpanova N.A. "Kazakhstan's cyber shield" - a priority vector of implementation of the national security of the Republic of Kazakhstan.....	53
Кенжебаева З.С. Қазақстан Республикасында еңбек өнімділігін арттыру жолдары.....	56
Beimbetova A.E. Factors influencing on formation and development market of tourist services.....	60
Momykulova Sh.O. The problems of the socio-economic development of light industry in Kazakhstan.....	64

Казахский национальный
педагогический
университет имени Абая

ВЕСТНИК

Серия «Социологические и
политические науки»
№ 2(58), 2017

Выходит с 2001 года.
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор:
член-корр. НАН РК, д.филос.н., проф.
Р.Б. АБСАТТАРОВ

Зам. главного редактора:
Г.О. Насимова – д.полит.н., проф.

Редакционная коллегия:

З.К. Шаукенова – д.с.н., проф.,

Г.С. Абдирайимова – д.с.н., проф.,

З.Ж. Жаназарова – д.с.н., проф.,

Лим Че Ван – д. PhD, проф.

(Южная Корея),

Н.П. Нарбут – д.с.н., проф. (Россия),

И.А. Рау – д.филос.н., проф. (Германия),

Т.Ж. Калдыбаева – д.с.н., проф.,

С.В. Решетников – д.п.н., проф.

(Белоруссия),

Лоранс Тен – д. PhD, проф. (Франция),

А.И. Шалтыков – д.полит.н., проф.,

Н.Б. Сейсен – к.полит.н., доцент,

Е.А. Харьковщенко – д.филос.н., проф.

(Украина),

Н.П. Медведев – д.полит.н., проф.,

(Россия),

А.Ж. Мукажанова – д.полит.н., доцент,

Ж.А. Нурбекова – д.с.н., доцент

(ответ. секретарь)

© Казахский национальный
педагогический университет
имени Абая, 2017

Зарегистрировано
в Министерстве культуры и информации
Республики Казахстан
8 мая 2009 г. №10107-Ж

Подписано в печать 31.07.2017.
Формат 60x84 1/8. Объем 21,25 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 147.

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального
педагогического
университета имени Абая

Shedenova N.U., Nogaibayev Y.O. Conceptual approaches to the study of the relationship between labor migration and social inequality.....	71
Мадалиева Ж.Қ. Білім беру философиясының мәні мен мазмұны.....	75
Джанкадыров С.С. Патриоттық тәрбие мәселесі туралы.....	80

**ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ
ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ
ЗЕРТТЕУЛЕРІ
СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ
КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ**

Абсаттаров Р.Б. Рау И.А. Ф.Ницше о национальном вопросе.....	85
Абсаттаров Р.Б. Рау И.А. Интеллект, память тела и его «разумность». К проблеме «Человек».....	95

**ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ
ТРИБУНА ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ**

Ожукеева Т.О., Ботбаев А.Н. Развитие инновационной деятельности в Кыргызской Республике.....	103
---	-----

**ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ
ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ**

Tauenov K.E., Zhumagulov M.O. Modernization and national interests of Kazakhstan in foreign policy: statement of problems.....	107
Адилова Л.Г. Особенности становления социальной политики в Казахстане.....	112
Berkinbayeva G.O. Isaeva Zh. I. Alimbayev A.A. Techniques Aimed At The Development Of Dialogical Speech.....	117
Дуйсенбайқызы А. Қазақ жүздерінің қалыптасуының кейбір мәселелері.....	121

**ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК
В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ**

Құсайынов Ө., Сүлейменов П.М. Имандылық, адамгершілік, ислам философиясының негізі.....	125
--	-----

Kazakh national
pedagogical university after Abai

BULLETIN

Series of
«Sociological and Political sciences»
№ 2(58), 2017

Periodicity – 4 numbers in a year
Publishing from 2001

Editor-in-Chief:
member-correspondent of NSA
of RK, doctor of philosophical science, professor
R.B. ABSATTAROV

Deputy Editor:
G.O. Nasimova – doctor of political science, professor

Editorial Board:

- Z.K. Shaukenova** – doctor of sociological science,
professor,
G.S. Abdirayimova – doctor of sociological science,
professor,
Z.Zh. Zhanazarova – doctor of sociological science,
professor,
T.Zh. Kaldybaeva – doctor of sociological science,
professor,
A.I. Shaltykov – doctor of political science, professor,
N.B. Seisen – candidate of political sciences, associate
professor,
Lim Chae Wan – doctor of political science, professor
(South Korea),
N.P. Narbut – doctor of sociological science,
professor (Russia),
I.A. Rau – doctor of philosophical science, professor
(Germany),
S.V. Reshetnikov – doctor of political science,
professor (Belarus),
Lourans Ten – doctor of sociological science,
professor (France),
Kharkovshchenko Ye.A. – doctor
of philosophical science, professor (Ukraine),
Medvedev N.P. – doctor of political science,
professor, (Russia),
Mukazhanova A.Zh. – doctor of political science,
associate professor,
Nurbekova Zh.A. – doctor of sociological science,
associate professor
(executive secretary)

© Kazakh national pedagogical university after
Abai, 2017

The journal is registered by the
Ministry of Culture and Information RK
8 May 2009. N10107 – Ж

Signed to print 31.07.2017 Format 60x84 1/8.
Volume 21.25 – ubl.literature. Edition 300 num.
Order 147.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat»
Kazakh National Pedagogical University after Abai

- Нурбекова Ж.А., Байбулекова Л.А.,
Примжарова К.К.** Мониторинг и анализ рынка
корпоративных облигаций Республики Казахстан:
социологический анализ..... 130
Seisen N. Peculiarities of political modernization in the
Republic of Kazakhstan: national and general
aspects..... 135
Абсаттаров Г.Р. Управление процессом
самовоспитания правовой культуры студенческой
молодежи: политологические аспекты..... 139

**МЕРЕЙ ТОЙ
ЮБИЛЕЙ**

- Абсаттаров Р.Б. Шалтыков Ә.** Ғұлама
академик..... 144
Ыбырайым Б. Ғалым және заман..... 156
Каймулдинова К.Д. Академик Ә.С. Бейсенованың
ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ
негізгі бағыттары..... 159
Әбсаттаров Р.Б., Шалтыков Ә. Абыз
академик..... 164

ISSN 1728-8940

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh national pedagogical university after Abai

ХАБАРШЫ

ВЕСТНИК

BULLETIN

«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№2(58)

Алматы, 2017

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh national pedagogical university after Abai**

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

**«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№2(58) 2017**

Алматы

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ

МРНТИ 11.07.21

*R.B. Absattarov*¹

¹*head of the department of political science and social and philosophical disciplines, KazNPU named after Abay, doctor of philosophical sciences, professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of RK Almaty, Kazakhstan*

COMPARATIVE POLITICAL METHOD: THE NATURE AND TYPES

Abstract

The article considers topical issues of the nature and types of comparative political method which is still insufficiently studied in political science. The article points out that in the comparison increases the validity of theoretical generalizations, they become synthesized in nature. However, article also focuses on the discussion questions.

Key words: policy, comparison, state, country, essence, similarity, difference, General, special, method, analysis, type, classification, approaches, assessment.

Аңдатпа

*Р.Б. Әбсаттаров*¹

САЛЫСТЫРМАЛЫ САЯСИ ӘДІС: МӘНІ ЖӘНЕ ТҮРЛЕРІ

¹*ҚР ҰҒА корреспондент – мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің саясаттану және әлеуметтік – философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі Алматы қ., Қазақстан*

Мақалада саяси ғылымда әлі де жете зерттелмеген салыстырмалы саяси әдістің түрлері және мәнінің өзекті мәселелері қарастырылды. Салыстыру барысында теориялық жалпылауды негіздеу жоғарылайтыны, олар синтез жасау (жинақтау) сипат алатыны мақалада айтылған. Сонымен қатар мақалада дискуссиялық мәселелерге де көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: саясат, салыстыру, мемлекет, ел, мән, ұқсас, талдау, түр, классификация, ыңғай, бағалау.

Аннотация

*Р.Б. Абсаттаров*¹

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ ПОЛИТИЧЕСКИЙ МЕТОД: СУЩНОСТЬ И ВИДЫ

¹*член – корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор, заведующий кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая г. Алматы, Казахстан*

В статье рассматриваются актуальные вопросы сущности и видов сравнительного политического метода, которые еще недостаточно изучены в политической науке. В статье отмечается, что при сравнении повышается обоснованность в теоритических обобщений, они приобретают синтезированный характер. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: политика, сравнение, государство, страна, сущность, сходство, различие, общее, особенное, метод, анализ, вид, классификация, подходы, оценки.

For comparative politics method problems are central. Actually, comparative politics got its name exactly by the method, not the subject. On this basis, many scholars deny for comparative political science your own subject and, accordingly, the specificity of his own theory, saying that comparative politics is the whole of political science that uses the comparative method. At the time, Emile Durkheim stressed that the comparative is all sociology.

As a research method, the comparison makes the originality of the research, not only in technique, but in the result gain knowledge [1]. When comparing increases the validity of theoretical generalizations, they acquire a synthesized character. However, it should be remembered that comparative politics is not only the method of comparison, as well as the comparative method can be used in other Sciences.

The comparison supports as general installation knowledge. In everyday practice we are all somehow matched to each other. What is the essence of similes and comparisons? What is their nature? In the role of prompter here can speak the language. When comparing things or phenomena are put side by side. When compared they are equal and compared. There are similarities, i.e., moving to the same place, the convergence, or overlap, i.e., overlap each other, fall in one place. There may be differences, i.e. different faces, their multiplication. Even when this approach is quite justified to say that the comparison method is a method of identifying and similarities in the phenomena they are studying. It is not that other, as the two possible comparison operations. The first is the operation of identifying, based on finding similar features. The second is the operation of distinction, establishing and explaining the differences. In accordance with the fact which operations is used, the comparison may be complete (if it consists of two operations – identification and differences) and incomplete (if it consists of only one operation).

Similar and different, general and specific leads to the question: compared to what? Sooner or later it becomes clear that it is more efficient to compare a unique phenomenon not to each other, but with the kind of standard sample. Indeed, the comparison is performed in the mapping compare the realities with the standard, which can be words, concepts, value judgments, ideal types, etc.

Returning to the issue of varieties of political knowledge, it can be argued that different levels are typical of its standards, criteria, and measures of comparison. For ordinary knowledge is words and concepts, doctrinal concepts and perfect design, scientific – special tools, comparison, ideal type, model, sample, pattern, typology, etc. For scientific knowledge is characterized by problematization of the comparison, the constant return to the question of equivalent extent and effective criteria, i.e. a high degree of critical reflection.

The benchmark for comparison contains within itself, as a rule, two sides of: *generating a model and a taxonomy, i.e. build a number of classification*. In this context, the comparison acts as a liaison between the abstractions of our thinking and the specifics of direct perception of reality. Conventionally, the first universal, the second is unique. In political science a comparison connects political philosophy, theory and real political practice.

Given these opportunities, comparative studies may well play the role of scientific experiment in which it is possible, for example to install, confirm whether the facts of any pattern or not, or Vice versa, to withdraw from a number of facts any regularity. John Stuart mill wrote that when comparing the historical facts, the researcher tries to find some generalizing empirical laws. A priori deduce them from the laws of human nature impossible.

The comparative method focuses primarily on producing empirical generalizations in the form of laws, correlations, models, typologies and classifications. To some extent, the results of the comparative analysis are descriptive and illustrative. Therefore, some researchers believe that the comparison does not give new knowledge. A number of researchers have a higher opinion of the capabilities of the comparative method. For example, Lawrence Mayer writes that the tendency in comparative politics to the empirical analysis allows obtaining middle range theories, but this does not mean that comparative politics may be satisfied with this and not to demand closer ties with the political theory and philosophy. Despite the difference in approaches should be recognized that the comparison is rarely used as an end in itself to research, it is an approach to the subject, a kind of methodological research strategy, research outlook [2].

Despite the seeming simplicity in fact, the comparison is a complex research technique. His organization typically includes a number of essential operations that allows speaking about an algorithm of operationalization of the comparison.

The first step in the comparative study is conceptualization, i.e. the choice of theories and hypotheses, conditional objects for a comparative study. On their basis, selection of variables or criteria for comparison is carried out. Under variables refers to the characteristics, quality study political phenomena, the measurement of which can be applied non-metric or metric scales. Variables transformed into indicators and indexes with which the measurement is made. The measurement leads to the identification or discernment, which in fact, is complete

or incomplete comparative analysis. The results obtained in the comparative procedures, or confirm the selected theory, or deny it, giving the material to develop a new.

For example, for comparative analysis, we have chosen the problem of the organization of countries. Conceptualizing our choice, we need to clarify the object for comparison: it is not just an abstract device, but a territorial - political, state structure, moreover, its specific - a kind - federation. So we defined a hypothesis or a theory - federalism. Further we specify objects for comparison - federal arrangements of the countries. Now we select the variables for comparison. They can be the following categories: history of the development of federal relations, federal state formations, modern constitutional provisions on federalism - subjects of the federation, government bodies in them, spheres of legislation and exclusive competence of the center, subjects, the sphere of competing legislation, the principles of the federal system, the political doctrines of federalism etc. Comparative analysis of federalism can be performed in the framework of inductive or deductive strategy. Selecting inductive strategy, we need to identify a specific country with a Federal system and to compare them according to the set variables. (Comparison of each variable can be a structural unit of text – a paragraph, etc. Although it is possible the part devoted to individual countries, structured according to the specified variables. Part of the country should strictly correspond to each other, to be proportionate). Within the deductive strategy, we compare the theoretical model of federalism by applying the same scheme. It can also form the basis for the structure of the work. Various countries are given as examples to confirm the theoretical propositions.

Specific comparative studies appear a lot of difficulties, called the methodological problem of comparison. They were compiled and grouped. We will present the most common ones.

The problem of comparability. It consists in the fact that when studying two or more objects, the question always arises: are they comparable? A well-known Latin saying conveys doubt: «Si licet parva componere magnis» (If I may compare small with great). The condition of possibility of comparison emerges as the similarity and difference of objects. It's all the matter in the conceptual framework and subjective as the researcher. It should be borne in mind mill's logic expressed in Canon the only differences. According to this logic, the objects for comparison must be as close as possible, similar. If the analyst chooses to compare countries, they should be related historically, culturally, economically, etc.

In the framework of mathematical logic was formulated the basic principle of any comparison: compare may be only those objects which have similar characteristics. The mathematical counterpart of this principle is the following statement of set theory: if two sets contain no common elements, then they are not equivalent.

The equivalence problem. This problem is particularly important when conducting comparative studies using interviewing techniques, questionnaires, expert analysis. In this case, it is an equivalence of concepts and procedures used in the study. It is important here to achieve conceptual equivalence, i.e. Mutual correspondence of the meaning of concepts in different cultures.

The problem of universality. The determining factor in the comparison is the search for universal empirical generalizations. The quality of universality has vaber ideal types. The problems of universalism concepts are well known: do the General concepts of the policy content of political processes as they apply to various cultural and historical environments. For example, does the universal "Parliament" to all the specific similar structures or universal "democracy" - to the different political regimes? It is known that numerous indices of democracy have a tendency to favor some countries and understate it in other countries. In contemporary comparative politics, the universality is changing, becoming more careful. This is evidenced by the decrease in debts for global studies and the relevance of comparative – historical research of a small number of countries with a focus on qualitative rather than quantitative methods.

The problem is "few N, many variables". It consists in that the researcher is usually limited to a small number of cases, for example, countries that can be studied, whereas the number of variables that characterize countries is large. In this case, the comparatives' faces two problems: in order to make the study more reasonable, he must either maximize the number of cases or, on the contrary, be able to limit the number of variables. Until recently, a small number of cases have considered the lack of comparative studies, so comparatively tried in every way to increase this number if compared to the country, then tried to cover almost all countries of the world. So there were many global comparative studies, for example, the level of democracy. Currently, however, the value of such studies has decreased, and some scientists say the real crisis in this area. Mattei Dogan noted that the problem of global studies is that it reaches a very large expansion due to the loss of any living sense made comparisons among the less diverse set of nations. Some researchers, especially in recent times, on the contrary think the low number of cases, the advantage rather than a disadvantage of the comparative method.

"Problems of Gelton". Very often in a comparative political study, the unit of analysis is the national political system, state, country. However, they are treated as independent units of study. However, in the context of globalization the question arises regarding the role of external factors and conditions concerning the reality of the

concept of national sovereignty. The problem is named for the President of the Royal anthropological Institute of Great Britain Galton who in 1889, when discussing the methodology of cross – cultural analysis suggested a significant influence on the culture of the external factor. It is highly desirable, - he said - were given complete information regarding the extent to which customs compare tribes and races are independent.

In comparative political studies it was assumed that several methodological solutions "to the problem of Galtona". According to the "Galitskoe methodology" of the nation state as the unit of analysis is interrelated whole, integrated system. However, holistic approach a problem is the choice of unit of analysis.

Close to holistic methodology is the theory of world-system analysis of I.Wallerstein and his school. In accordance with the latest economic, political and other systems of the countries considered open to external influences of the world system and, in addition, are considered nothing more than parts of this world system. It is the latter, not the national state, should be the object of analysis.

The problem of measurement. It refers to quantitative comparative studies. Measuring the quality always raises the question about possible use of metric scales. When selecting indices it is sometimes stated, the influence of value orientations of the researcher. In global comparative studies there is a difficulty related to the lack of necessary and adequate statistics on countries.

The problem of interpretation. Recently, in connection with a certain weakening of interest in quantitative methods of analysis there is the problem of interpretation, which is that there are many meanings of the same phenomenon. Researchers - relativists argue that any socio – political concept does not exist in reality; it is always constructed in the moment. How to analyze and compare democracy in various countries, if this notion is nothing more than a social construct and depends on the assessments ideology, the ideologues and the researcher, and the peoples of the countries where she studied? Overcoming the problem of interpretation lies in the path of development of scientific – realist methodological strategies [3].

Taking into account the methodological problems of comparison researcher D.L. Bari formulated the rules of comparative literature, which became recognized as a methodological concept.

The first rule: it is necessary to make sure that the questions we are posing actually allow a comparative analysis, i.e. are applicable to different countries and are quite politically correct in relation to different states.

The second rule: each variable must be equal to the measure of concepts that correspond to each culture in the sample countries. In other words, when comparing sites in different countries, it is necessary to use the same term – or choose concepts that are specific to each country, but meaning essentially the same thing.

Third rule: countries for analysis need to be selected in such a way as to minimize the influence of culture, which can distort the results of the study. Here two variants are possible: selection of countries on the principle of maximum similarity, then the explanation of the differences, you can exclude similar features; the choice of countries on the principle of maximum difference, then the explanation of the similarity can be neglected differences.

The fourth rule: the events explored in each country should be as independent as possible, i.e. if possible, you should eliminate the diffusion process – when events in one country affect the life of another country. Therefore, in the process of comparative analysis it is necessary to identify all the signs of influence of one country on another, and then to exclude the latter from the study. It is important to keep in mind the "problem of Galton", when the comparison process can be seen as a causal relationship between two events, in one country, which in reality does not exist because both events are caused by the strong influence of another state.

Interesting research on methodological problems of comparison did Giovanni Sartori, aptly calling it "Distortion of concepts in comparative political sciences". Sartori identifies the following problems.

The problem of "portability" of concepts. Than wider becomes the subject of study, especially if the scientists want to study any socio – political reality in a larger number of countries in the broader field of geographic coverage, so they are more actively resorting to the stretching of concepts, or to conception stretch. The end result of such exaggeration is the fact that the acquisition terms of coverage area usually entails losses in terms of content accuracy. For example, the term "Parliament" in its democratic Western version has to stretch to refer to the Eastern advisory or consultative bodies.

Quantification and classification. Quite often, the scientists randomly collected facts. In the words of John La Palombara, graduate students sent around the world to "indiscriminate fishing facts". It's like that to go fishing, not picking up networks. Taxonomic (classification) of the network to solve the problems associated with the establishment, systematization and use of facts. No science, including comparative political sciences is impossible without the classified information base.

The ladder of abstraction. Concepts should be subject to meaningful interpretation, for this can be placed on different levels of abstraction, e.g., lower, middle and upper.

Miscalculations of comparative literature. One of the major failures is the presence of a developed functional vocabulary and lack a structural (descriptive) terminology. For example, there are many names for various

political institutions (Parliament, legislature, house of representatives, the government...), but there are far fewer words to their definitions: "agency to...". The big problem is that many categories of Western science, developed for understanding Western political dynamics, do not work in Asia, Africa, i.e. in the conditions of eastern statehood.

In comparative political sciences there are the following types of comparative studies.

Case – study comparison. This type of comparison is used when one analyzes a country or any political phenomenon in the background of the comparison with other countries. These are so-called "case-by-case" studies. Not all scholars recognize comparative, because the comparison often appears in them no more than an illustration, but the comparative the accent is present, which allows other scientists to consider them truly comparable. Arend Lijphart identifies the following types of comparisons of this kind: first, interpretive research "single case", which uses the existing theory for the description of the event; the second kind is the study of individual cases to validate and confirm the theory; third, study of individual cases, for the production of hypotheses; fourth, studies of deviant individual cases.

Case – study comparison is one of the most common types of comparative strategies, as evidenced by the predominance of relevant publications.

Binary comparison. This research strategy of the two countries or any two political phenomena, allowing identify common and special. There are two types of binary comparisons: indirect and direct. Indirect binary comparison is studied is mainly one object, but the background or the context of the second depending on the position of the researcher. A classic example of the indirect binary comparison is a study of democracy in the United States of Alexis de Tocqueville. America is indirectly compared with France, it is the comparative context gave the opportunity to the author vividly represent many aspects of American political practice. A direct binary comparison is immediate and allows the researcher to include the orbit of the study of two countries at once.

A regional comparison. In this type of comparison compared regions or countries within the same region. Researchers emphasized the fruitfulness of such a comparison, especially of countries in the same region, as they allow you to solve a number of problems of comparison (comparability, equivalence, etc.). As a rule, in comparative political science examines the countries of Western Europe, the Scandinavian countries, Latin America, English-speaking countries, Central and Eastern Europe, republics of the former Yugoslavia, former Soviet countries etc. However, the premise of similarity of countries in a region often leads the researcher from possible finding a life of differences in the respective group of countries, which can serve as explanatory variables.

John Matts gives the following guidelines for comparative analysis of similar countries, based on comparative research in Latin America: first, it is necessary to limit the space domain, i.e., instead of looking at all of Latin America, should be limited to a subregion - Central America, Southern cone, etc.; secondly, it is necessary to focus not on macrotheories and middle range theories; third, to practice analytical eclecticism, to include in the analysis of cultural variables together with economic, institutional and other; fourth, in order to avoid regional provincialism its need to link regional study to global challenges and trends.

A global comparison. Although the interest in global comparisons based on large amount of empirical data and the static material in the 1990 s declined, but still they constitute a separate species comparisons and. Feature of global studies is that as the unit of analysis here is taken the entire political system, its established characteristics. The ability to conduct global studies emerged in the 1960 s in connection with the development of comparative statistics. The "third wave" of democratization once again forced to pay attention to global comparative analysis. Currently, Russian scientists are working on a large project, "Political Atlas of modernity".

Cross - temporal comparison. Increasing importance in comparative studies is beginning to be given to time as an operational variable. Time is included in the comparison to overcome the static character and reach the dynamic level. One of the traditional types of cross-temporal comparison is defined as a synchronic comparison. This strategy involves comparing the same country or different countries at different historical times. For example, examine political dynamics of modern Africa and medieval Europe, Weimar Germany and the Federal Republic of Germany, various revolutions, etc. the inclusion of the time variable gives rise to a number of methodological problems, but they can be resolved. Stefano Bartolini suggested methods for their solution, putting to use the two methodological traditions: a comparative study in space and in time.

There are a number of original approaches to the classification of the comparative study [4]. For example, American political scientist G. Peters distinguishes such types of comparative studies: a comparative study of one country; the comparative analysis of similar processes and institutions of a group of countries; comparison of the typologies and classifications of the countries and groups of countries, and the internal structure of their political systems; static or descriptive data analysis of groups of countries United by geography or on the basis of similarity of paths of development, where they are subjected to testing of the hypothesis based on analysis of the relationship

variables is taken from the group of samples; static analysis of all countries, which is based on an attempt to highlight the model or relationships in the political systems of all types.

In conclusion, it should be said that a comparative political method allows setting what is the similarity, to identify common features or to show how political objects are different. However, comparative policy analysis allows: to develop a verifiable system of knowledge about the policy; to assess the political experience, institutions, behavior and communications processes; predicting events, trends and consequences.

References:

1. *Новейший социологический словарь.* – Минск: Книжный дом, 2010. – С. 554-555.
2. *Иванов С.П. Сравнительная политология.* – СПб., 2016. – С. 72.
3. *Алексеев И.В. Сравнительный метод.* – М., 2015. –С. 79.
4. *См.: Әбсәттаров Р.Б. Саясаттану негіздері. 2-том.* – Алматы: Қарасай, 2011. –174-178 бб.

МРНТИ 03.20

Д.Б. Қыдырбекұлы¹

*¹Международный университет информационных технологий
г. Алматы, Казахстан*

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОБ ИСТОРИЧЕСКОМ ПУТИ КАЗАХСКОГО НАРОДА К НЕЗАВИСИМОСТИ В 18-19 ВЕКАХ

Аннотация

В данной статье рассмотрены проблемы исторического присоединения казахской степи к России. Автор статьи подвергает сомнению процесс присоединения казахских земель к России на добровольном начале, подтверждая фактами из различных источников, а также анализируя и систематизируя их. В статье также анализируется каждый исторический фактор и объясняется позиция каждой из конфликтующих сторон. Автор вместе с тем дает историографический обзор различных взглядов на процесс присоединения. В статье отражаются аспекты как отечественной, так и всемирной истории, прямо или косвенно оказавшие влияние на развитие казахского общества в период пребывания в составе Российской империи. Автор приводит доказательства, что произошла подмена исторической вынужденности присоединения добровольностью из идеологических соображений, позиций и подходов.

Ключевые слова: подданство, протекция, аннексия, добровольность, вынужденность, национально-освободительное восстание, автономия, суверенитет

Аңдатпа

Д.Б. Қыдырбекұлы¹

18-19 ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ТӘУЕЛСІЗДІККЕ ТАРИХИ ЖОЛ МӘСЕЛЕЛЕРІ

*¹Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті,
Алматы қ., Қазақстан*

Бұл мақалада қазақ даласының Ресейге тарихи қосылу мәселелері қарастырылған. Мақала авторы қазақ жерлерінің Ресейге өз ерігімен қосылуына күмәнмен қарап түрлі көздерден фактілер келтіріп оларды талдап жүйелейді. Мақалада әр тарихи фактор талданылады және әр қақтығысып жатқан жақтардың позициясын түсіндіреді. Сонымен бірге автор қосылу процесі бойынша түрлі көзқарастарға тарихнамалықпен қайта қарауда. Мақалада қазақ қоғамының Ресей империясы құрамында әсер еткен отандық және жаһандық тарих аспектілері көрсетіледі. Автор билік идеологиясынан келе жатқан қосылудың тарихи мәжбүрлігін еріктілікпен алмастырғанына көптеген дәлел келтіреді.

Түйін сөздер: азаматтық, протекция, аннексия, еріктілік, мәжбүрлік, ұлттық-азаттық көтеріліс, автономия, егемендік

Abstract
D.Khidirbekughli¹

¹International Information Technologies University,
Almaty, Kazakhstan

THE ASPECTS OF HISTORICAL WAY OF THE KAZAKH PEOPLE TO INDEPENDENCE IN 18-19th CENTURIES

This article considers the problems of Kazakh Steppe historical joining Russia. The author expresses his doubt relating the voluntary joining of Kazakh lands to Russia confirming with the facts from different sources as well as analyzing them. He analyzes every historical factor and explains a position of each conflicting party. The author also gives historiographical review of different glimpses on joining process. The article attracts aspects of both domestic and world history affected development of Kazakh society in Czarist period. The author gives approvals of substitution of historical forced joining by voluntariness issuing from ideological approaches and positions.

Key words: nationality, protection, annexation, voluntariness, forced state, national liberation revolt, autonomy, sovereignty

Введение. СССР распался вполне мирно. И это подарком с Небес никоим образом не является. Завоевание независимости не всегда означает вооруженный путь борьбы. Казахский народ в течение почти триста лет со дня Актабан-шубырынды до Желтоқасана 1986 года более чем достаточно испил чаши пролитой людской крови. Едва победив одного врага, казахский народ получили на его место сразу двоих и более. И казахскому народу пришлось выбирать между геополитическими гигантами тех времен. Россия была наименьшим злом, хотя в казахскую степь вместе с царизмом пришли несколько другие трагедий, связанные с колонизацией. Здесь следует отметить тот факт, что присоединение казахской степи к Российской империи добровольным путем не шло. И вхождение в состав советского государства также нельзя назвать добровольным, хотя здесь были другие сложные исторические переплетения. Поэтому, казахские интеллектуалы (в т.ч. и деятели Алаш-Орды) дореволюционной и советской эпохи выбрали только один из видов мирной борьбы – это просвещение через народное образование.

В результате, таким образом, присоединение Казахстана к России нельзя никак назвать добровольным. И здесь виден один парадокс. Никто из официальных историков не дает оценки добровольности, но и противоположный довод тоже не дают. С чем это может быть связано, и чем можно это объяснить?

Действительно, этот вопрос в современной казахстанской исторической науке стараются обходить и не обсуждать. Но ответ должен быть окончательным. Дело в том, что идет разное толкование обращения хана Абулхаира к императрице Анне Иоанновне в 1730 году. Не затрагивая содержания обращения нужно отметить, что Абулхаир-хан ставил определенные условия перед Российской империей, которые царизм не спешил выполнять. Однако русское и казахское государства по-разному понимали слово *протекторат*, под который был принят Младший жуз, а затем и Средний жуз. Казахские ханы понимали это как сохранение самостоятельности в союзе с более сильным государством. Царизм, же со своей стороны понимал это как шаг к порабощению через подданство. И эту «наивность» казахских ханов и биев русские, а впоследствии советские историки назвали добровольностью. Если для России это действительно добровольность, то для Казахстана – уже вынужденность. А термины *добровольность* и *вынужденность* – это совершенно разные категории. Это, во-первых.

Во-вторых, определенные исторические условия внутри России диктовали не спешить с экспансией. Царская Россия старалась экономно использовать свои вооруженные силы. Против джунгаров ни один русский солдат не пришел на помощь. Победа казахов была обеспечена за счет силы духа казахского народа, чего не могли не учитывать в руководстве Российской империи. Ведь позже Екатерина II говорила: «Если бы казахи узнали свою историю, то они бы завоевали весь мир». И в итоге, колонизация была постепенной, и окончательное присоединение казахских земель завершилось лишь к 1860-м годам, заняв около 130 лет. А присоединение, таким образом, было аннексией.

В-третьих, там, где закреплялись русские войска, неизбежно строились крепости. И это тоже вызывало многочисленные восстания казахов. Национально-освободительные восстания Сырыма Датова, Махамбета Отемисова и Исатая Тайманова, а также освободительное движение Кенесары Касымова – это только самые крупные и знаменитые выступления. Эти восстания также наглядно опровергают добровольность присоединения к России. Сторонники теории добровольного присоединения утверждают, что только Кенесары Касымов выступал против колонизации, а Исатай Тайманов с

Махамбетом Отемисовым только против ханской власти во главе с Джангиром. При этом факты того, что хан Джангир для подавления восстания официально попросил помощи царского правительства, и ему на помощь были выделены регулярная армия и казачьи отряды, глухо игнорируются. Выступление против армии определенного государства и есть борьба против данной страны. Вооруженные выступления казахов были и в 1916 году во время национально-освободительного восстания, а также и против советской власти, проводившей насильственную коллективизацию в 1920-1930-х годах. Особенно ярким запомнилось имя Кейки-батыра (прозвище Нурмагамбета Кокембаева), который был степным повстанцем, называл себя защитником казахских земель и врагом как старых колонизаторов (белогвардейцев), так и новых - большевиков. Он был убит в начале 1920-х годов.

Все же, рассмотрим, какие исторические факты свидетельствуют о недобровольности присоединения казахских земель к России. 1723-1727 годы – годы Великого бедствия, вызванные нашествием джунгаров в казахскую степь. Также шли конфликты казахов с соседями – волжскими калмыками, башкирами, уральскими и сибирскими казаками, хивинцами и бухарцами, до этого совершали набеги на казахские земли. Но джунгарское нашествие было главной опасностью, которое стало первым шагом к утере независимости. К этому времени единое Казахское ханство разделилось на три жуза со своими ханами во главе. Вокруг казахских земель образовывалось вражеское кольцо. Сложившаяся геополитическая ситуация была не в пользу казахского государства. И джунгарское нашествие натолкнуло хана Абулхаира сделать обращение к Российской империи о помощи и присоединении. Но помощи не последовало. Победа над джунгарскими завоевателями была одержана объединенными силами казахов всех трех жузов. Победа над джунгарами показала не только воинственность казахского народа, но на время превратила казахскую степь в региональную военную державу. Именно этот фактор оказался сдерживающим продвижение китайской империи в казахскую степь после овладения Цинской империей Джунгарии в 1755-1767 годах, а не только дипломатическое подчинение казахов Россией с целью укрепления своих восточных границ.

В эти годы героического сражения казахского народа с джунгарскими завоевателями хан Младшего Жуза Абулхаир обратился к царице Анне Иоанновне с обращением: «Нижайшее прошение к вашему величеству состоит в том, что у нас нет мира с принадлежащими вашему величеству народом уральских башкиров. Для того, чтобы быть послушным и покорным, обретя убежище под сенью вашего державного царского величества, я присоединил к вашему рабу башкиру Алдарбая отправить посланника к вашему царскому величеству, мы, Абулхаир-хан, вместе с 40 санями казахов Среднего и Младшего жузов, моими подданными, преклоняем свои головы и готовы исполнить ваше повеление. Просим установить мир с вашими рабами – уральскими башкирами. Мы будем послушны вашему повелению». [8, с.106] Это обращение было написано на чагатайском языке и имело несколько переводов. В других переводах упоминались слова *протекция* и *покровительство* - «желаем под протекцию» и «желаем вашего покровительства». Данный перевод обращения является последним вариантом, и отражает личную заинтересованность хана Абулхаира пойти под российскую корону.

С одной стороны, хан Абулхаир предполагал своим обращением в принятие российского протектората разрешить конфликты с башкирами, калмыками и уральскими казаками относительно пастбищ и облегчить торговые отношения с русскими. Но с другой стороны, он принял это решение единолично, без всеобщего обсуждения и решения старейшин родов и племен Младшего жуза, о чем свидетельствовал А.Тевкелев. Его поддержали лишь 30 старшин. Противников у него было гораздо больше. «Народ, не знавший о сношениях своего хана, изумился, узнав о прибытии русского чиновника, требовавшего присяги на верность русскому царю. Начались волнения, неоднократно угрожавшие даже жизни Тевкелева...». [1, с.96-97] Глава специального посольства Коллегии иностранных дел Алексей Тевкелев, в частности, в своем донесении от 5 января 1732 года докладывал: «Абулхаир-хан, чтобы протекцией его императорского величества, быть ему самовластным и дети его по нем были наследниками». Кроме того, в другом своем рапорте от 1733 года он утверждал, что Абулхаир «без согласия прочих ханов и султанов один собою» никаких действий предпринимать не может.[9] Абулхаир хотел быть единоличным и наследным ханом всех казахских жузов при помощи российской короны на условиях протекции.

В 1734 году окончательно было оформлено вступление Младшего жуза под протекторат Российской империи. В этом же году самостоятельно хан Среднего жуза Самеке также присягнул на верность российской императрице. В 1738 году старшины Старшего жуза (здесь ханская власть фактически отсутствовала) присягнули на верность России. «Между тем, русская помощь против чжунгаров не являлась, а честолюбивые намерения Абулхаира обнаружились. Больше-ордынцы объявили свою присягу недействительной». [7, с.97] И в том же году, старшины Старшего жуза разграбили караван

русских купцов, направлявшихся в Ташкент из Орска через территорию Младшего жуза по договоренности с ханом Абулхаиром. «И в результате этого установить в конце 30-х годов XVIII века прямой торговый путь из Ташкента на Оренбургскую линию русским чиновникам не удалось». [2, с.302] Присоединение Старшего жуза к России отодвинулось еще на 120 лет.

Поначалу Абулхаир поставил перед Анной Иоанновной пять условий (плата налога ясака, гарантий от разорений, примирение с российскими подданными – башкирами и волжскими калмыками, экстрадиция их в случае пленения, выступление против внешних врагов под российской протекцией). Царское правительство приняло эти условия. [3, с.37] Российская империя использовала все слабые стороны казахских ханов, чтобы постепенно колонизовать казахские земли. Поэтому, «несмотря на все усилия подчинить степь, Россия более ста лет владела ею только номинально, как будто признавая, что власть хана основывается не на воле России, а на праве первородства». [7, с.97]

Еще в 1722 году, во время своего персидского похода, царь Петр I планировал насильно включить казахские земли в состав Российской империи. Об этом Тевкелев отмечал следующим образом: «Петр Великий изволил иметь желание для всего отечества Российской империи полезное намерение в приведении издревле слышимых и в тогдашнее время неизвестных обширных Киргиз-Кайсацких орд в Российское подданство высокою своею монаршей особою меня, нижайшего, к тому употребить намерение имел с тем, буде оная орда в точное подданство не пожелает, то стараться мне несмотря на великие издержки хотя бы до мелиона держать, но токмо чтоб только одним листом под протекциею Российской империи быть обязались». [3, с.31] Казахская степь в замыслах Российской империи играла громадную геополитическую роль в качестве ворот в азиатские страны. Казахские земли должны были стать основным ключом в восточном и южном направлениях экспансионистской политики царской России. Эти планы романовской династии показывают, что казахская степь рано или поздно, вольно или принудительно должна была войти в состав Российской империи.

После смерти хана Самеке в 1738 году ханом Среднего жуза стал султан Абулмамбет. В 1739 году он в Оренбурге подтвердил вечное подданство Среднего жуза России. «Но едва выехал он из Оренбурга, как Абулхаир начал уже обвинять его в измене, хотя в сущности сам был изменником». [7, с.97] Абулхаир был убит в 1748 году. В 1771 году после смерти хана Абулмамбета ханом Среднего жуза становится султан Аблай (Абульмансур). За десятилетие своего правления хан Аблай распространил свою власть на Старший и Младший жузы, которые признали его всеказахским ханом. Аблай-хан фактически сделал казахское государство независимым. Цинская империя признала его власть над всеми тремя жузами на условиях вассалитета по отношению к Китаю. За время своего правления Аблай-хан занимал ровные отношения со всеми государствами. Он также проявил нейтральную позицию к крестьянской войне 1773-1775 годов, которую возглавил Е.Пугачев. Царское правительство заподозрило его в поддержке Е.Пугачева (поскольку тот провозгласил себя царем Петром III). Однако он уверил представителей российского правительства в своей верности. И в 1778 году царица Екатерина II признала его лишь ханом Среднего жуза. И после его смерти в 1781 году Российская империя возобновила свою экспансионистскую политику. Казахское ханство окончательно перестало существовать.

Еще в 1720 году была основана форпост Коряковский (Павлодар), а в 1771 году - крепость Петропавловск как опорные базы колонизации казахских земель на военных линиях. Российское правительство также поощряло миссионерскую деятельность татарских мулл в казахскую степь с целью духовного усмирения казахов с отказом последних от традиционного умеренного ислама в пользу ортодоксального, присущего оседлым народам. Увеличение налогов и сокращение пастбищных земель в пользу Российской империи также вызывало недовольства народа. Старшины родов пытались самостоятельно договариваться с русскими властями о торговле и пастбищах. Так, на предложенном оренбургским генерал-губернатором Игелстромом проведении съезда старшин (поскольку авторитет ханской власти падал), главой был избран Сырым Датов, а хан Нуралы не прошел. [10]

В 1783 году вспыхнуло восстание казахов Младшего жуза под главенством Сырыма Датова, прозванный народом Сырым-батыром. Уральское казачество не желало уступать земли казахам даже под давлением царского правительства, которая решила пойти на уступки казахам. Восстание началось с нападения на уральский казачий форпост. [11] Со стороны восставших старшин выдвигались требования о независимости. Царская администрация в подобной обстановке решила вернуть ханскую власть в 1791 году и назначает ханом Есима. В ответ Сырым Датов объявляет Российской империи войну. В ходе своих рейдов Сырым-батыр хана Есима как ставленника России и совершает набеги на расположения царских войск. В 1797 году восстание терпит поражение, и Сырым-батыр уходит в Хивинское ханство.

Итак, после попыток хана Абая и старшины Сырыма Датова восстановить независимость казахского государства Российская империя возвращает свой протекторат над Младшим и Средним жузами. Старший жуз, где ханская власть отсутствовала после хана Жолбарыса, оставался до 1850-х годов вне зоны российского доминирования. Султаны и старшины Старшего жуза самостоятельно вели политику взаимоотношений с цинским Китаем, а также войны и торговлю с Кокандским ханством, которое подчинило южную часть казахских земель. В 1851 году Российская и Цинская империи подписали Кульджинский договор, согласно которому Россия получала свободный доступ торговать в западной части Китая. Этот договор открыл путь к присоединению Старшего жуза и всех южноказахских земель к России, создав плацдарм для полной аннексии региона Центральной Азии.

Казахские жузы по отношению к Российской империи были вассальными государствами, с которыми до 1820-х годов все сношения с Россией осуществляла через Коллегию иностранных дел. Затем власть над казахами постепенно переходило к царской администрации, а ханская власть ослабевала и становилась номинальной. В соответствии с принятием «Устава о сибирских киргизах» (1822 г.) и «Устава об оренбургских киргизах» (1824 г.) были ликвидированы институты ханства в Среднем и Младшем жузах. В Букеевской орде Астраханской губернии ханская власть просуществовала до 1845 года. Таким образом, царское правительство окончательно ликвидировало остатки прежнего Казахского ханства.

«К началу XIX столетия киргиз-кайсаки, отделенные от Монголии и от России рядом крепостей, утратили прежний воинственный дух; союз, скрепленный общей опасностью, разрушился; ханы, более ненужные, впали в презрение; в каждом роде все крепче становилось желание спокойной жизни, под непосредственным русским управлением; место битв заняла баранта или угон скота». [7, с.99] Однако, царские власти ошибались в утрате воинственного духа казахов (один только факт недопущения казахов к военной службе говорит о многом), поскольку и до, и после начала 19 века происходили многочисленные восстания казахов.

В 1836-1838 годах произошло восстание под руководством Исатая Тайманова и Махамбета Отемисова. Причинами восстания стали не только налоговый гнет, поборы и распри. Главной причиной стало отбирание плодородных земель уральским казачеством. Отбирались также рыбные и охотничьи угодья. Поводом к восстанию явилось злоупотребление властью ханом Джангиром, что в свою очередь было вызвано выслуживанием царскому правительству. Обращения Исатая Тайманова к Оренбургскому генерал-губернатору В.Перовскому разрешить все споры и конфликты мирно остались без внимания. Восставшие отряды громили все неказахские поселения в Букеевской орде, а затем приблизились к ханской ставке. Хан Джангир обратился к генерал-губернатору В.Перовскому за помощью: «Мне одна ближайшая надежда остается обращаться к вам с моим ходатайством уничтожить строгостью справедливых ваших распоряжений эту злоумышленную в орде шайку, совершенно достойную примерного наказания». [6, Л.,119] В итоге, царское правительство послало регулярные войска и казачество на подавление. Ответственными за подавление были назначены генерал-майор Покатилов и подполковник Гекке.

Восставшие также громили аулы крупных баев, служивших хану Джангиру. При этом сам хан Джангир не хотел своими силами участвовать в подавлении, мотивируя это следующим образом: «Собрать на них также вооруженных приверженных ко мне киргизов сам собою не решаюсь, не получив на это прямо вашего распоряжения, при отчаянных сопротивлениях могут случиться смертоубийства, грабежи и вновь будет повод к мстительным в орде междоусобиям». [6, Л.171-174] Восстание было подавлено с активным использованием артиллерии. Махамбет Отемисов как акын свидетельствует: «Әскердің алды бөгелді, Қырдан ойға төгілді, Орыс добын үш атты, Сонда батыр жөнелді». [4, 60 б.] Исатай Тайманов погиб в бою с царскими войсками в 1838 году. Махамбет Отемисов скрывался в степи, но был пойман и предан царскому суду. Он был оправдан и отпущен, но вскоре был предательски убит султаном Баймагамбетом в 1841 году. Таким образом, крестьянское по сути восстание Исатая Тайманова и Махамбета Отемисова стало одновременно и национально-освободительным движением, направленным против колониальной эксплуатации со стороны Российской империи.

Одновременно в 1837-1847 годах в другой части казахской степи велось еще одно восстание – под предводительством Кенесары Касымова. Причинами этого восстания стали усиление колониальной политики царизма, недовольство частью казахской знати ликвидации института ханства, введение непосредственно российской системы управления с прямым налогообложением и контролем над казахским населением. Кенесары Касымов был внуком хана Абая. В советской историографии это восстание было объявлено реакционным и феодально-монархическим движением. Изучавший феномен

Кенесары Касымов қазақшағғы ғуғны-историк Ермухан Бекмаханов был репрессирован в 1950-х годах за объективное правдивое изложение истории Казахстана в царский период.

Е.Бекмаханов отмечал, что закрепление Российской империи в Казахстане исходило из экономических интересов развивающегося русского капитализма. «Поскольку к началу 19 века Казахстан подчинился России только номинально, да и то не целиком, ибо часть его входила в сферу влияния Коканда и Китая, первое, с чего начал царизм, была ликвидация остатков политической независимости казахов». [1, с.115] Колонизация шла путем продолжения строительства военных линий наличием фортификаций и административными реформами управления. С приходом русской администрации в казахской степи начинаются новые междоусобные распри между представителями ханских родов и кланов. Русский статистик П.П.Румянцев, заведовавший статистическими работами в Семиреченской области в начале 20 века, считал, что казахам чуждо было понятие государственности (с чем нельзя согласиться) и подчеркивал: «Для русских это и облегчало борьбу с киргизами, т.к. не давало последним возможности сплотиться, и затрудняло ее, ибо никогда не было уверенности, что получив изъявление покорности от какого-либо хана, тем самым покорен и народ». [5, с.38] Тем не менее, он подтверждал наличие мятежности у казахов.

Кенесары Касымов с ранних лет видел недовольства и протесты казахов, вызванные продвижениями Российской империи вглубь казахских степей. Его отец Касым Аблаев и брат Саржан Касымов еще в 1820-х годах вооруженной борьбой против российского продвижения, характеризующая постройкой укреплений. Кенесары Касымов принял участие в этом восстании. В 1837 году в Акмолинском округе вспыхнуло восстание казахов против царских властей и старших султанов. Кенесары Касымов незамедлительно возглавил это восстание, разрушив Акмолинское укрепление. Один из старших султанов Кудаймендин об этом писал: «Кенесары Касымов изыскивает средства нанести мне ощутительный вред за преданность мою к Российскому правительству, чему способствуют казахи здешнего округа, преданные Касымову». [5, с.219]

Постепенно повстанческое движение Кенесары Касымова охватывает Северный Казахстан, а затем в 1838 году выходит через Торгай на территорию западной части Казахстана. Однако к этому времени восстание Исатая Тайманова уже было разгромлено, а Махамбет Отемисов ушел в Хиву. Из-за своего разочарования в среднеазиатских ханствах (Хивы и Коканда) Кенесары Касымов отказывается от взаимодействия с Махамбетом Отемисовым. Тем не менее, участники разбитых отрядов Исатая Тайманова присоединяются к нему. В 1841 году на Торгае представители трех жузов избирают Кенесары Касымова ханом и провозглашают восстановление Казахского ханства, которое было признано бухарским эмиром Насруллоу-ханом. Будучи ханом, Кенесары Касымов в целях дисциплины проводил жесткую политику, что не могло не вызвать определенного недовольства части казахов и сыграть на руку царскому правительству и казахским старшинам, под натисками которых он вынужден был отступить в Жетысу (Семиречье). В 1847 году пытался прорваться в киргизские владения за получением поддержки, но был убит киргизскими вождями в знак преданности Российской империи.

Целью Кенесары Касымова было восстановление независимости Казахского ханства и равноправных отношений с Российской империей. Политическая независимость была его основным принципом. Он готов был признать российский протекторат, но на уровне партнерских отношений. Для царя Николая II это было равносильно двуединой монархии, чего он не мог допустить. Тем временем, регулярные царские войска и казачество со стороны Оренбурга и Сибири продвигались вглубь и продолжали воздвигать военные укрепления. На повестке уже стояло полное присоединение Жетысу и южного Казахстана. После серии и ряда восстаний вопрос о «добровольности» присоединения уже не стоял.

Сырым Датов, Исатай Тайманов, Махамбет Отемисов, Кенесары Касымов не только хронологически, но и стоят в одном ряду с лидерами национально-освободительного движения стран, боровшихся за свое освобождение от колониальных метрополий на заре их покорения. Так Сырым Датов жил в одно время с индийским антиколониальным лидером Типу Султаном (1750-1799), который вел борьбу против Британской Ост-Индской компании. Восстание Исатая Тайманова и Махамбета Отемисова совпали с борьбой индонезийского народа под руководством Дипонегоро (1785-1855) против голландских колонизаторов. Движение Кенесары Касымова пришлось на время борьбы алжирского народа во главе с Абдель Кадилом (1808-1883) против вторгшихся французских колонизаторов. Судьбы этих лидеров были во многом схожи.

С преследованием отрядов Кенесары Касымова в сторону Жетысу началось присоединение Старшего жуза. В 1847 году было основано укрепление Капал. Одновременно кокандцы построили крепость Таушубек, которая без боя сдалась царским войскам в 1851 году. В 1854 году отряд Перемышльского

основал укрепление Верное на месте поселения Алматы. Одновременно со стороны Приаралья также шло продвижение царских войск на кокандскую крепость Ак-Мечеть, который был взят в 1853 году. Царизм воспользовался враждебным настроением казахов к кокандским ханам. В связи с этим сибирский генерал-губернатор Гасфорт распорядился соединить Сырдарьинский и Сибирский военные линии в 1853 году. В 1860 году произошла Узынагашская битва между царскими и кокандскими войсками, в которой участвовали и казахские отряды. После этой битвы с перерывом царские войска во главе с полковником Черняевым продвинулись далее на запад, захватив Аулие-Ату (Тараз), Шымкент и Туркестан в 1864 году. При этом Черняев проявил жестокость по отношению к населению захваченных городов-крепостей.

Россия использовала принцип *Divide et impera* («Разделяй и властвуй») на всех присоединенных территориях. Поводом для завоевания региона Центральной Азии Российской империей стала защита казахов как российских подданных от стычек с кокандцами и туркменами. В 1865 году был взят Ташкент, и началось непосредственное присоединение Кокандского ханства, Бухарского эмирата и Хивинского ханства к Российской империи, завершённые в 1873-1875 годах. В 1881 году после Геоктепинского сражения России были подчинены и присоединены туркменские земли.

Е. Бекмаханов отмечал: «В своей захватнической политике царизм, с одной стороны, опирался на вооруженную силу, на колониальный аппарат, с другой стороны, на феодальную верхушку казахской знати». [5, с.116] Поэтому, выступление против казахской знати было равносильно противодействию колониальной политике царизма. И так было со всеми присоединенными к России государствами. Присоединение как акт с последующей колонизацией состоялось. Однако сам факт присоединения вызывает ряд противоречивых утверждений.

Таким образом, присоединение Казахстана к России не было и не могло быть добровольным. Исторически для Российской империи оно было добровольное, а для Казахского ханства – вынужденное. Следовательно, добровольность является точкой зрения и позиции России, а не независимого Казахстана. В противном случае, Республика Казахстан должна войти в состав Российской Федерации, что невозможно и нереально в условиях 21 века.

Какое государство может расстаться со своей независимостью? Какой народ добровольно отдается более сильному государству? Разумеется, таковых в мире не было, и нет. Северный Кавказ был насильно присоединен в ходе Кавказской войны. Грузия согласно Георгиевскому трактату оставалась независимой, но ввод русских войск полностью лишил ее независимости. Азербайджан также был присоединен в ходе русско-персидской войны. Украина была присоединена в ходе русско-польской войны и раздела Речи Посполитой (и Беларусь тоже). Прибалтика была присоединена в ходе русско-шведской войны, а Средняя Азия – после полной аннексии Казахстана.

В заключении, таким образом, казахский народ прошел ряд исторических этапов на пути к восстановлению своей независимости и суверенитета еще в период царской колонизации. Одним из них стала явилась казахско-джунгарская война, которая была первой борьбой за независимость. Этот период длился в 1700-1755 годах. Но Российская империя лишила казахское государство независимости посредством нарушения договора о союзе. И 18 век ознаменовался концом средневековой истории казахов. Другой ступенью стали многочисленные восстания казахов против царского колониализма в 1792-1865 годах. Попытки восстановления независимости терпели поражения, но они были серьезным уроком для воюющих сторон. 19 век стал для казахского народа переходным периодом из состояния средневековья в современную эпоху.

Список использованных источников

1. Бекмаханов Е. *Казахстан в 20-40-е годы XIX века.* – *Алма-Ата, 1947*
2. Ерофеева И.В. *Хан Абулхаир: полководец, правитель, политик.* Алматы, 2007
3. *Казахско-русские отношения в XVI-XVII веках. Сборник документов и материалов.* – *Алма-Ата, 1961*
4. Махамбет. *Жорық жырлары.* – Алматы, 2007
5. Румянцев П. *Уезды Жетысу.* – Алматы, 2000
6. ЦГА РК. Ф. И-4. Оп.1.Д.1963.
7. *Энциклопедический словарь.* – Санкт-Петербург, 1895, том 15
8. *Эпистолярное наследие казахской правящей элиты 1675-1821 годов.* – Алматы, 2014, т.1
9. Абулхаир (Абылхаир) [Электрон.ресурс]. – URL:<http://e-history.kz/ru/biography/view/9>(дата обращения: 12.03.2017)
10. *Представление старшин Младшего жуза Срыма Датова и др. в Оренбургскую пограничных дел экспедицию с протестом против избрания султана Ерали ханом. №78, 1792 г. июня 10.* [Электрон.ресурс]. –

URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XVIII/1760-1780/Kazach_rus_17_18/61-80/78.htm (дата обращения: 12.03.2017)

11. Донесение хана Нурали князю Г. Потемкину о батыре Срыме Датове и его приближенных. №62, 1785 г. ноября 15. [Электрон.ресурс]. – URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XVIII/1760-1780/Kazach_rus_17_18/61-80/62.htm (дата обращения: 12.03.2017)

МРНТИ 11.09:

Zh. Altayev¹, P. Suleimenov²

¹*doctor of philosophy science, professor, al-Farabi Kazakh National University*

²*candidate of political science, associate professor of*

al-Farabi Kazakh National University

Almaty, Kazakhstan

SOCIO – POLITICAL VIEWS OF ABU NASR AL-FARABI

Abstract

The study of socio-political views of al-Farabi acquires a greater relevance in contemporary context of increasing democratic reforms, creation of a legal and secular state, approval of harmony in society. At this point, the study of al Farabi's political philosophy, especially his teachings on politics, freedom, happiness, the necessity of mutual aid among people, his appeal to science, intellectual and moral perfection of human and society, are being overly actualized. Particularly, the concept of political leadership of the thinker, his ideas about the virtuous society, justice, equality, keeping peace, preventing war, condemnation of unjust wars, are relevant today. In this regard, political philosophy and ideas of the thinker can be a valuable source for the political education of the younger generation.

Key words: Socio-political philosophy of Farabi, ethics, tracts, state, philosophy, motive, wisdom, humanity, saturated society, "virtuous" and "ignorant" city, etc.

Аннотация

Ж.Алтаев¹, П.Сүлейменов²

ОБЩЕСТВЕННО – ПОЛИТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ АБУ НАСР АЛЬ-ФАРАБИ

Казахский Национальный университет имени аль-Фараби

г. Алматы, Казахстан

Исследование общественно - политических взглядов ал-Фараби приобретает большую актуальность в современных условиях усиления демократических преобразований, создания правового, светского государства, утверждения согласия в обществе. В этом отношении исследование политической философии ал-Фараби, особенно его учения о политике, о свободе, счастье, о необходимости взаимопомощи между людьми, его призыв к изучению наук, интеллектуально-нравственному совершенствованию человека и общества, чрезмерно актуализируется. Особенно актуальными сегодня остаются концепция мыслителя о политическом лидерстве, его идеи о добродетельном обществе, о справедливости, равенстве, сохранении мира, предотвращении войны, осуждении несправедливых войн. В этом плане политическая философия и идеи мыслителя могут стать ценным источником при политическом воспитании подрастающего поколения.

Ключевые слова: Социо-политическая философия Фараби, этика, трактаты, государство, философия, мотив, мудрость, человечность, насыщенное общество, «добродетельный» и «невежественный» город

Аңдатпа

Ж.А. Алтаев¹, П.Сүлейменов²

ӘБУ НАСЫР ӘЛ-ФАРАБИДІҢ ҚОҒАМДЫҚ – САЯСИ КӨЗҚАРАСЫ

^{1,2}*Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті*

Алматы қ., Қазақстан

Мақалада әл-Фарабидің қоғамдық саяси философиялық көзқарасын зерттеу қазіргі демократиялық қоғамды орнатуда актуальды болып табылады. Әл-Фарабидің саяси мұрасын, бостандық және бақыт жайлы, адамдардың бір-біріне мейірімділігі туралы, ғылымдарды зерттеу туралы ойлары, адами қоғамдағы адамгершілікті жетілдіру қазіргі

таңдада өз мәнділігін жоғалтқан жоқ. Қазіргі таңда ғұламаның саяси көшбасшы және оның қайырымды қоғам, әділеттілік пен теңдік, бейбітшілікті сақтауға соғысты болдырмау, әділетсіз соғыстарды сынға алу өз мәнділігінен бұл күндері де айырылған жоқ. Бұл тұрғыда ғұлама ойшылдың саяси философиясы өскелең ұрпақты саяси тәрбиелеуде құнды құрал болуы мүмкін.

Түйін сөздер: Фарабидің қоғамдық саяси философиялық көзқарасында, этика, трактаттар, мемлекет, фальсафа, хикмет, даналық, адамгершілік, толыққан қоғам, «қайырымды» және «қайырымсыз» қала, т.б.

Introduction. The life and the work of great thinker of the Middle Ages is a rare example when an individual plays a key role in the cultivation of an entire cultural tradition and public opinion's shaping on the cultivation of society. There are eminent names in the mankind's history which have made significant contributions to the development of various branches of knowledge, moreover, they were the founders of sciences and are considered not only at the level of a domestic culture, but also in a global scale. These include al-Farabi. As the Kazakh farabi-researchers denote, "enduring importance of al-Farabi's legacy is determined by the fact that many of his positions in the area of philosophy, sociology, logic, ethics, aesthetics, natural scientific ideas had a great influence on the subsequent development of social and philosophical thought of the people not only the East, but also of Europe in the Middle Ages and the Renaissance". Thus, al-Farabi can be regarded as a man of world, who during the searching of knowledge and truth, managed to overcome the existing differences in ethnic, cultural, linguistic, religious grounds. The proof of this is the fact that the philosopher despite being a native of the Turkic lands, became famous as Arab-Muslim culture's philosopher that deeply comprehended and popularized Greek philosophy.

He is the author of about 160 tracts covering a wide variety of disciplines. The problems of sociology, ethics, aesthetics, philosophy, logic, and others, which were relevant to that time took a great place in his writings. The roots of his philosophy, socio-ethical and aesthetic studies were progressive, humanistic ideas of ancient Greek thinkers. His writings had influenced to the development of the liberation movement, indigenous culture, on folklore of the peoples of the Middle and Central East.

In the socio-political views of al-Farabi as a central place takes the concept of the state, which would be headed by a group of people with the leader who must possess the highest wisdom, allowing to properly rule over human society.

Although much time passed since the establishment of the political philosophy of al Farabi, his ideas and political philosophy largely kept their value and are essential to modern society. Several tracts of Farabi are devoted to public life doctrine ("Civil Policy", "Aphorisms of statesman", "Treatise on the views of the residents of the virtuous city", "The way to happiness", "Designation of happiness ways" and other small tracts) [1].

Basing on the political and ethical ideas of the Greek philosophers, especially Plato and Aristotle, and using social ideas of the ancient East, Farabi developed a coherent theory of social structure. In his opinion, virtuous city (al-Madina, al fazila) rulers are philosophers, acting both as the leaders of the religious community. In virtuous cities it's aspired to achieve true happiness for all people, dominated by goodness and justice, condemned injustice and evil. Farabi opposed virtuous cities to ignorant cities (al- Madina, al- Jahiliyyah), where the rulers and the people had no idea about the true happiness and do not aspire to it, and only focus on physical health, pleasure and wealth [2].

"The tract about the views of the virtuous city's citizens" - one of the most mature works of al-Farabi. It was originated in 948 in Egypt. He expounded the doctrine of the virtuous city, which is headed by the philosopher. Al-Farabi believes that the goal of human activity is the happiness that can be achieved only by means of rational knowledge. Thinker identified society with the state. Society is the same as a human body. "The virtuous city is like a healthy body, all the organs of which help each other in order to preserve the life of alive being"[3]. Farabi creates the Doctrine of the virtuous city on the principles of Platonism, although Neo-Platonic and construction elements of Aristotelian teachings cannot be underestimated. Like any ordinary ideas of his time, the political concept of Farabi did not coincide with the theoretical acting canons of Arab culture, which focused on real images of an Islamic caliphate [4].

In this respect one feature should be noted - "Civil policy" of Farabi develops and interprets Plato's thoughts about virtue in the light of the Islamic worldview, but the justice of the society construction connects to the education of citizens. Farabi says it this way: "By nature, every person is arranged so that for his existence and achievement of highest perfection, he needs many things he cannot deliver himself and for the achievement of which he needs the certain community of people delivering him separately anything from the set of what he needs"[5].

Another feature of the political thoughts of Farabi is geopolitical implications (Geopolitics - the science on controlling over the territory, over the laws of distribution and redistribution of spheres of influence (power

centers) of different states and interstate associations. It belongs to the family socio-geographical sciences, as part of the political geography). He, like Aristotle, connects politics with geography, but it complements the territorial dimension, which contains not just a natural geographic component, but also the spatial and territorial factors that are not the same. For example, human society of Farabi is "a combination of many people in one place of residence", which can only occur as a result of the cumulative effects of these factors [6].

Research methods. In this article, in order to reveal the politico-philosophical bases and theoretical importance of Al-Farabi's concept "virtuous city", the author used as a scientific instrument the comparative-theoretical methods of research. On top of that, researches of foreign and domestic scientists in this sphere were used as one of the bases for this research. Hermeneutic, comparative, stylistic methods were used as well.

Main body. Farabi divides human society into separate nations, differing from each other by the following differences: natural character, natural features (nature) and the language, ie speech. Thus, the foundation of ethnogeny was based by Farabi on natural conditions (nature, character and language of nations), which, in his opinion, are formed by geographical factors. In his great, medium and small societies are seen modern analogues of empire, mono-ethnic countries and policies. At the same time the great, and medium and small societies, in thinker's point of view can be completely autonomous, politically independent, while providing maximum opportunities for improving people in deeds and thoughts ("perfect society"), and the most "achievement" according to Farabi was possessed by urban community.

Farabi classified urban communities ("City and Society") by the following characteristics:

- "The city and society of necessity" - the aim of which is "to give mutual assistance in the acquisition (of that), it is necessary for the existence and protection of the body ...";
- "The city and society of exchange - are those (people) who help each other in achieving prosperity and wealth";
- "The city and society of meanness - these are where people help each other in getting sensual pleasures ...".

Farabi considers best city as Aristotle, "collective city", the one where every citizen is completely free to do what he wants. Its residents elect a ruler themselves who ruled them in accordance with the will of the people.

Perhaps, the idea of Farabi and unnatural sound naive in our understanding, but we should not forget the time in which Farabi lived and under what conditions his political concept of the ideal city was evolved. Time of Farabi was the time of the Arab Caliphate collapse and political instability, when every person deprived of state support and protection, sought help and support in the family, neighbors, urban community. Therefore, thoughts of Farabi based primarily on the most important considerations - the man and his problems. Based on this definition Farabi divides society in the qualitative and quantitative traits: total - small - town society, people - average society, and the society of humanity - large, and incomplete - family, village, city block. Perfection in human society is achieved through the growth in the number of people connected to each other in unity.

Farabi sees the structure of society similar to structure of the universe and it has the biological nature of human. Ruler's functions are similar to the functions of doctor who treats the body. Though, ruler does not treat the body but the soul. Here slips the idea that society is a spiritual community of people, although Farabi often speaks about needs, supplies and division of labor. Home or cell of the social organism has three relationships: husband and wife, master and servant, parents and children. Although Farabi calls family the most imperfect society, but in genetic terms he considers it as a primary cell. He says that every nation characterized by three characteristic features: a natural disposition (morality, tradition), the natural character (psychological characteristics) and the related language [7].

Political ideals of Farabi are most clearly shown in comparing them to "virtuous" and "ignorant" cities as follows: 1) the virtuous city, 2) ignorant city, 3) an immoral city and 4) a lost city (between the last two as a mid-driven "fickle town"). Virtuous city is ideal. Ignorant city – is a reality, but, according to Farabi, it gives some hope for improvement if to engage in education, find a wise ruler, etc. But even among the ignorant cities there are those, to which al-Farabi gives preference as an opportunity to convert them to the path of virtue isn't lost: "... educating of virtuous cities and virtuous guides most likely possible and easy [feasible] in collective and necessity cities."

In accordance with Al-Farabi, in the city of ignorant, people never aspire to happiness, which represents the highest spiritual perfection. Among benefits people of ignorant city know those, which are only apparently benefits, such as bodily health, wealth, pleasure, freedom to indulge in passions, honor and greatness. Each of these benefits seems to inhabitants of the ignorant city as the happiness, but the greatest happiness consists in combining all of these benefits. Benefits that are opposite misery: body illness, poverty, lack of pleasure, inability to follow their passions and lack of honor.

The residents of necessity city are limited to those necessary things that are needed for the body existence: food, drink, clothing, sexual intercourse and help each other in achieving this. In city of exchange residents help each other in achieving prosperity and wealth, considering them as the purpose of life.

The residents of city of meanness and misery appreciate such enjoyment that would act on the senses and imagination, tend to excite and soothe fun pastimes in all forms and manifestations.

The residents of ambitious city help each other, but only in order to be extolled, praised and to be discussed, to be known to other people, for being glorified and exalted in word and deed, that they were in the magnificence and splendor - either in the eyes of others or to each other.

Overbearing city residents crave subjugation of others, do not want to submit to anyone, and their efforts are aimed to achieving the joy that brings victory.

The voluptuous city residents seek to ensure that each of them could freely do what he wants, does not restrain his passion.

Farabi considers overbearing city as the lowest type of ignorant city. The philosopher sometimes called collective city as a free city. It combines the features of all the cities: unites lowlands and uplands. At the same time, having emphasized the integrity of public life, Farabi said that the types of cities do not exist in pure form. The city's population consists of five categories: 1) the most worthy ones (feudal lords), 2) speakers - people involved in science, art and spiritual activities, 3) measurer (officials and technical personnel), 4) warriors and 5) richs.

Happiness - the central category of Farabi ethics – is not individual. In the virtuous city is fulfilled the people's happiness, goodness, justice and beauty. "The city where unity of people has the aim of mutual help, which finds a real happiness - is virtuous city and a society where people help each other in order to achieve happiness - is a virtuous society. People living in cities where everybody helps each other in order to achieve happiness - is a virtuous people. Therefore. the whole earth will become virtuous if people help each other to achieve happiness"[8].

As a theoretical prototype city Farabi had a "Platonic State" - a social utopia of antiquity, but there are some differences between "original" and "prototype". Just as Plato, Farabi divides people according to their native public benefit activities. But his division does not create the impression of sharp inequalities among people, they all have common goal - pursuing the happiness through self-improvement, it depends from the positions they hold. Plato gives the ability of perfection to rulers, philosophers, and in a lesser extent to guard soldiers, others' fate is to be an obedient tools in their hands, create wealth for them and for themselves and to have a first opportunity to engage in contemplative activities.

Farabi compares teacher and head of the family with a ruler, but he is enough realistic to understand that the education of citizens includes a moment of social, political, i.e. compulsion to fulfill social norms through the violence, armed forces, courts, etc. In addition to the method of persuasion you may resort, according to Farabi, to the "coercive methods used in relation to the rebellious and disobedient citizens and people who are not encouraged to volunteer on their own and do not obey the orders, this method is also adopted in relation to those who resists assimilation of theoretical knowledge, which they have begun to acquire."

Subject of perfection of "the main member of the union city" is often a repeating theme in the work of Farabi. "Virtuous" city-state of Farabi is a model of the best and natural communication in which a person can achieve the highest good and decent life. Key features of this city are the order and high moral character of its inhabitants, especially the rulers. Almost all of their formulated conditions, which must be satisfied by the ruler of a city, refer to Islam. In truth, Farabi put policies in one line with Islamic legal doctrine and religious canons. This could be seen as attempt to combine Greek philosophy with Islamic morality policy, the appeal to the analysis of power - all this quite naturally approached the Arabic philosophy to studying of the state actually existed at the time - the Arab Caliphate - in alliance with the Islamic legal doctrine.

Actual conditions of historical development, in which people were removed from the knowledge of the culture, in which it played the role of an object rather than a subject of history, led to the vitality of the utopian concept of "enlightened absolutism", which became so influential in the European social philosophy of the XVIII century. Thinkers from different ages harbored a keen interest in figure of politician and his moral or other characteristics, but in different ways. Moral characteristics given by them are necessary for a statesman - the love of truth, nobility, greatness of character, taken by themselves - are the ideal norm. In addition to reasons for educational utopia relatively to monarch - culture hero, the state power in the East can be denoted as a specific point. In virtuous state legislator-ruler or imam, spiritual mentor, connects the temporal power to the spiritual, a philosophical ruler combines the advantages of the first, of the head: has the theory and is able to implement it.

As you can see the virtuous city according to Farabi may exist due to certain structural organization - on the basis of "virtuous" ideas of education, moral purity and residents' decency, observing common canons of Islam, which in today's geopolitics are sometimes treated not merely utopian and unreal, but also sometimes as a spiritual position of Islamic fanaticism. But we should not forget that the "virtuous" mind modern civilization founded by thinkers such as Farabi and many other enlighteners, reformers, which sought to reorganize social life on a reasonable basis, even idealistic utopian [9].

Dream, as well as utopia, gives to person the image of the desired future and a hope. In political philosophy, this range of possibilities is sometimes reduced to a sharp line between positions. On the one hand, utopia is interpreted as a "line of totalitarianism" aimed at the suppression of human freedom in the name of future perfection, on the other hand - as the "principle of hope" without which human existence is meaningless. A point of intersection of these trends is a person in his everyday existence. But this does not mean that dreams and utopia, as a reasonable idea of the human mind can not ever be implemented.

In the center of the philosophical system of al-Farabi located the problem of man, his intellectual and moral perfection, his desire to achieve freedom, to personal and social happiness, his search for a better future. Questions of the origin and functioning of human society, the state, its types, forms of governance, the role and place of law, principles of a virtuous state, as well as the necessary qualities and attributes for a man who endowed with authority (political leader). All of that wasn't actual only in past, many of his ideas have fundamental importance today. In this regard, the study of political philosophy al-Farabi is very significant.

Developed by al-Farabi philosophical socio-political doctrine, based on rationalism and aimed at finding devices fair and virtuous life, changing and transformation of existing devices on the political liberation of man, the disclosure of his spiritual wealth and opportunity, the justification of humanism and a number of other positions were the foundation on which was formed and approved on a Near and Middle East political philosophy.

Living in conditions of medieval thought, al-Farabi wrote about more than higher forms of communication: people, mankind, and the form of government - he thought it's independent, sovereign and supreme in relation to the nation. The basis of the organization of state apparatus puts the principle of hierarchy. Positions occupied by people are not depending on the nobility and wealth, but on ability.

Ideas of Al-Farabi, though have not been realized in practice in the Middle Ages, though it was he who raised the discussion of political issues and moral issues at the level of logical generalizations, thereby laying the foundation for the beginning of a theoretical and methodological research in this area. Problems, which received its impetus from the philosopher, occupied a very important place and enjoyed great influence in the philosophical and political systems of his associates and subsequent thinkers, which are widely appealed to his teachings to justify their theoretical ideas. His follower-scientists creatively developed his ideas in the new historical conditions. It should be noted that the thinker's followers' political concepts represent progressive movement of political philosophy on the uplink [10].

The study of political philosophy of al-Farabi acquires greater relevance in modern conditions strengthen democratic reforms, creation of a legal and secular state approval harmony in society. In this respect, the study of political philosophy of al-Farabi, especially his teachings on politics, freedom, happiness, the necessity of mutual aid among people, his appeal to science, intellectual and moral perfection of man and society, overly updated. Particularly, the concept of political leadership thinker, his ideas about the virtuous society, justice, equality, preserving peace, preventing war, condemnation of unjust wars remain relevant today. In this regard, political philosophy and ideas of the thinker can be a valuable source for the political education of the younger generation. [11]

Conclusion. What should be the leader? This question has troubled many famous philosophers, from ancient times. Plato believed that it should be a philosopher seeking knowledge, loving the truth and rejecting the lie, because only he is able to see an orderly, ideal being, where there is no injustice location and enter it into the social being. Antique thinker argued that only a governor can change the course of history and the presence of such a person in the community will ensure the achievement of yet unrealized ideas. According to Plato, a governor has a good memory, the ability to know and is friends with the truth, justice, courage and wisdom.

Following Plato, al-Farabi lists twelve innate qualities of the head of state, the imam, the Master. Let us consider some of them in the context of the personal qualities of the First President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev. In his speech in front of students in September 2010, he noted that we are building a virtuous city that Al Farabi dreamed. According to al-Farabi, the first and most important thing is the quality of the head of the virtuous city - "absolutely perfect bodies, which powers are well adapted to carry out the actions they have to perform".

In other words, the head of state should have good health, or, as the Kazakh proverb "the first wealth is health". We know that our President is actively involved in sports such as tennis, golf, athletics, skiing, lead a healthy lifestyle and focuses its propaganda, especially among young people. It should be noted that this trend is typical for many heads of all modern countries in the world.

It is noteworthy that in the same speech, the President noted that our country's universities have excellent sports facilities and encourages students and teachers to engage in sports and take an active part, following the example of universities in the world, famous for its magnificent sports teams, in the universiade and sports movements. We should note that among the world universities that pay more attention to the development of sport, our university - Kazakh National University named after al-Farabi is also included.

Al-Farabi emphasizes that the head of the virtuous city should be able to understand the nature of the fine and imagine all that he said, comprehending spoken to him in accordance with what the speaker has in mind, and with the way things are in themselves. This according to al-Farabi is perfect quality of mind. Nazarbayev has excellent knowledge in various fields of economy, science and the arts, and always shows a great understanding of the actual problems of these spheres. For example, we have often witnessed how he was having a wonderful memory, when they meet with the youth - scholarship "Bolashak" representatives of business structures, and well-known writers, poets, actors, always he reminded them about the issues discussed at previous events.

Al-Farabi notes that the governor should have an expressive style and be able to state quite clearly all that he conceived, to love learning and knowledge, achieving it easily without getting any fatigue from studying. It is well known how the art of oratory has our president, freely and clearly express his thoughts on the Kazakh and Russian languages equally. He constantly heads to knowledge, pays special attention on philosophy. The President is the author of "In the flow of history", "Epicenter of Peace", "Ten years equal to the centennial," "In the Heart of Eurasia", "Kazakhstan's way", and other fundamental works.

It is necessary to focus on another imam's quality which is said by Al Farabi: determination at fulfilling of what he considers is necessary, at the same time be brave and not cowardice.

We can conclude that the philosophical doctrine of al-Farabi was and remains relevant at all times, the development of human society and every modern man will find in it answers to his concerns on all issues of society and individual development.

It is also true that today's political initiatives in the form of the national idea "Eternal Nation" is in contact with the great scientist's ideas. Since 1997 the President of Kazakhstan gives to people a political messages and guidelines. National idea "Eternal Nation" appeals first and foremost to the entire nation, to all citizens of Kazakhstan, which has done by al-Farabi in his time with his works. We can say with certainty that the idea of "Eternal Nation" is a logical continuation of Plato's ideas about the ideal state and the teachings of Al-Farabi on the virtuous city.

To achieve happiness, according to al-Farabi, residents of virtuous city should strive for humanity and discipline that will enable them to be happy in both worlds. In other words, it means the relationship and unity of the inhabitants of the virtuous city. The same can be said with regard to the construction of "Eternal Nation". The future of our country and the state depends on each citizen of Kazakhstan, on his relation to himself, his family and his country. Unified national idea "Eternal Nation" should be close to people of all ages, across national, linguistic and religious differences. "Eternal Nation" is a national idea in the first place of all Kazakhstan at home and dream of all of our great ancestors.

References

1. *Problems of being and knowledge in philosophy of al-Farabi: scientific publication* / Burabayev M.S., Kenisarin A.M., Kurmangaliev G.K. – Alma-Ata: Nauka, 1988. – 224 p.
2. Ali Bulach, *Islam dushundzhesinde din-felsefe vahij-akyl ilishkisi*. – Jeni akademija jajynlary. – Stambul, 2006. – P. 153, 158, 160.
3. Reza Davari. *Al-Farabi is philosopher culturologists*. – Tehran, 1998. – P.65
4. Mehmet Bajrakdar, *Isljam felsefesine girish*. – Ankara: Turkiye. – P. 174. – 233.
5. Al-Farabi. *Philosophical treatises*. – Alma-Ata, 1970. – P.156.
6. Al-Farabi. *Social and aesthetic treatises*. – Alma-Ata, 1973. – P.125
7. Al-Farabi. *Social and aesthetic treatises*. – Alma-Ata, 1973. – P.110
8. Al-Farabi. *Philosophical treatises*. – Alma-Ata, 1970. – P.305.
9. Kasimdzhanov A.H. *Abu Nasr al-Farabi*. – Almaty, 1997. – P.95
10. Corden H. *History of Islamic Philosophy* / lane. Asadullah Mubashiri. – Tehran: Amir Kabir, 1983. – P. 214. 8
11. Mahdi M. *Alfarabi's Imperfect State* // *Journal of American Oriental Society*, 1990. Vol. 110. No. 4. – P. 694.

МРНТИ 11.07.25

*N.B. Seisen*¹

¹*Candidate of political science, Associated Professor Chair of Political Science and Social and Philosophical Disciplines KazNPU named after Abay
Almaty, Kazakhstan*

MODERNIZATION AND VALUES: NATIONAL AFFAIRS

Abstract

This article reveals the role of political modernization in the value dimension. Today the notion of "political modernization" and "value" is one of the main criteria of relevance in the domestic political science. Their essences, should be the subject of lively discussions due to the lack of attention of scientists to the axiological problems of political science and their interrelations and influence on the political process, are insufficiently researched. Undoubtedly, the main direction of political modernization of the Republic of Kazakhstan is the democratization of the political system, which implies the formation and development of its own model of democracy, since the theoretical and practical framework for understanding democracy as an ideal-typical concept and form of state structure has settled in modern political science. In democracy specific socio-political criteria are laid down, on which one can analyze the development, conservation and regress of the democratic process that take place in a particular state. Modernization includes various public spheres. In fact, modernization is the implementation of comprehensive reform in such areas as: social, economic, cultural, political. Moreover, there are own transformations in each individual sphere.

Key words: political modernization, rule of law, civil society, general Kazakhstani values, economic modernization.

Аннотация

*Н. Сейсен*¹

МОДЕРНИЗАЦИЯ И ЦЕННОСТИ: ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ

¹*кандидат политических наук, ассоциированный профессор общеуниверситетской кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая
г. Алматы, Казахстан*

В статье раскрывается роль политической модернизации в ценностном измерении. На сегодняшний день в отечественной политической науке одним из главных критериев актуальности являются понятия «политическая модернизация» и «ценность». Их сущности, должны бы быть предметом оживленных дискуссий, однако, в силу дефицита внимания ученых к аксиологическим проблемам политологии и их взаимосвязи и влияния на политический процесс, являются недостаточно исследованным. Несомненно, главным направлением политической модернизации Республики Казахстан является демократизация политической системы, что подразумевает формирование и развитие собственной модели демократии, поскольку в современной политической науке устоялась теоретико-практическая конструкция понимания демократии, как идеально-типичного понятия и формы государственного устройства. В демократии заложены специфические социально-политические критерии, по которым можно проанализировать развитие, консервацию и регресс демократического процесса, которые протекают в том или ином государстве. Модернизация включает в себя различные общественные сферы. По сути, модернизация - это осуществление всестороннего реформирования в таких сферах как: социальная, экономическая, культурная, политическая. Причем, в каждой отдельно взятой сфере происходят собственные преобразования.

Ключевые слова: политическая модернизация, правовое государство, гражданское общество, общеказахстанские ценности, экономическая модернизация.

Аңдатпа
Н.Б. Сейсен¹

ЖАҢҒЫРТУ МЕН ҚҰНДЫЛЫҚТАР: ҰЛТТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР

¹саяси ғылымдардың кандидаты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры Алматы қ., Қазақстан

Бұл мақалада саяси жаңғыртудың рөлі құндылық өлшемде қарастырылады. Бүгінгі таңда отандық саяси ғылымда «саяси жаңару» және «құндылық» түсініктері өзектіліктің маңызды критерийінің бірі. Олардың мәні қызу пікірталастың туғызуы шарт, алайда, саясаттанудағы аксиологиялық мәселелерді және олардың ара-қатынасы мен саяси процестерге әсері мәселелерін зерттеу ғалымдар назарынан тысқары қалып отырғандықтан, әлі де жеткілікті зерттелмеген болып табылады.

Қазақстан Республикасының саяси жаңғыруының басты бағыты саяси жүйелерді демократияландыру болып табылады, яғни, қазіргі ғылымда демократия түсінігін идеалды-типтік ұғым және мемлекеттік құрылымның формасы ретінде қарастыратын теориялық-практикалық тұжырым қалыптасқандықтан демократияның өзіндік моделін қалыптастыру мен дамыту. Демократияда белгілі бір елдерде орын алып жатқан демократиялық процестердің даму, конверсация және регресс құбылыстарын қарастыратын әлеуметтік-саяси критерийлер көрсетілген.

Жаңғырту түрлі қоғамдық салаларды қамтиды. Жаңғырту - әлеуметтік, экономикалық, мәдени, саяси салаларда кешенді реформаларды жүзеге асыру болып табылады. Сонымен қатар, әрбір салада өзіндік қалыптасу орын алады.

Түйін сөздер: саяси жаңғырту, құқықтық мемлекет, азаматтық қоғам, жалпықазақстандық құндылықтар, экономикалық жаңғырту.

The category of "modernization" in Kazakhstan's political theory at the very beginning was based on the idea of reforming society on the so-called Western model. In the future, this approach to the modernization process was revised. In practice, it turned out that the transformation of society by the Western model is not so effective and effective. Scientists, practitioners came to the conclusion that the implementation of the processes of transition to modern society requires objective prerequisites.

In addition, the view of a set of a number of prerequisites for modernization has also been significantly corrected. A certain group of researchers for the modernization process proposed the idea of the need for technological aspects. Some scholars have paid close attention to the mandatory presence of institutions of democracy. An important role was also determined for the economy. It is noteworthy that the socio-cultural conditions for modernization have also gained some support among practitioners.

It is clear that the more reliable in conducting successful radical changes is the consideration of all objective and subjective prerequisites in the process of socio-political modernization. This will avoid the modernizing country's social and socio-political upheaval.

In the process of political modernization, it is important to maintain a key priority, namely, the universal values of a modern democratic society. A departure from democratic values should not be explained by national and other specific features of a particular country. Democratic values: the rule of law, civil society, the middle class, market economy, private property, healthy competition, pluralism, multi-party system, non-governmental sector and public organizations are necessary for the implementation of such a democratic modernization of the state.

For the successful implementation of modernization, it is important to have a policy and strategy for fundamental change. Modernization is far from painless processes, which is important to understand. This process is accompanied by some difficulties. This side of the reform processes is natural for the transition from traditional societies to modern ones.

The theory of modernization covered all spheres of a social life. It was assumed that each of their existing spheres of society should undergo modernization. Economic modernization itself meant the development and application of high technologies, which would be based on a solid scientific basis for research. Economic modernization implied the use of highly efficient energy sources, deepening the process of labor differentiation, the development and implementation of a broad market of goods, services, money, the existence of incentives for the further creation of technological and organizational innovations.

However, it should be noted that already in the 60s of the XX century some researchers proposed to abandon the principle of technological determinism. Attempts to reduce modernization only to technological development received sharp criticism. In the mainstream of these conceptual debates, the idea arose of the primacy of the development of the level of education, the growth of human capital.

If we talk about the social sphere of society, its modernization was defined as a clear specialization of people, public and state institutions by the genus of their activities. Moreover, the emphasis was on the rejection of traditional division based on discriminatory signs. Social modernization should not depend on gender, age, origin, personal ties, membership of a particular social group, etc. At the forefront are requirements of a more rational nature, namely personal characteristics, educational level, qualifications, etc. Modernization of the social structure proposed the construction of horizontal equal relations, and the replacement of vertical hierarchical relations of subordination. The role and functions of the individual, the family, and the demographic structure are reviewed.

Cultural, or, as it is also called, spiritual modernization presupposed the differentiation of cultural and value systems, norms, orientations. In addition, this type of modernization was associated with the rejection of traditional values, and the increased role of individualism, the rationalization of consciousness and behavior based on scientific achievements.

Finally, political modernization also implied the implementation of certain principles. Among them, one can single out the need to strengthen the central authority, and at the same time preserve its division into three main branches. The implementation of the modernization process must take place in conditions of public harmony and stability. Preservation of these priorities will also contribute to the successful process of shaping a modern society.

One of the most important conditions for the political modernization of traditional societies is the establishment and development of democracy and its fundamental principles, as well as the dissemination of its values in the general population. Of course, this process has also determined the process of transforming the level of political culture and consciousness of citizens.

The Russian scientist Y. B. Shestopal quite rightly notes that two major types of obstacles stand in the way of the emergence of a modern democratic system of power in all its branches: objective (economic crisis, imperfection and immaturity of political institutions and legislative base) and subjective mentality, authoritarian traditions of political culture [1].

Among other things, modernization theorists were fully aware of the fact that the modernization process in different countries will be carried out in different ways. In some traditional societies, the causes of modernization are ripening from within, and in others it will be carried out under the external influence of modern societies. In addition, the pace of modernization itself is very different. The reason for this may be a variety of objective and subjective factors. For example, the absence of civil society, as the most important feature of modern society, will create serious difficulties on the way of modernization. And so, in principle, there can be with every missing principle forming a modern society.

It should be noted that in the existing theories of modernization, a major role is assigned to political institutions, leadership issues, and the state in the process of transition from a traditional society to a modern one. At the same time, the problems of the social subject of the modernization process were considered.

It is important to note that the main conclusion of theorists is that the success of reform depends on whether the subjects of modernization can ensure and maintain stability in the process of renewal of society and the state. Thus, stability is a certain cornerstone of the transition from a traditional society to a modern one, and only if it is available will this process be effective.

It should be noted that when studying the modernization process on the experience of specific countries in Asia, Africa and Latin America, many researchers came to the conclusion that not always the existing values and norms of traditional society can impede the process of renewal. Successful modernization, transition from traditional society to modern in specific countries was very significant. Harmonious interweaving, mutual support of existing traditional values and new principles of the transformation of society contributed to the achievement of its own unique result.

Highlighting the variety of paradigms of understanding the term "modernization" it would be important to briefly consider the most common and main models of modern modernization and transformation of political systems, economic, social conditions of life and development of the state and society:

- First, the classical model of organic modernization;
- Secondly, a delayed or inorganic model of modernization;
- Third, belated modernization;

- Fourth, the forced modernization model. The urgency and scientific need for a brief examination of these models of modern modernization is determined by the fact that each of them represents its interpretation and content of the concept of "modernization". Moreover, each of the models in its own way defines and explains the role and influence of traditional and universal values on the development and implementation of modernization.

The theory of modernization allowed to generalize the standards in the field of economy, politics, culture, inherent in modern societies, and to which traditional social systems also turned. Standards such as the

introduction of a market economy, economic growth, the development of high technologies, the raising of the level of education, the formation of democratic principles of life, have become truly universal values. Thus, in a complex study of the problem of modernization, it is proposed to disclose its essential characteristic through recognizing it as an integral part, a function of political development. The world experience of political development clearly reveals a tendency towards modernization and, more recently, post-modernization of specific countries of the international community. The process of modernization takes place simultaneously in the aggregate of universal expansion of economic, cultural, and political cooperation.

Revealing the basic theoretical content of the conceptual bases of the study of political modernization in the value dimension, it is necessary to proceed to the disclosure of the following concept of "value".

As you know, values fulfill the functions of social, normative, political and legal regulators of public life and people's behavior in society. The normative-political function of values makes them a special subject of socio-political research in political science.

In this regard, it should be noted that the world of values in socio-political science consists of assessments, dimensions, values, value criteria and corresponding hierarchies.

All the diversity of human activity, social and political relations and included in their range of natural phenomena acts as "object values" as objects of value relations, that is, evaluated in terms of good and evil, justice and injustice, truth and untruth, duty or irresponsibility, Conscience or callousness, beauty or disgrace, accessible or forbidden, fair or unjust, etc.

The Kazakh researcher V.Kh. Baymurzaeva believes that "in the context of the transition of society to market relations and the radical changes taking place in our country and in the world as a whole, the need for a deep political understanding of these problems has intensified and is the imperative of the times. Today, Kazakhstan's experience shows that the total Kazakhstani values have a specific historical content. In this regard, it should be emphasized that the study of general Kazakhstani values is important, relevant and priority for the Republic of Kazakhstan "[2].

However, before to explore the common-Kazakhstan values we will study the conceptual apparatus of the category of "value".

In Greek, "axios" means "value." Value is for a person all that has for him a certain value, personal or social meaning. The word "value" was well known already to the ancient Greeks. However, it was only in the twentieth century that philosophers began to develop the doctrine of values, because man did not immediately realize his own position in the world, but only in the New Times. It was during this period that the first concepts of values appeared.

The concept of "value" is widely used in the philosophical, social, legal psychological and political sciences to refer to certain socio-political and cultural phenomena of human reality, that is, being.

By means of a political analysis of the theoretical and methodological aspects of the concept of "value", one can come to the conclusion that the value is:

- 1) interest, belief, representation of the subject;
- 2) an object, phenomenon, material or ideal in its substratum, capable of satisfying the need;
- 3) ability, potential function;
- 4) the functioning of the object as a means of satisfying the need, i.e. Its real significance;

5) the phenomenon of a special reality, arising as a result of the interaction of the properties of objects and the needs directed at them. Since socio-political values, refracted through the prism of individual life activity, enter into the psychological structure of each person in the form of personal values. At the same time, the world of people and values in social and political science is viewed from assessments, value criteria and the corresponding hierarchies. [3]

As the political history of many countries shows, value systems are formed and transformed in the evolutionary development of society. This can be fully projected into Kazakhstan society. At the same time, in the evolutionary process of the development of a given society, an own model of the value system is being formed, which has an important human and cultural significance. This can be fully projected, for example, into a system of general Kazakhstani values, as components of universal human values. [4]

Kazakhstan people have a specific system of hierarchies of social and political values, which acts as a link between the tradition, mentality, culture of society and the spiritual world of the individual, between the public and individual, national and national life. At the same time, in our opinion, the values of a single person fulfill the function of promising strategic life goals and motives of life activity, the realization of which is expressed in the contribution of the personality of every Kazakhstani to culture, the formation of new objectified forms of values.

Consequently, the interaction of the personality of every Kazakhstani and the society is constantly realized in permanent mutual transitions of social, political and personal values. Thus, social and political values are fundamental norms of social life, ensuring the integrity of socio-political systems, which is expressed in the importance of the existence and development of material and spiritual goods of society. In this case, one should take into account such a fact as the transition from one state to another. According to the prominent Kyrgyz scientist and diplomat Zh. Saadanbekov, the entire world community is in a transitional state. This stage, when one should expect new important discoveries in science, technology, economic and social management, psychology of communication and a sense of peace that can lead to global changes. Many elements, for example, economics, information systems and communications, science and education, for the most part acquire an increasingly deeper international dimension. But the resulting benefits are not distributed evenly, but depending on the place in which the countries or whole systems are located in the world. One can not but agree with the scientist's opinion that the leading powers are gradually creating a system for managing global processes. Therefore, if the Commonwealth of Independent States (CIS) does not want to remain on the margins of the world economy, it needs to realistically assess its capabilities in a new geopolitical and economic configuration and, with consistency on fundamental issues, focus on reserves and opportunities for common development. The era of integration civilization is coming [5]. This, in our opinion, can not but exert its influence on the modernization processes in the post-Soviet states, including the Republic of Kazakhstan.

Summarizing the above, we can summarize that there are several most important concepts of understanding the term "modernization".

The liberal trend perceives modernization as a social decision and action, when changes and reforms are initiated and implemented by the citizens themselves, civil society. The opposite of it is conservative. Conservative scientists stand on the position that modernization should take place under the control of the state, political authorities, government. In many ways, this concept is similar to the principles of constructivism, when all the values and traditions of society are under state control. Modernization, as well as social values and traditions, are the same projects and programs of state development, strengthening and security as economic, social, ethnic policy. However, it is obvious that the complexity of managing public processes, the implementation of public management tasks, control can not develop within the framework of only one concept. In this area, the universality and acceptability of political, social reality are required, which impose their conditions and requirements.

Political modernization of the democratization of social processes, systems and institutions of public administration, decision-making inevitably encounters internal constraints, both traditions and values. Western, universal values of liberalization are particularly hard to deal with, create risky situations in societies. Who experience periods of transformation, have special cultural, ethnic, religious traditions, customs and morals. Not an exception, and modern Kazakhstan, where elements of liberalization of the political system, democratization come up against the internal objective conditions of traditional values, the ideals of statism and collectivism.

Thus, modernization, as an objective and inevitable process and demand of the modern world community, the competitiveness of modern states, economies, is a phenomenon that affects every state and society. However, modernization, as a development process, inevitably has internal risks and dangers. The conflict of values is an objective consequence and an associated element with modernization. The issue of modernization is particularly closely linked to the processes of globalization, which also challenges national states and societies to address the associated problems and risks of internal exclusion and conflict. The issue of the ratio of modernization and values is especially relevant for Kazakhstan. The economic crisis, social instability, the reduction of traditional jobs, and the decrease in the incomes of the population increase the risk of conflicts of values between citizens. Strengthening social separation between rich and poor citizens increases the dangers of a value confrontation between those who support the economic policies of the state and those who oppose opposition. All this strengthens political scientists, the elite, and statesmen in the idea of the need for accelerated political reform and modernization.

References

1. Шестопал Е. Б. *Политическая психология: учебник для вузов.* – М.: ИНФРА-М, 2002. – 448 с. – С. 153.
2. Баймурзаева В.Х. *Общеказакхстанские ценности как предмет политологического исследования: автореф...кан.полит.наук.* – Алматы, 2006. – 30 с.
3. *Политология: Лексикон / Под ред. А. И. Соловьева.* – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – 800 с. – С. 124.
4. Даулбаев Т. Ф. *Концептуальные подходы в исследовании системы государственного управления РК // Евразийское сообщество.* – 2005. - № 2 (50). – С. 5-11
5. Сааданбеков Ж.. *Сумерки авторитаризма: закат или рассвет?* – К.: Ника – Центр, 2000. – 624 с.

МРНТИ 11.07.45

Г.Р. Абсаттаров¹

¹зам. директора Института филологии и полиязычного обучения
КазНПУ им. Абая, кандидат политических наук,
г. Алматы, Казахстан

УПРАВЛЕНИЕ ПРОЦЕССОМ ВОСПИТАНИЯ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ ЛЮДЕЙ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные вопросы управления процессом воспитания правовой культуры казахстанских людей в политическом пространстве, которые еще недостаточно изучены в социально-политической науке. В статье уделено внимание особенностям и проблемам управления процессом воспитания правовой культуры. Проблемы управления процессом воспитания правовой культуры населения, отмечается в статье является в настоящее время важнейшей для научной организации правового развития казахстанских людей. Вместе с тем уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: политика, право, государство, общество, управление, процесс, воспитание, правовая культура, поведение, сознание, обновление, модернизация, личность, коллектив, знание, правопорядок.

Аңдатпа

Г.Р. Абсаттаров¹

САЯСИ КЕҢІСТІКТЕ АДАМДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІН ТӘРБИЕЛЕУ ПРОЦЕСІН БАСҚАРУ

¹Абай атындағы ҚазҰПУ-нің филология және көптілді оқыту институты директорының орынбасары,
саяси ғылымдарының кандидаты
Алматы қ., Қазақстан

Мақалада әлеуметтік-саяси ғылымдарында әлі де жете зерттеле қоймаған, саясаттық кеңістікте қазақстандық адамдардың құқықтық мәдениетін тәрбиелеу процесін басқарудың өзекті мәселелері қарастырылады. Мақалада құқықтық мәдениетті тәрбиелеу процесін басқару проблемасы мен ерекшеліктеріне көңіл бөлінген. Мақалада тұрғындардың құқықтық мәдениетін тәрбиелеу процесін басқару, қазіргі кезде қазақстандық адамдардың құқықтық дамуын, ғылыми ұйымдастыру үшін қажет проблема екені атап айтылған. Сонымен қатар дискуссиялық мәселелерге де көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: саясат, құқық, мемлекет, қоғам, басқару, процес, тәрбие, құқықтық мәдениет, тәртіп, сана, жаңарту, модернизация, тұлға, ұжым, білім, құқықтық тәртіп.

Abstract

G. R. Absattarov¹

MANAGING THE PROCESS OF EDUCATION OF PEOPLE'S LEGAL CULTURE IN THE POLITICAL SPACE

¹Deputy Director of the Institute of Philology and multilingual education,
KazNPU named after Abai, candidate of political sciences
Almaty, Kazakhstan

The article are considered topical issues of managing the process of education of legal culture of the Kazakhstan people in the political space that has not been sufficiently studied in social-political science. The article is paid attention to the peculiarities and problems of management of process of education of legal culture. The problems of management of process of education of legal culture of the population, the article notes that this problem is at present the most important scientific development law organization and the Kazakhstani people. However, in article attention is given to the discussion questions.

Key words: politics, law, government, society, management, process, education, legal culture, behavior, consciousness, upgrade, modernization, personality, team, knowledge, law.

Каждый из исследователей проблемы управления процессом воспитания правовой культуры населения обращает внимание на интересующие лично его грани, различные аспекты управления воспитанием правовой культуры людей как общественное явление. Нас же интересует, в первую очередь, политологические аспекты управления процессом воспитания правовой культуры людей в политическом пространстве.

Как показывает научно-политологический анализ социально-политической литературы, управление процессом воспитания правовой культуры людей в политическом пространстве еще не было предметом самостоятельного исследования в политической науке. Поэтому, на материалах Казахстана политологическое исследование управления процессом воспитания правовой культуры людей имеет большое не только теоретическое, но и практическое значение.

Президент Н.А. Назарбаев в статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» писал: «На наших глазах мир начинает новый, во многом неясный, исторический цикл. Занять место в передовой группе, сохраняя прежнюю модель сознания и мышления, невозможно. Поэтому важно сконцентрироваться, изменить себя и через адаптацию к меняющимся условиям взять лучшее из того, что несет в себе новая эпоха» [1]. В этом контексте необходимо и актуально исследовать политологические аспекты управления процессом воспитания правовой культуры казахстанских людей в духе требования XXI века.

По мере социально-политического развития и совершенствования казахстанского общества усиливается тенденция к сближению основных правовых и нравственно-политических требований общества в целом, микросреды и целенаправленно организованной обществом системы воспитания правовой культуры людей.

Связанные с обновлением, реформированием, модернизацией казахстанского общества усложнение, дифференциация и интеграция общественно-политической деятельности вызывают потребность в сознательном, научном управлении не только материальным производством, но и процессом воспитания правовой культуры самого казахстанского человека.

Управление процессом воспитания правовой культуры казахстанских людей предполагает воздействие на сознание и поведение воспитуемых, осуществляемое по определенному плану или по определенной программе или направлению, предусматривающей достижение заданной цели, учет исходного уровня воспитанности и его переходные состояния, систему корректировки на основе получаемой информации о функционировании системы управления.

Исследования показывают, что управление воспитанием правовой культуры осуществляется посредством организации правовой и общественно-политической ценной деятельности людей, в процессе которой формируются и усваиваются правовые нормы. Психологической наукой установлено, что отношения, возникающие вокруг какого-либо человека, не переходят автоматически в его собственные, личностные. Деятельность казахстанца, человека способствует включению его в правовые отношения.

Надо отметить, что из двухстороннего характера процесса воспитания правовой культуры казахстанских людей (система внешних целенаправленных воздействий и деятельность воспитуемых) следует, что он включает в себя не только внешний, но и внутренний фактор развития правовой личности казахстанца. Здесь речь идет не о подстраивании воспитания к некоему спонтанно развивающемуся правовому развитию личности казахстанца, а об организации ее деятельности. Процесс воспитания правовой культуры казахстанских людей, таким образом, оказывается управляемым.

Управление процессом воспитания правовой культуры казахстанских людей исходит из научной организации и планирования деятельности как субъекта, так и объекта воспитания.

Сама природа демократического казахстанского общества требует научного планирования и регулирования общественно-политической и правовой деятельности. В демократическом казахстанском обществе создаются благоприятные условия для управления сферами правовой и общественно-политической деятельности через систему государственных и негосударственных общественных организаций, учреждений, институтов.

Следует сказать, что полнота воздействий со стороны воспитателей во многом зависит от определенности, четкости, научной обоснованности задач воспитания правовой культуры казахстанцев. Общие принципиальные цели воспитания правовой культуры казахстанских людей определены в законах страны. И задача заключается в том, чтобы их конкретизировать в специальных планах или программах воспитания с учетом социальных, профессиональных, национальных, возрастных, психологических и других особенностей объекта воспитания, уровня его правовой воспитанности.

В связи с этим положением в планах или программах воспитания в качестве объекта усвоения и цели управления процессом воспитания правовой культуры казахстанских людей важно выделить правовые отношения. В имеющихся планах или программах воспитания казахстанских людей сделана полезная попытка сформулировать цели и способы правового воспитания личности казахстанца. Это соответствует идее воспитания правовой культуры каждого казахстанского человека и принципу индивидуального подхода к нему.

Однако учитывая, что объектом воспитания является не только личность –казахстанец, но и социальные общности, группы, в планах или программах воспитания важно обратить внимание на определение целей и способов воспитания коллективов, в которых как раз и осуществляется организованное и направляемое воспитателями правовое развитие личности казахстанца. Воспитание в коллективе и через коллектив стало ведущим принципом казахстанской теории воспитания. Только в коллективе казахстанский человек получает возможность личной свободы и условия для всестороннего развития.

Положительный опыт создания основы плана или программы воспитания казахстанской молодежи накоплен в практике перспективного планирования воспитательной работы вузов страны. В настоящее время обобщен опыт планирования в более 50 вузах страны. Полученные результаты показывают, что наиболее эффективные планы воспитательной работы содержат информацию об объеме содержания и структуре деятельности по правовому воспитанию студентов, указывают цели правового воспитания, основные воспитательные задачи и роль в их решении всех подразделений вуза. План позволяет выявить взаимодействия различных коллективов вуза в процессе воспитания, направление, характер и последовательность их деятельности, определяет формы, методы и средства воспитания правовой культуры, обеспечивает необходимую комплексность в формировании личности современного специалиста. Причем оперативное текущее планирование позволяет учесть специфические особенности различных коллективов вузов Казахстана.

Следует сказать, что какие бы структурные подразделения ни имели созданные и создаваемые планы или программы воспитания в Казахстане, они окажутся научно обоснованными и практически приложимыми лишь в том случае, если будут строиться с учетом принципа деятельности. В соответствии с данным принципом правовое воспитание происходит в деятельности, сами правовые качества личности казахстанца представляют собой устойчивые состояния правовой деятельности, и наконец, критерием правовой воспитанности является деятельность. Принцип деятельности в планах или программах воспитания казахстанских людей отражается поэтому на определении целей воспитания как реализации правовых и нравственных требований, а также и на путях воспитания в процессе правовой и общественно-политическо ценной трудовой деятельности.

Управление процессом воспитания в Казахстане предполагает не только задание объекту управления плана или программы функционирования, но и корректирование как его деятельности в соответствии с планом или программой, так и совершенствование в необходимых случаях самого плана или самой программы. Для этого необходимо получение информации о состоянии усвоения воспитуемым целей плана или программы воспитания, о его реакции на систему целенаправленных воспитательных воздействий, т.е. установление обратной связи. Такая связь в конечном итоге требует изучения изменений в уровне правовой воспитанности субъекта воспитания под влиянием внешних воздействий.

Надо отметить, что основным критерием для определения уровня правовой воспитанности казахстанцев являются их поступки и действия. Правовое сознание казахстанца нельзя рассматривать изолированно от его поступков, в которых, как правило, проявляются его правовые убеждения. Поэтому информация о состоянии правовой воспитанности может быть получена лишь в процессе исследования различных форм деятельности казахстанских людей.

Следует сказать, что для того чтобы точнее установить эффективность воспитательных воздействий в Казахстане и построить оптимальную систему корректирования деятельности воспитуемого, важно уметь определить уровень его воспитанности.

Важно особо подчеркнуть, что для определения реально достижимых конкретных целей воспитания правовой культуры казахстанских людей и особенно способов их достижения следует целенаправленно собирать и наиболее правильно интерпретировать обратную информацию об эффективности воспитательных средств Казахстана, вносить правильные коррективы в систему воспитательных воздействий. Необходимо выявить и изучить механизм усвоения личностью казахстанцем право, логику перехода сложившихся в обществе правового опыта, принципов и норм во внутренний мир личности казахстанца. При этом заметим, что изучение процесса усвоения тем более необходимо, что еще существует тенденция вообще игнорировать требования интериоризации. Взгляд на воспитание правовой культуры как на своеобразный тренаж, механическое внесение в личность казахстанца тех или иных правовых черт вне зависимости от позиции казахстанского человека, его потребностей и интересов приводит к абсолютизации как практической деятельности, так и правового просвещения, когда от самого факта участия личности казахстанца в «воспитательных» мероприятиях ожидают автоматически положительный результат, а поэтому не организуют их достаточно продуманно и наблюдается погоня за

количество мероприятий, формализм в воспитании правовой культуры. В такого рода абсолютизации проявляются тенденции бихевиоризма в правовом воспитании, рассматривающего формирование качества личности казахстанца по схеме: стимул-реакция, наподобие усвоения биологических рефлексов.

Для того чтобы глубже уяснить, почему выполнение правовых требований, соблюдение правовых норм, «продельвание» правовых упражнений не ведет автоматически к усвоению права Казахстана, важно учесть, что законопослушно воспитанную личность-казахстанец характеризует именно внутреннее принятие правовых принципов и норм как принципов и норм собственного поведения, право-нравственно регулирующая роль долга, совести и чести, выполнение правовых принципов и норм по внутреннему убеждению, когда непосредственные внешние требования если и определяют правовой поступок, то лишь преломляясь через интеллектуальную и эмоциональную сферы личности казахстанца, становясь внутренним требованием личности казахстанца к самой себе. Иначе, процесс воспитания правовой культуры, усвоение права в Казахстане осуществляется тогда, когда в системе целенаправленных воздействий, в деятельности воспитуемых учитываются их потребности, интересы, уровень воспитанности, когда правовые нормы и принципы приобретают личностный характер.

В ряде наших исследований прослеживается тезис, что правовые нормы и принципы приобретают личностный характер, способствуют формированию правовых свойств личности казахстанца (правовых качеств, убеждений) в результате установления положительных связей между правовыми знаниями и чувствами в процессе деятельности.

В связи с этим следует сказать, что значительно менее выясненным остается вопрос о механизме установления этих связей, т.е. переживания, эмоционального принятия, в конечном итоге закрепления в поведении правовых норм и принципов, ибо ведущего тезиса о том, что усвоение права осуществляется в процессе правовой и общественно-политической ценной деятельности, оказывается все же недостаточно, так как сама по себе данная деятельность казахстанских людей и совершение правовых поступков, выполнение правовых требований не гарантируют эмоциональное принятие правовых норм и принципов. Известно, что казахстанцы, сообразуя свое поведение с теми или иными правовыми знаниями, далеко не всегда делают их своими убеждениями. Ожидание положительного результата от самого факта включения в правовую и общественно-политическую полезную деятельность, которая якобы автоматически дает желаемый воспитательный эффект, т.е. абсолютизация ее воспитывающей роли приводит к формализму в воспитании правовой культуры, к проведению мероприятий ради самих мероприятий.

Действительному раскрытию связей интеллектуальной и эмоциональной сфер личности казахстанца в определенной мере препятствует интеллектуализм в трактовке чувств, отождествление знания и переживания, проведение между ними прямолинейной связи. Необходимо учитывать сложность характера связей между знаниями и эмоциями, различие между «словесным знанием» и «осознанием». Здесь речь идет именно об осознании, т.е. о том, в каком смысле вкладывает сам казахстанский человек в данное явление, а не о знании им этого явления.

Следует сказать, что противоположная интеллектуализму тенденция, выражающаяся в отрыве чувств от интеллекта, в свою очередь, мешает раскрытию природы диалектических связей интеллектуального и эмоционального в сфере личности казахстанца. В основе возросшей в последнее время популярности данной тенденции лежит поверхностная интерпретация случаев расхождения между поведением отдельных казахстанских людей и их знаниями о правовых принципах и нормах. Отсюда делается вывод об отсутствии вообще связей между знаниями и чувствами людей.

В основе механизма усвоения казахстанских правовых норм и принципов лежит осознанно-эмоциональное отношение к ним, единство знания и переживания правового личностного смысла деятельности казахстанца. Органический характер связи между знанием правового личностного смысла деятельности казахстанца и его переживанием является тем условием, которая определяет срабатывание механизма усвоения права и способствует единству сознания и поведения. Оценка соотношения знания и деятельности в воспитании правовой культуры казахстанских людей отнюдь неоднозначно – от имеющего места вербализма до недооценки и роли сознания и правового просвещения в правовом воспитании. Раскрытие роли сознания личностного смысла деятельности казахстанца в положительном принятии, переживании правовых норм и принципов способствует уяснению диалектического характера связи знания и деятельности в правовом воспитании казахстанцев при ведущей роли деятельности. В этой связи главными приоритетами в данной деятельности, как отмечается в Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года «должно быть: борьба с преступностью, обеспечение законности и общественной безопасности, защита прав и свобод граждан, обеспечение

неотвратимости реакции государства на любые правонарушения, быстрое и полное раскрытие преступлений, изобличение и привлечение к уголовной ответственности лиц, их совершивших, профилактика правонарушений, взаимодействие с гражданами в борьбе с преступностью» [2].

Как показал опыт воспитания студентов КазНПУ имени Абая, достижение высокого уровня правомотивационной сферы деятельности студенческой молодежи предполагает усвоение достаточно полных правовых знаний. Научно-технический прогресс общества, развитие системы средств информации – радио, телевидения, кино и т.д. позволяют усилить роль в воспитании правовой культуры эмоционально насыщенной правовой информации.

Управление усвоением правовых принципов и норм в Казахстане предполагает целенаправленную организацию правовой и общественно-политическо ценной деятельности воспитуемых, в процессе которой формируется, осознается, переживается, личностный смысл правовых принципов и норм. Здесь важно подчеркнуть, что личностный смысл не тождествен понятию «личный интерес» в существующем его противопоставлении общественному интересу. Реализация правовых принципов и норм Казахстана, борьба за общественные интересы, служение казахстанскому обществу сами по себе могут приобретать личностный смысл. На разных уровнях правовой воспитанности казахстанцев характер, содержание личностного смысла выполнения правовых норм и принципов могут изменяться.

Надо подчеркнуть, что правовые знания помогают не только глубже осознать опыт правового поведения, но и способствуют целенаправленной организации правовой и общественно-политическо ценной деятельности казахстанских людей в соответствии с правовыми принципами и нормами.

Определение логики усвоения права Казахстана, позволяет рассмотреть и уточнить ряд важных для управления процессом воспитания правовой культуры личности казахстанца вопросов: какая деятельность и каким образом может быть использована в целях воспитания правовой культуры, как следует организовать деятельность для оказания на воспитуемого оптимально положительного правового воздействия?

Прежде всего, исходя из вышесказанного, следует подчеркнуть роль правового и общественно-политическо ценного характера деятельности, а также роль правового, соответствующего требованиям казахстанского права, личностного смысла деятельности и оценки, осознания воспитуемым данного смысла в правовом развитии личности казахстанца. Характер оценки во многом определяется целью деятельности, именно тем, насколько процесс и результаты взаимодействия способствуют достижению конечного воображаемого результата. Личностный смысл деятельности казахстанца предполагаемого результата эмоционально окрашивает, актуализирует его. Изменение правовой мотивации в процессе деятельности и соответственно изменение его личностного смысла способствуют изменению цели. При этом, сила, устойчивость и правовой характер личностного смысла и цели деятельности во многом определяют воспитывающие возможности деятельности.

В случае формального выполнения казахстанским человеком правовых требований, когда достижение правового результата деятельности не стало его целью, он не усваивает их правового содержания, не принимает их как внутренние требования. В том случае, когда цель имеет правовой и общественно-политическо ценный характер, воспитуемый, оценивая соответственно ей свое взаимодействие, его личностный смысл, переживает правовое отношение к действительности. Если же цель имеет сугубо личный, эгоистический характер, казахстанский человек, совершая внешне те же самые поступки и оценивая их с позиций достижения своей эгоистической цели, переживает адекватные ей отношения, и поэтому объективный правовой смысл деятельности не усваивается им.

Все это показывает необходимость специальной организации правовой деятельности воспитуемых в целях повышения ее правового влияния, как направленного включения воспитуемых в правовой деятельности, так и планирования ее процесса.

Управление воспитанием правовой культуры казахстанских людей предполагает наличие плана деятельности также у самого воспитуемого, который формируется в конечном итоге именно как субъект деятельности – и в этом плане выступает, по замечанию А.С. Макаренко, субъектом воспитания. В процессе правовой деятельности воспитуемый включается в систему право и отношений, усваивает их, происходит формирование его личности казахстанца как совокупности общественно-политических отношений. При этом казахстанские люди в полной мере включаются «в реальные процессы управления и самоуправления» [3].

Изучение социально-психологических механизмов поведения показывает, что цель правовой деятельности и способы ее достижения образуют в сознании казахстанского человека некоторую ориентировочную основу, так называемый правовой образец.

Правовой образец казахстанских людей включает в себя как процессуальную сторону деятельности, так и целевую – правовой результат деятельности, т.е. включает в себя конкретные акты поведения и оценку этих актов, знания о цели, смысле правового поведения. В формировании данных образцов значительную роль играют требования правового казахстанского государства, примеры окружающих людей, личный опыт деятельности, информация о конкретных типах и способах поведения, средствах достижения правовой цели, содержащаяся в кинофильмах, радиопередачах, литературных произведениях и т.д.

В тех случаях, когда данные ориентиры казахстанцев отсутствуют или даже ошибочны, не отражают достаточно адекватно правовые требования нашего общества, управляемость деятельностью воспитуемых резко снижается. Конечно, для казахстанских воспитуемых, находящихся на разных ступенях возрастного развития, правовой зрелости, социального положения, содержание и степень конкретности данных образцов в специально организованной информации могут значительно различаться. В процессе «правового информирования» взрослых важно сделать акцент на ведущие цели правовой деятельности и основные пути, способы их достижения. Ясно, что у детей ориентиры такого рода должны быть наиболее конкретными. При этом в любом случае надо добиваться того, чтобы правовой образец опирался на правовые отношения в коллективе, правовой опыт казахстанского человека, внутренне принимался им.

Важно подчеркнуть, что управление процессом правового развития личности казахстанца предполагает ее самостоятельность и свободу в решении проблем поведения. Будучи детерминированной обществом, личность - казахстанец в соответствии с конкретным историческим этапом развития казахстанского общества обладает определенной мерой автономии и свободы. Вместе с тем сама личность-казахстанец создает определенные системы управления и меняет их в соответствии с потребностями общественного развития. В казахстанском обществе по мере его дальнейшего развития возрастает степень социальной, политической свободы личности казахстанца, которая марксистами не рассматривалась как свобода от объективной детерминации поведения и от общетсвенно-политического управления деятельностью людей. Общественно-политическая жизнь Казахстана предоставляет человеку достаточно много возможностей и форм развития. Принятие собственного решения и его реализация осуществляются самим казахстанским человеком. Казахстанский человек выбирает формы своего поведения, его направленность, выбирает не только друзей, коллег, но и образцы, идеалы, согласно которым он строит свое правовое поведение. При этом, он обладает определенной свободой решения и действия в противоречивых ситуациях, избирательно относится к информации, к нормам и ценностям, существующим в обществе.

Следует сказать, что внешние факторы, детерминирующие поведение личности казахстанца, выступают в виде определенных стимулов. Внутренняя регуляция поведения представляет собой сложную систему мотивов, ориентаций и установок личности казахстанца.

Вся система поведения личности казахстанца складывается не только в результате усвоения и «перевода вовнутрь» правовых и общественно-политических регулирующих систем, но и в результате активной творческой деятельности самой личности казахстанца, приобретающей и накапливающей свой собственный, неповторимый жизненный опыт, вырабатывающей свои эталоны поведения, цели, идеалы в системе правовой политики Республики Казахстан [4].

Управление процессом правового развития личности казахстанца не имеет целью жестко детерминировать все поведение казахстанского человека, запрограммировать его действия. Наоборот, оно предполагает развитие творческой инициативы, подлинную реализацию свободы воли, свободы выбора действий и т.д. в рамках казахстанского права.

Важнейшее значение в развёртывании самостоятельности и активности личности казахстанца, ее индивидуальных возможностей, в оптимизации всего процесса воспитания правовой культуры имеет правовое самовоспитание, деятельность казахстанского человека в целях совершенствования в соответствии с правовым государством в Казахстане. Следует помнить, что никакая система воздействий, призванная обеспечить комплексность в воспитании правовой культуры ведущих качеств личности казахстанца, не достигнет поставленной цели, если не найдет у него поддержки, опоры и ответных усилий, направленных на самовоспитание.

Самовоспитание как бы компенсирует возможные проблемы в воспитании правовой культуры казахстанских людей, которые могут возникнуть в случае определенного усреднения задач воспитания, когда оно не учитывает реальный уровень воспитанности, конкретных качеств казахстанского человека, его сильные и слабые стороны. Такое же усреднение имеет место из-за сложности и недостаточной

разработанности технологии-методики изучения личности воспитуемого. Поэтому комплексность разных видов воспитания правовой культуры казахстанских людей может быть осуществлена в полной мере в том случае, если воспитатели руководят самовоспитанием личности казахстанца.

Следует сказать, что общественно-политический характер самовоспитания правовой культуры казахстанских людей связано с общественными отношениями, условиями жизни, воспитанием. В процессе воспитания правовой культуры казахстанцев формируется воля, самосознание, чувство долга и другие предпосылки правового самовоспитания. Непосредственные право-воспитательные воздействия могут также стимулировать правовое самовоспитание. Под влиянием условий жизни или определенных обстоятельств самовоспитание правовой культуры казахстанских людей может быть направлено на развитие тех или иных правовых, политико-волевых качеств, не заложенных в плане или программе воспитания; оно даже может противоречить и противодействовать воспитанию правовой культуры. Исследования показывают, что в последнем случае эффективность воспитательного процесса резко падает. Речь идет поэтому не о том, что правовое самовоспитание казахстанцев автоматически направляется воспитанием или же полностью включается в процесс воспитания правовой культуры. Правовое самовоспитание казахстанских людей может в определенной части смыкаться с воспитанием правовой культуры и важно, чтобы процесс воспитания правовой культуры включал в себя и момент работы личности казахстанца над собой в соответствии с непосредственными требованиями и задачами правового самовоспитания, чтобы процесс воспитания правовой культуры направлял правовое самовоспитание личности казахстанца. Процесс воспитания правовой культуры предполагает поэтому формирование самосознания, правовой самооценки личности казахстанца, стремления у нее совершенствовать свои политическо-правовые качества, самокритично оценивать свои недостатки и исправлять их. Исследования показывают, что активность личности казахстанца в сфере правового самовоспитания является необходимым условием оптимального осуществления процесса воспитания правовой культуры. Только в том случае, когда сама управляемая система Казахстана нормально функционирует и самоуправляется, возможен оптимальный результат в управлении процессом воспитания правовой культуры. Последнее обстоятельство также показывает целесообразность организации в процессе воспитания казахстанских людей их правового самовоспитания.

Организуя самовоспитание личности казахстанца в духе правовой культуры, надо помочь ей осознать свои достоинства и недостатки, выработать плана или программу правового самовоспитания, овладеть средствами самовоспитания (самообязательство, самоконтроль и др.), осуществлять работу по самовоспитанию в правовой и общественно-политическо полезной деятельности. Важно, чтобы самовоспитание личности казахстанца было связано с решением правовых и общественно-политическо ценных задач, способствовало успешной деятельности коллектива, тактично контролировалось и направлялось коллективом.

Эффективность управления процессами воспитания и самовоспитания правовой культуры казахстанских людей «в значительной мере связано с тем, насколько полно и последовательно реализуется принципы воспитательной работы в каждой акции и организованном мероприятии» [5].

Рассмотрение проблемы управления процессом воспитания правовой культуры позволяет заключить, что данная проблема является в настоящее время важнейшей для научной организации правового развития казахстанских людей. Решение вопросов управления процессом воспитания правовой культуры казахстанских людей: определения цели воспитания, планов или программ деятельности воспитателей и воспитуемых, организации обратной связи и системы стимулирования, корректирования деятельности воспитуемых и, наконец, организации самовоспитания (самоуправления управляемой системы) – является ведущим путем повышения эффективности процесса воспитания правовой культуры, достижения значительного прогресса в правовом развитии казахстанских людей. При этом важно сказать, что, как было показано, определяющее значение при использовании общих требований управления в сфере процесса воспитания правовой культуры имеет учет специфики данного процесса, логики и особенностей усвоения личностью-казахстанцем права, правовых норм и принципов.

Список использованных источников

1. Назарбаев Н.А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания // Мысль. – 2017, №5. – С. 2.
2. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года // Казахстанская правда. - 2009, 27 августа.
3. Браун Э. Демократия как фактор управления кадрами // Мысль. – 2017, №1. – С. 23.
4. См.: Абсаттаров Г.Р. Право. Политика. Сознание. – Алматы: Фильм, 2016.
5. Сейтешев А. Общерекомендуемые закономерности и принципы воспитания // Мысль. – 2016, №3. – С. 12.

МРНТИ 11.01.42

G.D. Rakhimova¹

¹*Kazakh national pedagogical university named after Abai
Almaty, Kazakhstan*

THE BASIC PRINCIPLES OF IMPLEMENTATION OF ETHNOPOLICY IN THE USA AND EU COUNTRIES

Abstract

A specific place in the international relations is held by self-identification of each person with ethnic group as the decision, which becomes the basis of adoption of this decision, understanding of value and the acceptability of a certain style of behavior, social or political movement. Also the question of sense of the concept “ethnicity” means the theoretical orientation, connected with the problem of self-identification. The formulation of approaches to the problem of ethnicity, consciousness, self-identification remains the main aim of the authors, who are engaged in studying of various aspects of culture of ethnic communities and problems of interaction of ethnic groups. Authors have presented the big case of actual data, confirming various provisions of the theory. Their views have originality, exclusive value, systematized to the source of various data, and show the role of social sciences in studying of ethnic interactions, the directions of researches of the problems of ethnicity, the theory of the ethnic conflicts, the place of various ethnos in the American society. It was already proved the necessary experience and the analysis of opinions of the concept “ethnicity” and the problems of self-identification stated in ethnographic and ethnological literature.

Key words: ethnicity, race, ethnic conflicts, ethnography, ethnology, assimilation, cultural anthropology, passionarity.

Аңдатпа

Г.Д. Рахимова¹

АҚШ ПЕН ЕО ЕЛДЕРІНДЕГІ НЕГІЗГІ ЭТНОСАЯСАТ ӘДІСТЕРІ

¹*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің жалпы университеттік саясаттану және әлеуметтік философия пәндер кафедрасының аға оқытушысы, философия ғылымдарының кандидаты
Алматы қ., Қазақстан*

Мақалада Ұлтаралық қатынастарда маңызды орын әрбір адамның этникалық топ мүшесі ретінде өзін-өзі белгілеуіне беріледі, себебі оның бұл шешімі белгілі бір құндылықты мойындауы, белгілі бір қоғамдық мәдени қатынастарда өзін-өзі ұстау үлгісі, қоғамның немесе ондағы саяси қозғалыстың мүддесін қорғау бағытын көрсетеді. Өзін-өзі белгілеу мәселесі мен «этникалық» түсінігінің мәнін ашу мәселесі заңды түрде теориялық бағыттағы мәселе болып есептеледі. Мәдениеттің және этникалық қауымдастықтың әртүрлі аспектілерін зерттеп жүрген авторлардың негізгі мәселелері, этникалық, өзін-өзі анықтау, өзін-өзі бірегейлеу мәселелеріне деген көзқарастар көкжиегін кеңейту. Осы бағыт авторлар қалыптасқан теорияларды дәлелдейтін көптеген материалдар жинап үлгерді. Олардың көзқарастары қайталанбас, жоғары құндылыққа ие, себебі бұл материалдар негізінде мәселені жүйеге келтіретін, қоғамдық өмірдегі этникалық топтардың бітім болмысын зерттейтін, этникалық қақтығыстардың табиғатын ашатын, Америка қоғамындағы этностардың рөлі мен орнын көрсететін мүмкіндіктер береді, бұл осы бағыттағы зерттеулерді қолданбалы бағытқа бұруға әсер етеді. Қазіргі кезде осы бағыттағы жиналған тәжірибені ой елегінен өткізіп, этникалық, проблемаларды терең зерттеп, талдап олардың этнографиялық және этнологиялық әдебиеттердегі көріністерін қарауға мүмкіндіктер туды.

Түйін сөздері: этникалық, раса, этникалық қақтығыстар, этнография, этнология, ассимиляция, мәдени антропология, пассионарлық.

Аннотация
Г.Д. Рахимова¹

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ЭТНОПОЛИТИКИ В США И СТРАНАХ ЕС

¹Казахский национальный педагогический университет им.Абая
г.Алматы, Казахстан

Особое место в межнациональных отношениях занимает вопрос о самоидентификации каждого человека с этнической группой, поскольку решение его становится основой принятия той или иной задачи осознания ценности и приемлемости определенного стиля поведения, готовности поддержать избранное общественное или политическое движение. Закономерно связан с проблемой самоидентификации и вопрос о смысле понятия «этничность», изучение содержания которого приобретает теоретическую направленность. Основной задачей авторов, занимающихся изучением различных аспектов культуры этнических общностей и проблемами взаимодействия этнических групп, остается формулировка подходов по проблеме этничности, самосознания, самоидентификации. Авторы представили большой корпус фактических данных, подтверждающий различные положения теории. Их взгляды обладают оригинальностью, исключительной ценностью, поскольку могут служить систематизированным источником разнообразных данных о роли общественных наук в изучении этнических взаимодействий, о направлениях исследований проблем этничности, о теории этнических конфликтов, о месте различных этносов в американском обществе. Сейчас уже появилась насущная необходимость в осмыслении накопленного опыта и анализа мнений о содержании понятия «этничность» и проблемах самоидентификации, высказанных в этнографической и этнологической литературе.

Ключевые слова: этничность, раса, этнические конфликты, этнография, этнология, ассимиляция, культурная антропология, пассионарность.

Introduction. Authors of the monograph “Ethnicity and race: designing of identity in the changing world” D.Hartman and S. Cornell have investigated in their work the problem of ratio, the concepts of ethnicity and race of modern conditions. They have carried out the deep analysis of the opinions, expressed by the predecessors, explained assimilation and pluralism, emergence of the new directions. Authors have drawn the conclusion about the concepts and the cornerstone of life in the society, explained such phenomena as genocide, discrimination, opposition of various forces, formulation of the demands of the various forces. At the same time, these categories showed the insignificant. Only the sense and the activity of people are important. Further they wrote, that in the XXI-st century the particular importance has the maintenance of ethnicity and race, as representatives of ethnic and racial groups [1] are really necessary.

Methods. At the basics of the methodology of this article the dialectic method, exempted from a materialistic or idealistic monism, and based on pluralistic, multiple line interdependence of all public phenomena, with reference to results of ethnographic and ethnological researches is applied. Also the method of the sociopolitical analysis of problems of ethno political ways and tools of ethno policy in the USA and EU countries was used.

Results. The conducted research allows us to mark out theoretical aspects of studying of ethnicity and self-identification, which have concentrated in several main directions. Lack of a consensus literally on all questions reflects complexity and discrepancy of the considered phenomena and processes, connected with ethnicity. Special relevance of this perspective is connected with a modern situation in the multiethnic communities which have faced problems of cohabitation of representatives of culturally various ethnic groups having own interests, other than others. The American people aren't super ethnos. In a phase of break of the Western European super ethnos the new ethnos has consisted of the most passion representatives of Protestant ethnos of Europe - British and Dutch super activists, activity, and world religious, which couldn't be shown in the homeland, has departure to the North America, their descendants have destroyed Indians (now they are called “the first nations”), and have formed rather monolithic ethnos - Yankee Americans, mostly ardent Protestants.

Discussion. The USA represents the classical empire in the transition phase from inertia to an obscuration, which in fact has no borders, and only provinces, the earth of federate (allies) and barbarians, who struggled against. What connects all these super ethnos in uniform state education, it is the natural dollar force, American way of life, when the representatives of these super ethnos have refused from mentality and life style. All this quite important in the number of the regions of the USA, several alien super ethnic, ethnos, coexisted in one ecological sicle. It is the direct road to an ethnic chimera. And we would like to say, that the USA becomes anti-system, created and maintenances the anti-system in the modern conditions [2, P.202].

The importance in rooting of ethnics to the USA is played by adaptation, which represents the process of mutual adaptation between culture and the external environment, directed to survival and stability of the social

system. In narrow biological sense adaptation means, that the organism undergoes changes in the form and behavior, which lead to acquisition of the qualities, giving the chance to survive in the certain conditions. In the context of anthropology, adaptation means that “the culture is a product of interaction between the external environment and the strategy of activity, special technology of development of natural resources, economy and social structure” [3, P.36].

Thus, adaptation is a process or result (both treatments are admissible), establishment of such way of interaction between the people and the environment, which allows the people to survive in this environment (even in the conditions of ethnologist extreme), and raise the number of people, at least, would remain stable. The culture is the main mechanism of adaption of the human collectives to the environment. Such behavior models contain the culture, which gives the chance to get them to livelihood, to build dwellings, to make clothes in the most rational way for the available geographical and climatic conditions. These behavioral models pass from father to son in the course of socialization. These behavior models, which are directly connected with the process of life support of ethnos, are the main subject of studying as manifestation of adaptation of human society to the environment. Quoting A. Coen, one may say, that adaptation is a process, “by means of which the person has an opportunity to productively use for satisfaction of the requirements the habitat” [4, P.6].

“Two main adaptive aspects of culture” are most often distinguished: they are connected with transformation of energy potential of the environment into food. Each culture has the main food manufacture strategy and special models of distribution of food among the members of the society. The measure of domination of food manufacture strategy corresponds with other aspects of the culture, differently estimated by different anthropologists; however, obviously degree of efficiency of the social union depends on the strategy of life support. Thus, each culture can be interpreted as the strategy of human adaptation and element of unique social model, as means for receiving the habitat of the maximum energy.

As the prof. G.S. Gadzhiyev notes, “For the USA the problem consists in the definition of the status of a super state, the terms of school of the great military-political power, capable to coexist and interact as equals with other great powers. Therefore it is very difficult for Washington to study the lessons of history and to draw conclusions, adequate to the created situation” [5, P.211].

As recommendations about improvement of ethno policy we would like to formulate the following rules:

1. The accounting of ethnic factors in the foreign policy, interstate (external) factors on politicization of concrete ethnic manifestations.
2. Completing of states governments (officials), taking into account the representatives of ethnic groups.
3. Refusal of a habit to see the minorities as some kind of “whipping boys”.
4. Granting an opportunity of the minorities to define the problems of self-government and the strategy of the development.
5. To distribute funds, allocated for these groups, through ethnic groups.
6. The support of national political parties the ethnic groups.
7. The union of political leaders in the center with ethnic leaders of crisis regions.

But obviously one of important role of the state in the sphere of ethno policy means the sufficient tools for deduction of the situation in constructive framework and prevention of the transition to destructive phase. Skill of the order resources with the ethnic aspects is not the problem of only transitional and developing countries. In the USA the black middle class can exist only with assistance of the government. Therefore it is quite justified by ideological means to introduce in public consciousness the idea of exemplary ethno groups.

The policy in education is especially significant. It is a principle question of subsidizing of ethnic schools, national cultures. Quality education for all means the state system against formation of stagnant and explosive “periphery”. Besides, at city schools the culture of violence, turned on ethnic groups, was formed. Schools can quite protect the children from ethnic prejudices; there is an experience (studied by ethno sociologists) of the solution of these problems at schools on the basis of modeling, designing of the ethno national relations in the concrete community.

The way of formation of ethnic consciousness as culture problem, is an aim of training and education by the means and forms of permission and the prevention of the conflicts. Teaching at universities is quite able to reveal and open psychological, cultural manifestations of ethnicity, side of the corresponding policy and behavior of institutes of the civil society, to train leaders of mass media and to form their ideology. Educational institutes are urged to act as suppliers of personnel from among ethnic groups in the government.

The European Union is one of the most successful integration educations in the modern world, uniting 24 states, producing 28% of world GDP with the population about 405 million people. In process of deepening of economic and political integration the European Union strengthens the status on the international scene and

already considered by experts in the context of problems of global leadership in spite of the fact, that the status of the EU as the consolidated geopolitical player wasn't created fully yet. Possessing advanced economy, democratic political systems, powerful scientific and technological potential and the developed system of social guarantees for the citizens, the EU is an attractive pole of partnership for the significant amount of the countries of so-called "third world". At the same time the association of significant amount of the national states causes' existence of complex institutional structure, becomes more difficult for them to react to new calls. In the conditions of arising contradictions between the members EU faces the difficult stage of the integration: definition of strategic reference points in the political and economic areas in new geopolitical realities.

At the current moment the most significant problems of the development of the European Union are: the problem of immigration and adaptation of immigrants in the European countries, the problem of economic integration of countries of Eastern Europe after their accession to the EU, the problem of improvement of economy of Germany is the great problem of possible accession of Turkey to alliance.

Migration becomes one of the most important social phenomena of the modern world. By estimates of the UN, about 200 million people from seven-billion world's population (about 3%) are immigrants. The phenomenon of migration exists long ago, however only recently it began the most important problem of domestic and international policy, especially in the developed countries, where inflow of illegal immigrants is swept more and more up.

Formation of multiethnic society faces certain problems. In many EU countries natives of families of the African or Asian immigrants, are given birth in Europe, don't feel completely involved in this country, and many residents of EU countries continue to carry out the distinctions between the citizens of the European origin and other persons.

Especially it should be noted that the European immigration of the end of XX-the beginning of the XXI-st century is accurately divided into two parts: 1) remigration; 2) inflow of the population from the undeveloped countries, close to Europe. Among ten national groups, delivering the greatest number of immigrants to EU countries in 1996, the origin only Turks were not European; the first three places in this list belongs to the repatriated Germans, persons of the British origin and natives of the countries of the former Soviet Union.

The largest and developed cities of the countries of the West most often are exposed to the most quick and radical changes. In recent years the research scholars noted the increase of the degree of social inequality, an aggravation of the cultural and ethnic conflicts, strengthening of political instability in the modern megalopolises. In order to prevent of this threat, it is necessary to turn back process of impoverishment of mass segments of the population [6, P.12].

According to the opinion of the corresponding member of the National Academy of Sciences, the Doctor of Philosophy, professor R.B. Absattarov, "accumulation and an aggravation of the social contradictions in the post-industrial countries can lead to emergence of the conflicts which will have far bigger value for destinies of mankind, than succession of events on the world periphery" [7, P.185]. It is well known, that the large cities are the place, where the large number of people lives in close contact with each other, in close interrelation and where there are the majority of social problems. In the developed countries megalopolises have appeared in the face of serious changes in social, ethnic and demographic structure, and also in the lifestyle in connection with the big inflow of immigrants from the white countries which aren't adapted to new social and cultural reality today [8, P.83].

Conclusion. Summing up, in the conclusion, we need to stress, that the ethno policy in the USA and EU countries doesn't represent something uniform, stiffened, and immovable. In accordance with the different approaches, constantly become outdated, others are corrected; symbolical reflection of the problems of ethnicity in terminology of media is specified: not "nation", but "country", not "international", but "interstate" relations, not "national", but "international" tensions, not "national", but state "construction", etc.

References

1. Hartman D., Cornell S. *Ethnicity and race: designing of identity in the changing world.* – London, 2008. – 297 pages.
2. Lazansky E.D. *Ethnos and lobbyism in the USA. About prospects of the Russian lobby in America.* – M.: *International relations.* – 2014. – 272 pages.
3. Stewart J.X. *Theory of cultural changes.* – Illinois, 2005. – 360 pages.
4. Coen Abner. *Ethnicity lesson // Theories of ethnicity: anthology of classical works.* – New York, 2006. – 400 pages.
5. Gadzhiyev G.S. *Geopolitics.* – M.: *International relations,* 2011. – 311 pages.
6. Fouchier M. *European republic. Historical and geographical contours.* – M., 2012. – 424 pages.
7. Absattarov R.B. *Politology and its problems.* – Almaty, 2007. – 464 pages.
8. Michele de Salvia. *European Convention on human rights.* – SPb.: *Legal Press center,* 2004. – 267 pages.

МРНТИ 11.07.25

Н.Б. Сейсен¹

¹саяси ғылымдардың кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры Алматы қ., Қазақстан

САЯСАТТЫ ЖАҢҒЫРТУ ПРОЦЕСІ КЕЗІНДЕГІ ХАЛЫҚТАРДЫҢ САЯСИ-ӘЛЕУМЕТТІК БІРІГУ

Аңдатпа

Бұл мақалада саясатты жаңғырту кезінде халықтардың саяси бірігуі бірсапалы сипаттама болып табылмай, қайта экономикалық, тарихи өткеніміз, тіл, мәдениет, қоғамдық психология, географиялық ортасымен байланысқан әртүрлі факторлардың бірлігі болып табылатын көп компонентті құрылым ретінде қарастырылады. Міне, сондықтан, қоғамдық-тарихи үрдісте халықтардың саяси бірігуге ұмтылысының пайда болуы аталған үрдістің мазмұнындағы түбегейлі өзгерістерді көрсетеді. Мұндай өзгерістер, ең алдымен, саяси бірігуді барлық халықтарды ортақ тарихи үрдіске тартуға бағытталған қандай да бір тарихи қызмет ретінде пайда болуымен байланысты. Көпұлтты қазақстандық қоғамның саяси жаңғыруы кезеңінде, ең алдымен, Қазақстан халықтарының саяси бірігуінің өсу себептері айқындалады. Мұны төмендегі факторлармен түсіндіруге болады: қоғамның құндылықты өлшемде саяси жаңғыру және жаңару жағдайларында көпұлтты республика халықтарының өркендеуге, әлеуметтік даму және бірлесуге ұмтылатын қуатты тенденция орын алады. Халықтардың саяси өмірінің жаңаруы мен дамуының жаңа сапалы негізі қалыптасады. Сонымен қатар, мақалада пікірталас тудыратын сұрақтарға да көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: саяси жаңғырту, саяси бірігу, этникалық субъект, азаматтық қоғам, жаһандану.

Аннотация
Н.Б. Сейсен¹

ПОЛИТИЧЕСКОЕ ЕДИНСТВО НАРОДОВ В ПРОЦЕССЕ ПОЛИТИЧЕСКО-СОЦИАЛЬНОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ

¹ кандидат политических наук, ассоциированный профессор общеуниверситетской кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая
г. Алматы, Казахстан

Эта статья рассматривает модернизацию политики, которая носит описательный характер политической интеграции народов в связи экономической, исторической, языка, культуры, социальной психологии, а также различных факторов, как многокомпонентной структуры связанной с единым географическим центром. Поэтому, социально-исторический процесс попытки политического объединения народов показывает радикальные изменения в содержании этого процесса. В первую очередь, такие политические изменения, направленные на политическое объединение народов с общей историей, связаны с появлением в качестве каких-либо исторических направлений. В этапе политической модернизации, многонациональной казахстанской обществе, в первую очередь, определяются причины роста политического объединения народа Казахстана. Это можно объяснить следующими факторами: в условиях политической модернизации и обновлении общества в ценностном измерении существует сильная тенденция цивилизации многонационального народа республики, социальное развитие и стремление к консолидации. Сформируется новая качественная основа для модернизации и развития политической жизни народа. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: политическая модернизация, политическое объединение, этнический субъект, гражданское общество, глобализация.

Abstract
N.B. Seisen¹

POLITICAL-SOCIAL UNITY OF PEOPLE DURING A POLITICAL MODERNIZATION

¹ candidate of political science, Associated Professor of the Department of Political Science and Socio-Philosophical Disciplines of KazNPU named after Abay
Almaty, Kazakhstan

This article examines the modernization of politics, which is descriptive of the political integration of peoples in relation to economic, historical, language, culture, social psychology, and various factors, as a multi-component structure associated with a single geographical center. Therefore, the socio-historical process of attempting political unification of peoples shows a radical change in the content of this process. First of all, such political changes aimed at the political unification of peoples with a common history are associated with the emergence of some historical directions. In the framework of political modernization, the multinational Kazakhstan society, first of all, the government causes the growth of political unification of the people of Kazakhstan. This can be explained by the following factors: in the context of political modernization and the renewal of society in the value dimension, there is a strong tendency for the civilization of the multinational people of the republic, social development and the desire for consolidation. A new qualitative basis for the modernization and development of the political life of the people will form. However, article also focuses on the discussion questions.

Key words: political modernization, political association, ethnic entity, civil society, globalization.

Саясатты жаңғырту кезінде халықтардың саяси бірігуі демократия, адам құқығы және бостандығымен бірге, Қазақстан темір қазықтай бағдарға алған жаңа қоғамдық құрылыстың базалық құндылық жүйесінің өзегін құрайды. Өзінің параметрлері бойынша толығымен гуманистік құндылықтарға жатады, өйткені, этникалық түріне қарамастан, барша адамдарды бірлесе өмір сүруге, өзара түсіністік және сындарлы ынтымақтастық негізінде бірлесе күш жұмсаумен ортақ мақсатқа қол жеткізуге бағдарлайды.

Халықтардың саяси бірігуі нысаны этникалық субъекті үшін сыртқы құбылыстар болып табылатын, экономикалық және саяси мазмұнды элементтердің жиынтығы болатын, құндылықты қатынастардың белгілі бір жүйесін білдіреді. Бәлкім, қоғамның тұтастығы мен бірлігін сақтаушы және дамытушы этникалық субъектілер қатынасының жүйесі осы әлеуметтік тұтастықтың мүдделеріне жауап беретін құндылықты қатынастардың критерийлері болатын шығар. Халықтардың саяси бірігуінің категориялық мәні мен құндылықты мазмұны міне осында.

Халықтардың саяси бірігуін қоғамдық өмірдің алуан түрлі аяларында адамдар қатынастары арқылы көруге болады. Халықтардың саяси бірігуінің экономикалық мазмұны мынандай: біріншіден, әртүрлі ұлттар азаматтарының қоғамдық байлықты молайтуға бірлесе ат салысуы; екіншіден, мемлекеттің материалдық – техникалық және өндірістік базасын дамыту; үшіншіден, өндірісті басқару аясында этникалық белгісі бойынша адамдарды кемсітіп бөлуге жол берілмейтін қатынастарды орнату.

Халықтардың саяси бірігуінің саяси мазмұны демократиялық қоғамның атқарымы мен дамуын қамтамасыз етудің, заң алдында барлық ұлттардың тең болуының негізі болып табылады және әлеуметтік-экономикалық және саяси тұрақтылық, азаматтық бейбітқатар өмір сүру, әртүрлі ұлттық құрылымдардың түсіністігі мен ынтымақтастығы арқылы көрніс табады. Саяси жаңғырту үрдісінің рухани – өнегелі жағын алсақ, халықтардың саяси бірігуі адамдар арасындағы қарым-қатынастарда сенім көрсетумен ашық-жарқындықты, құрмет пен сыйластықты орнататын және қалыптасқан келеңсіз еліктеушілікті жоюға алып келетін, ұлттық мәдениеттердің кең ауқымды өзара қарым-қатынасы, олардың өзара әсері мен өзара түсіністігі, өзара қарым-қатынастағы субъектілердің бірін-бірі өз рухани құндылықтарына араластыруы, рухани қатынасты қалыптастыру болып табылады.

Осылайша, халықтардың саяси бірігуін әлеуметтік – этникалық әрекеттің және халықтардың қарым-қатынасының түрі ретінде, оның құрылымдық жағын қарастыра отырып, негізгі белгілерін бөліп көрсетуге болады:

1. Қарым-қатынас жасаушы халықтардың ортақ дүниетанымдық негіздерінің, рухани жақындығының, тарихи тағдырларының ортақ болуы.

2. Басқа этникалық субъекті түсіну ғана емес, сондай-ақ, қарым-қатынас барысында өзіне тең әріптес ретінде қаруға мүмкіндік беретін шынайы өзара түсіністікке жету. Өзара түсіністіктің әрдайым екі жақты сипаты болады.

3. Өмірдің барлық аясында тұрақты да үздіксіз өзара алмасу үшін, жағдайлар мен мүмкіндіктер жасау. Халықтардың саяси бірігуі – өзгеруші жағдайларға өзара икемделу де немесе қандай да бір сыртқы

талаптардың ықпалымен әрекеттің өзгерісі де емес. Саяси бірігу бұл бірізді ретпен жүзеге асатын өзара іс-қимыл мен алмасудың үрдісі. Оның негізінде субъектілер бір-бірінің өзіндік ерекшеліктері және ортақтасығын терең түсінеді.

4. Өзара қарым-қатынас жасаушы этникалық субъектілердің мүдделері сәйкес келу үшін мүмкіндіктер іздестіру. Халықтардың саяси бірігуі этникалық субъектілердің мүдделерін толықтай үйлестіруді білдірмейді, бірақ, соған жету үшін күштемейді, мүдделердің өздерін де, соған жету жолдары мен тәсілдерін де өзара түзетуге алып келеді.

5. Өзара қарым-қатынас жасаушы этникалық субъектілердің өзара бағалануында теңбе-теңдікке жету. Халықтардың саяси бірігуінің ең жоғары деңгейінде тек әлеуметтік, саяси, идеологиялық, рухани – мәдениет жүйелерінің сәйкес келуі ғана емес, сондай-ақ, қарым-қатынастарды өзара бағалау, өзара ұнату және барлығының дәстүр мен салтын, құндылықты бағдарларын, мінез-құлықтық еліктеу деңгейлерін құрметтеуді ұйғарылады.

6. Халықтардың саяси бірігуін қалыптастыру түйіні – төзімділік.

Жоғарыда аталып өткен белгілер – бұл халықтардың саяси бірігуінің өлшемдік параметрлері іспеттес, олар халықтардың ынтымақты қызметке ұмтылушы, өзара түсіністігін сипаттайтын әлеуметгі-этникалық мінез құлықты қалыптастыруға арналған тұрақты мәндегі шамалар болып табылады.

Қазіргі заманғы жағдайларда халықтардың саяси бірігуінің ешбір баламасы жоқ. Бұл нақты бір мемлекетке немесе жалпы халықаралық қоғамдастыққа байланысты емес.

Қазақстандық қоғамды демократиялық даму жолында реформалау тұрғысында ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың кезекті Қазақстан халқына Жолдауында мемлекет және басқа да қоғамдық субъектілер қызметінің ортақ негізі ретінде ұсынған бірігу, қоғамдық прогресс және әлеуметтік әріптестік идеясы сындарлы ұсыныс болып табылады:

- мемлекеттігін нығайту, қазіргі заманғы демократиялық және құқықтық мемлекет ретінде Қазақстанды дамыту;

- елде және аймақта берік тұрақтылықты қамтамасыз ету, аймақтық және халықаралық ынтымақтастықты дамыту;

- жаһандану талаптарына сәйкес экономиканы серпінді дамыту және шикізаттық емес секторларды дамытуда жаңа технологияларға айрықша көңіл бөлу;

- азаматтық қоғамды бірізді дамыту, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету;

- діни төзімділік пен конфессияаралық келісімді қамтамасыз ету.¹[1]

Осы идеяның әрбір бөлімі дағдарысты жағдайдан өтудің қажетті шартты ретінде қоғамдағы халықтардың саяси бірігуі мен тұрақтылықты нығайтуға бағдарлайды. Сонымен бірге, аталған парадигма-бірігу, қоғамдық прогресс, әлеуметтік әріптестік – бұл әрбір жеке тұлғаны идеологиялық жаңылдыру, шектеу және жон-жосықсыз сену секілді жәйттерден босату жолы.

Әрине, осы идеяны іске қосу механизмі бойынша түрлі көзқарастар орын алуы мүмкін. Бірақ қазіргі кездегі жағдайларда дәл осы ұсыныс қоғамның ішкі жай-күйі мен қажеттіліктеріне неғұрлым толық сәйкес екендігі сөзсіз.

Қазақстан халықтарының саяси бірігуінде демократиялық құрылыс табиғатына сәйкес келетін жалпыадамзаттың, халықаралық белгілер бекемделе түседі. Халықтардың саяси бірігуі жалпыадамзаттық құндылықтармен молайып, ізгіліктенеді. Саяси бірігудің тез өсуі – заңды құбылыс. Бұл, әсіресе, бұрын артта қалып, өркениетті қоғамға және болашаққа ұмтылушы халықтарға тән сипат.

Көпұлтты қазақстандық қоғамның саяси жаңғыруы кезеңінде, ең алдымен, Қазақстан халықтарының саяси бірігуінің өсу себептері айқындалады. Мұны төмендегі факторлармен түсіндіруге болады: қоғамның құндылықты өлшемде саяси жаңғыру және жаңару жағдайларында көпұлтты республика халықтарының өркендеуге, әлеуметтік даму және бірлесуге ұмтылатын қуатты тенденция орын алады. Халықтардың саяси өмірінің жаңаруы мен дамуының жаңа сапалы негізі қалыптасады. Қазақстандықтардың әлеуметті-саяси белсенділігінің артуы, қазіргі заманғы жағдайларда ұлттың сана-сезімінің саясаттануы, өз халқының және басқа да халықтардың тарихи өткені, қазіргі уақыты сондай-ақ, болашағы туралы адамдардың білімдері мен ұғымдарының жаңаруы, саяси мүдделердің рөлін түсіну және

¹Қазақстан Республикасының Президентінің Жолдауы: Қазақстан тездетілген экономикалық, қоғамдық және саяси модернизация жолында. Президентің Қазақстан халқына жолдауы//Егемен Қазақстан,19 ақпан 2005 ж.

мойындау мен білу ұлттың өзіндік ерекшелігі мен жалпыұлттық, жалпыадамзаттық белгілерін сақтау және дамыту мүмкіндігін, оларды жүзеге асыру жолдары мен тәсілдерін іздестіруге мәжбүрлейді.

Ішкі интеграция үрдістері, еліміздің негізгі және ұлттық топтарына тән ішкіұлттық бірліктің күшеюі олардың саяси бірігуіне ықпал жасайды. Саяси жаңғырту кезеңінде жалпықазақстандық сананы қалыптастыру барысында республиканың барлық ұлттарының саяси бірігуі жалғасады және өсетін болады.

Бұған қоса, қайшылықтар мен келеңсіз жағдайлар, жекелеген экстремисттердің ұлттық мүдделерінің қақтығысы адамдардың ұлттық қатынастармен байланысты мәселелерге, өз ұлтына деген ықыласын арттырмай қоймайды. Мұнда, халықтардың саяси бірігуінің үздіксіз өсуінің әлеуметтік салдары қандай болмақ деген сұрақ туындайды. Оның космополитизм мен мэнгүрттікке, халықтарды бірінен бірі шеттетуге және шиеленіске алып келуі мүмкін бе? Немесе халықтардың саяси бірігуінің дамуын халықтар достығы, оның бірлігін нығайту арнасына бағыттануға бола ма? Әлеуметтік-психологиялық құбылыстарды ескере отырып, халықтардың саяси бірігуі өсуінің оңды сәттерімен қатар, келеңсіз тұстарының да болуы мүмкін екенін жоққа шығаруға болмайды. Мысалы, өзара сынның және ғылыми негіздеменің болмауы көбінесе ұлттық немесе «интернационалдык» сәттерді әсірелеуге, немесе, ұлттық, жалпыадамзаттық рухани құндылықтарға нұсқан келтіретін орыстандыруға, космополитизмге, өз мүмкіндіктерін асыра бағалауға алып келеді. Ондай өзінің жетістіктерін асыра мадақтау кеңестік уақытқа тән болды.

Халықтардың саяси бірігуіне сызат түсуі ұлттық саясаттың ғылыми ұстанымдарының бұзылуы және интернационалдык, сондай-ақ, патриоттық тәрбие беруде жіберілген қателік салдарынан орын алуы әбден мүмкін. Бұл халықтардың саяси бірігуінде ұлттық және жалпыұлттықтың, ұлттық және жалпыадамзаттықтың диалектикалық үйлесімділігін дұрыс дамытуға аса көңіл бөлінбегендіктен болды [2].

Қазақстандағы әрбір халық, оның санының көп немесе аз болуына тәуелсіз, өзіне тән жалпықазақстандық және жалпыадамзаттық құндылықты иемденген және оның өз тарихы бар. Сондықтан, әр адам өз халқының тарихы, рухани құндылықтары, дәстүрі мен салтын мақтан ете алады. Осыған орай, қазақстандықтардың саяси бірігуін тезірек «интернационализациялауға» ұмтылыс жасау қателік екенін мойындау керек, іс жүзінде, бұл асығыс алға ұмтылу, уақыт пен ұлттық қатынастардағы табиғи үрдістерді басып озу, тіптен, саяси бірігуді «интернационализациялау» түптеп келгенде, барлық ұлттарды бірдейлендіру, ұлттық айырмашылықтарды елемеу, барлығына бір өлшемді ұстанымдармен баға беру болып шығады.

Өз кезегінде, құндылықты өлшемдегі саяси жаңғырту да халықтардың саяси бірігуі мен ұлттық сезімдері, олардың ұлттық өзіндік санасы тым осал және тез жараланғыш екенін көрсетеді.

Саяси тұрғыдан алғанда, ұлттық сана-сезім екі жақты рөл атқарады. Біріншіден, бұл үдемелі үрдіс болуы мүмкін. Ұлттық сана-сезімнің оңды дамуы тек ол өзін абсолюттендіру жолымен жүрмегенде, ерекше «асқан құндылық» түріне айналмаса, осы және басқа қауымдастық өкілдері үшін сана-сезімді дамытудың өзге мүмкіндіктері мен келешектері шектелмесе, оны өзінің ұлттық-этникалық бірегейленуін жете түсінуі деп қабылдамаған жағдайда ғана мүмкін болады. Керісінше болған жағдайда, ұлттық сана-сезімнің дамуы қарама-қарсы жаққа бұрылып, құндылықты-мағыналық құрылымдарды төменгі деңгейге түсіріп, санасыз мәліметтерін ұсынады, өте жоғары деңгейлі қауымдастықтарға қатысты, мысалы-жалпыадамзаттық, құндылықтарды теріске шығарады. Сонымен қатар, сананы әлеуеттік, феодалдырулық, діни-ұлтшылдық, шовинистік немесе нәсілшілдік идеялық көзқарастардың тар шеңберінде қалдырады.

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың кезекті Қазақстан халқы Ассамблеясының XXV сессиясында «ең алдымен болашақ қазақстандықтың болмысын айқындап, қандай болуы қажеттігін атап өтті. Біріншіден, ол – әлемдік бәсекеге қабілетті жасампаз тұлға. Екіншіден, алдына нақты мақсаттар қойып, соған ұмтылатын прагматик, әрі реалист. Үшіншіден, ұлттық бірегейлігін нығайтып, ұлтының дамуын тежейтін барлық нәрселерден бас тартатын адам. Төртіншіден, білімнің салтанат құруын ең маңызды іс санайтын, жаһандық білімнің шыңына шыққан жан. Бесіншіден, тек эволюциялық даму ғана халқының өсіп-өркендеуіне мүмкіндік беретінін жақсы түсінетін саналы азамат. Алтыншыдан, ол – түрлі тілдерді игерген, әлемнің үздік тәжірибелерін алуға және заман талаптарына сай өзгеруге қабілетті, сана-сезімі ашық жан»[3].

Қазіргі кезеңде халықтардың саяси бірігуі бұқаралық баспасөз құралдарында, форумдарда, біреумен жекелей әңгімелескенде талқылайтын мәселеге айналуы байыптылық пен байсалдылық танытуды өте

қажет етеді. Осы мәселені талдау кезінде, сынаржақтылық пен саяси бұлқыныстардан сақ болған дұрыс. Халықтар достығын мейілінше қорғау қажет. Тек осындай негізде ғана Қазақстан халықтарының мүдделеріне сай, саяси бірігуді сындарлы реттеу және жақсартуға, әртүрлі халықтардың ынтымақтастығын жаңа, неғұрлым жоғары сатыға көтеруге болады.

Бүгінгі таңда қоғамның құндылықты өлшемде саяси жаңғыру үрдісінде, Қазақстан Республикасының барлық халықтарының басты міндеті – көпұлтты өркениетті мемлекет құру. Бірақ оны құру бір ғана жария етумен аяқталмайды. Біздің республикамызда демократиялық мемлекетті дамыту туралы қаншалықты айтсақ та, бұл мәселе өздігінен шешімін таппайды. Оған апаратын жол қиындыққа толы, оның ең бастысы – қоғамды халық басқаруы керектігін билік басындағылардың қаламайтындығы.

Қорыта келе, қазақстандағы халықтардың саяси бірігуінің тәжірибесі мен толғақты мәселелерін зерттеп, зерделеу бірқатар пайдалы кеңестер мен ұсыныстарды жасауға мүмкіндік береді:

1. Қазақстан Республикасын мекендейтін әр халықтың экономика мен мәдениетке қосқан үлесі мен тарихын, өткен жолын шынайы тұрғыда көрсететін көптомдық тарихи еңбекті шығарудың қажеттілігі пісіп-жетілді.

2. Университеттерде «Қазақстан халықтарының тарихы» арнаулы курсы жүргізілген орынды.

3. Қазақстан халықтары ассамблеясы жанынан «Қазақстан халықтарының тарихы» атты қоғамдық-саяси журналын дайындап, шығаратын ғылыми-зерттеу ұлт-аралық қатынастар мәдениеті институтын құрудың да уақыты келді;

4. Біздің ортақ шаңырағымызды құру үшін, мемлекеттің ұлттық саясатын нақты анықтайтын Қазақстан халықтарының саяси бірігуінің бағдарламасын әзірлеу керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. *Қазақстан Республикасының Президентінің Жолдауы: Қазақстан тездетілген экономикалық, қоғамдық және саяси модернизация жолында. Президентің Қазақстан халқына жолдауы // Егемен Қазақстан, 19 ақпан 2005 ж.*

2. *Сейсенова Н.Б. Қазақстан мемлекетінің егемендігі мен тәуелсіздігін нығайту кезеңіндегі саяси жаңғыртудың қалыптасуы // Ақиқат журналы № 4, 2011.*

3. *24.kz/.../174450-26-aprelya-2017-goda-v-astane-projdet-xxv-sessiya-assamblei-naro. [Электр ресурс] дата обращения 01.03.2017.*

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ

МРНТИ 23.70

Zh.A. Nurbekova¹, A.N. Ospanova²

¹*Abay after KazNPU
Almaty, Kazakhstan*

²*doctor Ph.D of the Eurasian National University named after Gumilyov
Astana, Kazakhstan*

COOPERATION BETWEEN KAZAKHSTAN AND THE USA IN THE FIELD OF EDUCATION AND SCIENCE

Abstract

The article is devoted to cooperation between Kazakhstan and the USA in the field of education and science. It is not without reason that subject of the article is related to education, because education is the priority direction of social policy in developed countries. The importance of education for the entire population of the state and society has been recognized in many countries for a long time. And example for that is the education system in the United States because it is a leading country in this field. Education policy has a number of basic principles: the ability and responsibility in the field of education, highly qualified staff, continuing investment in education. According to the basic principles we can say that the US education system is integrity – «education - the society». The author emphasizes that the education policy of the USA in Kazakhstan was launched in 1992 in accordance with the Act of the US government. During the years of cooperation a solid legal framework has been formed between States. Much attention is paid to the academic exchange programs - FLEX, UGRAD, TEA, JFDP, FULBRIGHT, IREX, ADA, BOLASHAK. Cooperation in the field of science was carried out with the support of the Soros Foundation. The author believes that the above-mentioned programs have made an enormous contribution to the development of the Kazakh-American relations in the field of education and science.

Key words: foreign policy, bilateral cooperation, education, science, reform in education, academic mobility, internships, training.

Аңдатпа

Ж.А. Нурбекова¹, А.Н. Оспанова²

ҚАЗАҚСТАН МЕН АҚШ-ТЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ САЛАСЫНДАҒЫ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

¹*Абай атындағы ҚазҰПУ доценті
Алматы қ., Қазақстан*

²*Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ доценті
Алматы қ., Астана*

Мақала Қазақстан мен АҚШ-тың білім және ғылым саласындағы ынтымақтастығына арналған. Дамушы елдердің әлеуметтік саясатының басым бағыты білім саласы болып табылады, сондықтан мақала тақырыбының біліммен байланысты болуы да кездейсоқтық емес. Көптеген елдер ертеден-ақ қоғам мен мемлекет үшін халыққа білім берудің маңызын жете түсінген. Үлгі ретінде, АҚШ-тың білім саласын қарастыруға болады, себебі, ол осы салада көшбасы болып табылады. Білім саясатының бірнеше базалық принциптері бар: білім саласындағы мүмкіншілік пен жауапкершілік, жоғарғы білікті мамандар, білімге тұрақты инвестиция салу. Базалық принциптерге сүйене отырып, АҚШ-тың білім жүйесі тұрақтылықты білдіреді – «білім» -«қоғам». Автор АҚШ-тың Қазақстандағы білім беру саясаты АҚШ үкіметінің қабылдаған Актіне сәйкес 1992 жылдан бастап жүзеге асырыла бастағандығына назар аударады. Ынтымақтастық жылдарында мемлекеттер арасында берік нормативтік-құқықтық база құрылды. Мақалада FLEX, UGRAD, TEA, JFDP, FULBRIGHT, IREX, ADA, БОЛАШАК сияқты академиялық алмасу бағдарламаларына көп көңіл бөлінеді. Ғылым саласындағы ынтымақтастық СОПОС қорының қолдауымен жүзеге асты. Автор жоғарыда атап өткен бағдарламалар білім беру және ғылым саласындағы Қазақстан-американдық қарым-қатынастарының дамуына үлкен үлес қосқан деп санайды.

Түйін сөздер: сыртқы саясат, екіжақты ынтымақтастық, білім, ғылым, білім беру саласындағы реформалар,

академиялық ұтқырлық, тағылымдамалар, біліктілікті арттыру курстары.

Аннотация

Ж.А. Нурбекова¹, А.Н. Оспанова²

СОТРУДНИЧЕСТВО КАЗАХСТАНА И США В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ

¹доцент КазНПУ имени Абая,

²доктор PhD Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева

г.Астана, Казахстан

Статья посвящена контактам Казахстана и США в области образования и науки. Не случайно тема статьи связана с образованием, так как образование является самым приоритетным направлением социальной политики в развитых странах. Значимость образования всего населения для общества и государства была осознана во многих странах довольно давно. И примером служит система образования в США, так как она является лидером в этой сфере. Образовательная политика имеет несколько базовых принципов: возможность и ответственность в области образования, высококвалифицированные кадры, постоянные инвестиции в образование. Исходя из базовых принципов можно сказать, что система образования США представляет целостность – «образование - общество». Автор отмечает, что образовательная политика США в Казахстане начала реализовываться с 1992 года в соответствии с принятым Актом американского правительства. За годы сотрудничества между государствами была сформирована солидная нормативно-правовая база. Большое внимание в статье уделяется академическим программам обменов - FLEX, UGRAD, TEA, JFDP, FULBRIGHT, IREX, ADA, БОЛАШАК. Сотрудничество в области науки осуществлялось при поддержке фонда СОРОС. По мнению авторов, вышеперечисленные программы, внесли огромный вклад в развитие казахстанско-американских отношений в области образования и науки.

Ключевые слова: внешняя политика, двустороннее сотрудничество, образование, наука, реформы в образовании, академическая мобильность, стажировки, повышение квалификации.

Introduction

Since gaining independence, Kazakhstan has been actively involved in the globalization process. Consequently, the state felt the need to introduce reforms in various spheres of life, because it faced unprecedented problems in almost all areas, among which education was allocated in a special way. The collapse of the social status of science and education entailed the outflow of cadres from the scientific sphere and a reduction in the number of scientists. Hence the modernization of the educational system through cooperation with developed countries and the introduction of new foreign experience was the first task set by the Kazakh government.

All this became the reason for appealing for help to foreign states, in particular the USA, in order to improve the educational sector. In turn, the United States, wishing to establish its influence in the countries of Central Asia, could not release from its control such an important sphere as education [1, p.65].

The state promoted the creation of private higher educational institutions, implemented international educational cooperation, and also initiated the financing of research centers. This situation was due to socio-economic changes, the transition to market relations, which entailed the need to recruit new people with knowledge that meet international standards.

Thus, Kazakhstan began to negotiate and establish a relationship in the educational sphere with such world leaders as the USA, Canada, countries of Western Europe, Japan, etc. Multifaceted cooperation between Kazakhstan and the United States was an important factor in the development of education, as various educational programs were adopted during the negotiations, within the framework of which the training of highly qualified specialists was actively conducted.

Discussion

In the era of the bipolar system, higher education in the Soviet Union was subordinated to the requirements of various ministries and departments, and it prevented the formation of unemployment in the state creating a state order. At the same time, the problem of professional personnel shortage was solved, as the migration of working population occurred throughout the territory of the USSR - depending on professional demand and educational proposals. However, after the collapse of the Union, states formed on the post-Soviet space began to implement their educational policies, create specialized ministries of education and science, and form an educational base, taking into account the specificities and needs of own countries.

The sphere of education includes some activities of educational institutions for the implementation of international experience in the education and science of Kazakhstan. In the significantly strengthened Kazakhstan in comparison with the period of the 1990 s, the problem of education is still a topical issue today. At

the early stage of independence, the republic required highly skilled personnel, who would carry out important reforms and adequately represent national interests on the world stage.

In 1992, the US Congress adopted the Freedom Support Act, which dealt with educational policy in the area of the former Soviet Union. This document was aimed at improving mutual understanding between the peoples of the United States and other countries [2]. The educational policy of the USA in Kazakhstan began to be realized in 1992 in accordance with the adopted Act of American Government. Initially, the contractual base was developed between the Kazakh-American government, conditions were negotiated, certain requirements were specified for participating contestants.

In this period of relations, Kazakh-American educational cooperation is carried out on the basis of the Agreement between the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan and the Peace Corps of the United States of May 3, 2000, as well as the Memorandum of Understanding between the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan and the Peace Corps in Kazakhstan from 5 November, 2008.

Academic Programs

Academic programs were introduced for teachers, students, schoolchildren, as well as representatives of public organizations. The first non-profit FLEX program for high school students was initiated by Senator Bill Bradley. This initiative was approved by the US Congress and was seen as a tool for establishing mutual understanding between the American and Kazakh cultures.

Particular attention should be paid to the fact that FLEX was funded by the US government through the US State Department. All participants in this program live in American families and study in American secondary schools for one academic year. This program gives high school students a unique opportunity to learn more about American culture and tell more about their culture. Finalists of the program are selected according to the "open competition" system, which consists of three rounds. The first and second testing tours are held in many regional centers from the beginning of September till October. The first selection round is a fifteen-minute English test, the second round is a two-hour English test and the composition, the third round is an interview in English and filling out the questionnaire [3, p.53-54].

The FLEX exchange program for the period of its existence provided more than 2,000 grants to schoolchildren from Kazakhstan. In the FLEX program for the 2017-2018 academic years one hundred grants were allocated for Kazakhstan to participate in program. The administration of the program is the responsibility of the American Council for International Education ASPRYAL / ACCELS with the support of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan. The purpose of this program is the generation of new generations of leaders. At the end of the program, the graduates return home with purposes and being motivated to develop a trusting relationship between Kazakhstan and the United States. In addition to FLEX within the framework of Kazakh-American educational cooperation, there are also exchange and academic programs. For example, the Eurasian Student Exchange Program - UGRAD, the Teacher Development Improvement Program for Teachers of Secondary Schools - TEA, the Internship Fellowship Program for Professors from Eurasia and Southeast Europe - JFDP, the Fulbright Program, the Inclusive Education Scholarship Program Americans with Disabilities Act.

The UGRAD program is aimed a student exchange, in which students are given the opportunity to complete one academic semester without obtaining a degree in US educational institutions. This program is supervised by the Bureau of Educational and Cultural Programs of the US Department of State, administered by the American Council for International Research and Exchanges, Iyrrix. The TEA program is a program to improve teaching excellence, providing a unique opportunity for secondary school teachers for the benefit of continuing education in the subject taught. TEA consists of a six-week advanced training program at US universities. This program includes courses and intensive trainings on the methodology of teaching, the creation of curricula, the use of computers in the learning process as tools in the learning process. JFDP is aimed an internship at American universities. Also, this program gives them the opportunity to introduce alternative methods of teaching strategy. Today the FULBRIGHT program is one of the most recognized and prestigious programs in the world. More than hundreds of graduates who have studied under this program hold high positions in politics, education and journalism. The American International Council for Research and Exchanges IREX annually provides citizens of Kazakhstan with training in US universities through two programs: under the MUSKIE program, university graduates, as well as teachers can study in master's, under the Global UGRAD program, students study for 2 academic semesters. The ADA Inclusive Education Scholarship Program enables participants from countries such as Kazakhstan, Ukraine, India and Armenia to participate in a 6-week intensive program of a wide range.

In addition, in the first period of cooperation, the Center for Kazakh Studies at the University of Kentucky was opened, where the history, language and traditions of Kazakh people were studied. The task of the center was to

organize joint round tables and conferences. The United States, in turn, sent teachers and scholars in various fields to Kazakhstani universities. For example, the sent teachers opened the Kazakh-American College at the East Kazakhstan State University.

By the time and the rapprochement between the two countries, the number of students that were sent to the United States in the framework of international educational programs was gradually increasing. Due to the fact that Kazakhstan chose the path of a market economy based on the model of competitive and sustainable development of the country, the need for specialists in the field of industrial-innovative development, information technologies, as well as humanitarian education and science was constantly growing.

Therefore, for the specialties associated with the above directions, the countries of training that apply advanced technologies in the sectors of economy have been identified. So, the United States came to the forefront of cooperation. According to world experts in the field of education, Kazakhstan remains the leader among the countries of Central Asia in terms of the number of students enrolled in American higher education institutions.

Summarizing the above, it should be noted that these programs contribute to the strengthening of mutual understanding between the US and Kazakhstan. According to the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, today more than 1,000 Kazakhstanis study in the United States. This number includes students who receive education through the programs of the US government, as well as those whose training is fully funded by Kazakhstan's state scholarship programs.

The Bolashak program

Kazakhstan carries out foreign education mainly in the framework of the Bolashak scholarship program. For the first time in history, after the disintegration of the bipolar system Kazakhstan's talented youth were given an opportunity to study abroad. First of all, we are talking about the scholarship program "Bolashak", which was established on November 5, 1993 by the Decree of the Head of State N.A. Nazarbayev. Over time, the program has actively developed and adapted to the implementation of public tasks. The first years the fellows were trained in four countries - the United States, Britain, Germany and France. Subsequently, the number of countries of training increased in connection with the development of partnership with foreign universities. According to the strategic program, promulgated in 1997, the first challenge was the preparation of the younger generation for a new labor market equipped with innovative technologies. Because of this need, in 2000, with the decree of the President of the Republic of Kazakhstan, applicants with engineering and technical education were granted the privilege to take part in the competition without taking into account the requirement for free possession of one of the foreign languages.

As a result, hundreds of Kazakhstanis at that time received knowledge in the leading educational institutions of the world, among which American universities were given a significant place.

The fact that after the completion of academic activity, Kazakhstani students are obliged to work in Kazakhstan for five years was well-known. According to the analysis of the survey conducted on the situation of Kazakhstani students in the United States, many scholars say that they are better supported by the government, the Consulate and the Embassy of the Republic of Kazakhstan. In turn, American higher education institutions, positioning themselves in the educational market of the world, provide quality knowledge on the basis of an effective educational process.

Experience of the USA for Kazakhstan

Creating conditions for full-fledged disclosure of potential and spiritual aspirations of students, as well as the creative abilities of the younger generation, is a priority task of American universities. This positioning fixes a positive image for the university and the country, which can contribute to the growth of foreign students who wish to study in the US. From the point of view of Kazakhstan's national interests, the provision of an intellectual learning environment for Kazakhstani citizens in America contributes to the growth of the country as a whole, as the implementation of foreign experience in various spheres of life of the state is being realized.

In 1999, Kazakhstan passed the Education Law, article 12 of which regulated the functioning of foreign and foreign educational institutions on the territory of Kazakhstan in accordance with the procedure established by this law. [4] The reason for this was an increase in the demand of Kazakhstan citizens for higher education abroad, both inside the country and abroad. Such a mass phenomenon was closely connected with the task of socio-economic character - the correspondence of the qualifications of specialists to the knowledge of the international standard.

After the establishment of laws on the functioning of foreign educational institutions, a foreign style of teaching began to be implemented in Kazakhstan. For example, one can mention the academic activities of the KIMEP University in Almaty, the Kazakh-American Free University in Ust-Kamenogorsk, where classes are conducted in analogy with higher educational institutions of the United States. All scientific researches conducted

under the auspices of the Kazakh-American Free University are aimed primarily at raising the social status of the Kazakh-American Free University, updating the content and structure of scientific and scientific industrial research on the basis of national traditions and modern experience, ensuring multidimensionality and Integration of research, research and production processes.

Scientific research work at the Kazakh-American Free University is realized through scientific conferences, international student scientific-practical conferences, scientific seminars [5, p.6].

The American Peace Corps also participated in educational programs in Kazakhstan. In December 1992, in Washington, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Kazakhstan to the United States and the leadership of the Peace Corps entered into an agreement on the activities of this voluntary organization in Kazakhstan. Peace Corps began its work in the republic in 1993. His specialists taught English in high schools and universities of the republic. Representatives of this organization visited a number of secondary schools and higher educational institutions in Almaty, Shymkent, Kostanay, Kokshetau and Taldykorgan. In September 1993, they began teaching English in these cities. In 1994, 100 volunteers from the Peace Corps worked in Kazakhstan [6]. On the general background of unemployment, foreign education gave a certain advantage that could provide the young generation with a future. If we pay attention to the correlation observed between the level of education and the size of wages, then it is clear that it is material. For example, in the United States, young professionals with baccalaureate status earn twice as many ordinary workers with a high school diploma.

Each year, the Embassy of the United States of America announces a competition in Kazakhstan to participate in educational programs and cultural exchanges between the two states. All programs conducted by the USA are implemented under the auspices of the Bureau of Educational and Cultural Programs of the US Department of State.

Kazakh-American cooperation in the field of education is mainly divided into the following areas: providing support for the American side in equipping the educational institutions of Kazakhstan, inviting for internships of Kazakhstan's faculty, granting grants for higher education, consulting for the adoption of regulations In the sphere of education, sending special personnel to raise the level of qualification, etc.

The American education sector can serve as an example of carrying out educational reforms for Kazakhstan. So, for example, in 1993 in the United States was published a government document "The nation is in danger: the need for educational reform", which was not limited to ascertaining negative trends in school education, but also outlined ways out of the crisis. In 1999, the Administration of the US President George W. Bush initiated the development of a school education strategy, reflected in the document "America 2000" under Bill Clinton. This document was taken as a basis and conducted through Congress as the Law on National Priorities in the Field of School Education. As a result of such works, the quality of the US school education was raised to a new level.

A significant event in the educational system of Kazakhstan was the country's accession to the Bologna Declaration and the development of close cooperation with European educational institutions, along with American universities. Despite the accession of Kazakhstan to the Bologna Declaration and the active cooperation with Europe in the field of education, the American vector still remained a priority because of the significant advantage in the scientific personnel of the highest qualifications and experience of teaching foreign students [7].

At present, Kazakh-American relations are an example of a pragmatic and strategic partnership. The traditions of national tolerance and respect for all religious communities, actively supported by the government of Kazakhstan, are the main factor ensuring both political stability and economic development of the country.

In general, when speaking about the education system, it is necessary to follow the experts' opinion that it includes many different subsystems. Thus, in order to raise the quality of the education system, it is necessary to raise the quality of all its subsystems. If we follow the world standard of education, then we can distinguish the following types of subsystems:

- training programs and standards;
- educational literature;
- quality of professionalism of pedagogical staff;
- Assessment of the quality of education;
- Spiritually-moral and patriotic education;
- research works;
- control system;
- material and technical base.

If the quality of the above components is high, then, respectively, the quality of education in Kazakhstan will be at a high level. Therefore, in order to raise all subsystems of Kazakhstan's educational sphere, exchanges and

academic programs are being implemented to introduce foreign experience, where cooperation with the United States occupies a significant place.

Since the establishment of bilateral relations, cooperation in the field of science has been intensively developing. Cooperation was carried out by the Academy of Sciences of Kazakhstan and the University of California. In 1994, with the support of the Soros Foundation, a scientific research was organized in the amount of \$ 118645. Then the cooperation continued within the framework of the USAID program, which provided material resources for joint implementation of scientific programs of Kazakhstan and Israeli scientists in the field of agricultural modernization.

Also, within the framework of the Soros Foundation, programs were implemented to support Kazakhstani scientists and educational institutions. In particular, the Soros Foundation has established a number of grants for the publication of educational literature and for supporting interesting initiatives in the field of school education. Also within USAID, a number of training programs were implemented. For the first time in 1996, 369 Kazakhstanis were retrained according to the project "Exchange and training in the newly independent states". Such specialists included, in particular, English language teachers.

USAID's joint funding program Chevron and Baker Hughes are implementing a small business development project in Kazakhstan, which is known as "Getting to know business", developed for teachers of economic disciplines in Kazakhstan. This course "CAV - Acquaintance with Business" was successfully implemented in many cities of Kazakhstan. To date, the program has trained more than 300 teachers of economic disciplines.

Today, in the academic field, the passage of a foreign scientific internship is becoming more urgent. Therefore, within the framework of Kazakh-American scientific cooperation, the American side recommended about 20 scientific organizations of the United States to Kazakhstani young scientists for a scientific internship. In connection with the development of Russian science on April 11, 2010, an agreement was signed between the governments of the United States and Kazakhstan on scientific and technical support of the parties. On the basis of this agreement, the leadership of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan met with the delegation of the United States led by the Deputy Minister of Defense of the United States under the Nuclear, Chemical, Biological Protection Program. During the negotiations, topical issues of scientific and technical partnership were discussed in the framework of the biological threat prevention program.

Negotiations in the sphere of science are conducted not only within the framework of programs or projects, but also Kazakhstan scientific research centers have stepped up their activity. For example, the Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan maintains scientific links with world renowned research centers, among which are the following American scientific institutions: the James Baker Institute, the Center for the Study of Economic Growth, the Center for the Study of Central Asia, the American Association for the Advancement of Development The Institute for Strategic Studies of the US Army, the Center for the Study of Eurasia, Russia and Eastern Europe. With all listed scientific and analytical structures, KISI has a legal basis. The signed documents provide the basis for expanding cooperation in Kazakh-American research activities, contributing to the improvement of the educational process and facilitating the realization of the country's scientific potential. The growing interest of the American colleagues in the Institute speaks about the international authority of the Kazakh analytical structure. All this contributes to the rapprochement of Kazakh-American cooperation and stimulates further deepening of relations.

Conclusion

In general, the expansion of mutually beneficial cooperation with the United States in many aspects is one of the priorities of Kazakhstan's foreign policy for several reasons. First, the development of trade and economic cooperation with the United States is seen as one of the factors contributing to the development of the country. We are talking about Kazakhstan's implementation of the largest modernization project, and in this respect, interaction with the US can be extremely useful. Secondly, the energy partnership with the US is an important aspect of the development of Kazakhstan's oil and gas sector. In Washington, Kazakhstan is assigned an important role in ensuring global energy security. Third, Kazakhstan-US cooperation in the field of national and regional security [8, p. 8-9].

Summarizing the relationship between Kazakhstan and the United States in the field of science and education, it should be noted that the Kazakhstani direction is currently moving along the right path, pursuing a multi-vector policy. Today, humanity is witnessing that globalization necessarily involves any state in the union and cooperation. Since international relations in the 21st century are such that no country can unilaterally implement its national strategy, it is necessary to recognize the special importance of the American vector in Kazakhstan's foreign policy.

References:

1. Komlyakova Ju. Ju. *Us policy in the sphere of education in some Central Asian states: Kazakhstan, Kyrgyzstan / «Kul'tura i obrazovaniye» № 4 (59), 2015 g. – S. 65*
2. *Freedom Support Act The White House April 1, 1992. URL: <http://www.fas.org/spp/starwars/offdocs/b920401.htm>*
3. *SSHA i Kazakhstan: mezhdunarodnyye obrazovatel'nyye programmy. Luchshiyе proyekty stran OBSE/ «Sovremennoye obrazovaniye» №1(81) 2011. – S. 53-54*
4. *Damitov B., Kirillova G. Osnovnyye napravleniya razvitiya vysshego obrazovaniya v Respublike Kazakhstan // Tsentral'naya Aziya i Kavkaz. 1999. №5*
5. *Kusainov A. Krizis v sisteme srednego obrazovaniya: puti vykhoda. – Almaty: Izd-vo «Rond&A», 2016 god. – S. 6*
6. *Status and prospective development of the educational system in the Kyrgyz Republic from 1991 through 2001. Analytical review. – Bishkek, 2001*
7. *Status and prospective development of the educational system in the Kyrgyz Republic from 1991 through 2001. Analytical review. – Bishkek, 2001*
8. *Ashimbayev M. «Sotrudnichestvo s SSHA inatsional'nyye interesy Kazakhstana» / Kazakhstan i SSHA: sostoyaniye iperspektivy dvustoronnego sotrudnichestva. Institut mirovoy ekonomiki i politiki pri Fonde Pervogo Prezidenta RK, 2006 g. – S.8-9*

МРНТИ 04.54.65

З.Ж. Жаназарова¹, А.У. Сатыбаева², С.С. Калдина³

¹э.ғ.к., доцент «Мемлекеттік басқару» кафедрасы Нархоз Университеті

² социология магистрі, «Мемлекеттік басқару» кафедрасы Нархоз Университеті

³аға оқытушы «Мемлекеттік басқару» кафедрасы Нархоз Университеті

Алматы қ., Қазақстан

ДЕНЕЛІК МҮМКІНДІКТЕРІ ШЕКТЕУЛІ ТҰЛҒАЛАРДЫ ТЕОРИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ МЕН ОЛАРДЫҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТЫЛУЫ

Аңдатпа

Мақалада денелік мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың мәселелері отандық және шет елдік авторлар еңбектерінде қарастырылған, білім беру саласы мен қазіргі Қазақстандағы жұмыспен қамту саласындағы мүгедектер үшін кедергісіз орта құруға талдау жасалынған, халықты жұмыспен қамту жүйесіндегі олардың бейімделуіне кедергі келтіретін мүгедектерге білім беру жүйесінің ерекшеліктері белгіленді. Мақалада денелік мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың Қазақстандағы жұмыспен қамтылу мүмкіндіктерінің жолдары ұсынылған. Қазіргі қоғамда еңбекке қабілетті халықтың санының тұрақты азаюын бақылаудан басқа, оның сапалық құрамының балалар мен жастардың мүгедектенуінің өсуі аясындағы нашарлау тенденциясы сақталуда, ол елдегі әлеуметтік экономикалық дамуының айтарлық орнықты шектелуін білдіреді. Мүгедектікті зерттеудің әдістемелік шегін анықтаудағы тандалынып алынған көзқарас институционалданудың теориялық ұстанымдарына сүйенуге мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: денелік мүмкіндіктері шектеулі тұлғалар, қаржылық қолдау, мүгедектерді әлеуметтік қорғау, әлсіз буын, мемлекеттік жәрдемақы.

Аннотация

З.Ж. Жаназарова¹, А.У. Сатыбаева², С.С. Калдина³

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЛИЦ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ФИЗИЧЕСКИМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ И ИХ ТРУДОУСТРОЙСТВО В КАЗАХСТАНЕ

¹ к.э.н., доцент кафедры «Государственное управление», Университет Нархоз

² магистр социологии кафедры «Государственное управление», Университет Нархоз

³ старший преподаватель кафедры «Государственное управление», Университет Нархоз

г. Алматы, Казахстан

В данной статье рассмотрены проблемы людей с ограниченными физическими возможностями в трудах отечественных и зарубежных авторов, проведен анализ создания безбарьерной среды для инвалидов в сфере образования и занятости в современном Казахстане, установлены особенности образовательной системы инвалидов, препятствующие их адаптации в системе занятости населения. В статье представлены пути возможности трудоустройства лиц с ограниченными физическими возможностями в Казахстане. В современном обществе

наблюдается не только стабильное сокращение числа трудоспособного населения, но и сохраняется тенденция ухудшения его качественного состава на фоне роста инвалидизации детей и молодежи, что становится ощутимым ограничением экономического развития страны. Избранный подход в определении методологических границ исследования инвалидности позволил опираться на теоретические позиции институционализма.

Ключевые слова: лиц с ограниченными физическими возможностями, финансовая поддержка, социальная защита инвалидов, слабое звено, экономический рост, местные исполнительные органы, государственные пособия, тенденция ухудшения, маломобильные группы, социальная сфера.

Absrtact

Z. J. Zhanazarova¹, A.U. Satybaev², S.S. Kaldina³

THEORETICAL STUDIES OF PERSONS WITH DISABILITIES AND THEIR EMPLOYMENT IN KAZAKHSTAN

¹Ph. D., associate Professor of Public administration, University of Narkhoz

²master of sociology Department of Public administration, University of Narkhoz

³senior lecturer Department of Public administration, University of Narkhoz
Almaty, Kazakhstan

This article deals with the problems of people with disabilities in the work of domestic and foreign authors, the analysis of the creation of a barrier-free environment for persons with disabilities in education and employment in modern Kazakhstan, established features of the educational system of persons with disabilities that prevent them from adapting the system of employment. The article presents the way of employment opportunities of persons with disabilities in Kazakhstan. In modern society, there is not only a steady decline in the number of working-age population, but also the trend of the deterioration of its qualitative composition against the background of disability in children and young people, it becomes apparent limits of economic development of the country. The approach in determining the methodological boundaries of disability studies allowed to rely on the theoretical position of institutionalism.

Key words: persons with disabilities, financial support, social protection of the disabled, the weak link, economic growth, local executive bodies, government benefits, the trend of deterioration, limited mobility, social sphere.

Кіріспе. Соңғы кездері денелік мүмкіндігі шектеулі (ДМШ) тұлғаларды мәселесін зерттеушілер назарының жоғарылау тенденциясы пайда болды. ДМШ тұлғалар әлеуметтік толыққанды емес, материалдық игіліктермен әлсіз қамсыздандырылған, басқа адамдарға қарағанда бақытсыз деп есептеу қабылданған. Мұндай қатынас тек Қазақстан үшін ғана сипатты емес, басқа елдерге де тән. Денелік мүмкіндіктері шектеулі тұлғалар үшін жасалатын өмірдің қалыпты жайлы әлеуметтік-экономикалық шарттарына қарамастан мүгедектігі бар адамдарға субъективті игіліктердің шындықтан - 25% төмен деңгейін көрсету тенденциясы қалыптасқан. Сонымен қатар, ДМШ тұлғалар өздерін мүгедек деп санамайтындары да бар, олардың өмірінің төменгі сапасы туралы пікір шындыққа әрқашан сәйкес келе бермейді.

Қазақстандағы адам құқықтарын сақтауға деген назардың жоғарылауы мен экономикалық өсімге қарамастан мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың құқықтарына қатысты сұрақтар көбінде ескерілмей қалады. Қазақстан Республикасы Үкіметі мүмкіндігі шектеулі тұлғалар құқығы бойынша БҰҰ Конвенциясына қол қойып және үндеуді факультативті хаттамамен қарастыруда. Қазақстан Үкіметі мен БҰҰДБ Ұлыбританиядағы Елшілігінің қаржылық қолдауымен Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау Министрлігіне «Мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды әлеуметтік қорғау жүйесін жетілдіру мен арнайы әлеуметтік қызметтерді ұсыну жүйесін дамыту» жобасы аясында қолдау көрсетуде. Әріптестік мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың мәселелерін терең зерттеу мен ары қарайғы мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды қоғамға кіріктіру бойынша ұлттық бағдарламасын әзірлеуді білдіреді.

2016 жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша мүгедектігі бойынша мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы алушылар саны 494,4 мың адамды құрайды. «Қазақстан Республикасындағы мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» ҚР Заңында [1].

Қазіргі қоғамда еңбекке қабілетті халықтың санының тұрақты азаюын бақылаудан басқа, оның сапалық құрамының балалар мен жастардың мүгедектенуінің өсуі аясындағы нашарлау тенденциясы сақталуда, ол елдің экономикалық дамуының айтарлық шектелуін білдіреді. Осыған орай мүмкіндігі шектелуі балалар мен жасөспірімдердің негізгі әлеуметтік мәселелерін шешу, оның ішінде оларды оқыту мен жұмыспен қамту аталған топтың қоғамдағы жағдайын ғана өзгертіп қоймай, оларға деген социомәдени төзімділіктің арнайы деңгейін қалыптастыру ғана емес, елдің еңбектік ресурстарын тұрақтандыру.

«Қол жетімді үй» Мемлекеттік бағдарламасымен шартталған нормативтік құжаттарды қабылдағанға дейінгі салынған көптеген ғимараттарда халықтың аз қимылды топтарына қол жетімділік үшін құрылғылары жоқ. Иске қосылған ғимараттар мен құрылғыларды қайта құрылымдау жағдайында, егер коляскадағы мүгедектерге еркін кіруді қамтамасыз ете алудың техникалық мүмкіндіктері жетіспеген жағдайда, немесе кіре берістегі баспалдақтарды еденді төмендету арқылы алып тастау немесе нормативті пандус құру мүмкін болмағанда ғимаратқа кіре берісте сол мекеменің қызметкерін шақыру түймесі орнатылуы тиіс. Түйме дәріхананың, дүкеннің қызметкерін (күзетшіні, сатушыны және т.б.) шақыруға арналады, ол коляскадағы мүгедекке даладан қызмет көрсетуге (мысалы, рецепт бойынша дәрі-дәрмек сату) немесе дүкенге баспалдақпен көтерілуге, немесе тік нормативтік емес пандус бойынша көтерілуге көмек береді. Мұндай нысандарды мүгедектерге қол жетімді деп айтуға болмайды, бірақ оларды шартты-қол жетімді категорияға жатқызуға болады.

Монтаждық жұмыстарды қарапайымдандыру мен азайту үшін олардың құнына жабыңқы монтажбен орындалған радио түймені қолдану ұсынылады.

Қазақстан Республикасындағы мүгедектерді әлеуметтік қорғау Қазақстан Республикасының Конституциясымен, «Қазақстан Республикасындағы мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» ҚР Заңымен және басқа да Қазақстан Республикасының нормативті құқықтық актілерімен реттеледі.

14 бабы. Мүгедектер құқығы

Қазақстан Республикасының мүгедектері Қазақстан Республикасының Конституциясымен бекітілген әлеуметтік-экономикалық және жеке құқықтары мен еріктерінің барлық түріне ие, Қазақстан Республикасының басқа да заңнамалық актілерімен, келесі құқықтарын қосқанда:

- 1) әлеуметтік қорғау, оның ішінде оңалту, қоғамға кіріктіру;
- 2) әлеуметтік инфрақұрылым нысандарына қол жетімділікпен қамтамасыз ету;
- 3) ақпаратқа қол жетімділікпен қамтамасыз ету;
- 4) білім беру, қызмет түрін еркін таңдау, оның ішінде еңбекті;
- 5) Қазақстан Республикасының заңнамасы тәртібімен анықталған ақысыз медициналық көмектің кепілденген көлемі;
- 6) кәсіби даярлық пен қайта даярлау, еңбекке қабілеттілігі мен жұмыспен қамтуды қалпына келтіру;
- 7) Қазақстан Республикасының тұрғын үй заңнамасына сәйкес тұрғын үй;
- 8) мемлекеттік және басқа да ұйымдардағы кезексіз қызмет көрсету, оның ішінде денсаулық сақтау, мәдениет, байланыс, транспорт, қызмет көрсету мекемелерінде;
- 9) мүгедектердің шығармашылық мүмкіндіктерін қолдау.

Бірақ әлеуметтік-экономикалық дамуды тежейтін әлсіз буын ретінде қалып отыр. Елімізде денсаулығында мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың мәселесі шешілмеген күйде қалуда, мүгедек адамдарға көмек беру үшін әлеуметтік қызметкерлердің жетіспеушілігі байқалады.

«Мүгедектерге қоғам өміріне толыққанды қатысуға мүмкіндік бермейтін әлеуметтік кедергілерден өтудің маңызды бағытының бірі оларды қоғамдық өмірге тарту, олардың шығармашылық, суретшілік және интеллектуалдық күзіреттілігін белсендіру болып табылады. Өнер саласында олар өздерінің дарындарын толыққанды шығара біледі, өздерінің қажет екендіктеріне сезініп және дені сау адамдармен тең дәрежеде бәсекеге түсе алады».

Мүгедектердің өз мүмкіндіктерін пайдаланудың тағы бір себебі «Жұмыспен қамту бағдарламасы мүгедектігі бар адамдарға еңбек етуге, табыс табуына және өздерін лайықты адам ретінде сезінуге мүмкіндік берді. Бұл еңбек біліктерін игеруге, өзіне деген сенімділігін арттыруға, ашық еңбек нарығына шығуға жақсы серпіліс», мұндағы ескеретіні, мүгедектерді жұмыспен қамту түрлі аймақтарды біркелкі емес, әкімшілік өкілдері қаржының жетіспеушілігі кемшілігі туралы шағым түсіреді. Сонымен қатар, Қазақстанда мүгедектер мәселесі бойынша көлемді зерттеу жүргізу қажеттігі туындауда. Болашақтағы мемлекеттік қолдау бағдарламаларының барлығын, қызметтер стандарттары мен түрлі іс-шараларды мүмкіндігі шектеулі адамдардың мәселелері туралы субъективті көзқарастарға емес зерттеудің объективті мәліметтеріне қарап құру керек.

Мүгедектерді кәсіби оңалту сапалы білім беруді де қарастыруы тиіс, мүмкіндігі шектеулі адам үшін бізде болашақтағы табыстарына кепілдік беретін білім беру саласы бізде жоқ. Бұрынғы Кеңестік одақ кезінде егер мүгедек емтиханды ең болмағанда үш деген бағаға тапсырса, оны оқуға алып шәкіртақы тағайындалатын болған. Қазір еліміздің жоғары оқу орындарына деген квота барлығы 0,5 пайызды құрайды! Кейбір мамандықтарға мүгедектерге квота мүлдем жоқ. Үйде немесе арнайыланған мектепте

бейімделген бағдарлама арқылы білім алған бала, дені сау құрдастарымен бәсекеге түсе алмайды. Ол көбінде колледжге барады, онда ешқандай басымдықтар жоқ, немесе жұмысқа орналасады... етікші болып.

«Қазақстан – 2050» Стратегиясында, сол сияқты Президенттің «Қазақстандық жол – 2050: Бірегей мақсат, бірегей ойлар, бірегей болашақ» Жолдауында міндеттер қойылған Мемлекет қоғамның әлеуметтік әлсіз қабаттарына – зейнеткерлерге, мүгедектерге, еңбекке жарамсыздарға, ауыру балаларға және т.б. адрестік қолдау көрсетуге толықтай жауапкершілік танытады.

Бізде еңбек нарығының қажеттілігіне жүктелген жұмыссыздарды оқыту бағдарламасы мен қайта даярлаудың нақты бағдарламалары болуы тиіс. Мемлекет жұмыссыздарға әлеуметтік қолдау көрсетуі керек, осы категорияға тап болған адам жаңа мамандықты игереді және қайта даярлықтан өтеді.

Жұмыс берушілер халықтың әлеуметтік әлсіз топтарын белсенді жұмысқа тартады, оларды толықтай жалақымен қамтамасыз ететін шарттар жасау маңызды болып табылады. Ең алдымен бұл мүмкіндігі шектеулі адамдарға қатысты. Осылай әлемнің дамыған елдерінде жасайды. Біз олардың толыққанды еңбек қызметі үшін жағдай жасауымыз қажет. Мемлекеттік жәрдемақыларды нақты еңбек ете алмай-тындары ғана алуы тиіс. Мүгедектерді жұмысқа алып, оларға жағдай жасайтын ұйымдар мен кәсіпорындар марапатталуы тиіс. Ұлттың денсаулығы – біздің жетістікті болашағымыздың негізі. (Ел Президентінің Жолдауы)

Мүгедектерге әлеуметтік көмектің түрлері:

- мемлекеттік жәрдемақылар, компенсациялар және басқа да төлемдер түріндегі төлемақылар;
- жергілікті атқарушы органдармен көрсетілетін әлеуметтік көмектің қосымша төлемдері;
- жұмыс берушілермен көрсетілетін әлеуметтік көмектің қосымша түрлері.

Мүгедектерді тұрғын үймен қамтамасыз ету

Жергілікті атқарушы органдар тарапынан:

- тұрғын үйге қажеттілігі бар мүгедектерді есепке алып, оларды тұрғын үймен қамтамасыз етеді;
- мүгедектер мен олардың отбасыларына ұсынылатын тұрғын үй мекемелерін арнайы құрылғылармен және құралдармен қамтамасыз етеді.

Мүгедектерді жұмыспен қамту

Жергілікті атқарушы органдар мүгедектерді жұмыспен қамтуды келесі жолдар арқылы жүзеге асырады:

- жұмыс орнының жалпы санынан үш пайыз көлемінде мүгедектер үшін жұмыс орнының квотасын белгілейді;
- жеке кәсіпкерлік, шағын және орта бизнесті дамыту арқылы мүгедектер үшін қосымша жұмыс орындарын құру;
- мүгедектерді жұмысқа орналастыру үшін арнайы және әлеуметтік жұмыс орындарын құру;
- мүгедектерді кәсіби оқытуды ұйымдастыру.

Бірінші және екінші топтағы мүгедектер үшін қысқартылған аптасына отыз алты сағаттан артық емес жұмыс уақытының ұзақтығы белгіленеді, жыл сайынғы он бес жұмыс күніне дейінгі ұзақтықтағы төленетін қосымша демалыс ұсынылады. Түнгі уақытта жұмыс жасау мүгедектің келісімімен, егер мұндай жұмыс оның денсаулық жағдайына байланысты тиым салынбаған болса рұқсат етіледі.

Еңбек келісім шартын жасасудан бас тарту немесе қызметтік жоғарылаудан бас тарту, жұмыс берушінің қалауымен жұмыстан шығару, мүгедекті оның келісімінсіз мүгедектігі бойынша басқа жұмысқа ауыстыруға жол берілмейді, тек халықты әлеуметтік қорғау аумағының уәкілетті органының территориялық бөлімшесінің оның денсаулығы кәсіби міндеттерін орындауға кедергі келтіреді немесе денсаулығына және басқа да тұлғалардың еңбек қауіпсіздігіне зиянын тигізетін жағдайды ескергенде ғана.

Мүгедектерді жұмыспен қамтамасыз ету үшін жергілікті атқарушы органдар (әкімшіліктер) жұмыс орнының жалпы санынан 3% көлемінде мүгедектер үшін жұмыс орнына квота белгілейді; мүгедектер үшін жеке кәсіпкерлік, шағын және орта бизнесті дамыту арқылы қосымша жұмыс орындарын құрады; Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес мүгедектерді жұмыспен қамту үшін арнайы әлеуметтік жұмыс орындарын құрады; мүгедектерді кәсіби оқытуды ұйымдастырады.

Заңнамамен еңбек қатынастары аймағындағы құқықтары кепілденген.

Жоғары оқу орындарында, орта кәсіби оқу орындарында білім алатын, білім орындарында мемлекеттік тапсырыспен немесе грант арқылы білім алатындарға шәкіртақылық қамтамасыз ету бойынша жеңілдіктер ұсынылады.

Нәтижесі. Демек, мемлекеттің саясаты жұмыспен қамту мәселесін шешуге, әйелдер мен жастар арасындағы жұмыссыздыққа арнайы көңіл бөлу арқылы шешуге, сол сияқты ұзақ мерзімдік жұмыссыздық мәселесін шешуге бағытталуы тиіс. Шешуді талап ететін басқа бір мәселе ретінде мемлекеттік қызметтегі әлеуметтік салада жұмыс жасайтын қызметкерлердің, ауыл шаруашылығында қызмет ететіндердің жартысының жалақысын көтеру керек. Мемлекеттік әлеуметтік саясат денелік мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды жұмыспен қамтып және жұмыссыздығының деңгейін төмендету стратегиясының маңызды компоненті болып табылады. Халықты әлеуметтік қорғау жүйесі әлеуметтік қатерлерге тап болған жағдайда адамдарға көмек ұсыну қажет.

Қорытынды: Демек, ҚР Конституциясы және халықаралық заңнама барлық азаматтарға кемсітушілікке ұшырамай еңбек ету қызметі құқығын бекітуіне қарамастан мүгедектер жұмыспен қамту мәселесімен жиі ұшырасады. Бүгінде көзі көрмейтін мүгедектердің жұмыспен қамтылуы аумағындағы саясат негізгі үш бағытта дамуы қажет – мүгедектігі бар адамдар туралы қарым-қатынас пен көзқарастарын өзгерту, қажет болатын аймақтардағы кепілденген әділетті және тәжірибелік қолдау үшін заңнаманың өзгеруі, және мүгедектер үшін өздері меңгерген кәсіби даярлық деңгейін пайдалана алатын жұмыс орындарын құру.

Мүгедектігі бар адамдарды жетістікті жұмыспен қамту мен еңбекке орналастыру қоғамдағы әлеуметтік әділеттіліктің элементі деп қалтқысыз атауға болады. Қазір бұл мәселе күн өткен сайын айқындалуда, себебі мүгедектері жұмысқа орналасу қиындығы мүгедектердің эксклюзиясына әсер етеді, немесе оларды қоғамдық өмірден жокқа шығару.

Мүгедектікті зерттеудің әдістемелік шегін анықтаудағы таңдалынып алынған көзқарас институционалданудың теориялық ұстанымдарына сүйенуге мүмкіндік берді. Қоғамдық ұйымдар қызметін сараптау мен әлеуметтік қозғалыстардың дамуы мүгедектікті мәдениет ретінде қарастыратын әлеуметтанушылық институционалдану қағидаттарын сақтау арқылы орындалған.

Кедергілерді жою үшін келесі факторлар маңызды болып табылады: тарихи қалыптасқан әлеуметтік таңбалардың өзгеруі, мүгедектер қызметінің, және олардың қауымдастықтарының белсенуі және білім беру жүйесіндегі әлеуметтік тәжірибенің тасымалдануы, жұмыспен қамту жүйесі мен кедергісіз (қол жетімді) ортаны қалыптастыру.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

- 1 «Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек көрсету туралы»ҚР-ның 2001 жылғы 17 шілдедегі Заңы
- 2 ҚР Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы 14 желтоқсан 2012 ж.
- 3 Елбасы Н.Назарбаевтың 2014 жылы 17 қаңтардағы «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауы
- 4 Указ президента Республики Казахстан Об утверждении Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан «Саламатты Қазақстан» на 2011-2015 годы (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.07.2014 г.)
- 5 Льготы для незрячих абитуриентов | Информационный сайт ВОС «Объективность» [Электронный ресурс]. URL: <http://pravdavos.ru/?p=243>(дата обращения: 20.10.2017).
- 6 Макарова В.Л. Профессиональная интеграция инвалидов в условиях конкурентной среды: противоречия и возможности // ФЭН-Наука, 2012. № 7. С. 58-59.
- 7 Малева Т., Васин С. Инвалиды в России-узел старых и новых проблем //Proetcontra, 2001. Т. 6. №. 3. – С. 80-105.

МРНТИ 11.15.37

Azamatova A.B.¹, Balpanova N.A.²

¹professor, Candidate of economic sciences of "Public Policy" Department at the Narkhoz University²Lecturer,
Master of Laws of "Public Policy" Department at the Narkhoz University
Almaty, Kazakhstan

"KAZAKHSTAN'S CYBER SHIELD" – A PRIORITY VECTOR OF IMPLEMENTATION OF THE NATIONAL SECURITY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN»

Abstract

At the present stage issue of information security in the framework of rapid development of the technological modernization of the economy gives rise to the serious concerns. The Message of President of Kazakhstan: "Third Modernization of Kazakhstan: global competitiveness" is a fundamental program, determines the intensity of development of the state. Indicated priorities in the Message is timely and urgent necessity caused by the accelerated pace of technological development of the world in the new stage of globalization, accompanied by a worsening of the regional challenges and threats. This article attempts to address the necessity to enhance public awareness in elimination the negative effects of contemporary global challenges and threats. Our task is to intensify efforts to prevent religious extremism propaganda, terrorism. An effective factor in solving the problem will be the creation and implementation by the Government and the Committee of National Security "Kazakhstan's Cyber shield" system, as well as the "Digital Kazakhstan" program.

Key words: national security, cybercrime, information security, priorities, Cyber shield, legislation.

Аңдатпа

А.Б. Азаматова¹, Н.А. Балпанова²

«ҚАЗАҚСТАН КИБЕРЩИТ» – ҚР-НЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТУДАҒЫ БАСЫМ БАҒЫТЫ

¹Нархоз Университетінің «Мемлекеттік басқару» кафедрасының профессоры, экономика ғылымдарының кандидаты²Нархоз Университетінің «Мемлекеттік басқару» кафедрасының оқытушысы
Алматы қ., Қазақстан

Мақалада қазіргі уақытта ақпараттық қауіпсіздікті қорғау экономиканы технологиялық модернизациялау кезеңінде маңызды мәселе болып терең ойланудың негізін қалыптастырып тұр. Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты жолдауы мемлекеттің қарқынды дамуының бағдарламасы белгіленген. Жолдауда аталған басымдықтар бүгінгі таңда аса маңызды қажеттіліктер, яғни жаһанданудың жаңа кезеңіндегі технологияны қарқынды дамыту мен екпінді жеделдетуді талап етеді. Бұл мақалада авторлар жаһандық келеңсіз салдарынан шыққан қазіргі заманның сын-тегеуріндері мен қауіптерін қарастыру қажеттілігіне қоғамның назарын аударуды мақсаттаған. Бұл орайда, діни экстремизм, терроризм насихатына қырағылық таныту, сонымен бірге олардың қандай да бір көрінісіне үзілді-кесілді қарсылық білдіру. Аталған мәселені шешуде Үкімет және Ұлттық Қауіпсіздік Комитетіне жүзеге асыруға жүктелген «Қазақстанның Киберщит» жүйесімен «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасын құру өз нәтижесін жүзеге асыруда ұтымды фактор болып табылады.

Түйін сөздері: ұлттық қауіпсіздік, кибер қылмыс, ақпараттық қауіпсіздік, басымдықтар, Киберщит, заңнама.

Аннотация

А.Б. Азаматова¹, Н.А. Балпанова²

«КИБЕРЩИТ КАЗАХСТАНА» – ПРИОРИТЕТНЫЙ ВЕКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РК

к.э.н., профессор Университет Нархоз кафедра «Государственное Управление»¹
магистр права, преподаватель Университет Нархоз кафедра «Государственное Управление»²
г. Алматы, Казахстан

Предмет защиты информационной безопасности, особенно в настоящее время в ситуации ускоренного развития технологической модернизации экономики дают основание на серьезные размышления. Послание Президента РК народу Казахстана: «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» является кардинальной программой, определяющий интенсивное развитие государства. Обозначенные приоритеты в Послании

своевременны и являются настоящей необходимостью, вызванный ускоренным технологическим темпом развития мира на новом этапе глобализации, сопровождающийся обострением региональных вызовов и угроз. В данной статье делается попытка рассмотреть необходимость усиления общественного внимания к устранению негативных последствий, проявляемых глобальными вызовами и угрозами современности. Наша задача усилить работу по предупреждению пропаганды религиозного экстремизма, терроризма, усиление бдительности, нетерпимости связанный к любым подобным проявлениям. Действенным фактором решения обозначенной проблемы станет создание и реализация порученного Правительству и Комитету Национальной безопасности системы «Киберщит Казахстана», а также создание программы «Цифровой Казахстан».

Ключевые слова: национальная безопасность, киберпреступность, информационная безопасность, приоритеты, Киберщит, законодательство.

Introduction. The Message of President of Kazakhstan: "Third Modernization of Kazakhstan: global competitiveness" is a fundamental program, determines the intensity of development of the state. The identified priorities in the Message are timely and are an urgent necessity, caused by the accelerated technological pace of the world's development in a new stage of globalization, accompanied by the aggravation of regional challenges and threats.

Today Kazakhstan should be competitive, to ensure an efficient growth of the economy, which is undoubtedly connected with providing national security. A great attention in the fifth priority of the Message is given to institutional reforms, security and the combating corruption. As noted in the fifth priority the state of security becomes an extent of a strong and developing state. [1].

Methods. Information security may be defined as the protection of the national information space from the negative information impact of external forces, while it should be noted that often there are no clear wording of the concept of information security. Such approach increases the vulnerability of the region to external information challenges and threats, use of information and communication networks for their propaganda, the threat of computer attacks like a method of cyber crime and terrorism et al. by the extremist and terrorist organizations [2]. Therefore, any attempts for cognition and prevention of such activities are an essential contribution not only to the development of the information space, but also to the national security in the region. This article attempts to address the necessity to enhance public awareness in elimination the negative effects of contemporary global challenges and threats. Our task is to intensify efforts to prevent religious extremism propaganda, terrorism which is associated with any such manifestations. In this respect, Higher Education Institutions should take an active part in the moral upbringing of the younger generation. Identified problems have long been the subject to debates.

Considerable attention is paid to the Kazakhstan's Government decision on the security problems. Regulation and protection of security issues are clearly states in the Presidential Decree "On the Concept of Information Security of the Republic of Kazakhstan until 2016" dated of November 14, 2011, No. 174, which states that "the information security of the country is considered from two related aspects: technical and socio-political. The technical aspect implies ensuring the protection of national information resources, information systems, information and telecommunications infrastructure from unauthorized access, use, disclosure, violation, modification, reading, verification, recording or destruction and to provide the integrity, confidentiality and accessibility of information. Socio-political aspect means to protect the national information space and systems of mass information from the targeted negative information and organizational impact, which can pose a threat to the national interests of the Republic of Kazakhstan "[3].

Discussion. Until recently, it was believed that Kazakhstan does not represent an interest for cybercriminals, however the latest developments speak of another. Threats can be divided into three broad categories: infection of mobile software, infection through the Internet and local infection of computers, so it can be argued that Kazakhstan is exposed to risks in all categories.

The study of the manifestation of different situations that is done by the Center for Analysis and Investigation of Cyber attacks reveals a number of factors that give rise to concerns about the vulnerability of information security problems, which lead to an impetus for comprehension and taking effective measures to protect national interests and security. Examples that lead to concern are actions as mass hacking of websites of akimats and state agencies, sites of district akimats of the North-Kazakhstan district, as well as sites of the department of natural resources of the East Kazakhstan region and the department of economics and budget planning of the Almaty region, which was committed on January 28, 2017 [4]. The growth in the number of cyber threats does not pass without an impact on business. According to a research conducted by Kaspersky Lab, 39% of Kazakh companies lost access to business information as a result of the cyber crimes. Each corporate computer in Kazakhstan is subjected to an average of 13 malware attacks during the half-year of 2016 [5]. However, the most serious threat

to business today is represented by targeted attacks, which can be performed by attackers even without the use of malicious software. Their main difference from classical cyber attacks is that they are carefully worked out for each specific company and pass as imperceptibly as possible for traditional security systems. Mostly, the goal of attackers is the most valuable and confidential data of the enterprise. According to the results of the same survey, 11% of Kazakhstani companies believe that there was targeted attack [5].

Another concern is raised by the information in social networks, calling for teenagers to suicides through the games such as "Blue Whale" and "Quiet House", which, undoubtedly, negatively affects to the consciousness of young generation.

Results. Mentioned examples above give the basis on serious reflections on a subject of protection of information security, especially now in a situation of the accelerated development of technological modernization of economy. Kazakhstan makes efforts to create a new industry based on the use of digital technologies, and also plans to develop such promising industries as 3D-printing, online trading, mobile banking, digital services, including healthcare and education, and others [1]. The implementation and adoption of the program "Digital Kazakhstan" which offered to the Government will provide impetus to all other sectors, while an important condition for the establishment of a new industry will be the support of innovations and their rapid introduction into production, and a platform for attracting entrepreneurs and investors from around the world on the base of EXPO-2017 international techno park of IT-startups.

Indicated cardinal and complex tasks in the field of accelerated development of technological modernization of the economy and in the combating global challenges will make it possible to meet the objectives of the Strategy-2050 on the basis of the "100 concrete steps" of the Nation's Plan. The implementation of all ambitious goals set for the accelerated development of IT technologies for the near future raises the need for the development of an integrated information security system.

An effective factor in solving this problem will be the creation, introduction and implementation of the system "Cyber shield of Kazakhstan" which is delegated to the Government and the National Security Committee, as well as the creation of the program "Digital Kazakhstan". In our opinion, the proposed measures will give the opportunity to respond timely and adapt to the very complex and sometimes unpredictable new challenges and realities and their deliberate prevention.

The system "Cyber shield of Kazakhstan" is a legal and regulatory framework with the existing system of centralized management of communications networks, which is called the "Electronic Border". This system will allow to restrict access from the country's territory to illegal information using encryption with the provision of cyber security. It is a complex of organizational, legal and technical measures, a set of hardware and software systems and projects implemented by government agencies in the field of information security [6].

Conclusion. Therefore, the President's Message with its clear designations for the implementation of the program "The Third Modernization of Kazakhstan: Global Competitiveness" is the long term, as well as the distribution of responsibility for the implementation of the tasks identified in the Government's structures and the reform of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, in our view, will give a powerful impetus to implementation of all programs announced by the Head of State.

References

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаеванароду Казахстана. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» от 31 января 2017 г.
2. Сабитов Д. Информационная безопасность Казахстана: защита данных и смыслов [Электрон.ресурс]. - 2016. - URL: http://iwer.kz/files/attachments/article/2016-04-07/doklad-informacionnaya_bezopasnost_daniyar_sabitov.pdf (дата обращения: 10.02.2017) интернет источники (дата обращения: 02.06.17)
3. Указ Президента «О Концепции информационной безопасности РК до 2016 года» от 14 ноября 2011 года № 174
4. Центр расследования кибер атак сообщил о массовом взломе сайтов в зоне gov.kz [Электрон.ресурс]. - 2017. -URL: <http://newtimes.kz/silovoj-blok/item/46115-tsentr-rassledovaniya-kiber-atak-soobshchil-o-massovom-vzleme-sajtov-v-zone-gov-kz/> (дата обращения: 10.02.2017) интернет источники (дата обращения: 02.06.17)
5. Каждая третья компания в Казахстане теряет важные данные из-за кибератак [Электрон.ресурс]. - 2017. - URL: https://www.kt.kz/rus/reviews/kazhdaja_tretjja_kompanija_v_kazahstane_terjaet_vazhnie_dannie_izza_kiberatak_115362417_7.html/ (дата обращения: 15.02.2017) интернет источники(дата обращения: 02.06.17)
6. В Казахстане сформирована законодательная база для создания системы "Киберцифр" [Электрон.ресурс].- 2017. - URL: <https://www.zakon.kz/4843020-v-rk-pristupili-k-sozdaniju-kibershita.html/> (дата обращения: 15.02.2017) интернет источники(дата обращения: 02.06.17)

МРНТИ 04.51.31

З.С. Кенжебаева¹

*Нархоз Университетінің
профессоры, экономика ғылымдарының докторы¹
Алматы қ., Қазақстан*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЕҢБЕК ӨНІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасында еңбек өнімділігін арттыру жаңа қоғамдық нарықтық жағдайда ең маңызды, ең басты шарты болып табылады. Нарық жағдайында еңбек өнімділігінің өсу қарқынын тездету – экономиканы дамытудың, халықтың әл-ауқатын одан әрі арттырудың шешуші факторы болып отыр. Еңбек өнімділігі мен уақытты үнемдеу заңдылығына ортақ нәрсе материалдық өндірісте еңбек өнімділігін арттыру, уақытты үнемдеу заңының іс жүзіндегі басты бағыты болып табылады. Ол еңбек өнімділігін арттыруға ықпал ете отырып, сонымен бірге еңбекшілердің қажетін қанағаттандыруға қызмет ететін өндірістің материалдық игілік өндірмейтін салаларының өрге басуына да жағдай жасайды. Еңбек өнімділігін арттырудың есебінен еліміздің өнеркәсіп орындары бойынша адамның еңбегін үнемдеу қамтамасыз етіледі.

Түйін сөздер: өнімділік, экономикалық өсу, интенсивтік, экстенсивтік, нарықтық экономика, әлеуметтік қамсыздандыру, квалификациялық біліктілігі, еңбек қатынастары, стратегия.

Аннотация

З.С. Кенжебаева¹

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

*д.э.н., проф. Университет Нархоз¹
г. Алматы, Казахстан*

В данной статье рассмотрены проблемы повышения производительности труда на рынке в Республике Казахстан. Наиболее важным, является условие труда на производстве. Ускорение темпов роста производительности труда в развитии экономики в целях дальнейшего улучшения благосостояния народа является ключевым фактором. Законность производительности труда и экономии времени и материалов для производства производительность труда экономит время и является основным направлением фактического закона. Данным является влияние на производительность труда для работников сферы обслуживания удовлетворить потребности нематериальных секторов производства товаров и услуг. В статье представлены пути возможности повышение производительности труда в отрасли за счет человеческих трудовых отношений.

Ключевые слова: производительность труда, экономический рост, интенсивный, экстенсивный, рыночные отношения, благосостояние, повышение квалификаций, трудовые отношения, стратегия.

Abstract

Z.S. Kenzhebaeva¹

WAYS TO INCREASE PRODUCTIVITY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

*doctor of Economics, Professor University Narkhoz¹
Almaty, Kazakhstan*

This article discusses the problem of increasing the productivity of labor on the market in the Republic of Kazakhstan, the most important is the condition of labor in production. The acceleration of productivity growth in the economy, in order to further improve the people's well-being is a key factor. Legality productivity and saving time and materials for the production of labor productivity, saving time is the main focus of the actual law. The impact on labor productivity, as well as service

workers to meet the needs of non-material production sectors of goods and services. The article presents the way of possible increase in labor productivity in the industry at the expense of human labor relations.

Key words: productivity, economic growth, intensive, extensive, market economy, welfare, training, labor relations strategy.

Қазіргі кезеңде еңбек өнімділігінің арыттыруға баса назар аудару және резервтерді іздестіру қажеттігі ұлғаймалы ұдайы өндірістің жалпы жағдайының өзгертуіне байланысты болып отыр. Шаруашылық ісіне еңбекке жарамды адамдарды көптеп тарту, күрделі қаржыны, отын-шикізат ресурстарын көбейту есебінен өндірісті одан әрі дамыту мүмкіндігі аз.

Қазақстанда да еңбек ресурстарының табиғи жағынан өсуі төмендейді деп күтілуде. Сондықтан да материалдық және еңбек шығындарын барынша азайтуды көздейтін өндірісті жан-жақты интенсификациялау қазіргі жағдайда нарықтық экономиканың тұрақты өсу қарқынын күшейтетін ең тиімді жолы болып табылады. Өндірісті дамытудың маңызды резервтерінің қатарында жұмыс уақытын барынша тиімді пайдалану, оның өнім бермейтін шығындары мен босқа кетуін қысқарту жайлы атап көрсетіледі. Экономикалық тиімділіктің басты көрсеткіші – еңбек өнімділігінің өсу қарқыны қанағаттанарлықсыз екені, сондай-ақ халық шаруашылығының тиімділігін арыттырудың ірі резерві болып табылатын материалдық және еңбек ресурстарын білгірлікпен пайдалану екендігі атап айтылады.

Өндірістік және еңбек тәртібін нығайту, еңбекке нарықтық көзқарасты қалыптастыру – қоғамдық өндірістің тиімділігін арыттырудың негізгі тұтқаларының бірі болып табылады. Өнеркәсіп өндірісін интенсификациялау жағдайында жұмыс уақытын тиімді пайдаланудың маңызы тек еңбек ресурстары ара салмағының жалпы қатынасымен ғана айқындалмайды, сонымен бірге жұмыс күшінің жетіспеуі оны тиімді пайдалана алмау жағдайына да байланысты болады. Еңбек өнімділігін арыттыруда экономиканы өрге бастыруда маңызды болып табылады.

Экономикалық әдебиетте уақытты үнемдеуде оның заңы мен еңбек өнімділігінің арта түсу заңдылығының әсері тұрғысынан қарау дәстүрге айналған. Уақытты үнемдеуге, еңбек шығынын азайтуға ұдайы ұмтылыс объективтік қажеттілік болып табылады, өйткені қоғамның қолындағы мүмкіндіктер мен оның өсіп отыратын талап-тілегі арасындағы ұдайы болып отыратын экономикалық қоғамдық еңбек өнімділігінің артуы есебінен шешіледі.

Алайда еңбек өнімділігі мен уақытты үнемдеу заңдарын бірдей дәрежеде қарастырсақ дұрыс болмас еді. Еңбек өнімділігін арттыру заңының қызметі мен оны пайдалану жұмыс уақытының шығынына байланысты. Еңбек өнімділігін жедел және үздіксіз арыттыру қажеттігін талап етіп қана қоймайды, сонымен бірге оған тиісті жағдайларда жасайды. Еңбек өнімділігінің үздіксіз өсіп отыратын қоғамдық еңбек өнімділігінің сөзсіз артуына жағдай жасайтынын атап айту керек. Елдер арасындағы еңбек өнімділігі өсуінің ара салмағы жекелеген жылдарда немесе кезеңдерде әр түрлі болуы мүмкін. Алайда қоғамдық жүйесі әр түрлі елдер арасында елеулі өзгерістер мен айтарлықтай айырмашылықтар ұзақ кезеңдегі экономикалық көрсеткіштер арқылы айқындалады. Қоғамдық көзқарас тұрғысынан алғанда, жұмыс уақытын үнемдеу нақты еңбек сияқты затқа айналдырылған өткен еңбектің де өнім өлшемін өндіруге жұмсалатын шығынын азайтуға қызмет етеді. Сондықтан экономикалық прогрестің қарқыны қолда бар материалдық және еңбек ресурстарын тікелей байланысты болады. [1]

Негізгі бөлім. Нақты еңбек шығының үнемдеу жеке адамдардың еңбек өнімділігін арыттырумен сипатталады. Нақты және затқа айналдырылған еңбекті үнемдеудің жиынтығы қоғамдық еңбек өнімділігінің артуын көрсетеді. Әртүрлі кәсіпорында еңбек ететін жеке адамдардың еңбек өнімділігін артуы, түптен келгенде қоғамдық еңбекті үнемдеуге, оның өнімділігін арыттыруға ықпал етеді. Сондықтан да жеке адамдардың еңбек өнімділігін жаппай арттыру жолындағы күресі қоғамдық еңбек өнімділігін арттыру мәселесінде шешуші рөл атқарады. Еңбек өнімділігінің өсуіне әсер ететін көптеген факторлардың ішінде жұмыс уақытын тиімді пайдалануда алатын орыны ерекше. Сондықтан да жұмыс уақытының резерві дегеніміз – еңбек өнімділігін арттырудың нақты мүмкіндігі. Еңбек өнімділігіде белгілі бір уақыт өлшемі кезінде өнім неғұрлым көп өндірілсе, материалдық игіліктер өндіруге қоғам да соғұрлым аз уақыт жұмсап, рухани өсіп - өркендеуге көп уақыт бөле алады.

Экономиканың қарқынды дамуы халық шаруашылығының барлық саласында еңбек өнімділігінің жоспарлы түрде өсуін, соның есебінен өндіріс көлемінің барынша артуын қамтамасыз етуді талап етеді. Сондықтан халық шаруашылығы салаларында еңбек ететіндердің санын азайта отырып, яғни жұмысшыларды көбейтпей-ақ өндіріс тиімділігін арттыру ерекше маңызға ие болып отыр. Халық шаруашылығының қазіргі жағдайында еліміз бойынша еңбек өнімділігін тек бір пайызға арттырғанның өзінде өнеркәсіп өнімінің мөлшері көбеюіне болады екен.

Еңбек өнімділігінің өсуін қамтамасыз ететін техниканы, технологияны және өндірісті ұйымдастыруды жетілдірудің барған сайын өсіп отырған деңгейі жұмысшы күшін пайдалану мақсатында материалдық және өнім өндімейтін учаскелерге ауыстыруға мүмкіндік береді. Тәртіп пен еңбек өнімділігін арттыру жолындағы еңбекшілердің бұқаралық қозғалысы мүмкін болады. Өйткені еңбекті ұйымдастыру мен тәртіпті нығайтудың еңбек өнімділігін арттырудың жаңа формасына көшу бүкіл халықтық сипатқа ие болады. Еңбекті адамның табиғатқа қатынасы жағынан анықтау ғана жеткіліксіз, сондықтан еңбек үрдісін сипаттайтын, бірақ қоғамдық нысанға қатыссыз категорияларды айқындау керек. Оларға еңбек өнімділігі, интенсивтілігі және еңбек өнімділігінің күші жатады.

Өнеркәсіпте жұмыс уақытын тиімді пайдаланудың резервтерін іске қосу, жұмысшыларды толық күшінде пайдалану, кадрлар тұрақтамауын қысқарту қоғамдық еңбек өнімділігі мен өнім өндіруді арттырудың аса маңызды көзі болып табылады. Еңбек өнімділігі – қоғамдық өндіргіш күштерді дамытудың түпкі көрсеткіші болып табылады. Еңбек өнімділігі белгіленген мерзім ішінде шығарылған өнімнің санымен, немесе өндірілген өнім өлшеміне жұмсалған жұмыс уақытымен бағаланады. Еңбек өнімділігінің артуы дегенде тиісті өнім өндіруге жұмсалған уақыттың қысқартылуын, немесе сол уақыт ішінде өнім шығарудың өскендігін еске аламыз. Демек, еңбек өнімділігі процесінің мәні әр бұйымды шығаруға жұмсалатын жұмыс уақытын, еңбекті үнемдеуде болып отыр. [2]

Өнімділік анықтамасының мазмұнынан, яғни шығарылған өнім көлемінің шығындарға қатынасынан, ол төрт жағдайда жоғарылауы мүмкін:

- өнім көлемі өсіп, ал шығындар төмендеген кезде (классикалық жағдай);
- өнім көлемі шығындарға қарағанда тез өссе;
- өнім көлемі сол қалпында, ал шығындар төмендеген кезде;
- өнім көлемі шығындарға қарағанда аз темпмен төмендеген кезде.

Еңбек өнімділігінің өсуін қамтамасыз ететін басқарушылық стратегия осы жағдайлардан таңдалуы керек. Бірлестіктерде, кәсіпорындарда еңбек өнімділігінің деңгейі бір ӨӨП-ң орта тізімдік жұмысшыға келетін тауарлы өнімнің бағасымен анықталынады. Еңбек өнімділігінің көрсеткіштері абсолютті мәнде, ал оның өсу темпі өткен және базистік жылға процент түрінде жоспарланады.

Жоспарлы кезеңдегі еңбек өнімділігінің өсу темпі өткен жылдың еңбек өнімділігін келесі технико-экономикалық факторлардың әсер ету есебінен түзету әдісі арқылы орнатылады:

- өндірістің техникалық деңгейін жоғарылату, соның ішінде жаңа техникалық үрдістерді, өнімділігі жоғары машиналар мен құрал-жабдықтарды енгізу, қол еңбегін механизациялау;
- басқаруды, өндіріс пен еңбекті ұйымдастыруды жетілдіру, соның ішінде өндірісті басқаруды жетілдіру, еңбекті ғылыми ұйымдастыруды ендіру, жұмыс уақытын жоғалуын қысқарту;
- өндірістің құрылымы мен көлемінің өзгеруі, соның ішінде өндіріс көлемінің өсуімен байланысты ӨӨП санының қатысты азаюы;
- жалпы өнім көлеміндегі өндірістің немесе өнімнің жеке түрлерінің үлес салмағының өзгеруі;
- салалық факторлар, соның ішінде шикізат сапасының және өнім шығуының жоғарылауы;
- жаңа цехтер мен учаскілерді енгізу және меңгеру.

Өндірістің спецификасына байланысты еңбек өнімділігінің өсуін есептегенде басқа да салалық факторлар есепке алынуы мүмкін. Еңбек өнімділігінің жоғарылауын мынандай жолдар арқылы қол жеткізуге болады:

1. Кәсіпорынның өндірістік қуатын толық пайдалану есебінен өнім шығаруын көбейту, өйткені өндіріс көлемін көбейту арқылы жұмыс уақытысы шығындарының тек өзгермелі бөлігі ғана көбейеді, ал тұрақтысы өзгеріссіз қалады. Нәтижесінде өнім бірлігі шығаруға кеткен уақыт шығыны азаяды.

2. Интенсификациялау жолымен өндіріс үшін еңбек шығындарын қысқарту, өнім сапасын көтеру, өндірісті кешенді механикаландыру мен автоматтандыруды енгізу, жетілдірілген өндіріс техникасы мен технологиясын енгізу, өндірісті жақсы ұйымдастыру арқылы жұмыс уақытының жоғалуын төмендету. [3]

Бұл жағдайда өнім өлемінің шығуы мен еңбек шығындары қатынасының өзгеруі жоғарыда атап өткендей төрт жағдайда болуы мүмкін және де олар сол кездегі экономикалық жағдайға байланысты таңдалуы керек.

Орта сағаттық өнім шығарудың өсу резервін жұмыс күнінің жоспарлану ұзақтығына көбейту арқылы орта күндік өнім шығарудың өсу резервін аламыз. Егер де осы резервті бір жұмысшының жұмыс уақытысының жоспарланған қорына көбейтсек, онда жұмысшылардың орта жылдық өнім шығарудың өсу резервін табамыз. Өнім шығарудың жоғарылау резервін анықтау үшін орта сағаттық өнім шығарудың мүмкін өсімшесін барлық жұмысшылардың жұмыс уақытысының жоспарланған қорына көбейту қажет:

Экономикалық өсудің мәні-экономиканың негізгі қайшылығын жаңа дәрежеде шешу және ұдайы өндіру б.т.: өндірістік ресурстардың шектелуі мен қоғамдық қажеттердің шексіз болуының арасындағы осы қайшылықты шешудің негізгі екі түрі бар:

Біріншіден, өндірістік мүмкіндіктерді көбейту арқылы.

Екіншіден, бар болған өндірістік мүмкіндіктерді пайдалану тиімділігін жоғарылату және қоғамдық қажеттіктерді дамыту арқылы.

Экономикалық өсудің негізгі мақсаттары – халықтың әл-ауқатын көтеру және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету. Экономикалық өсудің негізгі мақсаты материалдық әл-ауқаттың жоғарлауы болып табылады, осының құрамына кіретіндер:

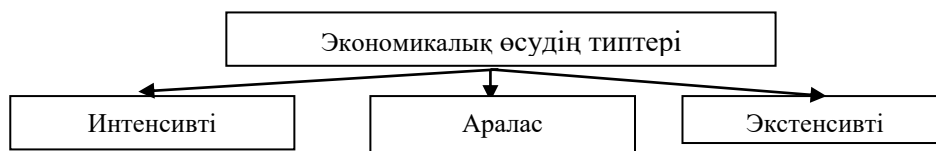
– Орта есеппен бір адамға келетін ұлттық табыстың өсуі. Бұл мақсатқа жетуді ұлттық табыстың жан басына шаққанда келетін өсу шапшандығы көрсетеді.

– Бос уақыттың көбеюі. Бұл елдің нақты жалпы ұлттық өнім немесе ұлттық табыс көрсеткіштерінде орын алмаған. Сондықтан, осы мақсатқа жету дәрежесін бағалағанда, байқалып отырған мерзімде жұмыс аптасы мен жұмыс жылы қысқарғанына, жұмысшылар мен қызметкерлердің еңбек әрекеттерінің жалпы ұзақтығына назар аудары керек. Ұлттық табыстың халықтың әр топтарының арасында бөлінуін жақсарту. Шығарылған тауарлар мен қызметтердің сапасын жақсартып, түрлерін көбейту.

Экономикалық өсудің өлшеу тәсілдерін екі топқа бөлуге болады:

1. Нақты жалпы ұлттық өнімнің (ЖҰӨ) өсуі. Бұл әдіс экономикалық мүмкіншілігінің молаю шапшандығын бағалау үшін қолданылады.

2. Жалпы ұлттық өнімнің (ЖҰӨ) бір адамға шаққандағы өсуі. Халықтың әл-ауқатының дамуын талдағанда, немесе елдер мен аймақтардағы тұрмыс дәрежесін салыстырғанда қолданылады.

Сурет 1 - Экономикалық өсу типтері. [3]

Қоғамдық өндірістің типіне байланысты, өнімнің өсу шапшандығы мен өндіріс факторлары көлемі өзгерістерінің арасындағы сәйкестік әр түрлі болуы мүмкін, сондықтан экономикалық өсу де бірнеше типке бөлінеді.

1. Интенсивті типі - техника мен технологияның жетілдірілуі арқылы ұлттық өнімнің өсуі. Тиімді экономика экономикалық өсудің интенсивті типін қолдануға тырысады. Экономикалық өсудің интенсивтік факторлары: қолданылатын ресурстар сапасының өсуі (жұмыс күшінің сапасын өсіру және заттық капиталдың сапасын жақсарту); ресурстарды пайдалану әдістерін жақсарту (технологияны жетілдіру, өндірісті және өткізуді ұйымдастыру мен басқаруды жетілдіру).

2. Экстенсивті типі – қосымша өндіріс факторларын тарту арқылы ұлттық өнімінің өсуі. Экономикалық өсудің экстенсивтік факторлары: жұмыс күшінің санының өсуі; капиталдың көлемі өсуі.

3. Аралас типі - факторлардың өсуімен қатар техникамен технологияның жетілдірілуі арқылы ұлттық өнімнің өсуі.

Экономикалық өсудің негізгі екі типі бар: экстенсивтік және интенсивтік: Экономикалық өсудің экстенсивтік типінде, материалдық игіліктер мен қызметтер көлемінің молаюы ұсыныстың тікелей факторларының көпшілін қолдану арқылы жүреді: жұмыскерді, еңбек құралдарын, жерді, шикізатты, отын-қуат ресурстарын және т.б. Экстенсивтік өсуде өндірістің нақты көлемінің өсу қарқыны мен оны жасауға жұмсалған жиынтық шығындардың өсу қарқынының арасындағы пропорциялары тұрақты болып саналады.

Қорытындылай келе экономикалық өсудің интенсивтік типі керісінше сипатталады - өндірістің кеңеюі өсудің тікелей факторлары сапасының жетілдірілуі арқылы жүзеге асырылады: прогрессивтік технологияларды қолдану, жоғары квалификациясы мен жоғары еңбек өнімділігі бар жұмысшы күшін пайдалану арқылы және т.б. Осы жағдайда өндірістің нақты көлемінің өсу қарқыны нақты жиынтық шығындардың өзгеру қарқынынан артық болып отырады. [4]

Экономикалық өсудің сапасы оның әлеуметтік бағытталуының күшеюімен байланыстырылады. Экономикалық өсудің сапасын құрушылар: халықтың материалдық әл-ауқатының жақсаруы; адамның гармониялық даму негізі деп қаралатын бос уақыттың көбеюі; әлеуметтік инфрақұрылым салаларының

даму дәрежесінің жоғарылауы; адам капиталына инвестицияны өсіру; адамдардың еңбек және өмір жағдайларының қауіпсіздігін қамтамасыз ету; жұмыссыздар мен жұмысқа қабілеті жоқтарды әлеуметтік қорғау; еңбек нарығында ұсыныс көлемінің өсуі жағдайында жұмыспен толық қамтуды қолдау.

Кесте. 1 - Экономиканы әртараптандырудың стратегиялық мақсаттары

2020 жылға қарай	ЖІӨ құрылымындағы өңдеу өнеркәсібінің үлесі кемінде 13%-ды құрайды. Жалпы экспорт көлеміндегі шикізаттық емес экспорттың үлесі кемінде 45%-ды құрайды. Шикізаттық емес экспорттың көлемі өңдеу өнеркәсібінің жиынтық өндірісінің кемінде 50%-ын құрайды. Өңдеу өнеркәсібіндегі еңбек өнімділігі кем дегенде 2 есеге ұлғаяды. Агроөнеркәсіптік кешендегі еңбек өнімділігі кемінде 4 есеге ұлғаяды. Шикізаттық емес сектордың өзіндік құнындағы көліктік шығыстардың үлесі кемінде 15%-ға қысқарады. ЖІӨ энергия сыйымдылығы кемінде 25%-ға азаяды. Инновациялық белсенді кәсіпорындар үлесі 20%-ға дейін ұлғаяды.
2015 жылы	ЖІӨ құрылымындағы өңдеу өнеркәсібінің үлесі кемінде 12,5%-ды құрады. Жалпы экспорт көлеміндегі шикізаттық емес экспорттың үлесі кемінде 40%-ды құрады. Шикізаттық емес экспорттың көлемі өңдеу өнеркәсібінің жиынтық өндірісінің кемінде 43%-ын құрады. Өңдеу өнеркәсібіндегі еңбек өнімділігі кемінде 1,5 есеге ұлғаяды. Агроөнеркәсіптік кешендегі еңбек өнімділігі кемінде 2 есеге ұлғайды. Шикізаттық емес сектордың өзіндік құнындағы көліктік шығыстардың үлесі кемінде 8%-ға қысқарды. ЖІӨ энергия сыйымдылығы кемінде 10%-ға азайды. Инновациялық белсенді кәсіпорындар үлесі 10%-ға дейін ұлғайды.
Ескертпе:[5]	

Қорыта келгенде еңбек өнімділігін арттырудың интенсивті және экстенсивті факторларын қарастыра отырып. Экономикалық өсу ұлғаймалы ұдайы өндірістің болуымен түсіндіріледі: бұл жыл сайынғы өндіріс көлемінің сандық әрі сапалық артуы болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кардашевский В., Бондаренко А. *Повышение производительности: европейский подход // Вопросы экономики. 2000.*
2. Тайыров С. *«Жұмыс уақытын үнемдеу және еңбек өнімділігі».*
3. Петров А.Ю. *«Экономический анализ производительности труда».* – М.: *Экономисть*, 2003. – С. 30-69.
4. Корнейчук Б.В. *«Экономика труда».* – Мгардарики, 2007. – С. 20-59.
5. *Труд и занятость населения в Казахстане. Статистический сборник. / Под ред. А.А. Смаилова. – Алматы, 2015/ www.stat.kz (дата обращения: 14.06.17)*

МРНТИ 71.37

*A.E.Beimbetova*¹

*¹Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department "Economics"
University Narkhoz
Almaty, Kazakhstan*

FACTORS INFLUENCING ON FORMATION AND DEVELOPMENT MARKET OF TOURIST SERVICES

Abstract

In this article, the conditions that affect the formation of the market of tourist services are examined. Administrative and economic methods that provide rules for regulating the activities of enterprises in tourism are analyzed. The main factors of development of the market of tourist services are given. Tourism is not only a specific form of trade in services, but also a large sector of the economy of many countries in the world. In terms of economic indicators, the tourism sector is one of the fastest growing. Dynamic development of tourist markets allows creating new jobs, ensuring the development of related industries, and thus improving the welfare of the population.

Key words: Tourism, tourist services, administrative and economic methods of regulating the activity of enterprises in tourism, diversification of tourism products, development factors of the tourist services market.

Аннотация

А. Е. Беймбетова ¹

ФАКТОРЫ, ОКАЗЫВАЮЩИЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ РЫНКА ТУРИСТСКИХ УСЛУГ

¹кафедра «Экономика» к.э.н., доц.

Университет Нархоз

г. Алматы, Казахстан

В данной статье рассмотрены условия, которые оказывают воздействие на становление рынка туристских услуг. Проанализированы административные и экономические методы, которые обеспечивают правила для регулирования деятельности предприятий в туризме. Приведены основные факторы развития рынка туристских услуг. Туризм – это не только специфическая форма торговли услугами, но и крупный сектор экономики многих стран мира. С точки зрения экономических показателей, туристский сектор является одним из наиболее быстро развивающихся. Динамичное развитие туристских рынков позволяет создавать новые рабочие места, обеспечивать развитие смежных отраслей, а значит повышать благо состояние населения.

Ключевые слова: туризм, туристские услуги, административные и экономические методы регулирования деятельности предприятий в туризме, диверсификация туристического продукта, факторы развития рынка туристских услуг.

Аңдатпа

А.Е. Беймбетова ¹

ТУРИСТІК ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУДІ ҚАЛЫПТАСТЫРАТЫН ЖӘНЕ ДАМЫТУ НАРЫҒЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР

¹«Экономика» кафедрасының э.ғ.к., доценті

Нархоз Университеті

Алматы қ., Қазақстан

Бұл мақалада туристік қызметтер нарығының дамуына әсер ететін жағдайлар сипатталған. Туризм саласындағы кәсіпорындардың қызметін реттейтін ережелерді қамтамасыз ететін әкімшілік және экономикалық әдістер талданды. Туристік қызмет көрсету нарығының дамуының негізгі факторлары көрсетілген. Туризм ол тек қана сауда-саттықтың ерекше түрі емес, ол әлемдік деңгейдегі үлкен экономикалық сектор. Туристік сектордың дамуы, ол экономикалық көрсеткіштері жоғарғы деңгейі. Халықтың әл-ауқатын көтерілуінің бірден бір себепкері, туристік нарық болып табылады, ол дегеніміз жаңа жұмыс орындарының ашылуы, аралас сала қызметінің арттыруына әкеп соғады.

Түйін сөздер: Туризм, туристік қызмет, туризм кәсіпорындардың қызметін реттейтін әкімшілік және экономикалық әдістер, туристік өнімнің әртарапандырылуы, туристік қызметтер нарығын дамыту факторлары.

Introduction Modern trends in the development of the world economy indicate a constant increase in the influence of the services sector and a reduction in its dependence on the sphere of production.

Experts at the United Nations Conference on Trade and Development (hereinafter referred to as UNCTAD) believe that services play a major role in economic growth, inclusive development and employment generation. For example, intermediate services such as transportation, telecommunications, financial services, business services, including professional services and services in the field of research and development, contribute to the specialization, development and dissemination of knowledge, as well as their exchange, which leads to an increase in the level of complexity Economy, capacity building and participation in global value chains [1].

Main part

The modern structure of international trade in services is represented by high-tech services (communications, computer and information services), tourist and financial services.

Tourism is not only a specific form of trade in services, but also a large sector of the economy of many countries in the world. In terms of economic indicators, the tourism sector is one of the fastest growing. Dynamic development of tourist markets allows creating new jobs, ensuring the development of related industries, and thus improving the welfare of the population.

The national economy has its specialization in the world economy due to its economic-geographical position, the availability of natural and labor resources, and the current norms of administrative and economic regulation. All of the above is the conditions necessary for the formation of markets for goods and services.

In order for the national economy to form a market for tourism services, it is necessary to observe a number of conditions that can be grouped into four groups: natural-geographical, cultural-historical, organizational-economic and socio-economic.

At the heart of the tourist product is the opportunity to meet the needs of tourists in new impressions, memories, positive emotions, new knowledge. In this regard, destinations with comfortable climatic conditions become attractive for tourists. The harsh climate and geographical distance, even with bright sights, hamper the development of tourist markets, as they can not provide year-round demand.

Cultural-historical conditions also have an impact on the development of tourism markets. The third group is formed by organizational and economic conditions. Here the main role belongs to the state. The state forms the legislative base within which the enterprises of the tourism and hospitality industry operate. On the basis of state regulation, administrative and economic methods create favorable conditions for the tourism services market.

Administrative methods allow to establish the rules regulating the activity of enterprises of the tourism and hospitality industry (regulatory framework, licensing of activities, antimonopoly regulation). The economic ones are based on the development and application of a system of incentives that involve the enterprises of the tourism and hospitality industry in carrying out activities in the tourist market (taxes and tax incentives, soft loans, subventions and subsidies, project financing, state orders).

Favorable organizational and economic conditions in the country contribute to the development of competition and diversification of the tourism services offered on the market.

Another important group of conditions necessary for the establishment of the market of tourist services are socio-economic conditions. The number and level of income of the population determine the capacity of the tourist market.

With the rise in the standard of living of the population of the society from the middle of the twentieth century, people began to travel more and spend more on trips. There was a formation of a new consumer demand - the need for organizing a trip. As a result, there has been an increase in the number of companies ready to meet these needs. As the level of education of the population grew, these requirements increased significantly, and a new market emerged, the market for tourist services.

Thus, one of the economic regularities of the tourist services market is manifested - Engel's law, according to which the portion that is spent for essential goods decreases with increasing income, and the share of spending on luxuries and spiritual development (including tourism) increases [2].

Thus, the following conditions are necessary for the development of the tourism services market:

- the formation of a new consumer demand based on a person's need for travel (natural and geographical and socio-economic conditions);

- the emergence of a new type of services - tourist services - on the basis of the existing natural-geographical and cultural-historical potential.

An important role in the formation of an innovative economy is played by raising the level of education, as well as the growth of the population of the world economy, which causes an increase in the demand for tourist services. Urbanization and the stereotype of a mobile way of life have led to the fact that residents of large cities are keenly aware of the need to change the environment for the restoration of physical and spiritual forces.

For the development of the tourism services market, the economic factors associated with the development of the world economy are of great importance, in which there is a steady tendency to increase the production of services in comparison with the production of goods and, consequently, an increase in the share of consumption of these services.

Economic factors include the acceleration of scientific and technological progress in all sectors, the growth of incomes of the population, the development of tourist infrastructure, and new forms of reception and servicing of

tourists. The development of modern computer technologies has led to the emergence of new areas of service, the development of the infrastructure of the tourist market in the Internet (booking systems and accommodation).

Social factors are factors related to the conditions of life and human activity. A direct impact on the development of international tourism is the increase in the duration of paid leave, including the tendency to divide the vacation into two parts, which allows for two trips during the year.

One of the key features of the tourist market is seasonality of tourist demand and supply.

In recent decades, a large number of works of foreign scientists devoted to the study of the issue of seasonality in tourism, since this factor has a significant impact on the development of tourism markets, and the degree of its impact can be adjusted through the implementation of government programs in the field of tourism management.

The main reasons for seasonality can be divided into three large groups:

- Natural (eg, climate, daylight hours, temperature, rainy seasons or winter periods);
- institutional (for example, religious and national holidays, customs of business turnover, traditions);
- availability of supply constraints (for example, availability or absence of qualified personnel, accommodation facilities, transport infrastructure)

Seasonality in tourism is observed both from the side of demand, and from the side of supply.

The main problem of seasonality is the impossibility on the part of the tourist offer (tourist resources and facilities) to satisfy tourist demand during peak seasons and underutilization of available capacities in low and "dead" seasons. The latter is measured, as a rule, in non-covering of costs or loss of profit due to inefficient use of available capacities. Related industries (accommodation facilities and the entertainment industry) also suffer from this, because they can not change the location, nor can they find alternative applications. Socio-cultural consequences are associated with seasonal changes in destinations and regions of origin of tourists.

The main methods of smoothing seasonal fluctuations on the part of tourist demand are: 1. Diversification (extension of the line) of the tourist product.

2. Attracting the destination population to servicing the tourist flow in low seasons.

Estimate the degree of seasonality of tourist demand in the national or regional tourist market can be based on the calculation of the seasonality factor.

The seasonality factor represents the percentage of average monthly levels over a number of years to the average monthly volume of services sold for the entire billing period [3].

However, this indicator largely depends on the maximum values of tourist arrivals in peak seasons and does not take into account the influence of various seasonality factors on the part of tourist demand and supply.

To assess the degree of seasonality of tourist demand, the use of this methodology makes it possible to identify the factors that have the greatest influence on the formation of seasonal fluctuations in tourist demand for the further development of a program for smoothing seasonal fluctuations in the tourist market.

The breakdown of the data set can be carried out according to the country of origin of the visitors, the purposes of the trip, the number of days of stay in the region, the chosen location in the region,

The impact of natural factors is associated with various natural deviations. These include floods, tsunamis, earthquakes, hurricanes, tornadoes, and the like. Natural factors have a negative impact not only on the state of the tourist infrastructure, but also worsen the ecological situation in the region.

The main importance for the development of international tourism is the legal restrictions associated with the implementation of tourist formalities: the formulation of foreign passports and visas, the passage of customs procedures, currency and medical control.

Facilitation has a direct impact on the number of international tourist arrivals, facilitating (or, conversely, hindering) the movement of labor. The complicated procedure for issuing exit documents, violation of the established time limits for their consideration or arbitrary rejection, excessive collection, introduction of strict restrictions on currency exchange, have a negative impact on the size of tourist demand [4].

The main factors that influence the development of world tourism markets in modern conditions are [5]:

- growth of world incomes;
- increased investment in the development of services and infrastructure;
- Increased investment in marketing and advertising;
- liberalization of air transport (in particular, the distribution of low-budget airlines and charter programs);
- the growth of interregional cooperation and public-private partnerships.

One of the main events in the history of Kazakhstan is EXPO-2017.

Participation in the preparation and holding of EXPO-2017 may be of interest to Kazakhstani and foreign construction companies, design and planning consultants, consultants on energy-saving technologies and the use of alternative energy sources; Tourist companies and hotels.

EXPO-2017 for tourism is an internal stimulus, as improving the directions of tourism business, the exhibition will help create new jobs, train highly qualified specialists, attract foreign investors - this is a guarantee of success, stability and prosperity of the nation.

Conclusions:

1. Since the middle of the twentieth century, the world economy has developed a number of organizational, economic and socio-economic conditions favorable for the formation of a new market - the market of tourist services.

2. The development of the national tourism market is carried out during the implementation of projects to organize and conduct major international events in Kazakhstan.

3. EXPO-2017 for tourism is an internal incentive, as improving the direction of tourism business, the exhibition will help create new jobs, train highly qualified specialists, attract foreign investors.

References

1. Эволюция международной торговой системы и тенденций в ней с точки зрения развития //Записка секретариата ЮНКТАД // <http://unctad.org>. (дата обращения: 02.06.2017)
2. Квартальнов В.А. Туризм: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2003. – С.176.
3. Квартальнов В.А. Туризм: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2003. – С.162.
4. Международный туризм: Учебник / А.Ю.Александрова. – М., 2004. – С.15.
5. Овчаров А.О. Туристический комплекс России: тенденции, риски, перспективы: Монография. – М.: ИНФРА - М, 2011. – С.109.

МРНТИ 04.21.51

Sh.O. Momynkulova¹

¹associate professor of the Department of Economy of University Narkhoz, a candidate of economic sciences
Almaty, Kazakhstan

THE PROBLEMS OF THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF LIGHT INDUSTRY IN KAZAKHSTAN

Abstract

The article describes the author's view about the main stages of activity of the light industry in Kazakhstan since 1990 to the present, investigates the features, clearly identifies the main challenges faced by the industry during this period. The aim of this article is to consider the history of the production of the clothing and shoe industry in Kazakhstan during 25 years of the Independence. We are trying to analyze the reasons of the decline of production and to identify effective ways to improve the organization of production of enterprises. This article describes the history, the current state and perspectives of the development of this industry in Kazakhstan and we hope to offer effective ways to improve the state of the production of the clothing and shoe industry in Kazakhstan. In addition, in this work we have been made several proposals and recommendations on the need for drastic and urgent measures to improve the situation in the industry, in particular, were proposed measures to enhance the work on the promotion of Kazakhstani brands of light industry.

Key words: the light industry, a decline of production, the liberalization, public procurement, the industrial production, popularization, the share of production

Аңдатпа

Ш.О. Момынқұлова¹

¹ Нархоз Университетінің «Экономика» кафедрасының доценті, э.ғ., кандидаты
Алматы қ., Қазақстан

Мақалада 1990 жылдан бастап қазіргі дейінгідегі Қазақстанның жеңіл өнеркәсібі қалыптасудың негізгі кезеңдері, ерекшеліктері, осы уақыттағы кездескен негізгі мәселелері туралы авторлық көзқарасы берілген. Мақаланың мақсаты – Қазақстанда киім және аяқ киім салаларын өндіру тарихын қарастыру, сондай-ақ, өндіріс көлемінің төмендеуіне әсерін тигізген факторларын және негізгі себептерін көрсету. Сонымен қатар, мақалада Қазақстандағы жеңіл

өнеркәсіптің әлеуметтік-экономикалық даму келешегі қарастырылады және Қазақстанда киім және аяқ киім салаларының өндірісін арттыру үшін ең тиімді жолдарын авторлық көзқарасы берілген. Сонымен бірге, жұмыста саланың қазақстандық брендтерді көпшілікке түсіндіріп тарату жөнінде жұмысты күшейту қажеттілігі туралы нақты түбегейлі және кезек күттірмейтін шараларды іске асыру жөнінде ұсыныстар берілген.

Түйін сөздер: жеңіл өнеркәсіп, өндірістің құлдырауы, ырықтандыру, мемлекеттік тапсырыс, өнеркәсіптік өндірістің көлемі, қазақстандық брендтерді жан-жақты көрсете білу, өндірістің үлес салмағы.

Аннотация

Ш.О. Момынкулова¹

¹кандидат экономических наук,

доцент кафедры «Экономика» Университета Нархоз

г. Алматы, Казахстан

В статье изложено авторское представление по вопросам основных социально-экономических тенденций развития предприятий легкой промышленности Казахстана, рассматриваются основные этапы функционирования отрасли, начиная с 1990 года по настоящее время, исследованы особенности, четко обозначены основные проблемы, с которыми столкнулась отрасль за этот период. Цель этой статьи – рассмотреть историю производства швейной и обувной промышленности в Казахстане, а также указать основные причины и факторы спада производства, которые произошли в этой отрасли за 25 лет Независимости. Кроме того, в статье рассматриваются перспективы социально-экономического развития отрасли, предложено авторское видение по наиболее эффективным способам улучшения состояния производства швейной и обувной промышленности в Казахстане. В работе были сделаны ряд предложений и рекомендаций о необходимости проведения кардинальных и неотложных мер по улучшению ситуации в отрасли, в частности, были предложены меры по активизации работ по популяризации казахстанских брендов легкой промышленности.

Ключевые слова: легкая промышленность, спад производства, либерализация, государственный заказ, объем промышленного производства, популяризация, удельный вес производства.

A huge role in ensuring the economic and strategic security of any country is played by the development of such an industry as clothing and footwear industry (the light industry). It has always provided employment of the population, especially the female part, which proves its high social significance. Light industry has always occupied an important place in the production of the gross domestic product of Kazakhstan, both in terms of filling the domestic market of import-substituting products, and from the perspective of the development of exports of finished products.

At the stage of implementation of the second five-year period of industrial and innovative development of Kazakhstan, the development of the industry remains one of the key directions for the growth of economy. In the Government Program of Industrial and Innovative Development of Kazakhstan for 2015-2019 years the light industry is not defined as a priority. The program stipulates that 80% of funds allocated for the processing industry should be focused on the support of 14 priority sectors. The remaining 20% of the funds can be allocated to help other projects in the manufacturing industries, including light industry [1, p.10].

Tracing the changes in the economic situation of the industry over the 25 years of Kazakhstan's independence, the author of this work tried to make a short historical digression. The author has tried to assess industry's trends, to identify certain errors and mistakes that were made in the activities of light industry.

The beginning of the reforms in Kazakhstan's economy, which began in the 90s, led to a radical change in economic conditions of enterprises. All branches of the light industry were in a state of crisis. In Kazakhstan there was rates of decline of production and productivity.

Thus, in 1990-1991, the share of light industry products increased from 15.6% to 18.5%. But, since 1992, its annual decline occurred. In 1999 it occupied 1.6%. (Figure 1) [2, p.11]. In the light industry, the capacities were only used by 14%.

Having lost working capital during hyperinflation in 1993-1995, without having loans from banks, the light industry had to reduce production volumes. Because of the low financial status of enterprises virtually no measures were taken to operationalize the advanced production lines, reconstruction and modernization of production. The clothing and footwear industry was technically backward, unable to produce products at the level of the best world standards, because it focused on the mass market. Some of the products were at the fashion level of the 40-60 years.

Thus, the volume of output of the light industry of Kazakhstan has decreased almost 13 times. By the end of 1999, more than 60% of enterprises were unprofitable and did not work.

The transition of many enterprises to the joint-stock company did not improve the living standards of their employees. The financial position of such enterprises also worsened. The result of all this was the social tension at the enterprises: not the payment of wages, the alienation of the participants in production from the means of production and the results of labor, despite the change in the forms of ownership.

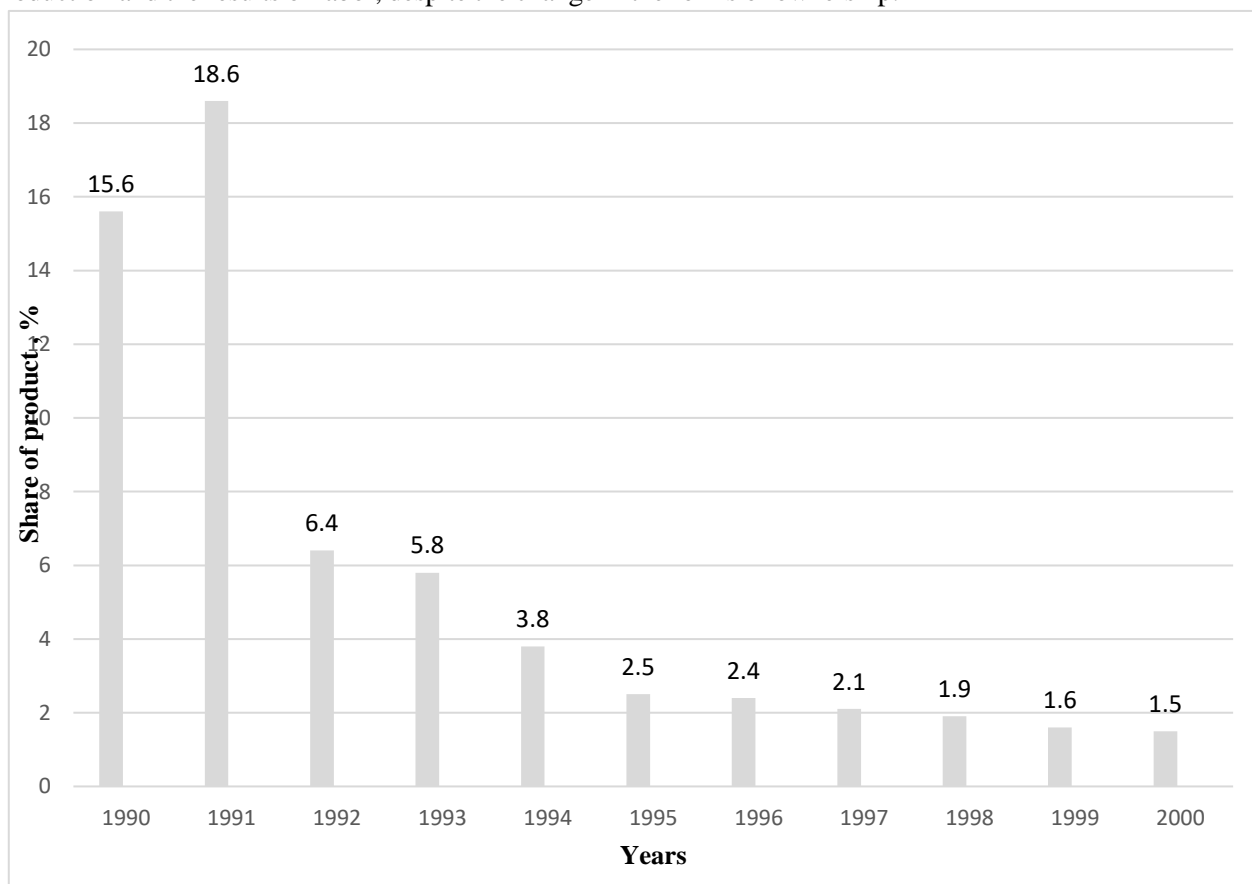

Figure 1. Kazakhstan's share of light industry of the total industrial production from 1990 to 2000, %

**Sources- stat.gov.kz- Agency for Statistics of the Republic of Kazakhstan*

The decline of production at the enterprises of light industry in Kazakhstan in the 90 years of the 20th century was the result of the influence of many factors, such as:

- the openness of the borders of the domestic market in conditions of insufficient protectionism resulted to the displacement of Kazakhstan goods by import;
- liberalization of overseas trade, and as a result of this, a large-scale invasion of imported goods into the country;
- inflationary processes affected the growth of prices of materials, electricity, raw materials;
- competitiveness of products due to low technical and technological level;
- lack of investment and, consequently, inability to update production and to improve quality of product.

For example, if we analyze the decline of production in the footwear industry, we can say that in this industry was the greatest crisis (table 1).

The liberalization of prices for raw materials and materials, which began in 1992, had a negative impact on the production of footwear. To achieve profit, the majority of tanneries began to significantly increase the price of sales and reduce the output of leather goods. This decrease was influenced by the large export of tanning raw materials. So, according to the Agency for Statistics of the Republic of Kazakhstan, the export of leather raw materials in 1995 amounted to \$ 34.9 million, in 1996 - it increased to \$ 58.6 million, in 1998 it already amounted to \$ 65 million [2, p.10].

Table 1

Dynamics of production of footwear industry of the Republic of Kazakhstan for 1990-1999 years

Indicators	Years									
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Production										
Footwear – total, thousand pairs	40504	37954	23204	16306	7752	2064	1467	1092	786,2	470,6
In % to 1990	100	93,7	57,3	40,3	19,1	5,1	3,6	2,7	1,9	1,2
including:										
-leather shoes, thousand pairs	36464	34051	20250	13513	5740	1070	695	365	98,4	42,2
In % to 1990	100	93,4	55,5	37,1	125,7	2,9	1,9	1	0,27	0,1
Fancy and felt shoes, thousand pairs	2941	2845	1780	1449	1204	735	685	703	672	428,4
In % to 1990	100	96,7	60,5	49,3	40,9	25,0	23,3	23,9	22,8	14,5
Rubber shoes, thousand pairs	1099	1058	1174	1344	808	259	87	22	15,8	-
In % to 1990	100	96,3	106,8	122,3	73,5	23,6	7,9	2	1,4	-

Sources: stat.gov.kz– Agency for Statistics of the Republic of Kazakhstan

With the liberalization of foreign trade, a large-scale offensive of foreign commodity producers began on the Kazakhstani market. Commercial, intermediary companies and private individuals started unorganized deliveries of imported goods, as a result of which, the share of these goods in the Kazakhstan market increased. As a consequence, in those years the "shuttle" business was widely used. For many goods, imports (customs, shuttle trade, nonequivalent barter transactions, settling transit) did not take into account customs statistics, significantly influenced both import volumes and retail prices. Transparency of borders and insufficient level of customs created the preconditions for large volumes of smuggling and entry of non-certified and low-quality products from China, which was sold at dumping prices.

The beginning of reforms led to a deterioration of the situation of the real sector of the economy, due to:

- the termination of the government crediting of the enterprises under circulating assets has caused crisis of non-payments;
- a sharp rise of the cost of credit made it impossible for enterprises to begin work on changing their production profile and updating their products;
- the disintegration of the system of commodity circulation and the absence of a new system of wholesale and retail trade in the 1990s deprived the enterprise of stable sales channels.

Since the beginning of 2000, Kazakhstan's light industry has been gradually raising its "head" from the ruins. In connection with the state support of small business, which began in these years, more than 80% of enterprises in the industry became subjects of small and medium-sized businesses, while they were equipped with outdated equipment, the workload of which was 40%.

In the structure of the output, along with the production of textiles, clothing, footwear, knitwear, hosiery and fur products, headgear, there was a high proportion of cotton fiber production, clothing for power departments. The light industry began to meet the needs of the population in medical clothes, as well as in special, work clothes and shoes, in personal protective equipment.

The share of Kazakhstan in the world market of textiles, clothing and knitwear has always remained very low. The domestic market was also formed due to imports, imported "shuttles" or smuggled. In consumer goods of light industry, the share of domestic products did not exceed 8%.

The insecurity of the domestic market from unscrupulous imports, the lack of working capital, the growing debts of enterprises to the budget and suppliers, the lack of interest of entrepreneurs to invest in light industry hampered the development of the industry. In those years, high lending rates did not allow enterprises to use bank loans, and banks did not want to lend to light industry's enterprises because of risks.

In the industry there has always been a problem with ensuring the employment of workers. If, in 2005, the number of employees in the light industry was 20,0 thousand people, as of January 1, 2010, it was reduced to 13,7

thousand people. The protracted crisis, which can be characterized by the situation in light industry, was accompanied by a drop in production volumes. Only for the period from 2005 to 2009 the share of the light industry in the structure of the industry of the republic decreased from 2,2% to 0,8%, while the share of industry in the domestic gross product decreased from 0.62% in 2005 to 0.27% in 2009 Year [3].

In December 1, 2015, 1492 legal entities and individual entrepreneurs were registered in the light industry, of which 58.9% or 879 enterprises were active [4].

In July 1, 2016, the number of operating enterprises of light industry was 933, the main share (58% or 538 enterprises) of which are sewing enterprises, 31% or 289 enterprises are textile enterprises and 11%, or 106 enterprises - for the production of leather products. In the light industry, a sufficiently large number of small enterprises operate - 95% or 872 of the total number of enterprises.

At the end of 2015, the domestic market for consumption of light industry products amounted to 1.4 billion US dollars, of which domestic production was 7.3%, imports 92.7% [5].

In January-June 2016, compared with the same period in 2015, imports of light industry products fell 1.6 times to \$ 441.2 million, exports amounted to \$ 149.2 million, which is higher than the same indicator for 2015 Year in 2,2 times.

One of the reasons for the predominance of imports over exports is that exports are mainly represented by low-value commodities, and imports mainly consist of finished products with high added value. Significant volumes of imports of light industry products create competition for domestic goods [5].

If we consider the dynamics of industrial production in the light industry (Table 2), starting in 2009, we can observe a trend towards a gradual increase in the volume of its production.

Table 2

**Dynamics of industrial production volumes of light industry
by types of economic activity, (million tenge)**

№	Activities	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015 JanuarySeptember	2016 JanuaryJune
1	Production of textiles	13508	18416	18080	23490	31588	32236	30998	18378
2	Production of clothes	11672	12450	17590	25237	29341	27447	27777	14544
3	Production of leather product	2757	3363	3979	4880	4048	6173	5840	3056
	Total	27937	34229	39648	53608	64978	65856	64615	35978

Sources: stat.gov.kz – Committee on Statistics of the Republic of Kazakhstan

In my opinion, based on the analysis of the light industry, in the industry there are the following trends that hamper to the development of the light industry of Kazakhstan:

1) *The high share of import, which has become the reason for strengthening the commodity dependence of the government.*

A large number of imported products from the countries of near and far abroad put domestic commodity producers in a weak position. The imported products, from the countries of South-East Asia and China, are much lower in price and quality, but, at the same time, fashionable, was always more competitive.

2) *Staffing the industry.*

One of the threats to the growth of almost all companies is the shortage of qualified personnel. We have a tendency to reduce the number of students studying engineering and technology for light industry in the Universities, as in Kazakhstan these specialties were not in demand. Another reason is the poor training of workers, due to the fact that the equipment on which the students were trained is morally obsolete.

3) *Lack of guaranteed sales markets for products.*

Enterprises have a problem selling their finished products, because import supplants us.

A set of measures developed in the Government's Program on Forced Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2010-2014 was a saving step for raising the sector. In this program it was stated that "for successful development of light industry in Kazakhstan there are favorable factors and prerequisites: in the South Kazakhstan region, 400,000-450,000 tons of raw cotton are annually harvested, the country produces natural raw materials - cotton fiber (130-170 thousand Tons / year), wool (15-20 thousand tons / year) and more than 7.5 million pieces of leather raw materials, the possibility of exporting fabrics and yarn, clothing to the world commodity markets, where there is a demand for these products from natural raw materials " [6].

The program has put forward the implementation of several ambitious projects of light industry, another question - was it actually implemented?

The main expert of the Center for Industrial Analysis of the JSC "Kazakhstan Institute of Industry Development" Aizada Ilyasova said: "Over the years of implementation of the GPFIR has achieved the following results:

- volumes of production of light industry products increased from KZT 27.5 billion in 2008 to KZT 65.9 billion in 2014 or by 10.2% in real terms;

- for the year 2014 the labor productivity index increased 1.5 times compared to the base year 2008 and amounted to 13.2 thousand dollars.

In the framework of the Industrialization Map, about 3.7 thousand new jobs were created in the light industry. All the systemic measures taken by the government in the first five-year plan helped restore the level of development of the pre-crisis period and ensured production growth "[7].

The results of the program, as the experts of the Center say, are visible. The light industry was able to restore previously lost positions and achieved growth of almost 10%.

Thus, in my opinion, the light industry of Kazakhstan has a huge potential that can provide the population with all kinds of goods. But many enterprises are little known, which is due to their weak advertising activities.

At the same time, Kazakhstan has exemplary business examples, which include «Kazakhstan Textileline» companies with children's clothing brand «Mimioriki», «Kaz SPO-N», which clothes foreign athletes, «ZIBROO» sports suits are exported to the countries of the EEMP and the EU, «Semiramid» - produces outerwear with the brand "SMD", "Glasman" - has opened a number of boutiques in the RK and supplies its products to selected countries of the EAEC and the CIS (men's suits and school uniforms), etc.

Kazakhstan designers Aida Kaumenova, Aigul Kassymova, Kamila Kurbani are also developing domestic light industry. Successful companies are "AZALA Textile" LLP, which produces textiles, the "Bal Textile" factory is producing carpets, and it has started cooperation with the world-famous IKEA [5, p.3].

In our country the action "Buy the Kazakhstan's goods" or "Made in Kazakhstan" gave a great incentive to attract buyers. And within the framework of this action, the movement for organizing fairs and exhibitions of Kazakhstan's goods began in the country.

At present, the government is carrying out a large-scale ideological work to promote Kazakhstan's goods. The National Agency for the Development of Local Content together with the Association of Light Industry and the Union of Light Industry Products Manufacturers of Kazakhstan held a number of actions to attract customers in social networks. All these events gave impetus to the opening of special stores "Made in Kazakhstan" in all cities of the country. For example, in Astana a shop "UniversMAG.KZ" was opened, where only Kazakhstan's clothes are sold [8p.9].

Recently, within the framework of the major government's programs, the state-owned enterprises received substantial government's support. For example, under the "Business Road Map-2020" program for the period from 2010 to 2014, more than 109 projects on light industry for the amount of 422.9 million tenge were financed. And in the first half of 2015, 115 projects were supported to the amount of 23.6 billion tenge. All major projects of the light industry were realized and financed by the Government Program of Forced Industrial-Innovative development. Many enterprises received service support. Within the framework of the "Productivity-2020" program, the National Agency for the Development of Local Content of the RK reimburses part of the costs for product certification and quality management systems for improvement of quality of products, and also, for satisfy to standards of international quality [8, p.10].

All these actions undoubtedly already give results, but, in my opinion, it is still insufficient, because, still the share of the light industry in the total volume of industrial production in the Republic of Kazakhstan so far does not exceed 1%, which indicates that there are acute problems in the light industry.

Firstly, the entire light industry, especially its sewing and shoe industries, operates on government's orders. And when receiving government orders, corruption schemes with informal payments for speeding up procedures for obtaining services can always be used.

Secondly, the prices of domestic sewing products are relatively more expensive compared to similar imported products, because all products of the light industry of Kazakhstan are subject to high taxes.

In Kyrgyzstan manufacturers of clothing products pay only an annual one-time payment from each sewing machine, it calls patent fee, which is not tied to the products. In this country the customs duty for the import of fabrics is 5%, and in Kazakhstan - from 12 to 20%. [8, p.10] Thus, a large tax burden, customs duties on imported raw materials raises the cost of manufactured products, which affects to price and reduces the demand.

The problem of the revival and development of light industry is the restoration of the interrelation between the raw material base and manufacturing enterprises, which are represented by small enterprises engaged in tailoring of individual clothes and footwear from imported materials. As a result, in the presence of cotton, wool, Kazakhstan is forced to export raw materials to the countries, where its processing exists. And then, Kazakhstan is forced to import leather, woolen, cotton and knitted fabrics, fabrics for production of overalls, accessories - and this greatly increases the cost price of the products.

Thirdly, there is the problem of unfair competition through the use of counterfeit products and "gray" schemes associated with avoiding taxes and payments.

By the end of the 2016, the physical volume of output in the industry fell by 1% against growth of 3,4% in 2015. All textile and footwear products, consumed by Kazakhstan's people, are imported. The rise of the cost of raw materials and the decline of purchasing demand are pressing the production in the light industry. The situation in the leather goods manufacturing sector is most dramatic. In 2016, the enterprises of the sector produced 13% less than in 2015. Also, the output of clothes decreased by 0.8% [9, p.3].

The reduction of the actual volume of output occurs against the backdrop of an increasing of its value.

Over the past year, the number of active producers in light industry has significantly decreased - by 27%, from 79 enterprises to 58. The fall in production is a consequence of the deterioration of the situation in the industry. Over the past year, the number of active producers in light industry has significantly decreased - by 27%, from 79 enterprises to 58.

The number of Kazakhstan's clothing manufacturers in 2016 decreased by 8 enterprises, or by 22%. In the production of leather goods, only 6 enterprises remained, compared to 7 years ago. Producers of Kazakhstan decreased due to a double devaluation in 2014-2015. In 2016 some enterprises left the market [9, p 4.].

Conclusion

In my opinion, for the development of light industry in Kazakhstan needs the following measures:

Firstly, it is necessary to limit the import of goods, introduce flexible special protective measures and to increase tariffs on exports of raw materials.

Secondly, to exempt from duties and value-added tax the purchased abroad technological equipment and to create all favorable conditions with the state for the purchase of this equipment on favorable terms.

Thirdly, to protect the domestic market from unfair competition the government needs to take measures to ban imports of smuggled goods and to create equal competitive conditions in the country for all the participants of foreign economic activity.

Fourthly, annually to hold fairs of the goods of the Kazakhstan manufacturers in all cities of Kazakhstan for the purpose of attraction of consumers and expansion of demand.

Fifthly, to intensify the work of popularization of Kazakhstan brands of light industry by holding various actions for the support of the domestic commodity producer.

For Kazakhstan, light industry is a strategically important industry both in point of view of increasing the domestic market with its products, and from the point of view of the development of the export of products. Therefore, the transition to industrial-innovative development of light industry is becoming a major focus of economic recovery, as the protection of its own market - an objective necessity, ensuring economic security of the country.

References

1. Государственная программа по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2015 – 2019 годы от 1 августа 2014 года, № 874 - www.strategy2050.kz (дата обращения: 14.06.2017)
2. Статистические сборники Агентства Республики Казахстан по статистике «Промышленность Казахстана и его регионов» за 1990-2000 годы. Официальная статистическая информация (по отраслям) – www.stat.gov.kz (дата обращения: 14.06.2017)
3. Статистические сборники Комитета Республики Казахстан по статистике «Промышленность Казахстана и его регионов» за 2005-2009 годы. Официальная статистическая информация (по отраслям) – www.stat.gov.kz (дата обращения: 14.06.2017)
4. Шинкеева Г.А. Обзор легкой промышленности Республики Казахстан. Аналитическая служба Рейтингового агентства РФЦА – www.rfcaratings.kz (дата обращения: 14.06.2017)
5. Состояние развития легкой промышленности Казахстана. Аналитический обзор Казахстанского Института развития индустрии – www.kidi.kz (дата обращения: 14.06.2017)

6. Государственная программа по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010 – 2014 годы / Указ Президента от 19 марта 2010 года, № 958 – www.baiterek.gov.kz (дата обращения: 14.06.2017)

7. Каукенова С. Итоги ГПФШИР: Легкая промышленность Казахстана нарастила объемы производства. www.bnews.kz (дата обращения: 14.06.2017)

8. Бектурганов К. Легкая промышленность принесет колоссальный эффект занятости и экономике. Интервью газете «Казахстанская правда» от 29 января 2016 года - www.kazpravda.kz (дата обращения: 14.06.2017)

9. По материалам газеты «МК в Казахстане» от 21 февраля 2017 г. www.mk-kz.kz (дата обращения: 14.06.2017)

МРНТИ 04.21.51

N.U. Shedenova¹, Y.O. Nogaibayev²

¹ Associate professor of the Department of Sociology and Social Work of al-Farabi KazNU, doctor of sociological sciences,

*² doctoral student of the Department of Sociology and Social Work of al-Farabi KazNU
Almaty, Kazakhstan*

CONCEPTUAL APPROACHES TO THE STUDY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN LABOR MIGRATION AND SOCIAL INEQUALITY

Abstract

The theoretical bases for the study of labor migration are analyzed in the article. At present, labor migration reflects the most important social processes associated primarily with qualitative changes in the economy and in social relations, both in the country that produces migrants, and in the country hosting them. Since migration is a multifaceted social phenomenon and is the result of the intersection of various processes - economic, social, cultural, and geopolitical and others, its study requires a holistic, interdisciplinary approach. This leads to the emergence of numerous competing concepts and hypotheses that explain the migratory processes and behavior of migrants. The article reflects such sociological concepts as the theory of "Pull-Push factors", the concept of "soft" and "hard" factors of labor migration, the theory of social hierarchy and segmentation of the labor market, division of the labor market into "periphery" and "center" by the criteria of the level of wages and employment stability, generation theory, the theory of mobile transition, etc.

Key words: labor migration, social inequality, methodology of sociological research, interdisciplinary approach, conceptual approaches

Аңдатпа

Н.У. Шеденова¹, Е.О. Ногайбаев²

ЕҢБЕК МИГРАЦИЯСЫМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ТЕҢСІЗДІКТІҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫН ЗЕРТТЕУДЕГІ КОНЦЕПЦИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕМЕЛЕР

¹ ал-Фараби атындағы ҚазҰУ, әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының доценті, э.ғ.д.,

*² ал-Фараби атындағы ҚазҰУ, әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының докторанты
Алматы қ., Қазақстан*

Мақалада еңбек миграциясын зерттеудің теориялық негіздеріне талдау жасалады. Қазіргі таңда еңбек миграциясы мигранттарды шығарушы елдердің де, оларды қабылдаушы елдердің де экономикасы мен әлеуметтік қатынастарындағы сапалы өзгерістерімен байланысты едәуір маңызды әлеуметтік үдерістерді көрсетеді. Миграция көпқырлы әлеуметтік феномен болып табылатындықтан және экономикалық, әлеуметтік, мәдени, геосаяси және басқа да үдерістердің қиылысу нәтижесін көрсететіндіктен, оны зерттеу біртұтас, пәнарлық тәсілдерді талап етеді. Бұл миграциялық үдерістерді және мигранттардың мінез-құлқын түсіндіретін көптеген бәсекелес тұжырымдамалар мен болжамдардың пайда болуына алып келеді, және олардың ішіндегі әлеуметтік және экономикалық теориялар өздерінің маңызы мен пайдалылығымен ерекшеленеді. Мақалада «Pull - Push factors» тарту және итеру факторларының теориясы сияқты әлеуметтік тұжырымдамасы, еңбек миграциясының «жұмсақ» және «қатты» факторлары теориясы, еңбек нарығының әлеуметтік иерархиясы мен саралануы теориясы, еңбекақы мен жұмыспен қамтылу тұрақтылығының деңгейі критерийлері бойынша «периферия» және «орталық» еңбек нарығына бөлінісі, буындық теориясы, мобильдік ауысу теориясы және т.б.

Түйін сөздер: еңбек миграциясы, әлеуметтік теңсіздік, әлеуметтік зерттеулердің әдіснамасы, пәнарлық тәсіл, тұжырымдамалық тәсіл.

Аннотация

Н.У. Шеденова¹, Е.О. Ногайбаев²

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ВЗАИМОСВЯЗИ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ И СОЦИАЛЬНОГО НЕРАВЕНСТВА

¹доцент кафедры социологии и социальной работы КазНУ им. аль-Фараби, д.с.н.

²докторант кафедры социологии и социальной работы КазНУ им. аль-Фараби
г. Алматы, Казахстан

В статье анализируются теоретические основы изучения трудовой миграции. В настоящее время трудовая миграция отражает наиболее важные социальные процессы, связанные, прежде всего, с качественными изменениями в экономике и в социальных отношениях как в стране, выпускающей мигрантов, так и в стране, их принимающей. Поскольку миграция является многогранным социальным феноменом и выступает результатом пересечения различных процессов – экономических, социальных, культурных, геополитических и других, то ее изучение требует целостного, междисциплинарного подхода. Это приводит к появлению многочисленных конкурирующих концепций и гипотез, объясняющих миграционные процессы и поведение мигрантов. В статье нашли отражение такие социологические концепции как теория факторов притяжения и отталкивания «Pull - Push factors», понятие «мягких» и «жестких» факторов трудовой миграции, теории социальной иерархии и сегментации рынка труда, деление рынка труда на «периферию» и «центр» по критериям уровня заработной платы и стабильности занятости, поколенческие теории, теории мобильного перехода и др.

Ключевые слова: трудовая миграция, социальное неравенство, методология социологических исследований, междисциплинарный подход, концептуальные подходы

Labor migration is one of the most popular subjects of sociological research. This is due to the fact that since the second half of the 20 th century, migration has been a leading global phenomenon, characteristic of societies at different levels of economic and socio-political development [1, p.77]. Modern society has become mobile and mobile, which was also due to an increase in the flow of movements of the working-age population in the conditions of rapid development of transport and communications [2, p. 56-66]. Within the framework of statistics, labor migration is understood as changing the place of residence in order to find the most suitable place of work [3, p. 168]. Significant interest in this social phenomenon is caused by numerous facts of the vital success of labor migrants, confirming their high adaptability to the conditions of the new country, their effective self-realization, and the increase of their social and economic status.

One of the key problems in the study of this phenomenon is the search for factors that explain the observed patterns of labor movement. So, if migration is a reaction solely to the difference in income and well-being, how to explain the fact that, having become successful, many migrant workers prefer to return to their homeland. In this case, scientists could observe significant migration flows between poor and rich states with little migration in the regions of developed countries. Purely economic models do not withstand a comprehensive statistical test and cannot cover equally important social conditions that affect labor migration. The social context affects both the definition and perception of the concept of "migrant". In this regard, it seems relevant to consider theories of social inequality, developed within sociology, as a methodological basis for investigating the phenomenon of labor migration. They explain the migration processes through the analysis of structural factors associated with unequal distribution and access to socio-economic resources like work, high income, wealth, economic and social stability, education, cultural goods and others.

Since migration is a multifaceted social phenomenon and is the result of the intersection of various processes - economic, social, cultural, geopolitical and others, its study requires a holistic, interdisciplinary approach. This leads to the emergence of numerous competing concepts and hypotheses that explain the migratory processes and behavior of migrants, among them, in their significance and usefulness, sociological and economic theories are singled out.

In sociology, the main approaches to the study of social inequality are the Marxist, Weberian and structural-functional (Parsonian), characterized by both methodological and historical differences [4, p. 19-43.] In addition, the basis of the formation of the first two theories was the experience of the European countries of emerging capitalism (second half of the XIX century), while the structural and functional theory is based on the analysis of the US society in the first half of the twentieth century. These theories did not aim to study labor migration, however, they formed a conceptual and categorical apparatus and a theoretical and methodological foundation for developing theories of social inequality that explain the causes of this phenomenon.

One of the first social researchers working in this direction was the demographer E. Lee, who proposed a gravitational model of labor migration in 1966. It is more commonly known as the theory of factors of attraction and repulsion ("Pull-Push factors" or "push-pull" factors). Based on the study of the statistics, the scientist identified the factors pushing the labor force out of the country, including the economic crisis and significant differentiation in the income level. Pull factors at the same time are the possibility of higher earnings, political

stability, the possibility of achieving a high level of welfare and other conditions that promote not only the levels of financial security, but also the social hierarchy [5, p. 179-200]. In addition, the decision to migrate is made on the basis of intermediate factors that lie between the two sets of factors listed above. They act as certain barriers to be overcome by the migrant, and increase the costs of migration, they resist both the factors of attraction and repulsion.

The methodological approach used by E. Lee, based on the evaluation of the correlation between the indicators of labor immigration and emigration, and other factors characterizing this or that country, was developed in the works of modern sociologists. Along with the traditionally considered factors characterizing the economic and social conditions, the factors were gradually added to the subjective assessments of the new region (for example, assessing the attractiveness of the country by familiar migrants, etc.), social and emotional involvement [6, 302 p]. The decision on migration, as the researcher notes, is individual. It is based on a comparison of a common set of relevant factors at the place of origin (including ejection factors) and destination (including the factors of attraction), and intermediate variables are taken into account.

The proposed model is attractive for a number of reasons. In this model, factors such as migration distance, migration costs and migration risks (especially for illegal migrants) may be the same potential variables in the model as labor demand, wages, unemployment and other economic factors. It shows that the more the difference between the forces of attraction and repulsion in places of origin and destination is perceived, the higher the probability that migration will take place. Moreover, Lee asserts that migrants motivated primarily by attraction factors will tend to be positively selected by age and qualification criteria, whereas those that are driven by expulsion factors will tend to negative selection. However, the reality of this statement is relative in the face of contradictory evidence [7, p.20].

S.Eberg supplemented the theory of E. Lee, introduced the concept of "soft" and "hard" factors of labor migration. In the first group, he included ill-managed factors of an extraordinary nature (armed conflict, humanitarian crisis, natural disasters), secondly - social and economic factors managed at the state level, including social inequality, unemployment and poverty [8, pp. 336-357].

This approach to the study of labor migration seems attractive, allowing to consider the factors influencing the decision on migration, in the aggregate. Critics of the theory of "Pull-Push factors" reduce it to a descriptive model, since, in fact, the theory does not explain the mechanism of action and the mutual influence of factors, but simply states the very fact of the dependence of statistical migration indicators on them. According to opponents, this approach does not take into account social heterogeneity and social stratification in donor countries, practically ignoring the influence of the social component [9, p. 1270-1282].

Theoretical approaches that consider market and labor structures as key variables within the framework of migration processes models provide a deeper understanding of the interrelationship between migration and social inequality. Supporters of the theory of social hierarchy and segmentation of the labor market justify the thesis that labor migration leads to the formation of a certain stratification system in the labor market in which low-skilled labor migrants of certain ethnic groups occupy the lower levels, which leads to the phenomenon of social segregation.

Supporters of this approach are M. Payor [10, 298 p.] And P. Deringer, who view the heterogeneous labor market as a combination of primary and secondary segments and offer the theory of dual labor markets. The primary segment is characterized by favorable working conditions, high wages, stability, strict observance of labor law standards and extensive opportunities for professional self-improvement and advancement. The secondary segment is represented by unfavorable conditions of professional activity, low level of payment, "envelope" wages, high turnover, lack of social benefits and opportunities for career advancement [11, c. 58].

More favorable professions are preferable to the local population, while immigrants remain with relatively unattractive vacancies. This explains the observed migration in developed countries, emphasizes the importance of labor migrants for ensuring the stability of the national economy.

Similar is the division of some researchers of the labor market into "periphery" and "center" according to the criteria of the level of wages and the stability of employment. Occupations of the "center" of the labor market are proposals characterized by a high level of remuneration of labor, employment on a constant basis under long-term employment contracts. "Periphery" is represented by employment under short-term contracts or without formalization of labor relations, characterized by a low level of wages [12, p.36-51].

These theories make it possible to explain the flows of migrants, between not only countries with different levels of material well-being of the population, but also between regions of one country or countries with approximately the same level of welfare, but differ. For example, in guarantees of labor rights, professional

self-realization. Within their framework, it is justified why labor migrants in different countries, as a rule, constitute the lower and middle strata in the social structure.

Indicative proximity considered theories of segmentation of the labor market with the provisions of the theory of social inequality proposed by J. Goldthorpe and E. Wright. Scientists suggested differentiating professional groups by criteria of level and source of income, levels of legal guarantees of security and stability, the likelihood of economic success and place in the system of control and power mechanism of labor relations. J. Goldthorpe on the degree of decrease in the importance of professional groups and the growth of social inequality in the structure of society, considered the service, middle and working classes [13, 208 p.]. E. Wright developed this theory, presenting the social structure of society as a set of 9 professional groups in terms of the scope of functions of power and coercion: from unskilled workers to highly skilled managers [14, 170 p.].

Within the framework of labor market segmentation theories, observed differences between developed countries with a similar structural organization of the society and the economy, characterized by different migration rates (for example, Norway and Denmark, on the one hand, and Switzerland, and Canada, on the other) are not considered. According to UN statistics, within the framework of the classification of countries in terms of the human development index, within the global vector "South-North", the migration flow accounts for only 37% of the global flow, while the movement of labor between the states of the "South" accounts for as much as 45%. [15]

From the point of view of overcoming social inequality by migrants with representatives of the local population of the host country, generational theories are interesting. Therefore, in the proposed H.G. Duncan's approach indicates that migrants are integrated into the social structure of the host society gradually, from generation to generation. If the first generation of employees pursues primarily the goals of raising the level of economic welfare, then the second generation is characterized by emotional and psychological inclusion: receiving, for example, a traditional education for the host country, they identify themselves as full-fledged citizens. Children migrants adopt the characteristics of the culture of the country of residence, while family education instills in them the values and traditions of the society in which their parents were born. The third generation is ready for complete assimilation with the population of the host country. The ambitions of the descendants of migrants are much higher than the representatives of their first generation: migrants seek to achieve equality with the inhabitants of the host country, fight for their rights, which often leads to providing them with much greater opportunities for self-realization and raising their status in social stratification [16, p. 60].

There are interesting results of a study by J. Winter and M. Teitelbaum, who note the increase in the intensity of the migration flow and the countries of the socialist camp in the 1990 s. in countries of Europe and North America with an unfavorable demographic situation. The destruction of the former social stratification in the former communist countries (when all are relatively equal) stimulated the most initiative workers to search for more favorable conditions for their development and residence. At the same time, the host countries were not ready to provide the most highly paid and attractive professions to migrants, which led to the strengthening of the state policy of national identity in the host states [17, p. 37-39].

In the theory of the mobile transition, first proposed in the works of V. Zelinsky, and developed in the works of J. Taylor and F. Martin, as the society develops, the forms of labor migration are transformed. Within the framework of this methodological approach, development is considered not only in the context of demographic and economic conditions, but also characterized by the development of infrastructure, communications, education - that is, the set of conditions predetermined by the influence of globalization on the desire of people of working age to go to another country.

The influence of such development, according to M.S. Savocul, depends on the time horizon for the study of labor migration. In the short and medium term, the development of the donor country stimulates the intensity of migration flows (for a risk assessment and decision on migration a person needs a certain amount of capital for the first time). However, in a longer period internal migration from rural areas to urban and external outflow of migrants is reduced, the migration flow is diversified, the role of migration inflow gradually increases [18, p. 61].

The study of labor migration on the basis of theories of social inequality appears to be a promising direction in the study of this phenomenon. Taking into account only the economic or demographic factors of migration while ignoring social factors leads to a clear simplification of models of labor migration, which is confirmed by the experience and statistics of modern states. The scale of the movement of labor and its direction is predetermined by the interaction of many factors, including the peculiarities of social stratification and stratification of society, income distribution, access to educational services and attractive professions, and state social and migration policies. Only in combination, these factors contribute to the adoption of decisions by labor migrants.

References

- 1 Абсаттаров Р.Б., Рау И.А. Миграционные процессы двадцатого столетия: европейский опыт и Германия//Вестник КазНПУ им. Абая. Серия «Социологические и политические науки». – 2015. – №3 (51). – С.77-83
- 2 Савоскул М.С. Обзор теорий международной миграции населения второй половины XX века // Региональные исследования. – 2015. – №4. – С. 56-66.
- 3 Рекомендации по международной миграции, утвержденные на 29 конференции Статкомиссии ООН. – М., 1998 г. – 168 с.
- 4 Полякова Н.Л. Теории социального неравенства во второй половине XX века. Трансформация классики// Вестник Московского университета. Серия 18 «Социология и политология». – 2014. – № 4. – С. 19-43.
- 5 Мусеенко В.М. Теоретический анализ миграции в зарубежной литературе. – М.: Издательство «ТЭИС», 2004. – 285 с. – С. 179-200.
- 6 Arando J., Koucouci A., Massey D.S., Pelligrino A., Taylor E. *World in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*. - Oxford: Oxford University Press, 1998. – 302 p.
- 7 Jandl M., Hollomey Ch., Gendera S., Stepien A., Bilger V.. *Migration and Irregular Work in Austria*. – Amsterdam: University Press, 2009. – 249p.
- 8 Öberg, S. *Spatial and Economic Factors in Future South-North Migration*// Lutz W. *The Future Population of the World: What Can We Assume Today?* - London: Earthscan, 1996. - pp. 336-357.
- 9 Haas De H. *International Migration, Remittances and Development: Myths and Facts*// *Third World Quarterly*. – 2005. – № 26. - p. 1270-1282.
- 10 Piore M. J. *Birds of passage: Migrant labour in industrial societies*. - Cambridge: Cambridge University Press, 1979. – 298 p.
- 11 Савоскул М.С. Обзор теорий международной миграции населения второй половины XX века// Региональные исследования. – 2015. – №4. – С. 58.
- 12 Ивахнюк И.В. Развитие миграционной теории в условиях глобализации // *Век глобализации*. – 2015. – № 1. – С. 36-51.
- 13 Goldthorpe J. *Social Mobility and class structure in modern Britain*. – Oxford, 1980. – 208 p.
- 14 Wright E. *Class counts*. - Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 170 p.
- 15 Bakewell O. *South-South Migration and Human Development: Reflections on African Experiences*// *Human Development Research Paper*. - 2009 [online]// Available at: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdrp_2009_07.pdf (used: 12.04.2017).
- 16 Савоскул М.С. Обзор теорий международной миграции населения второй половины XX века// Региональные исследования. – 2015. – №4. – С. 60.
- 17 Pries L. *Internationale Migration*. – Bielefeld: Transcript Verlag, 2013. – 364 p. – P. 37-39.
- 18 Савоскул М.С. Обзор теорий международной миграции населения второй половины XX века // Региональные исследования. – 2015. – №4. – С. 61.

МРНТИ 14.01.07

Ж.Қ. Мадалиева¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

БІЛІМ БЕРУ ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ МӘНІ МЕН МАЗМҰНЫ

Аңдатпа

Бұл мақаланың зерттеу пәні ретінде білім беру философиясы қарастырылады, сонымен бірге оның қазіргі ғылымдар жүйесіндегі мәні мен мазмұнына көңіл бөлінеді. Білім беру философиясының қалыптасуы туралы әртүрлі көзқарастарды талдау негізінде автор білім беру философиясының пәні, мақсаты мен міндеттері туралы қорытынды жасайды. Автор білім беру философиясын өзіндік зерттеу пәні, нақты анықталған құрылымы мен функциялары бар ғылыми білімнің жеке саласы ретінде көрсетеді. Автор тарихи-философиялық және салыстырмалы талдау әдістерін қолдана отырып, қазіргі қабылдау бойынша білім беру философиясы тек білім беру үдерісінің негіздері мен көрініс табуын теориялық тұрғыда жете түсіну ғана емес, сонымен қатар, білім берудегі теориялық тұжырымдарды тікелей іске асыратын тәжірибе де болып табылатынын дәлелдейді. Сонымен бірге, мақала шеңберінде автор білім беру үдерісінің қазіргі даму кезеңінде білім беру философиясы қарастыратын мәселелер кешенін де айқындайды.

Түйін сөздер: философия тарихы, білім беру философиясы, педагогика, білім беру үдерісі, адам, қоғам.

Аннотация
Ж.К. Мадалиева¹

СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ФИЛОСОФИИ ОБРАЗОВАНИЯ

¹КазНПУ имени Абая
г. Алматы, Казахстан

Предметом исследования данной статьи является философия образования, а также ее значение и содержание в современной системе наук. На основе анализа различных точек зрения о становлении философии образования автор делает вывод о предмете, целях и задачах философии образования. Автор представил философию образования как отдельную отрасль научного знания с определенным предметом исследования, с четко определенной структурой и функциями. Используя историко-философский, а также сравнительный анализ автор доказывает, что философия образования в современном понимании – это не только теоретические осмысления основ и проявлений образовательного процесса, но и практика, непосредственное воплощение теоретических наработок в образовании в повседневную жизнь. Вместе с тем, в рамках статьи, автор определяет комплекс проблем, рассматриваемый философией образования на современном этапе развития образовательного процесса.

Ключевые слова: история философии, философия образования, педагогика, образовательный процесс, человек, общество.

Abstract
Zh.K.Madaliyeva¹

ESSENCE AND CONTENT OF THE PHILOSOPHY OF EDUCATION

¹Abay KazNPU
Almaty, Kazakhstan

The subject of this article is the philosophy of education, as well as its significance and content in the modern system of sciences. Based on the analysis of various points of view about the formation of the philosophy of education, the author draws a conclusion about the subject, goals and objectives of the philosophy of education. The author presented the philosophy of education as a separate branch of scientific knowledge with a specific subject of study, with a clearly defined structure and functions. Using the historical-philosophical and comparative analysis, the author proves that the philosophy of education in the modern sense is not only theoretical comprehension of the bases and manifestations of the educational process, but also practice, the direct embodiment of theoretical developments in education in everyday life. At the same time, within the framework of the article, the author determines a set of problems considered by the philosophy of education at the present stage of the development of the educational process.

Key words: history of philosophy, philosophy of education, pedagogy, educational process, man, society

Кіріспе. Соңғы 20-25 жыл ішінде отандық білім беру жүйесінде әлемдік білім беру тәжірибесін басшылыққа алу, әлемдік білім беру жүйесімен бірігуге ұмтылу секілді түбегейлі өзгерістердің орын алғаны белгілі. Білім беру ошақтарын демократияландыру, үздіксіз білім беру жүйесін қалыптастыру, оны гумандандыру, білім беруді компьютерлендіру, білім алу және оқу бағдарламаларын еркін таңдау және т.б. үдерістер білім беру жүйесінің дәстүрлі келбетін өзгертіп қана қоймай, білім берудің қоғамдағы рөлі мен оның келешектегі дамуы қандай болмақ деген мәселелерді көтерді. Сонымен қатар, тек білім беру саласындағы өзгерістер ғана емес, қазіргі қоғам дамуындағы саяси, әлеуметтік, мәдени өзгерістер де білім беру үдерісіне тікелей әсерін тигізіп, оның маңыздылығын арттыра түсуде. Жалпы білім беру – қоғам – адам біртұтас жүйе болып табылады. Бұл жүйенің маңызды бөлігі жеке адам, тұлға болғандықтан, оған байланысты көптеген сұрақтар туындайды. Мысалы, танымал философ А.И. Артемьев ««Адам деген кім? «Ол қайдан келді? «Әлемдегі оның орны қандай?» - деген әрдайым толғандыратын сұрақтарға жауап іздеу өте ерте кезден бастау алады. Міне бірнеше мың жылдар бойы ең үздік ойшылдар Адам феноменінің құпиясын ашуға тырысуда, алайда бұл жолда Ақиқат көкжиек секілді алысқа кете береді, ал Сократтың «Мен көп білген сайын, тым аз білетінімді түсінем» деген формуласы терең мәнге ие болады», - деп [1] жазғандай ежелден келе жатқан адам мәні туралы сұрақтар қазір де өз жалғасын табуда: қазіргі қоғамдағы адамның, жеке тұлғаның алатын орны қандай? Адамзаттың маңызды мәселелерін шешудегі білім берудің әлеуметтік рөлінің мәні неде? Қазіргі кездегі білім беру саласы, оның даму бағыттары қандай болмақ? Білім берудің қазіргі жағдайы қанағаттанарлық па? Міне осындай сұрақтарға тек

педагогика ғылымы ғана емес, білім беру философиясы да кең көлемде жауап беруге тырысады. Осыған орай, ең алдымен, білім беру философиясының мәні мен мазмұнын қарастыру қажеттілігі туындайды.

Негізгі бөлім. Философия өзінің қалыптаса бастаған кезінен қазіргі күнге дейін өз заманындағы білім беру жүйелерін жете түсінуге, сонымен қатар білім берудің жаңа құндылықтарын тұжырымдауға, оның болашағын, көкжиегін анықтауға тырысты. Әртүрлі философтар мен философиялық мектептер білім беру үдерісінің мәнін ашып көрсетуге және соған сәйкес оны қалыптастыруға, жеке адамның мәдениетінің қалыптасуын түсінуге және оны дамытуға әсер ететін идеялар кешенін айқындауға, білім берудің құндылығын пайымдауға ұмтылды. Бірте-бірте білім беру үдерісінің қоғамдық өмірдің жеке, дербес саласына айналуы және білім беру институттарының көбеюі мен көптүрлі болуына, педагогикалық білімнің көп парадигмалы болуы негізінде білім берудің мақсаттары мен идеалдарын әртүрлі түсіндіруге, сонымен бірге адамзат қоғамының постиндустриалды, ақпараттық қоғамға өтуіне байланысты білім беру жүйесіне жаңа талаптардың қойылуына орай философиялық білімдер жүйесінен дербес сала ретінде білім беру философиясы бөлініп шықты.

Әдістер. Ресейлік зерттеуші В.С. Лапшинаның пайымдауынша, білім беру философиясы ХХ-ХХІ ғасырларда пайда болған және қазіргі әлемдегі адам мен қоғамның білім беру іс-әрекетінің өзіндік «калейдоскопты» бейнесін қалыптастыруда философтар мен педагогтардың, әлеуметтанушылар мен антропологтардың идеяларына назар аударатын, білім берудің қайшылықтарын, мәселелері мен сұрақтарын зерттейтін ғылым саласы болып табылады [2]. Осы білім беру философиясының мәні мен мазмұнын, қалыптасу барысын, зерттеу пәні мен құрылымын, мақсаты мен міндеттерін, функцияларын айқындау үшін мақала барысында тарихи-философиялық талдау, жүйелілік және құрылымдық, салыстырмалы талдау әдістері қолданылады.

С.Шитовтің пікірінше, білім беру философиясы тарихында үш негізгі кезеңді бөліп қарастыруға болады:

1. Білім беру философиясы тарихының бастауы – грек философиясының «пайдейямен» өзара байланысынан бастап, ХІХ ғасырдың басына дейінгі білім беру үдерісімен байланысты барлық классикалық философиялық жүйелерді (Сократ, Платон, Аристотель, Августин, Монтень, Локк, Руссо, Кант, Гегель, Шелер және т.б.) қамтитын философиялық ойлау тарихындағы білім беру туралы тұжырымдамалар жиынтығы.

2. Білім берудің протофилософиясы (ХІХ ғасыр – ХХ ғасырдың басы – өтпелі кезең) – жалпы философиялық жүйелерде білім беру философиясының пайда болуының кейбір алғышарттарының қалыптасуы. Бұл кезең білім берудің жеке салаға айналуымен, білім беру үдерісіне қатысты білімдердің өсуі және сараланумен (Дж. Дьюи, И. Ф. Гербарт, Г. Спенсер, М. Бубер және т.б.) байланысты.

3. Білім беру философиясының қалыптасуы (ХХ ғасырдың ортасы) - білім беру дербес, жеке сала болып табылады, білім беру үдерісіне қатысты білімдер философиядан алшақтай бастайды, олардың тоғысқан жерінде білім беру үдерісіне қатысты білімдер мен құндылықтарды зерттейтін философия, яғни білім беру философиясы қалыптасады [3]. Бұдан біз білім беру философиясының жеке, дербес сала ретінде қалыптасуының ұзақ тарихы бар екенін көреміз. Ал нақты зерттеу бағыты ретінде білім беру философиясының пайда болу мерзімін ХХ ғасырдың 40-жылдарымен, яғни 1941 жылы АҚШ-та Колумбия университетінде білім беру философиясының американдық қоғамның құрылуымен байланыстырады. Қоғам құрудың басты мақсаты білім берудің философиялық мәселелерін зерттеу, философтар мен педагогика теоретиктерінің ынтымақтастығын қалыптастыру, білім беру бағдарламаларын философия тұрғысында сараптау, осы сала бойынша арнайы курстар оқу, мамандар дайындау болып табылды. Сол кезде білім берудің философиялық мәселелері ретінде қазір де өзектілігі жойылмаған білім беру үдерісіндегі барлық құбылыстардың мәні мен табиғаты қандай, жалпы білім беру дегеніміз не, ол қалай жүзеге асады, білім беру құндылықтарының табиғаты мен негізі неде, білім беру үдерісіне қатысушылардың іс-әрекеті қандай және қандай болуы керек, білім беру үдерісіне ықпал етудің әдіс-тәсілдері қандай және қандай болуы тиіс деген сұрақтар қарастырылған болатын.

Кейінірек білім беру философиясы идеялары Еуропада қолдау тапты. 1965 жылы Ұлыбританияда білім беру философиясы қоғамы құрылды. 1990 жылы маусым айында Прага қаласында ЮНЕСКО-ның «ХХІ ғасыр келешегіндегі білім философиясы» зерттеу жобасы шеңберінде чех-кеңестік симпозиум өтті. 1990 жылы тамыз айында білім беруді демократияландыру бойынша өткен халықаралық конференцияда «Білім беру философтарының халықаралық жүйесі» ассоциациясы құрылды.

Жыл сайын әлемде білім беру философиясы мәселелерін зерттеуге бағытталған көптеген семинарлар, конференциялар өтіп жатты. Мысалы, 1998 жылы 10-16 тамызда Бостонда білім беру мәселесіне арналған «Пайдейя: адам тәрбиелеудегі философия» атты бүкіләлемдік философиялық конгресс өтті. 2002 жылы

Австрияның Вена қаласында «XXI ғасырға арналған пайдейя?» атты, 2003 жылы Бостонда «Пайдейя және дін: демократия үшін білім беру» атты халықаралық конференциялар өтті. Сонымен қатар, білім философиясына байланысты арнайы басылымдар, көлемді зерттеу жұмыстары жарық көрді. Дж. Дьюидің 1916 жарық көрген «Демократия және білім беру: білім беру философиясына кіріспе» еңбегі, Д.О'Коннордың 1957 жылы шыққан «Білім философиясына кіріспе» жұмысы, П. Хёрсттың 1963 жылы жарық көрген «Білім беру философиясы және теориясы» туындысы, Т.Буфордың 1969 жылы баспадан шыққан «Білім беру философиясы» және т.б. зерттеу жұмыстары ғылыми қауымдастық үшін осы саладағы толық мәнді классикалық шығармаларға айналды.

Отандық философияның даму барысында білім беру саласы мәселелері әрдайым ғалымдардың назарында болды. Алайда білім беру философиясына деген қызығушылық XX ғасырдың аяғында күрт артты десек қателік жасамаймыз. Өйткені сол кезеңде орын алған білім беру жүйесінің дағдарысы, жалпы қоғамдық өмірдің әртүрлі саласындағы дағдарыстар, білім беру саласындағы түбегейлі өзгерістер, отандық білім беру саласына қойылатын жаңа талаптар білім беру үдерісін өзге тұрғыда қарастыруға, зерттеу жұмыстарын жаңа бағытта жүргізуге негіз болды. XXI ғасырдың басында білім беру философиясы өзіндік зерттеу саласына айналып, зерттеу жұмыстары, оқулықтар, оқу құралдары жарық көре бастады. Тіпті жоғары оқу орындарында білім беру философиясы пән ретінде оқылатын болды. Бұның барлығы қазіргі заманғы отандық ғылым жүйесінде жеке ғылыми бағыт ретінде білім беру философиясы өз орнын тапқанын көрсетеді.

Талқылау. Дегенмен, білім беру философиясы нені зерттеуі қажет, ол қарастыратын мәселелер жиынтығы қандай деген сұрақтар әлі де қарастырылуда. Әсіресе білім берудің мәні мен мазмұны; оның дамуына ықпал ететін факторлар және қазіргі заманғы білім беру кеңістігі; білім беру және білімділік: күтілетін жағдай және нақты болмыс; білім беру әлеуметтік институт ретінде; қоғам және білім беру жүйесі; білім құндылық ретінде; білім берудің мақсаттары мен құндылықтарының байланысы; білім берудің құндылығының мәдени-тарихи, әлеуметтік, экономикалық, саяси, технологиялық, идеологиялық, психологиялық өлшемдері; қазіргі қазақстандық қоғамдағы әртүрлі әлеуметтік топтардың санасындағы білім алудың мақсаты мен құндылығы; қазіргі кездегі білім беруді дамыту мен реформалау мәселелері туралы білім беру философиясы шеңберінде пікір алмасу, талқылау өзекті болып табылады. Осы пікір алмасу барысында білім беру философиясының бүгінгі таңдағы мақсаты мен міндеттері айқындалынып, оның құрылымы мен функциялары нақтыланады.

Жалпы біз білім беру философиясы мамандарының жұмыстарынан білім беру философиясының пәні, мақсаты мен міндеттері туралы мағынасы жағынан жақын тұжырымдарды кездестіреміз. Біздің пікірімізше, білім беру қызметінің ең жалпылама негіздерін білім беру философиясының пәні ретінде қарастыруға болады. Ал жеке ғылыми бағыт ретіндегі оның мақсаттарына келетін болсақ, бірнеше көзқарасқа тоқталуға болады. Мысалы, Э.Гусинский, Ю.Турчанинова білім беру философиясының мақсаты мәдени ортада адамның ақыл-ой және ізгілікті дамуы қалай жүзеге асады және білім беру жүйесі бұл үдеріске қалай ықпал етеді (және етуі керек) деген мәселені қарастыру болып табылады [4]. Ал В.Розиннің пікірінше, педагогикалық іс-әрекет пен тәжірибенің ең шеткі негіздерін және педагогиканың жаңа ғимаратын қалыптастыру жолдарын жобалауды талқылау білім беру философиясының мақсатын құрайды [5]. О.Крашнева өзінің зерттеу жұмысында білім беру философиясының мақсатын жан-жақты қарастырады. Ол білім берудің, оның дәстүрлі формаларының дағдарысын жете түсінуден бастап, ол дағдарыстан шығудың жолдары мен тәсілдерін іздестіруді, сонымен қатар, білім беру мен педагогиканың ең шеткі негіздерін: білім берудің мәдениеттегі орны мен мәні, адам мен білімділік идеясын, педагогикалық іс-әрекеттің мәні мен ерекшелігін түсінуді қамтиды [6]. Біз жоғарыда келтірілген білім философиясының мақсаттары туралы тұжырымдармен толық келісеміз. Бұл тұжырымдар қазіргі заманғы білім беру жүйесінің шынайы болмысын қарастыра отырып, оның келешегін жобалауға немесе үлгілеуге бағытталған.

Білім беру философиясының мақсаттарынан оның міндеттері туындайды. Ол екі маңызды мәселені шешумен байланысты. Біріншіден, ол білім берудің адам өміріндегі орны мен рөлін анықтауға қатысты болса, екіншіден, ол білім берудің қоғам өміріндегі орны мен рөлін айқындауға байланысты. Осы екі мәселе төңірегінде білім беру философиясының міндеттері нақтылана түседі. Мысалы, білім берудің, оның дәстүрлі формаларының дағдарысын жете түсіну және осы дағдарыстан шығудың жолдары мен тәсілдерін іздестіруге ерекше көңіл бөлінеді. Сонымен қатар, жаңа және баламалы педагогикалық тәжірибені қарастыру, жаңа мектептің келбетін талқылау, білім беру саласындағы мемлекеттік және аймақтық саясатты негіздеу, білім берудің мақсаттарын тұжырымдау, білім беру жүйелерін жобалау, білім беру үдерісінің келешегін болжау білім беру философиясының міндетін құрайды. Қазіргі қоғамда

тұлғаға қойылатын талаптарға сәйкес білім беру мен тәрбиелеудің бастапқы мәдени құндылықтары мен дүниетанымдық түсініктерін айқындау да білім беру философиясының міндеттеріне жатады. Жалпы алғанда педагогика мен психологиядағы мәселелер, білім беру жүйесіндегі дайындалатын және жүзеге асырылатын бағдарламалар мен жобалар білім беру философиясының дамуына негіз болады.

Ғылыми пән ретіндегі білім беру философиясының тарихын талдау оның құрылымының нақты қалыптасқанын көрсетеді. Олар білім берудің онтологиясынан, білім берудің гносиологиясынан, білім берудің логикасы мен білім берудің этикасы мен эстетикасынан, білім берудің тарихынан тұрады. Білім беру философиясының онтологиясы білім беру дегеніміздің өзі не деген мәселе төңірегінде дамыса, білім беру үдерісінің жүзеге асуы білім берудің логикасы болып табылады. Білім беру үдерісі құндылықтарының табиғаты мен бастауларын білім берудің аксиологиясы сараласа, білім беру үдерісіне қатысушылардың тәлім-тәртібі білім берудің этикасын құрайды. Сонымен қатар, білім беру үдерісін жүзеге асырудың әдіс-тәсілдерінің жиынтығы білім берудің әдіснамасы болып табылады. Осы негізгі бөлімдер шеңберінде философиялық ойдың дамуының әртүрлі тарихи кезеңдеріндегі білім берудің идеялары мен идеалдары да қарастырылады. Мысалы, Ежелгі дәуір, Орта ғасырлар, Қайта өрлеу дәуірі, Жаңа уақыт, Ағартушылық кезеңі, XIX-XX ғасырлардағы философия тарихындағы білім беру идеялары және идеалдарымен қатар, ұлттық педагогика мәселелері, қазақ халқының этнопедагогикасының мәні мен маңызы да білім берудің тарихы тұрғысында зерттелінеді.

Қазіргі кездегі білім берудің қандай да бір мәселелерін қарастыра отырып, осы саладағы қайшылықтарды жете түсініп, белгілі бір қағидалар мен ұстанымдарды тұжырымдап, гипотезалар, идеялар мен теорияларды ұсына отырып, білім беру философиясы бірқатар функцияларды атқарады. Солардың негізгілері ретінде онтологиялық, гносеологиялық, аксиологиялық, регулятивтік, праксиологиялық, дүниетанымдық, қайта құру, реттеу, болжамдау функцияларын атап өтуге болады. Олардың барлығы өзара байланысты және білім беру философиясының қолдану аясына сәйкес олардың мәні айқындалынады. Қазіргі кезде білім беру философиясының мазмұны толығы, өзегеру үстінде болғандықтан, оның жеке функцияларының мазмұны туралы түсінік те толықтырылып отырады.

Нәтижелер. Қазіргі кезде білім беру философиясы үш тұрғыда қарастырылады:

1) Білім беру философиясы - қолданбалы философия. Бұнда жалпы философиялық қағидаларды білім беру саласының даму заңдылықтарын негіздеу үшін қолдану жеткілікті деп есептелінеді.

2) Білім беру философиясының мазмұны педагогика ғылымының теориялық-әдіснамалық мәселелерімен сәйкестендіріледі, яғни философияның негізгі категориялары мен заңдары әдіснама ретінде қолданылады.

3) Білім беру философиясы дербес ғылыми білімдер саласы, оның негізін тек білім беруге қатысты жалпы философиялық ілімдер ғана емес, білім берудің барлық аспектілерін қамтитын жеке нақты даму заңдылықтары да құрайды. Жалпы алғанда білім беру философиясы білім беру үдерісінің негіздері мен көрініс табуын теориялық тұрғыда жете түсіну ғана емес, сонымен қатар, білім берудегі теориялық тұжырымдарды тікелей іске асыратын тәжірибе де болып табылады.

Қорытынды. Бүгінгі таңда білім беру философиясы қазіргі кездегі рухани ахуалдың дағдарысқа түсуінің бір көрінісі болып табылатын білім беру жүйесі мен педагогикалық ойдың дағдарысын қарастыра отырып, ғылыми-техникалық өркениет пен ақпараттық қоғамның жаңа талаптарына сәйкес, білім берудің идеалдары мен мақсаттарын айқындаудың қиындығына назар аударады. Сонымен қатар, білім беру философиясының білім беру туралы басқа ғылымдармен пәнаралық байланысын қалыптастыру, білім беру жүйесі мен педагогикалық теория мен практиканы негіздеуге мүмкіндік беретін жаңа философиялық тұжырымдамаларды іздестіруге де көңіл бөледі. Қорыта айтсақ, білім беру философиясы рухани және білім беру кеңістігінде адамның бар болуы мен қалыптасуы, дамуы және білім берудің мақсаты мен ролі, оның тұлғаның, қоғамның, мемлекеттің тағдырына ықпалы туралы мәселелер кешенін қарастыратын дербес ғылым саласы.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1 *Артемов А.И. Поиски подходов к изучению феномена Человека сквозь призму единства наук // Вестник КазНПУ имени Абая, Серия «Социологических и политических наук». № 1 (45), 2014. – С.89-90.*

2 *Лапина В.С. Философия образования: на пути к формированию новой области знаний // Философия и общество. – 2013. – № 4(72). – С.77-82.*

3 *Шитов С.Б. Философия образования. Курс лекций РГТУ СТАНКИН, 2011. – 236 с.*

4 *Гусинский Э.Н., Турчанинова Ю.И. Введение в философию образования. – М.: Издательская корпорация «Логос», 2000. – 224 с.*

5 Розин В.М. *Философия образования: Этюды-исследования.* – М.: Издательство Московского психолого-социального института, 2007. – 576 с.

6 Крашинева О. Е. *Философия образования: Социально-философский анализ предметной области / диссертация ... кандидата философских наук: 09.00.11.* – Ростов-на-Дону, 2005. – 179 с.

МРНТИ 04.41.21

С.С. Джанкадыров¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ
Алматы қ., Қазақстан

ЖАСТАРҒА ПАТРИОТТЫЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа

Аталмыш мақалада жаңа Қазақстандық патриотизм феноменінің қалыптасуы мен дамуына талдау жасалады. Отанымыз үшін патриоттылықтың маңыздылығы анықталып, оның басты себептері қарастырылады. Мақала авторлары осы әлеуметтік-тарихи құбылыстың генезисін жаңадан орныққан мемлекеттің қалыптасуы және дамуымен байланыстырады. Мақалада мемлекет пен тұлғаның қажеттіліктері мен мүдделері барлық негізгі бағыттар мен қазақстандық қоғам тұтастығының барлық салаларына сәйкес болу керектігі көрсетілген. Мақалада жаңа қазақстандық патриотизм сенімді болашаққа негізделуі керек екендігі аталып өтіп, онысыз берік мемлекет құру мүмкін емесігі көрсетілген. Басқа сөзбен айтқанда, мемлекет пен халық арасындағы бір-біріне деген сенім мен түсіністік жаңа қазақстандық патриотизм идеологиясының қажетті платформасы болып табылады.

Түйін сөздер: Патриотизм, Отан, ұлт, жаңа қазақстандық патриотизм, патриотизм мен мемлекет, қоғам, студент, жастар.

Аннотация

С.С. Джанкадыров¹

ВОПРОСЫ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ

¹КазНПУ имени Абая
г. Алматы, Казахстан

В данной статье осуществляется анализ становления и развития феномена нового казахстанского патриотизма. Определяется ценность патриотизма для нашей родины. Генезис данного социально-исторического явления автор статьи связывает со становлением и развитием нового состоявшегося казахстанского государства. В статье показывается, что цели государства и каждого казахстанца должны совпадать по всем основным направлениям и во всех сферах казахстанского общественного целого. В статье отмечается, что новый казахстанский патриотизм должен быть основан на уверенности в будущем, без которого нельзя построить зрелое полноценное государство. Другими словами взаимное доверие между государством и народом выступает необходимой платформой новой казахстанской идеологии патриотизма.

Ключевые слова: патриотизм, родина, нация, новый казахстанский патриотизм, патриотизм и государство, общество, студент, молодежь.

Abstract

S.S. Dzhanakadyrov¹

THE ISSUES OF PATRIOTIC EDUCATION OF YOUTH

KazNPU named after Abai
Almaty, Kazakhstan

In given article it analyzed the formation and development of the phenomenon of new Kazakhstani patriotism. It is defined the meaning of patriotism for our Fatherland. Authors relate the genesis of given social and historical phenomenon to the formation and development of prosperous Kazakhstani state. In the article it is shown that aims of state and every citizen should coincide to the main directions and to all spheres of Kazakhstani society in general. The high level of patriotic sense is very important for to the prosperity of state in modern time, therefore in the article it was defined the patriotic sense level and

value system of Kazakhstan youth. At the same time it was shown the examples of patriotic education of youth from the school time and there were underlined the factors exerted influence on patriotic education. The meaning of teaching and explain the importance of the concepts like Fatherland, native land, nation, people, state and native people to the schoolchildren is increasing. Because, by giving the importance and definition to these concepts one might generate the love for Fatherland, following the national traditions and respect for state and national symbols and to increase the opportunities of the issues of education. The foundations of the national patriotism are the respect and love for Kazakh state, the confidence and trust in the nation, political outlook, the respect of every ethnos to the Kazakh people, obedience to its laws, respect to its customs, to acknowledge its achievements, to be proud of it, to consider the limitation of the disadvantages.

Key words: patriotism, Fatherland, nation, new Kazakhstani patriotism, state, society, student, youth.

Патриоттылық – еліміздің идеяларына, адамдарына, ұлтына, Отанға, үлкен және шағын отанға байланысты термин. Ол, Отанға деген сүйіспеншілік көрсетілген әлеуметтік сезім, адамгершіліктік және саяси принцип болып табылады. Патриот өзі үшін өмір сүреді және өзі үшін әрекет жасайды, бірақ оның әрекеттері отанының мүдделерімен толығымен байланысты.

Азаматтардың патриоттылығының көрінісі ретінде Отан үшін мақтанышты, Қазақстан Республикасының мемлекеттік символдарына, рәміздеріне – Туға, Елтаңбаға, Әнұранға деген үлкен құрмет сыйлаушылықты айтуға болады. Жоғары дамыған елдерде мемлекеттік рәміздер қалай бағаланатыны бәрімізге белгілі. Рәміздерге деген махаббат Отандағы өмірдің сапасымен қамтамасыздандырылып, қоғамның, мемлекеттің арқасында пайда болады деген тұжырым бар. Бұл тұжырымды жоққа шығаруға болмайды, бірақ онымен келіскеніміз де дұрыс емес. Мемлекеттік рәміздер біздікі және басқа ешкімдікі емес. «Адам ата-анадан туғанда есті болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып көріп, дүниедегі жақсы мен жаманды таниды, көргені, білгені көп болғаны білімді болады. Естілердің айтқан сөздерін есіне сақтаған кісінің өзі де есті болады, әрі жаман дегендерден сақтанса, оны адам десе болады». [1] Діни философ, публицист, XX ғасырдың ұлы ғұламаларының бірі Розановтың В.В. айтуынша: «Жоғары шарықтаған, күшті әрі жақсы дамып жатқан Отанды сүйген жақсы. Ал сіз әлсіз, қорланған, ауқатсыз Отанды сүйермедіңіз?». [2]

Адам бойында патриотизмнің қалыптасуына отбасы, өскен ортасы жақын таныстары, білім беру мекемесі, этно-мәдени ортасы, жұмыс істеу ұжымы, әлеуметтік, экономикалық және басқада айырмашылықтары бар өмір сүру аумағы туған жері табиғаты тікелей әсер етеді. Азаматтардың бойында Отанын қорғау және оған қызмет ету қажеттілігін қалыптастыру барысында Қазақстан үшін дәстүрлі діни конфессиялар үлкен маңызға ие болып табылады. Нәсілдік, ұлттық, діни, халықаралық достық байланысты күшейтудегі патриотизмді қалыптастыру. Отан тарихына жала жабудың алдын алудағы патриотизм. Патриоттылық тәрбие берудің айырылмас бөлігі азаматтардың бойында Отанын қорғауға, конституциялық міндеттерін орындауға деген дайындықты қалыптастыру.

Патриотизм – азаматтардың саналы және өзінің индивидуалды еркіндігімен таңдайтын позициясы. Өз ықпалымен патриотизм барлық ұрпақты, әрбір адамды қамтиды. Патриотизм адамның дүниетанымында, моральдық идеалдарында, мінез-құлық стандарттарында көрініп, оның әрекеттерінде, қызметінде пайда болады. Сонымен қатар патриотизм ұжымдық сезімдерде, бағалауларда, өз халқына деген сезімінде, оның өмір сүру жағдайына, тарихына, мәдениетіне, мемлекетке, негізгі құндылықтар жүйесінде де байқалады. Патриотизм рухани дәстүрлермен тікелей байланысты, сондықтан патриотизмсіз тұлғаның рухани қалыптасуы мүмкін емес деп айтуға болады.

Отанға деген патриотизмнен бөлек адам бойында жергілікті, аймақтық патриотизм болады. Ол туған жеріне, қаласына, ауылына, көшесіне, қызмет ететін мекемесіне, жанына жақын спор тобына деген махаббаттан көрінуі мүмкін. Бұл жерде ең бастысы – еліміздің ұлттық патриотизміне ешқашан агрессивтік мінез тән болмаған.

«Саяси түсіндірме сөздігінде» патриотизмге былайша анықтама берген екен: «Патриотизм (грек, *patris* – отан, атамекен) – өзінің жеке және топтық мүдделерін жалпы елдің мүдделеріне бағындыратын, оған адал қызмет етіп, қорғауды мақсат тұтатын өз Отанына, Атамекеніне деген терең сүйіспеншілік сезімі. Патриотизм мәселелері жаңа мемлекеттердің құрылуы, ұлттың қалыптасуы, ұлт-азаттық қозғалыстар мен соғыстар кезінде ерекше өзектілікке, саяси мәнге ие болады. Бүгінгі күні Патриотизм мәселесі жаһандану, интернационализация, мемлекетаралық, аймақтық және жер шарылық ықпалдастық жағдайында өрши түсуде. Шынайы патриотизмді интернационализм мен космополитизмге қарсы қоюға болмайды. Өз халқын басқа ұлттар мен этностарға қарсы қоюға бағытталған патриотизм шынайы емес, ол ұлтшылдыққа және шовинизмге ұласып кетуі оңай. Ал, ұлттық және ұлттық-мемлекеттік нигилизмге

негізделген интернационализм мен космополитизм жалпыадамзаттық мүдделер мен құндылықтарға қайшы келеді», – делінген [3]

Тұтастай алғанда қарапайым халық патриоттықты ұлтын сүюмен байланыстырады. Ал оның астарында көптеген алғышарттары жатқанын біреу білсе, біреу біле бермейтін шығар. Шын мәнінде, ол тек ұлтын сүюмен шектелмейтіні белгілі. Онымен қоса, мемлекетін, тілін, дінін, ділін, дәстүр-салтын құметтеумен туған жеріне табиғатына өскен ортасына де байланысты екені ақиқат. Көптеген жетістіктерге жетуге себепкер болған да осы патриотизм десек, жаңылыспаған болар едік. Кезінде Алаш арыстары да ұлтшыл деп айыпталғанымен, шын мәнінде нағыз патриот болғанын тарих дәлелдеп берді.

Осылайша, патриотизм азаматтық қоғамның маңызды бөлігі болып табылады, ал егер оны бағалама-сақ, ол қоғамның әлеуметтік-экономикалық, рухани және мәдени негіздерінің әлсіреуіне алып келеді. Патриоттылық тәрбие беру Қазақстан Республикасының тәуелсіз мемлекет ретінде сәтті дамуына үлкен жәрдем ретінде қарастырылады.

Ертеде патриотизм әскери-патриоттылықпен жиі қосылып кететін. Бұл ұстаным әлі де сақталып отыр. Оған дәлел азаматтарға патриоттылық тәрбие беруге бағытталған түрлі бағдарламалардың мазмұны. Бүгін біз екінді жалпы азаматтық патриоттылық тәрбиеге аударуымыз қажет. Жалпы жаһандық интеграция жағдайында патриот болу қажет, бірақ бұл әскери-патриоттылық тәрбие беруді жокқа шығармайды [4].

Патриоттылық тәрбие беру – қоғамның заңды әрекеті. Менің ойымша азаматтың патриоттылық сезімі өмірмен, қызметімен бүкіл қоғамдық ұстанымдар арқылы тазаланып қалыптасуы қажет. Бұл міндетті түрдегі іс-шараларды немесе қатысуға тиісті оқу жүйесін еске түсірмеу керек, керісінше, азаматтың әрекеттері өз еркімен әрқашан және барлық жерде саналы түрде жасалуы тиісті. Ал қоғам осы үшін қолайлы жағдайларды туғызып сонымен қатар патриоттылық тәрбие қалыптасу үшін қолайлы алаң құруы қажет.

Отанға деген махаббатты, оған деген мақтанышты, оны қорғауға әрдайым дайындықты қазіргі таңда мүлде басқа принциптер алмастырып жатыр: «Маған қай жерде жақсы, сол жер Отаным», «Заманауи ашық ақпараттандырылған қоғамда өзінді әлем азаматы ретінде сезінген маңыздырақ, ал Отан, патриоттылық – бұл түсініктер бүгінгі күні ескірген». Жаһандық қаржылық дағдарыс барысында бұл жағдай одан ары асқынып отыр. Ол ескі мәселелерді қоздырып (қылмыстықтың өсуі, нашақорлық) жаңа проблемаларға алып келеді (мысалы, ертенгі күнге деген сенімнің жоғалуы, жұмыссыздықтың өсуі, терроризм және т.б.). [5]

Кез-келген мемлекеттің болашағы – оның жастары екенін дәлелдеудің қажеті жоқ. Бірақ бүгінгі таңда жастарды дәстүрлі түрде, біздің қоғамның болашағы ретінде ғана қабылдаған жеткіліксіз. Жастар – бүгінгі күннің ажырамас бөлігі және оны Қазақстанның болашағы үшін жауап беретін заманауи қоғамның органикалық бөлігі ретінде қабылдауымыз қажет. Жастардың даму дәрежесі, оның мәдениеті, біліктілігі ХХІ ғасырдың стратегиялық ресурсы болып табылады. Бұл ресурстың табиғи ресурстарға және басқа да потенциалға қарағанда маңыздылығы жоғары.

Жоғары оқу орындарында білім алған заманауи жастар жақын болашақта политикалық, экономикалық және ғылыми элитаның негізін қалайтының ұмытпауымыз керек. Сондықтан жастардың тұлғалық бағытталуына, олардың дүниетанымдық қасиеттерінің құрамына және азаматтық жауапкершіліктерінің дәрежесіне қазақстандық қоғамның даму сәттілігі тікелей байланысты болады.

Осындай жағдайларды жастардың рухын қалыптастыру және оларды тәрбиелеудің рөлі мен маңыздылығы арта түседі. Және бұл процестің маңызды басымдылығының бірі жастарды патриоттылық тәрбиелеу, олардың бойында белсенді азаматтық позициясын қалыптастыру және өзінің және елінің болашағы үшін жауапты болғанын түсіндіру болып табылады.

Жастарды тәрбиелеу қоғамдық-тарихи заңды құбылыс, және оның қоғамның жалпы дамуы мен сақталуына жауап беруін назарға ала отырып, қазақ жастарын патриоттылық тәрбиелеу Қазақстандағы модернизациялық процестердің сәтті болуының негізгі факторы ретінде қарастыру қажет. Осылайша Жастарды патриоттылық тәрбиелеу мәселесі өзекті, және ғылыми-практикалық маңызға ие болып табылады.

Қазақстан егеменді ел ретінде дамып жатқанына үшінші онжылдық болып отыр, соған қарамастан бүгінгі таңда жастардың бойында еліне, ұлтына, Отанға деген қазақи патриоттылықты қалыптастыру өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Оның себебін «қазақи патриоттылық» феноменінің өзінен, оның құрылу ерекшелігінен іздеген дұрыс. Патриоттылықты еліне деген махаббатты, үлкен сыйластық,

елдің болашағына деген жауапкершілікті қосатын мәдени, рухани және әлеуметтік феномен ретінде қабылдай отырып, қазақи патриоттылық ерекше құбылыс екенін ұмытпаған дұрыс. Себебі бұл жерде сөз Қазақстанның көп ұлтты халқының патриоттылығы жайлы болмақ.

Қиын қыстаулы 90-шы жылдары Қазақстан постмемлекеттік елдердің қателіктерін қайталамағанын айтып өткен дұрыс. Яғни, өз тарихының беделін түсіру, оның кейбір беттерін жоққа шығару, осының бәрі әрине рухани сезімнің азуына, патриоттылық сезімнің құнсыздануына алып келеді. Тіпті мемлекетіміздің өзі соғыс және шаруашылық майданынан қалған естеліктерді ұмытпауға мүмкіндіктер жасауда. Қазақи патриоттылық теориясының дамуына, оның құрылу ерекшеліктеріне үлкен үлес қосқан, «қазақстандықтар», «Қазақстан халқы» ұғымдарын қоғамда негіздеген еліміздің тұңғыш президенті Назарбаев Н.Ә. екенін айта кеткеніміз жөн. [6]

Бүгінгі таңда студенттерді тәрбиелеудің мақсаты мен міндеттері қоғамның объективті қажеттіліктерімен анықталады. Елбасшымыз Қазақстандағы ұлттар Ассамблеясының XX-шы отырысы кезінде айтып өткендей «қазақстандықтардың тарихи санасы топтасуға жұмыс істеумен қатар, өзінің өткеніне, қазіргісіне және болашағына деген патриоттылық сезімді оятуға жұмыс істеу қажет».

Заманауи әлемде адамдардың бүкіл өмірі толығымен БАҚ тарататын әртүрлі қоғамдық-политикалық ақпараттарға, қарамақайшылықтарға, құндылық бағыттарға, бағалауларға толтырылған. Осы үлкен ақпараттық толқында өмірлік тәжірибесі жоқ және біліктіліктері аз жас азаматтар үшін өз ойын айту қиынға соғады. Бұл тәрбиенің рөлін арнайы бағыттап, ұйымдастырылған педагогикалық процесс ретінде арттырып, жастардың бойында политикалық, моральдық, эстетикалық, физикалық сапаларды қалыптастыратын, олардың қабілеттері мен рухани күштерін дамытатын іс-шараларды ұйымдастырады.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Қазақстан – 2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында: «Біздің басты жетістігіміз – тәуелсіз Қазақстанды құрғанымыз», – деп, Қазақстан халқының тәуелсіздік жылдарында жеткен жетістіктерін талдап, саралап, оның ішінде «Қазақстан – 2030» стратегиясының қорытындысын, нәтижелерін, жетістіктерін айтып өткен еді. Дәл қазіргі таңдағы қоғамдық тұрақтылық пен келісімнің арқасында халықаралық аренада таныла бастағанымызды айтқан Елбасы халықтың мерейін өсірді. [7]

Осы Жолдаудағы маңызды бағыттардың бірі – жаңа қазақстандық патриотизмді қалыптастыру болғаны баршаға аян. Осыған кеңірек тоқталатын болсақ, дәл қазіргі таңда патриотизмді қалыптастыру мәселесі бұрынғыдан да өткір болып тұр. Себебі жаңа қазақстандық патриотизмді қалыптастыру жолына мемлекет басшылары да ерекше ықылас танытып, көңіл бөліп отырғаны анық. Бұл туралы Елбасының соңғы Жолдауында айтылды. Жолдаудың жетінші тармағында «Жаңа қазақстандық патриотизм – біздің көпұлтты және көпконфессиялы қоғамымыз табысының негізі» екені айтылып, Елбасы өз сөзінде: «Біздің бұл бағыттағы басты мақсатымыз қарапайым және түсінікті: біз қоғамдық келісімді сақтауға және нығайтуға тиіспіз. Бұл – біздің мемлекет ретінде, қоғам ретінде, ұлт ретінде өмір сүруіміздің айнымас шарты. Қазақстан патриотизмінің іргетасы – барлық азаматтардың тең құқылығы және олардың Отан намысы алдындағы жалпы жауапкершілігі», – деп атап өтті. [8]

Осы орайда жаңа қазақстандық патриотизмге қатысты айтылған Жолдаудағы Елбасының сөздерін мысалға келтіре кетсек, артық болмас деп ойлаймыз. «Болашаққа деген сенім болмаса, толыққанды мемлекет құруға болмайды. Мемлекет пен азаматтың мақсаттары барлық бағыттар бойынша сәйкес келуі өмірлік тұрғыдан маңызды. Мемлекеттің басты міндеті де осы. Азаматтар мемлекетке болашақ бар болса, даму үшін, жеке және кәсіби тұрғыдан өсу үшін мүмкіндіктер болса ғана сенім артады», – дейді Ел Президенті Н.Ә. Назарбаев. Шын мәнінде, сенім болмаған жерде өркендеу, өсу болмайтыны анық. Кез келген адам өзінің болашағына үлкен үмітпен, сеніммен қарайтыны белгілі. Ал ол үшін қажетті мүмкіндіктердің жасалып, қолға алынып жатқаны, әрине, біз үшін үлкен жетістік. «Мемлекет және халық мұны сезініп, бірлесіп жұмыс істеуге тиіс», – деген Елбасының сөзі де халықты жігерлендіріп, мақсаттандырып тастағаны анық. «Өз бойымызда және балаларымыздың бойында жаңа қазақстандық патриотизмді тәрбиелеуіміз керек. Бұл, ең алдымен, елге және оның игіліктеріне деген мақтаныш сезімін ұялатады. Бірақ бүгінде қалыптасқан мемлекеттің жаңа даму кезеңінде бұл түсініктің өзі жеткіліксіз. Біз бұл мәселеге прагматикалық тұрғыдан қарауымыз керек». Шынымен патриоттық сезімді ояту туралы бізде аз айтылып жүрген жоқ. Десек те, айтылуы мен орындалуының жөні бір басқа. Сол себепті прагматикалық тұрғыдан қараудың да маңызды екені анық. Қазіргі жастар көбінесе барлық мәселелерді мемлекет шешіп беруі тиіс деп есептейтіні жасырын емес. Сондықтан осыған орай Жолдауда айтылған келесі сөздер де дер кезінде айтылған деп білеміз. «Егер мемлекет әр азаматтың өмір сапасына, қауіпсіздігіне, тең мүмкіндіктеріне және болашағына кепілдік беретін болса, біз елімізді сүйеміз, онымен

мақтанамыз. Осындай тәсіл ғана патриотизмді және оны тәрбиелеу мәселесіне прагматикалық және шынайы көзқарасты оятады». Бұл, әрине, қазіргі жастардың көзімен қарағанда өте дұрыс жол. Себебі, бүгінгі жастардың дүниетанымы, өмірге деген көзқарасы, арманы, мақсат-мүддесі мүлдем басқа [9].

Егер қазақы патриотизмнің қайнар көзін талдасақ, біздің ұлтқа ол ешқашан жат болмағанына, қайта бесіктегі сәттен бастап ұлттық тәрбиемен бірге бойға дарығанына көз жеткізуге болады. Бағзы ата-бабаларымыз Отанды қорғауда жан-тәнін аямай, патриотизмнің ең озық үлгісін көрсеткен. Себебі, ол табиғаттан, ұлттық тәрбиеден берілген сезім болатын. Қазыбек би: «Атадан жақсы ұл туса, елінің туы болады. Атадан жаман ұл туса, көшінің соңы болады», – деген. Осындай аталы сөздер ғасырлар бойы халқымызды жігерлендіріп, қанына сіңген қасиетке айналған. Біз әлі де осы қасиеттен ажыраған жоқпыз. Алайда ендігі мәселе ұлттық патриотизм үлгісін жаңа қазақстандық патриотизммен ұштастыру, басқа ұлттарға өзіміздің елімізді, жерімізді, ұлтымызды, мемлекетімізді сыйлауына жол, бағыт көрсету болмақ.

Патриотизм феноменін үшке бөліп қарастырған жөн дейді отандық ғалымдар. Ол: мемлекеттік, ұлттық және жеке түрлер. Оның біріншісі бүгінгі таңда аса маңызды саналып отырған – жаңа қазақстандық патриотизм. Бұл елімізде мекен етіп жатқан жүз отызға жуық ұлт пен ұлыстардың елге деген сүйіспеншілігі тұрғысында қарастырылады. Яғни, барлық қазақстандықтар жаңа патриотизмге ден қоюы басты межеге, күн тәртібіндегі мәселеге айналып отыр. Жалпы, кез келген адам патриоттықты бесіктегі шақтан бастап бойға сіңіре бастайды. Бұл жерде отбасылық тәрбиенің де, балабақша мен мектеп, жоғары оқу орындары мен ондағы білім беруші ұстаздардың да үлесі зор. Сондай-ақ, жұмыс істеу барысында қоғамдық ұйымдардың немесе басқа да орталықтардың ықпалы болары сөзсіз.

Егер еліміздің болашақ жастарын Отансүйгіштікке, ұлтжандылыққа тәрбиелейміз десек, ең алдымен, қазақ мәдениеті мен өнеріне, мемлекеттік тілге мән бергеніміз жөн. Біздің қазақта Отаншылдыққа тәрбиелеудің тамыры тереңде, халық ауыз әдебиетінде – мақал-мәтелдер мен қанатты сөздерінде, ертегілер мен батырлар жырында, терме және халық әндерінде жатқаны ақиқат. Қазақта «Бөтен елде сұлтан болғанша, өз елінде ұлтан бол», «Ер бір өледі, ез мың өледі» деп, жас ұрпақты елін сүйуге, намысты тапталпауға тәрбиелеген. Ендігі мақсат осындай ұлағатты да даналы сөздерді елімізді мекен етіп жатқан барлық ұлттар мен ұлыстарға жеткізу, олардың да Отанға деген сүйіспеншілігін ояту болмақ [10].

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Әбсаттаров Р.Б., Қалдыбаева Т.Ж. Абайдың қара сөздеріндегі әлеуметтік мәселелер және олардың тарихи-тәрбиелік мәні. Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Хабаршысы, «Әлеуметтік және саяси ғылымдар» сериясы, 4(44), 2013, 41 б.
2. Криворученко В.К. Журнал Знание. Понимание. Умение. №3 шағарылым, 2008 жыл
3. Шермаханова Р. «Ұлт тағалымы», 2004 жыл
4. Айталы А. «Ұлттану» (Оқу құралы). – Алматы: «Арыс» баспасы, 2000 жыл
5. Момышұлы Б. «Үшқан ұя». – Алматы: «Атамұра», 2003 жыл
6. Жарықбаев Қ.А. «Жалпы психология». – Алматы: «Білім», 2004 жыл
7. Шәріпбек А. Стратегия 2050. 23.08.2013
8. Сарсенов А.А. Патриоттылық тәрбие. /Қазақстан мектебі, 2008. №7
9. Шаймерденов Б. Ертеңіміз жастар / Егемен Қазақстан. 24.02.2004
10. Жалпы білім беретін мектептің оқу бағдарламалары патриоттық сезімді қалыптастыру. / Қазақстан мектебі, 2006. №12
11. Zhalpy bilimberetin mekteptin oku bagdarlamalary patriottik sezimdi kaliptastiru. / Kazakhstan mektebi, 2006, №12

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ

МРНТИ 11.15.37

Р.Б. Абсаттаров¹, И.А. Рау²

¹член-корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор, зав.кафедры
политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая
г. Алматы, Казахстан

²доктор философских наук, профессор Академии ведущих кадров Бундесвера,
г. Гамбург, Германия

Ф.НИЦШЕ О НАЦИОНАЛЬНОМ ВОПРОСЕ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы мировоззрения Ф. Ницше и его отношение к национальному вопросу, которые еще недостаточно изучены в социально-политической науке. В статье уделено внимание особенностям социально-политических взглядов Ф. Ницше в сфере национально – расовом вопросе. Вместе с тем уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: политика, государство, народ, национализм, расизм, нацизм, демократия, идеология, мораль, неравенство, элита, классы, человек, культура.

Аңдатпа

Р.Б. Әбсаттаров¹, И.А. Рау²

Ф.НИЦШЕ ҰЛТ МӘСЕЛЕСІ ТУРАЛЫ

¹ҚР ҰҒА корреспондент – мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің саясаттану және әлеуметтік – философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі

Алматы қ., Қазақстан

²философия ғылымдарының докторы, Бундесвердің жетекші мамандар Академиясының профессоры,
Гамбург, Германия қ.

Мақалада әлеуметтік-саяси ғылымда жете зерттелмеген Ф.Ницшенің дүниетаным мәселелері және оның ұлт мәселесіне қатынасы қарастырылды. Мақалада Ф.Ницшенің ұлттық-нәсілшілдік өрісіндегі әлеуметтік-саясаттық көзқарастарына ерекше көңіл бөлінген. Сондай-ақ дискуссиялық мәселелерге де көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: саясат, мемлекет, халық, ұлтшылдық, нәсілшілдік, нацизм, демократия, идеология, адамгершілік, теңсіздік, элита, таптар, адам, мәдениет.

Abstract

R.B.Absattarov¹, I.A. Rau²

F. NIETZSCHE ABOUT THE NATIONAL ISSUE

¹head of the department of political science and social and philosophical disciplines, KazNPU named after Abay, doctor of philosophical sciences, professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of RK
Almaty, Kazakhstan

²doctor of philosophical sciences, professor of Academy of the leading personnel of Bundeswehr Hamburg, Germany

The article discusses the world view of F.Nietzsche and his attitude to national issue that has not yet been studied in social-political science. The article focuses on the features of socio-political views of F. Nietzsche in the field of ethnic - racial issue. However, in article attention is given to the discussion questions.

Key words: politics, state, nation, nationalism, racism, Nazism, democracy, ideology, morality, inequality, elites, classes, people, culture.

Ницше и нацисты

Ссылки на великих или очень известных, пусть даже и скандально известных философов одно из любимых украшательств выступлений наиболее просвещённых или просто хорошо информированных политиков. Но ссылаются они вне контекста, просто берут отдельное высказывание философа. При таком "избранном" цитировании можно любого философа, да и любого выдающегося человека, представить своим предшественником и даже союзником и духовным соратником. Толкование Ницше немецкими нацистами, равно как и толкование философии **Гегеля** советскими философами дают примеры этого в массовом порядке: не только политики, но и философы любят прислоняться к великим. Мы старались применительно к именам философов избегать слова "известный". Если известный - так он и без того известный [1].

Полностью были убеждены в Ницше как предшественнике идей **нацизма** в руководстве ГДР. В 1985 году, к очередному дню рождения Ницше руководству республики начали поступать письма "трудящихся", в которых высказывались опасения относительно паломничества местных и иностранных почитателей Ницше в место рождения философа, деревню **Рёкен и в Веймар**, где он умер на руках у сестры. Вот одно из таких писем (приводим только отрывки) Председателю Совета Министров ГДР **Вилли Штофу** (Willi Stoph): "Этим обращением я хотел бы попросить Вас противостоять имеющимся в Немецкой Демократической Республике стремлениям организовать "Ренессанс" наследия Фридриха Ницше".

И далее автор письма разъясняет **Вилли Штофу**, кто таков на деле Ницше, он - "...самое реакционное и человеконенавистническое явление мировой культуры со времён античности и до наших дней". "Дьявольской была ненависть Ницше к современному рабочему движению и он является одним из важнейших идеологических предтечей фашизма. ...Нет такого идеолога, который оказал бы на **Гитлера и Альфреда Розенберга** (Alfred Rosenberg)." Далее автор жалуется, что могилы Фридриха Ницше и его сестры **Елизаветы Рёкене** давно уже стали местом паломничества, что в **Веймаре** ходят слухи о перестройке гостиницы Немецкого исследовательского общества в его старый вид - в дом, где жили брат и сестра Ницше.

Указывал он и на то что наследием Ницше всё более интересуются в других странах социализма, в том числе и в СССР и даже в Китае. Но ГДР не должна терпеть распространения крайне опасного для дела социализма наследия Ницше. Кто же был автор этого обращения? Это был **Волфганг Харих** (Wolfgang Harich), сам сообщивший об этом после повторной публикации его обращения уже 15 Октября 1994 в газете "Зеркало дня" ("Tagesspiegel"), когда ГДР уже несколько лет не было. Харих откликнулся на публикацию как читатель этой газеты и подчеркнул, что он горд своей борьбой против ренессанса Ницше в ГДР.

Через пять лет после публикации в "Зеркале дня" в другой газете "Новая Германия" ("Neues Deutschland"), издаваемой бывшими гражданами ГДР, была опубликована статья профессора Рейнгарта Мосека (Reinhard Mosek) "Снова социальное одичание - примечания к **Петеру Слотертайку** и к дебатам о старом и новом гуманизме". В тексте Мосека повторились тезисы Хариха о прямом пути от Ницше к фашизму. Автор указывал, в частности на использование нацистами положений из текстов Ницше "Благословенны твёрдые", "Хорошая война освящает любое дело", "Живите опасно!", "Какой смысл в долгой жизни. Какой настоящий боец боится умереть?", "Таковыми я хочу мужчину и женщину: первый - воин, вторая - роженица". Эти положения нацисты использовали как лозунги [2].

Не будем обвинять Хариха в плагиате, но задолго до него такую же прямую линию от Ницше к Гитлеру протягивал и **Георг Лукач** (Georg Lukacs). Ведь он, так аргументировали, нанёс визит сестре Ницше **Елизавете** в Веймаре в честь её 87-летия и поддерживал финансово Ницше. Он же при постановке "Тристана" в Веймарском национальном театре в память пятидесятилетия со дня смерти **Вагнера** лично прошёл в ложу Елизаветы с тем, что бы поприветствовать её. Он же подарил **Муссолини** к его 60-летию из рядов вон выходящий подарок: уникально дорогое издание трудов Ницше. Муссолини действительно увлекался в молодости идеями Ницше, чего нельзя сказать о самом **Гитлере**, которому его сотрудники представили Ницше как союзника фашистской идеологии. Но как бы там ни было, нацисты рекламировали Ницше как своего предшественника, а Гитлер полагал, что Ницше предсказал его приход в мир.

Другой мрачный документ притязаний фашистов на Ницше как их предшественника – это речь к 100-летию со дня рождения Ницше, произнесенная Генерал губернатором Польши, Рейхсминистром **Гансом Франком** (Hans Frank) 15.10.1944 в Кракове. Он не стал скрывать от слушателей, что Красная армия надвигается лавинообразно и что как раз в такие трудные времена надо напомнить немцам о

установках Ницше. Последний характеризуется в этой речи как "один из величайших немцев всех времён". Предсказания Ницше о появлении Сверхчеловека исполнилось, мол, в личности Адольфа Гитлера.

Более того, утверждал **Франк**, "Идеал Ницше о Сверхлюдях... воплотился в нашей нации!". И много ещё чего другого сообщал Франк о Ницше такого, о чём сам Ницше никогда и не помышлял. Фразы Ницше, использованные нацистами, его, а контекст совсем другой. Внёс свою дозу нацистской трактовки Ницше и племянник философа **Рихард Оёлер** (Richard Öehler) своей опубликованной в 1935 году работой "Ницше и немецкое будущее". В ней **Гитлер** рассматривался как предсказанный Ницше спаситель ("Erlöser") достойной части всего человечества [3].

Ницше обладал большим талантом иронии и сарказма (болел же сильно!), но к этому обстоятельству многие исследователи отнеслись невнимательно. И это из-за того, в частности, когда многие положения его философии были превратно истолкованы немецкими **нацистами**, наблюдался явный дефицит компетентных возражений. Итальянский дуче и немецкий фюрер приветствовали удачное использование некоторых положений Ницше. Пропагандистское ведомство доктора Геббельса объявило Третий рейх "временем Ницше". В штабах СС Гиммлер приказал развесить девиз Заратустры: "Благословенны твёрдые". Изучение Ницше было включено в школьную программу. Некоторые солдаты вермахта носили в ранцах "Заратустру".

Идеологами фашизма был востребован ницшеанский пафос сверхчеловеческого усилия: можно радикально изменить свою жизнь здесь и сейчас. Благосклонно отнеслись они и к призыву штурмовать небо. Они почувствовали - Ницше снимает любые запреты, человек способен на всё, с ним согласуется всё. Основательно помогла фашистам и двойственность Ницше. Берём его отношение к евреям. Он искренне ненавидел антисемитов, но во многих работах отмечает, что именно с евреев начинается "восстание рабов в морали", именно они изобрели морального Бога, с которым в жизнь вошли греховность и нечистая совесть. Тем самым евреи сделали рабскую мораль господствующей. Это был философский "антисемитизм", который нацизм интегрировал в свою расовую программу, реализация которой привела к Холокосту.

На Нюрнбергских процессах французский прокурор заявил о возможности привлечь Ницше посмертно к ответственности за преступления гитлеризма. И никто особенно не удивился [4]. Резкая антидемократическая направленность размышлений Ницше была принята за пропаганду тоталитаризма. Но отвергая демократию, как власть выражающую волю большинства населения, Ницше словно бы предупреждал о приходе фюреров к власти вполне демократическим путём. Любые массы непрофессионалов в политике в конце поджидает фюрер (Гитлер, Сталин и др.).

Н.Бердяев указывал, что вокруг Гитлера собираются не аристократы духа, как хотел Ницше, а худшие, подонки, resenten, люди ressentiment, дышащие злобой и мстью. То же самое можно сказать и об окружении Сталина. Исключения редки. Плебейскую революцию "обезьян Заратустры" Ницше рассматривал как самую страшную угрозу своему делу. Именно им кричал Заратустра: "Вы не те, кому принадлежит моё имя и наследие". Рабы по натуре всегда останутся рабами. Настоящие перевороты в обществе делают не рабы, а **сверхлюди**. Кто же они? Согласно Заратустре это те, чья воля полностью очистилась от **ресентимента** и духа мщения. Не мстить, а создавать новое его доминирующая цель. Жестокость и насилие сверхчеловек применяет при установлении новых порядков, но не из мести к прошлому, а потому, что иначе нового не будет.

Да почему же так? Ницше исходит из того, что неравенство заложено в наш вид биологически: умный неравен глупому, активный - пассивному, волевой - безвольному, красивый - уроду, организатор - к не способному что-либо организовать и т.д. Очевидные вещи. И никакое социально-государственное это неравенство не устраним. Радикальная очевидность. Ницше полагает, что это неравенство - необходимое условие процветания и развития любых человеческих сообществ. Восстание низших классов и захват их представителями государственной власти в каком-либо обществе означает неизбежный развал этого общества. Иерархическая организация общества и доступа к государственной власти являются не только единственной оптимальной формой культуры, но и взаимодействия вида *homo sapiens* с природой.

Ницше непреодолимо противоречив. **Нацисты** были вынуждены были замалчивать его аристократическое презрение ко всякому национализму. Здесь напрашиваются параллели с писателем **Эрнстом Юнгером**. У этого немецкого писателя - идеолога третьего пути (не либерального, не марксистского), а так называемой консервативной революции, с национал-социализмом общих черт множество. Когда же националисты пришли к власти, Юнгер с ними разошелся, но не с позиций демократии, а как почвенник -

аристократ. Что касается Ницше, то левые, замороженные его проектами освобождения, в досаде ошатывались от его антидемократизма и неистового восхваления природного неравенства.

Ницше ненавидел филистерский, невежественный, обывательский **антисемитизм**, который стремительно распространялся среди его современников. Но его отношение к евреям было амбивалентно. Он ненавидел отравляющую жизнь мораль "рабскую мораль" иудаизма и христианства. Понятие "немецкий дух" Ницше использовал, но полагал, что он воплотился, прежде всего в музыке от Баха и до раннего Вагнера. С антисемитизмом последнего, мы полагаем, связано и отчуждение от него Ницше, который рано эту особенность позднего Вагнера почувствовал.

Нет сомнений относительно того, что Вагнер имел контакт с ведущими головами тогдашнего антисемитского движения в Германии. Воспитание своего десятилетнего сына Зигфрида он в 1879 году доверил Генриху фон Штайну (Heinrich von Stein), профессору эстетики с которым были знаком и Ницше, и Евгений **Дюринг (Eugen Dühring)**. В своей работе "Еврейский вопрос как вредность для рас" ("Die Judenfrage als Rassenschädlichkeit") **Дюринг** признаётся в приверженности теории рас и заявил, что "выросший под прохладным небом северный человек обязан уничтожить паразитирующие расы так же, как необходимо уничтожить ядовитых змей и диких хищников." Так как Дюринг был ещё и атеист, враг христианства, то, по свидетельству жены **Вагнера** Козимы в её письме от 20 Октября 1879 года, Вагнеры были встревожены радикальным антисемитизмом Дюринга. Это, однако, не помешало Рихарду Вагнеру в январе 1879 года включить Дюринга в руководящий состав "Байрейтских листков".

В узких кругах доверенных людей Вагнер положительно отзывался о работах публициста Вильгельма Мара (Wilhelm Marr), основавшего политическую "Антисемитскую лигу". В своей работе "Победа еврейства над германством" ("Der Sieg des Judentums über das Germanentum" 1879) Мар во всех бедах, якобы, учиняемые евреями обвинял римского императора Титуса! Он разогнал после разрушения Иерусалима евреев по всем странам и прежде всего в Германию, которая превратилась в новую Палестину. Познакомился Вагнер по рекомендации Марра и публикациями Отто Глогау (Otto Glogau), который писал "Только вы посмотрите косо на мелкого еврейского торговца на рынке и тут же начинаются вопли: евреи в опасности!" (из его статьи "Садовая беседка" /"Gartenlaube"/).

11 октября 1879 года жена Вагнера Козима записала в дневнике, что Вагнер после чтения "очень хорошей речи" близкого ко двору евангелического теолога Адольфа Штёкера (Adolf Stöcker) высказался за высолку всех евреев из Германии. Вагнер возмутился когда Бисмарк решил отправить Штёкера в отставку. Штёкер был в Рейхстаге депутатом от Консервативной партии (1881 - 1893). Он же был основателем Христианско-социальной рабочей партии, которая позже превратилась в Христианско-социальную партию, существующую и поныне. Хвалил Вагнер и предвыборные речи Штёкера. Общался с Вагнером и преподаватель из Шарлоттенбурга **Бернард Фёрстер** - убеждённый антисемит и будущий муж сестры Ницше Елизаветы [5]. Отчётливые антисемитские настроения проявляются местами в дневниках Козимы. Так в записи от 14 февраля 1881 года: "Если наша культура идёт к упадку, то это не страшно, но если она идёт к упадку из-за евреев, то это позор!"

Проблемы расы и элиты

Проблемы расы и элиты интересовали Ницше постоянно. Он указывал, в частности, на то, что у всех народов представители знати ("die Vornehmen") ощущали себя людьми высшего ранга по сравнению со всем остальным населением. И главным фундаментом такого ощущения была реальная или потенциальная власть, превосходство над остальными своими соотечественниками властными функциями, чаще всего - прямо или косвенно наследуемыми. Поэтому их и называли "господами", "властителями", "повелителями". Другие, более видимые, признаки знати - "богатые", владеющие "недвижимостями", "землёй, именьями".

Почти всегда им приписывали и духовно-интеллектуальные, прирождённые превосходства на соотечественниками. Поэтому они называли себя, например, "правдивыми" ("Wahrhaftige"), "честными" и клялись честью, как своим исключительным и высшим достоинством. Более того, такие люди считали себя людьми настоящими, полностью соответствующими понятию "человек". Они воспринимают себя как истинных людей. Ницше ссылается и на древнегреческого мегарского поэта-лирика Феогида - выразителя самоощущений древнегреческой аристократии [6]. Напомним недоверчивому читателю, что и сегодня ещё в русскоязычном культурном пространстве говорят, желая подчеркнуть выдающиеся качества человека, "вот это человек!"

Древнегреческая аристократия противопоставлялась не только варварам и рабам как не-людям, но и большинству свободных греков как не-вполне-людям. Этим не-вполне-людям, черни, приписывалась тупость, трусость, ненадёжность в обещаниях, держании данного слова и т.д.

Были и оттенки понимания "низкого" человека ("gemeiner Mann") в латинском языке с расистскими оттенками, показывает Ницше. Так слово "malus" обозначало не просто "низкого" человека, но и темнокожего, темноволосого ("his niger est" - подчёркнуто Ницше - авт.). Имелись ввиду, в первую очередь, доарийские обитатели Италии и их потомки. Приводит Ницше примеры и из истории галлов и кельтов. У галлов приставка *fin* к фамилии обозначала аристократа - доброго, чистого, благородного, по происхождению благородного человека в отличие от тёмного, черноволосого аборигена этой территории. И кельты были, полагает Ницше, вполне ("durchaus") белой расой. И предположения Рудольфа Вирхова о том, что темноволосые немцы происходят от кельтов несостоятельны [7]. Темноволосость значительной части населения Германии связана с доарийским населением её. Этот феномен Ницше наблюдает в большинстве государств Европы: некогда завоёванная раса, снова одерживает, как раса, верх: в цвете кожи, в коротком черепе, а может быть и "в интеллектуальных и социальных инстинктах" ("sogar in den intellektuellen und sozialen Instinkten"). С влиянием этой аборигенской крови предшественников белой расы в Европе Ницше связывает даже распространение социалистических идей в Европе, идей коммуны, примитивнейшей формы общественного устройства. ("jener Hang zur "commune", zur primitivsten Gesellschafts-Form, der allen Sozialisten Europas jetzt gemeinsam ist...") [8]. Были расистские мотивы у Ницше в объяснении общественных процессов.

Поругание слабых

Ницше всю жизнь страдал от разнообразных болезней и ушёл из сознательной жизни во время одного из таких болезненных состояний. Но пишет он о слабых, в том числе и о социально слабым, болезненным ("Krankhafte"), убогих и т.д. крайне неодобрительно и даже агрессивно. Они - наибольшая опасность для людей, для человечества, а не сильные, агрессивные, волевые и здоровые. Слабейшие общества - неудачники, униженные, сломленные, потерявшие собственную волю отравляют жизнь, общества. Они презирают самих себя, являются ядовитыми наростами общества, страстно ненавидят здоровых, волевых и успешных. Но парадоксальным образом эти слабые и неизлечимо больные люди представляют себя как воплощение добра и справедливости в обществе ("wir sind die Guten, die Gerechten"). Они вольно или невольно внушают нам, здоровым, что благополучие, сила, гордость, чувство силы и власти - это порочные вещи [9].

Почему же порочные? Потому, что стыдно быть счастливыми, когда в мире столько беды ("es ist eine Schande, glücklich zu sein! es gibt zu viel Elend! /выделено Ницше – авт./"). Другое типичное обвинение больных в адрес здоровых - "кто-то же должен быть виноват в том, что мне плохо, что я страдаю". Слабые считают себя хорошими потому, что им все помогают, должны помогать, а они - никому. Но беда идёт именно от слабых, больных и несчастных, не устаёт повторять Ницше: они делают здоровых больными. Поэтому надо, мол, отделить больных от здоровых с тем, чтобы они вообще не контактировали [10].

Нельзя допустить, чтобы здоровые были опущены до уровня услуги для больных ("das Höhere soll sich nicht zum Werkzeug der Niederen herabwürdigen"). Заключает Ницше свои рассуждения о слабых упрёком в адрес культуры поддержки слабых: "... и в любом случае прочь от всех домов сумасшедших и больниц культуры! И потому хорошее общество, наше общество! Или одиночество, если необходимо!" ("Und darum gute Gesellschaft, unsre Gesellschaft! Oder Einsamkeit, wenn es sein muss!"). В конце концов Ницше обозначает слабость как "Отвратительное в человеке" ("Ekel am Menschen"), выступает против сочувствия к слабым и слабостям [11]. Церковь определяется философом как организованная толпа больных, противостоящая здоровым [12].

Свои ужасные болезни, страдания и преодоление их самим больным Ницше описывает в "Ессе homo", во фрагментах 1, 2 части "Почему я такой мудрый". " Я взял себя в руки, я сам сделал себя снова здоровым: условием для этого... является то, что человек в основе здоров (выделено Ницше - авт.)". Человек с гнилым существом ("morbidus Wesen") не может стать здоровым, ещё менее - сам себя сделать здоровым, говорит он во втором фрагменте. Для психически и духовно здорового человека его заболевание, самоопределение последнего может стать стимулом к дальнейшей более интенсивной жизни. Что же касается неизлечимо больных, неспособных к самовосстановлению, а без последнего выздоровление невозможно, то надо исходить из потребностей всего общественного организма. Больные, деградированные части его должны быть с тем, чтобы не был заражён весь организм [13].

Сказанное касается и **сострадания ("Mitleiden")**, и любви к ближним ("Nächstenliebe"). Сочувствовать можно, говорит Ницше, но лучше издалека ("aus der Ferne"). Когда вы поближе познакомитесь с причиной страданий, то вряд ли появится такое желание - настолько причины у большинства страдающих тривиальны. Дарить можно и нужно, но только друзьям. Нищих надо бы вообще устранить ("ganz abschaffen"). **Угрызений совести** лучше не допускать или - не замечать: они делают вас немотивированно злым [14].

Любовь ближнему, утверждает философ, выражает недостаточную любовь к себе. Вы делаете ближнему человеку хорошо с тем, чтобы он хорошо о вас думал и чтобы вы после этого сами о себе хорошо думали. Любовь к ближнему направлена на увеличение любви к себе [15].

Большие неприятности для хорошей жизни доставляют и "Gesindel" (сброд, подонки, отребье, "нечистые"). Слово **"сброд"** говорит само за себя - толпа или компания из людей неизвестно какого, различного происхождения (**У русских и сегодня замечают неодобрительно: "Компания была сбродная"**). Жизнь - источник радости, но если из этого источника вместе с вами пьёт и сброд, то считайте источник отравленным. Но возможна ли, задаёт Ницше вместе с Заратустрой риторический вопрос, жизнь без сброда, если и среди пишущей братии его полным полно? Это возможно в **одиночестве** но очень высоких духовных горизонтах. В повседневной жизни от сброда не избавиться.

Слабых Ницше не стесняется называть слабыми и "лишними", "слишком многими" ("Überflüssigen", "Viel-zu-Vielen"), портящими жизнь нормальных людей. Большинство таких "лишних" постоянно утверждают, что жизнь есть лишь страдание. Так прекратите эти страдания, советует им Ницше [16].

О Ницше - "юдофиле" и "юдофобе"

Проблему положения евреев в Европе Ницше рассматривал через его убежденность в том, что на глазах его современников возникает смешанная раса ("Mischrasse"), европейский человек ("europäischer Mensch"). Тормозом появления "европейца" в условиях постоянных и расширяющихся торговых, культурных контактов и общего индустриального развития является **"искусственный национализм"** ("dieser künstliche Nationalismus"). Национализм служит определённым частям элит для противопоставления различных частей населения при достижении собственных интересов.

Вся **"проблема евреи"** ("das ganze Problem Juden" /выделено Ницше - авт./) существует внутри национальных государств. Везде в таких государствах деятельная активность и высокая интеллигентность ("höhere Intelligenz") евреев, накопленные в вековой школе страданий и преследований, передаваемый из поколения в поколение духовный и волевой капитал ("Geistes- und Willens-Kapital") стали столь очевидными, что вызывали и вызывают у значительной населения зависть и даже ненависть. А правители используют эти отрицательные эмоции для превращения евреев в козлов отпущения в трудных для страны ситуациях.

И Ницше был уверен, что при возникновении "европейской смешанной расы" ("europäische Mischrasse") европейская составляющая - евреи будут так же востребованы и желательны как любая другая нация. Обратим внимание любознательного читателя на то, что Ницше говорит о становящейся европейской расе, а не нации. И сейчас ещё можно на вопрос к "продвинутому" европейскому интеллигенту - кто он по национальности, услышать, что он - европеец. Но европейцы существуют с тех пор, как существует Европа, и "европеец" вовсе не этническая и не государственная, а географическая определённость.

Далее Ницше резонно замечает, что неприятные, даже опасные свойства можно обнаружить у представителей любой нации, любого человека. И крайне несправедливо ("es ist grausam") требовать от евреев, чтобы они были здесь исключением. Некоторые свойства определённых слоёв еврейства особенно неприятны, пишет Ницше, например у еврея-биржевика ("der jugendliche Börsen Jude") [17]. Но надо же учитывать, что этот многострадальный народ подарил человечеству прекрасные и выдающиеся личности, мудрые книги (Христос, Спиноза, Старый Завет - перечисляет Ницше). Указывает философ и на то, что в тёмные времена средневековья, когда Европа могла быть поглощена азиатскими нашествиями, свободомыслящие евреи ("judische Freidenker"), учёные и врачи проложили путь к просвещению и духовной независимости. Им Европа должна быть благодарна за сохранение культурного наследия греко-римской учёности [18]. Не преминул Ницше по этому поводу и "лягнуть" столь нелюбимое им христианство. Если христианство сделало всё с тем, чтобы Запад "овосточить" ("den Okzident zu orientalisieren"), то еврейство постоянно способствовало сохранению Запада западом [19].

С другой стороны Ницше признаёт за евреями и "великую вину" разрушения ценностей людей сильных, благородных, господ, аристократов духа и тела. Евреи - священнический народ ("priesterliche

Volk") отомстил своим врагам и насильникам радикальным переверачиванием их ценностей ("durch eine radikale Umwertung von deren Werten"). Против аристократической формулы ценностей (хорошо = благородно = сильно = прекрасно = счастливо = любимец богов) они выдвинули свою (жалкие, бедные, слабые, страдающие, неудачники, больные и т.д.), воплощают добро, угодны богу [20]. Именно евреи подняли две тысячи лет назад восстание рабов в морали и победили. Большинство, говорит Ницше, и сегодня этого переворота не осознаёт поскольку эта мораль рабов стала их моралью, моралью большинства [21]. И далее Ницше показывает, что именно "Иисус из Назарета" соблазнил (verführt) новыми ценностями своих поклонников, а затем и большинство населения. Соблазнил далёким от реальной жизни идеалом всеобщей любви, жертвенности и прощения. Его добровольная смерть стала символом этого псевдоидеала.

И ещё преступление евреев усматривает Ницше: расовое преступление. Они произвели удавшуюся духовную интоксикацию большей части населения. Эта интоксикация привела к смешению рас, к их опрощению и "оевреиванию" ("alles verjüdet oder verchristlicht oder verpöbelt sich zusehends"). Последнее, т.е. вульгаризация ("Verpöbelung") населения всё более нарастает не без помощи социалистов [22].

Казалось бы - ясны антисемитские настроения Ницше. Но всё окружение позднего Вагнера и Евгения Дюринга, которого Энгельс в марксистской литературе увековечил своим "Анти-Дюрингом", Ницше резко критикует за их антисемитизм, а Генриха Гейне, еврея по происхождению, превозносит совершенно заслуженно как немецкого лирического поэта, до небес.

Апологетика борьбы ("войны")

Согласно работе "Человеческое, слишком человеческое" можно усмотреть единство Ницше с нацистами в апологетике войны. Ведь там так и написано "Война неизбежна" ("Der Krieg ist unentbehrlich") [23]. Обосновывает он своё (и Гераклита!) положение следующим образом. Это наивное мечтательство ("Schwärmerei und Schönseelentum") ожидать от человечества каких-то успехов, коль оно разучится вести войны. Нет иного способа ожиревшему народу спастись, вновь стать энергичным, охочим до приключений, до любопытства к неизвестному, опасному, до постановки больших, совместных, объединяющих целей и т.д., чем война.

Пример римлян показывает опасность ожирения народа и, в особенности, его элит. Если нет повода для войны, то сильные народы ищут выхода агрессивной энергии у значительной части населения в **заместителях войны**, в её суррогатах. У римлян это были охота, гладиаторские бои, преследование христиан и др. У современных Ницше англичан такими суррогатами он видит опасные путешествия-экспедиции на суше и покорение Мирового океана, альпинизм, спорт и др. Всё это, мол для научных целей, но на деле - для раскрепощения агрессивной энергии участников этих мероприятий, их поклонников, организаторов и значительной части населения: охота померяться силой с кем-то или с чем-то. Выходит, что "неизбежность войны" у Ницше означает неизбежность, периодическая необходимость "выпускание пара" накопившейся агрессивной энергии у значительной части населения.

В "Так говорил Заратустра", во фрагментах "О войне и воинственном народе", "О Благородном" Ницше поясняет, что вся жизнь, и не только человека, есть борьба ("Streit"). Каждый человек, мужчина, по меньшей мере, должен искать предмет борения ("Feind") и борьбу. Без борьбы, без преодоления трудностей, препятствий человек застаивается, загнивает. Если нет предмета борения, надо его искать как объекта приложения своих сил. Заратустра советует своим поклонникам не ограничиваться рутинным, а искать борений. Борьба и мужество принесли людям много больше, чем любовь к ближнему. Живое нуждается для своего развития во врагах, в противниках, в препятствовать [24].

Во фрагменте "О старых и молодых женщинах" говорит о "настоящем мужчине", который обуян двумя стремлениями: к опасности и к игре. Настоящий мужчина должен быть воспитан к борьбе. В настоящем мужчине спрятан ребёнок, который не может без игры [25]. Подобные же мысли мы найдём во фрагментах "О добровольной смерти" и "О добродетели дарения". Ницше, как знаток природы человека, идёт по стопам Гераклита и опровергает уважаемого им Канта с его идеей "вечного мира".

Отношение к итальянскому Ренессансу, немецкой Реформации и к немцам

Ницше много выше ставит **итальянский Ренессанс** по сравнению с немецкой Реформацией. Ренессанс разбудил все позитивные силы человека, проявившиеся полностью в передовой культуре времени жизни Ницше. Он указывает на свободу мышления, независимость от авторитетов, победа просвещения над чванством происхождения, воодушевление наукой, освобождение индивидуальности, стремление к правдивости и противостояние видимости и внешним эффектам. Ренессанс породил

множество выдающихся деятелей искусства и литературы. Ренессанс был золотой эпохой нынешнего тысячелетия несмотря на все тёмные пятна и пороки этих времён [26].

Немецкая Реформация была, соглашается иронически Ницше, энергичным протестом людей, крепко державшихся за прошлое ("energischer Protest zurückgebliebener Geister"). Этим людям не надоели средневековые представления о мире и человеке. Эти люди во главе с Лютером пытались сохранить влияние религии на повседневную жизнь человека. Герои реформации породили и Противореформацию католичества, притормозили на два - три столетия развитие научного мировоззрения. Достаётся от Ницше и самому Лютеру - отцу немецкой Реформации. Никакого особого величия в нём Ницше не усмотрел. Он полагал справедливо, как позднее выяснилось, что успех авантюристического предприятия Лютера - результат игры могущественных, от него совершенно независимых исторических сил, а не собственной его "проницательной гениальности". Если бы не эти силы, то Лютера ждала бы судьба сожжённого на костре Яна Гуса и заря Просвещения наступила бы много ранее [27].

Как только немцы достигают ведущей позиции в Европе, говорит Ницше, как например, после выигранной немцами француско-немецкой войны 1871 г., у остальных европейских наций возникает глубокое недоверие перед такой силой. Такой феномен известен и современникам, когда после поглощения ГДР со стороны ФРГ Германия стала слишком сильной, угрожающей стабильности Европы. Тогдашний президент Франции Миттеран прямо говорил, что ему более по душе две Германии, чем одна.

Откуда же такие опасения перед немцами и их государстве, спрашивает Ницше. В течении столетий народы наблюдали завоевательскую активность и бесчинства "белых германских бестий" ("der blonden germanischen Bestie"). Однако же, утверждает философ, между старыми племенами Германов и нынешними немцами нет никакого вербального и, тем более, кровного родства. Но историческая память народов длится столетия и даже тысячелетия.

Самих немцев Ницше характеризует без особого почтения. Мы, немцы, пишет он, не рассматриваем себя как особенно жестокими и малодушевными и тем более - легкомысленными или живущими одним днём [28].

Но если рассмотреть **немецкие "уложения"**, действовавшие в течении веков, то трудно сообразить, как немцев можно обозначать как "народ поэтов". Меж тем немцы практиковали страшные наказания: побивание камнями, насаживание на кол, разрывание и затоптывание лошадьми, сваривание преступника в жидком масле или вине, вырезание ремней из кожи живого человека, омазывание человека мёдом и выставление его на потребу мухам и иным насекомым. Некоторые из этих "наказаний" наблюдались у немцев ещё в 15 веке [29].

У Ницше наблюдается стремительная эволюция от возвышенной "немецкой сущности" и "немецкого духа" в "Рождение трагедии из духа музыки" [30] до рассуждений об человеческом "свободном духе" ("freier Geist"). По ходу этой эволюции Ницше начинает испытывать глубокую неприязнь к своему, немецкому: "Лучше умереть, чем жить *здесь* /выделено Ницше - авт./" [31]. Поздний Ницше сравнивает **национализм** с болезнью, с "nevrose nationale", которой больна Германия и вся современная ему Европа [32].

Для меня, говорит Ницше, нет никакой трудности называть и чувствовать себя **европейцем**. С другой стороны, продолжает философ, он, может быть, больший немец, чем современные ему немцы, считающие себя представителями империи ("Reichsdeutsche"). Он последний, мол, антиполитический немец (" -ich, der letzte *antipolitische* /выделено Ницше - авт./ Deutsche" [33]. "Немецкость", полагает Ницше, лежит прежде всего в языке, культуре, а не в государственных структурах и политике. Есть у него и другие весьма радикальные, но спорные положения об обществе, связанный с его "философией жизни". Например: Господствующая рассудочность, практический и теоретический утилитаризм и связанная с ними демократия - "симптомы слабеющей силы, приближающейся старости, ... усталости" общества [34].

По немецки думать, по немецки чувствовать - всё это, говорит Ницше, он может, но это превосходит его силы. Дураки ("Hornvieh") среди его знакомых, замечает Ницше, после появления "Заратустры", заявляют, что его понять, не говоря уже о том, чтобы его мнение поддержать [35]. Ницше гордился тем, что его считали главным публицистом, презиравшем немцев ("als Verächter der Deutschen *par excellence* /выделено Ницше - авт. / zu gelten" [36].

Немецкую кухню - часть пищевой культуры - Ницше явно не включает в свою "немецкость". Эта кухня имеет много плохого на своей совести: суп как первое блюдо обеда; предпочтение не жареному, а варённому мясу; вырождение мучных блюд в клейстер! И если ещё учесть, что немцы предпочитают вино, пиво и пьют его большими дозами, то понятным становится происхождение немецкого духа - жалкие

потроха... немецкий дух есть несварение желудка, он ничего не доводит до конца. ("Der deutsche Geist ist eine Indigestion, er wird mit nichts vertig") [37].

Но и **английскую кухню** Ницше не жалуется. Она, по сравнению с немецкой и французской кухней, есть варварство, возвращение к природе ("Rückkehr zur Natur"). Слишком, мол, много они мяса едят, до и пьют не мало. Сам же философ предпочитал кухню Пьемонта, предпочитал выпить в день стакан местного вина [38].

Низко ставил Ницше и систему **немецкого образования**. Он верил лишь во **французское образование**. Всё остальное, что в Европе и Германии называется образованием ("Bildung"), недостойно этого названия. Те редкие случаи высокого образования ("höher Bildung"), которые он встречал в Германии, утверждает Ницше, были французского происхождения. В первую очередь это касается Козимы Вагнер, жену Рихарда Вагнера, которую он характеризует блестящим воплощением хорошего вкуса.

Первая **критика немецкого образования** велась Ницше в "Несвоевременных заметках. Часть первая" (1873). Здесь он утверждает, что немецкое образование бессистемно, "без смысла, без субстанции, без цели: сплошное "общественное мнение" ("Ohne Sinn, ohne Substanz, ohne Ziel: eine bloße "öffentliche Meinung"). Большое заблуждение полагать, писал Ницше, что победа немецкого оружия над французским доказывает преимущество немецкого образования. Эта военная победа не была победой культуры Германии над культурой Франции [39].

Ницше хорошо знал творения французских философов (Паскаль, Монтень, Ламетри и др.), драматургов (Мольер, Расин, Корнель и др.), писателей (Мопассан, Стендаль, Мериме, Анатоль Франц и др.). И как только государственное влияние Германии распространяется на какую либо новую иноземную область, там оно портит, убежден философ, культуру ("verdirbt die Kultur") [40].

Уже в первой своей крупной работе "Рождение трагедии из духа музыки" Ницше восхищается Францией, в которой, как он полагал, длительное время существовало единство народа и высокой культуры ("Einssein von Volk und Kultur"), что придавало ей чрезвычайный вес в культурной жизни Европы. Ницше в то время исходил из того, что искусство и народ, мифы и нравы, история и государство в своих основаниях необходимо и тесно сращены, переплетены ("in ihren... Fundamenten... notwendig und eng verwachsen sind") [41].

Достаётся от Ницше и **немецким историкам**. Чем же они плохи?

1. Они потеряли объёмный охват ценностей и хода немецкой и мировой культуры. 2. Они стали шутами немецкой политики и церкви [42]. У немцев господствующим стало имперское, придворное историописание и, чаще всего, с антиеврейскими мотивами. Как "придворного" ("Hof-Geschichtssreibung") историка характеризует и крупного авторитета Генриха Трейчке [43]. Ницше приводили в ярость утверждения Трейчке, что ренессанс и немецкая реформация - единое целое, эстетическое и нравственное возрождение эпохи. Для Ницше реформация Лютера была шагом назад, восстановление прав религии в повседневности.

Ницше полагал, что современные ему немцы потеряли понимание **сути музыки**. Её понимали лишь старые немцы (Бах, Гендель, Бетховен). Современные ему выдающиеся музыканты не немцы (это славяне, итальянцы, голландцы, венгры, хорваты и др.). Из немцев Ницше выделяет лишь Шумана и раннего Вагнера. Поклонение раннему Вагнеру Ницше объясняет так: раннего Вагнера он почитал как "заграницу" ("Ausland"), как противоположность и страстный протест против всех "немецких добродетелей" ("deutschen Tugenden") [44]. А что же не может простить старому другу? За то что он поклонником германской империи ("dass er reichsdeutsch wurde"), и под влияние своего низкопробного окружения стал антисемитом: "Бедный Вагнер! Куда его занесло!" [45].

Заключение

Рассмотренные в статье положения Ницше не позволяют рассматривать этого правоориентированного философа никак националистом, ни как нациста. Сильны во многих этих положениях мотивы, сближающие его с расизмом. Ни и расистом в современном смысле этого слова Ницше не был. Чтобы обосновать это наше последнее утверждение надо рассмотреть его концепции "белой бестии" и "сверхчеловека". К такому рассмотрению мы и вернёмся позднее.

Список использованных источников:

1. Издание "Friedrich Nietzsche. Gesammelte Werke. Köln 2012. Verlag Anaconda" мы обозначаем в ссылках как "Anaconda", и далее указывается страница. Для устранения разночтений и надёжности цитирования мы в ряде мест ссылаемся на разные издания произведений Ницше.
2. См.: Heinz Malorny. *Thomas Mann ein Dogmatiker?* In: *Neues Deutschland*, 24.10.1999. – S. 12.
3. См.: Eckhard Heftrich. *Auf deinen Namen werden die Buben schwören.* In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 17.09.1996. -S. 40.
4. См.: *Die Nürnberg Prozesse. CD-ROM für Windows. Berlin 1999; Taylor T. Die Nürnberger Prozesse. Hintergründe, Analyse und Erkenntnisse aus heutiger Sicht. München 1996. -S. 278.*
5. Marcel Prawy. *Richard Wagner. Leben und Werk.* München 1982. Wilhelm Goldmann Verlag. – S. 48.
6. Феогнид жил во 2-ой половине 6 в. до н.э. Остались две книги его произведений. Во второй книге содержится множество выпадов против тогдашних демократов.
7. Вирхов /Virchow/Рудольф (1821 - 1902), немецкий патолог, иностранный член-корреспондент Петербургской АН. Основатель Партии свободомыслящих /Freidenker/ (1884).
8. *Zur Genealogie der Moral. Erste Abhandlung. Gut und Böse, Gut und Schlecht, Fragment 5.*
9. См.: *Zur Genealogie der Moral. Dritte Abhandlung. Wad bedeuten asketische Ideale? Fragment 14.*
10. *Friedrich Nietzsche. Gesammelte Werke. Köln 2012, Anaconda Verlag. – S. 451, 707; Zur Genealogie der Moral. Dritte Abhandlung. Wad bedeuten asketische Ideale? Fragment 15.*
11. См.: *Zur Genealogie der Moral. Dritte Abhandlung. Wad bedeuten asketische Ideale? Fragment 14.*
12. Там же, фрагмент 16.
13. См.: *Ecce homo. Morgenröte. Gedanken über die Moral als Vorurteil. Fragment 2.*
14. См.: *Also sprach Zarathustra. Zweiter Teil. Oder Anaconda Ausgabe. – S. 426.*
15. См.: *Also sprach Zarathustra. Erster Teil. Von der Nächstenliebe. Oder Anaconda Ausgabe. -S. 405.*
16. См.: *Also sprach Zarathustra. Erster Teil. Von den Predigern des Todes. In Anaconda. – S. 392.*
17. Здесь прямая перекичка с работами молодого Маркса. См.: например, А.А. Хамидов. *Философия истории Карла Маркса.* – Алматы, 2014. – С. 34-35.
18. Ницше не упоминает роль арабских, персидских и тюркских учёных, писателей, поэтов и просветителей в этом процессе сохранения культурного наследия.
19. См.: *Человеческое, слишком человеческое. Восьмая главная часть. Фрагмент 475. В Anaconda. – С. 322-323.*
20. См.: *Anaconda. – S. 630 - 631.*
21. См.: *Jenseits von Gut und Böse, II, Fragment 653.*
22. См.: *Zur Genealogie der Moral. Erste Abhandlung. Gut und Böse, Gut und Schlecht, Fragment 9; Anaconda, S. 632, 644 - 646.*
23. *Menschliches, Allzumenschliches. Erster Band. Teil acht, Fragment 477; Anaconda, S. 324-325.*
24. См.: *Also sprach Zarathustra. Erster Teil. Von Krieg und Kriegsvolke; Zweiter Teil. Von den Erhabenen; Anaconda, S. 394-395, 433, 449.*
25. *Also sprach Zarathustra. Erster Teil; Anaconda, S. 409, 410.*
26. Итальянский ренессанс - период в культурном и идейном развитии страны в 14 - 16 веках. Переход от средневековой культуры к культуре Нового времени. Уже на рубеже 13 - 14 веков в Италии правозвестниками Ренессанса (Проторенессанс) выступили поэт Данте, живописец Джотто. Всемирную известность получила гуманистическая этика итальянцев Лоренцо Валла и Пико делла Мирандола и др., творения итальянских архитекторов и живописцев.
27. См.: *Menschliches Allzumenschliche. Erster Band. Vierter Hauptteil. Fragment 237; Anaconda, S. 247-248.* Лютер положил начало Реформации в 1517 году. Его знаменитыми тезисами отрицалась необходимость католической церкви с её иерархией и духовенства вообще, отрицались права церкви за земные богатства и др.
28. См.: *Anaconda, S. 651 - 652.*
29. Там же.
30. *Anaconda, S. 110.*
31. *Menschliches, Allzumenschliches. Erster Band. Vorwort. Fragment 3. Невольно вспоминаешь Лермонтовское "Как посмотрюшь с холодным вниманьем вокруг...".*
32. См.: *Ecce homo. Der Fall Wagner. Ein Musikanten-Problem. Fragment 2.*
33. *Ecce homo. Warum ich so Weise bin. Fragment 3.*
34. *Anaconda, S. 12.*
35. *Ecce homo. Warum ich so gute Bücher schreibe. Fragment 2.*
36. Там же. Фрагмент 4.
37. *Anaconda, S. 14.*
38. *Piemonte, область на северо-западе Италии с умеренным климатом, рельефом и устойчивой погодой.*
39. Здесь уместно, во избежание недоразумений, напомнить, что Ницше добровольно участвовал в этой войне на стороне Германии.
40. *Ecce homo. Warum ich so klug bin. Fragment 3.*
41. *Anaconda, S.181.*
42. См.: *Anaconda, S. 960.*

43. Treitschke /1834 - 1896/, представитель младогерманцев. Сторонник объединения Германии под гегемонией Пруссии. Основной труд "Немецкая история в 19 в. /т. 1 -5, 1879 - 1894/.

44. Ecce homo. Warum ich so klug bin. Fragment 5.

45. Ecce homo. Menschliches, Allzumenschliches. Mit zwei Fortsetzungen. Fragment 2.

МРНТИ 11.15.11

Р.Б. Абсаттаров¹, И.А. Рау²

¹член-корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор, зав.кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая

г. Алматы, Казахстан,

²доктор философских наук, профессор Академии ведущих кадров Бундесфера
г. Гамбург, Германия

ИНТЕЛЛЕКТ, ПАМЯТЬ ТЕЛА И ЕГО "РАЗУМНОСТЬ". К ПРОБЛЕМЕ "ЧЕЛОВЕК"

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные вопросы интеллекта, память тела и его «разумности», понятие «человек», которые еще недостаточно изучены в научной литературе. В статье уделено внимание их особенностям и проблемам. Вместе с тем уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: интеллект, память, тела, разумность, воля, человек, аутизм, культура, убеждение, народ, искусство, ощущение, чувство, справедливость.

Аңдатпа

Р.Б. Абсаттаров¹, И.А. Рау²

ИНТЕЛЛЕКТ, ДЕНЕНІҢ ЖАДЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ «ПАРАСАТТЫЛЫҒЫ». «АДАМ» МӘСЕЛЕСІ

¹ҚР ҰҒА корреспондент – мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің саясаттану және әлеуметтік – философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі

Алматы қ., Қазақстан

²философия ғылымдарының докторы, Бундесфердің жетекші мамандар Академиясының профессоры
Гамбург, Германия қ.

Мақалада ғылыми әдебиеттерде әлі жете зерттелмеген интеллект, дененің жады және оның «парасаттылығы», «адам» ұғымы туралы өзекті мәселелер қарастырылады. Мақалада олардың ерекшеліктері мен проблемаларына көңіл бөлінген. Сонымен қатар дискуссиялық мәселелерге де көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: интеллект, жады, дене, парасаттылық, ерік, адам, аутизм, мәдениет, сендіру, халық, өнер, түйсік, сезім, әділеттілік.

Abstract

R.B.Absattarov¹, I.A. Rau²

INTELLIGENCE, MEMORY OF THE BODY AND ITS "REASONABLENESS"

To the problem of "human"

¹head of the department of political science and social and philosophical disciplines, KazNPU named after Abay, doctor of philosophical sciences, professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of RK

Almaty, Kazakhstan

²doctor of philosophical sciences, professor of Academy of the leading personnel of Bundeswehr,
Hamburg, Germany

The article discusses topical issues of intelligence, memory of the body and its "reasonableness", the term "human", that has not yet been studied in scientific literature. The article focuses on their characteristics and problems. However, in article attention is given to the discussion questions.

Key words: intelligence, memory, body, intelligence, will, people, autism, culture, belief, people, art, feeling, sense, justice.

Существуют люди с весьма *слабым интеллектом*, про которых говорят, что их надо шесть месяцев обучать тому, чем отличается голова собаки от её хвоста. Одновременно такие люди обладают *исключительными способностями* в области памяти, элементарной логики и математики, механических возможностей человеческого тела. Выдающийся современный американский философ из Питтсбурга Роберт Б. Брандом в работе "Экспрессивный разум" пишет, что человек есть "*нормативное, социальное, разумное, свободное и самосознательное существо*" [1]. Нет сомнений - человек есть всё это, но не только. Он живое, телесное, организменное существо. И изучение, учёт свойств его телесности равно как и взаимодействия этих свойств с указанными Брандом даёт нам всё более полное понимание существа "человек".

Некоторые признаки аутизма

Большинство аутистов говорят медленно, безинтонационно, нередко слегка заикаясь. Некоторые вообще не говорят или производят несвязанные между собою слова, или бессмысленные звуки. Движения аутистов выглядят одеревяненными, негибкими не вполне и не сразу подчиняющимися их воле. Их интересы весьма ограничены, они имеют "пристрастие" к повторяющимся действиям механического характера. Нередко их охватывает необъяснимая внешними факторами тревога, они бесцельно наклоняют в разные стороны верхнюю часть своего тела и машут руками. Иногда они сутками не находят покоя во сне. Некоторые кусают сами себя или бьются головой об стену до крови. Иные мажут по стенам свои экскременты.

Однако прежде всего бросается в глаза недостаток социального поведения таких больных. Они не выдерживают глазного контакта с другими людьми, не играют с ними и их детьми. Аутисты с трудом или вообще не реагируют на чувства и эмоции окружающих людей, не понимают, что есть дружба и не имеют друзей, не понимают иронии, юмора, сарказма. Родителей наиболее угнетает эмоциональная глухота таких детей: на улыбки они не отвечают улыбками, на любовь - любовью. Эмоциональная глухота взрослых аутистов может в некоторых ситуациях и положительный аспект: они способны принимать решения, делать выводы, на которые не влияют эмоции, т.е. более объективные выводы.

Наиболее тяжело приходится родителям тогда, когда уже достигнутое языковое и эмоциональное развитие ребёнка вдруг пошло вспять ("regredieren") и теряют приобретённые в раннем детстве языковые способности и эмоциональные навыки.

Иные люди

Многие исследователи (Эрик Кандель /Eric Kandel, США, лауреат Нобелевской премии в области нейробиологии/; Чарльз Нельсон /Charles Nelson, исследователь аутизма из Бостона, США/; Михаил Томазелло /Michael Tomasello, Макс-Планк-Институт в Лейпциге/ и др.) полагают, что аутисты: 1) дети преимущественно пожилых родителей; 2) что генетическая предрасположенность этого явления высока и увеличивается; 3) что исследования аутизма дают доступ к лучшему пониманию "Я" человека и его самости; 4) что аутиста далеко не всегда определять как "больного". В большинстве своём - это люди, которые мыслят, воспринимают и действуют иначе, чем другие люди той же, что и они, культуры. Такими исследователями аутизм определяется как одна из особенностей личности или индивидуальности человека, как, например, робость, левосторонность ведущей руки или необычайно чуткий и тонкий слух.

Англичанин Джеймс Хенри Пуллен (James Henry Pullen) был всеми признаваем "слабоумным" ли даже "придурковатым", но обладал уникальным талантом как резчик по дереву и как создатель уникальных деревянных моделей кораблей. Им построенная модель лайнера "Большой Восток" ("Great Eastern"), непревзойдённая и по сей день. Она была три метра длиной, снабжена 13-ю спасательными шлюпками со всеми необходимыми принадлежностями, каждая кабина было полностью оборудована столами, стульями и пр. Когда он умер в 1916 году, о нём, как выдающемся человеке, знала вся Англия [2].

Профессор Говорд Гарднер (Howard Gardner), известный исследователь из Гарвардского Университета (США), изучив сотни аналогичных случаев *односторонне высокоталантливых людей* разных времён, народов и культур, пришёл к выводу, что наряду с интеллектом-рассудком и интеллектом -разумом существует "интеллект тела" ("Körper-Intelligenz") в многообразных формах. Многие столетия в западной культуре высоко ценился интеллект, связанный со способностями в вербальном языке, в логике и математики. Параллельно шло идущее от Платона сомнение в существовании собственного "ума" у тела и убеждение в превосходстве рационального в человека над его телом. Пока душа и тело едины, полагал Платон, природа положила последнему служить и послушаться, а первой - приказывать и господствовать.

Специальные исследования последних десятков лет и американских и немецких [3] учёных показали, что организм человека обладает многими формами собственной памяти, независимыми от рассудка, воли и самосознания личности и используемые организмом спонтанно, "по собственному усмотрению". В особенности это относится к внезапно наступившим критическим, опасным для жизни или карьеры ситуациям.

Конечно же, упомянутый выше Хенри Пуллен был *аутистом*. И вот выясняется, что сегодня, когда это явление исследуется более пристально, выявляется, что оно распространено много более, чем предполагалось [4].

Многие из этих людей (детей или взрослых) обладали исключительно *уникальными способностями* памяти. Они, например, помнят названия всех мостов своей страны или планы всех авиарейсов в ней, или опубликованные при их жизни и ими когда либо прочитанные даты истории этой страны, или планы всех авиарейсов и т.д. При этом их данные по IQ-Tests стояли даже ниже 75, но бывают и выше 120. Слабым утешением для родственников больных могут служить утверждения некоторых специалистов, что и некоторые *великие люди* были слабо выраженные аутисты: Моцарт, Эйнштейн, Дарвин и даже Джефферсон. Некоторые элементы аутизма приписываются и Иммануилу Канту [5].

Распространение и причины аутизма

Однако же данным Томаса Инзеля (Thomas Insel) - директора Национального Института Духовного Здоровья США (National Institute of Mental Health), большинство звонков из Белого Дома относительно *эпидемий касаются аутизма*.

Аутизм становился всё более *распространённым явлением* в США. В 2012 Контрольный центр страны по эпидемиям (US-Seuchenkontrollzentrum) зафиксировал, что на 88 исследованных детей приходится 1 аутист. Эпидемия нарастала, и в 2014 году контролёры из одного из крупных города страны Атланты установили, что на 68 исследованных детей приходится один аутист. Это был тревожный прирост детей-аутистов за два года на 30%. Ещё более тревожные данные поступают из Южной Кореи, где аутистом был определён один ребёнок из 38 исследованных [6].

Федеративное Общество аутистов Германии сообщало в 2012 году о примерно 250 000 аутистов в стране (0,3% всего населения ФРГ) - цифра явно заниженная. Но это не потому, что представители данного общества сознательно дезинформируют общественность. Просто учитываются по рекомендациям влиятельной группы учёных только так называемые "настоящие" аутисты, т.е. аспергер-аутисты (Asperger-Autisten) [7].

Представителям этой группы аутистов присущи слабости в распознавании и понимании неязыковых сигналов, мимики и эмоций, но они, как правило, большой способностью к интенсивной и долговременной концентрации при решении какой-либо задачи и высокоталантливый в достаточно узких областях деятельности. Они могут не реагировать на вопросы, на которые нельзя ответить да" или "нет", но прекрасно работают с компьютером, а немец Венцель Бламберг (Wenzel Blamberg) помнит всю железнодорожную сеть Германии, включая и городские железные дороги, равно как и расписание движения всех поездов, что ему и дало возможность получить должность при железной дороге.

Подлинная причина и совокупность причин аутизма пока точно не установлена. Но американский социолог Гил Эйл (Gil Eyal, профессор Колумбийского университета, Нью Йорк) своими исследованиями установил зависимость распространения аутизма от некоторых социальных и политических факторов, хотя и нет объяснения тому, каким образом эти факторы влияют на аутизм. Так Эйл установил, что в штате Мэн, в котором большинство избирателей голосуют традиционно за республиканцев, т.е. настроены достаточно консервативно, аутизм менее распространён, чем в штате Оклахома, в котором большинство избирателей голосуют традиционно за демократов, т.е. настроены достаточно прогрессивно. Сколько-либо удовлетворительного объяснения подобным поразительным фактам пока нет [8].

Группа специалистов из университета Торонто (Канада) на основе своих исследований последних трёх лет пришла к выводу, что причиной каждого третьего случая аутизма является недостаточное количество белка pSR100 в мозгу человека. Но соответствующие эксперимента пока ставились только на мышах и полученные выводы имеют для человека пока лишь гипотетический характер [9].

Апраксия. "Прохудившаяся" память тела или разлад между телом и волей

Добрый человек потянулся за сахаром, но ухватил почему-то дозу с перцем и насыпал её содержимое в чашечку с чаем. Уже по ходу этого действия человек заметил, что он делает что-то не то, но изменить движения не мог. Апраксия и есть неспособность исполнить, проконтролировать *задуманное* движение.

Человек волит одно, а тело делает другое прямо под наблюдением волящего человека и как бы насмехаясь над ним.

Некоторые исследователи называют это явление "моторная или двигательная дементность, идиотизм" ("motorische Demenz") [10].

Они ссылаются на многочисленные эксперименты, когда части тела человека не слушаются воли его. Однако подчеркнуть надо, что не слушаясь воли человека, тело "слушает себя": человек не смог в вышеуказанных экспериментах дотронуться по своей воле или приказу до мочки уха своего. Но когда после этих экспериментов мочка уха этого человека была пощекотана перышком, то рука этого человека автоматически потянулось почесать мочку: тело без влияния воли в реагировало правильно, без замедления и точно; у него своя рациональность реакций.

Причинами апраксии называются опухоли в мозгу, травмы головы впоследствии несчастных случаев, но чаще всего кровоизлияние в мозг. В таких случаях довольно определённо устанавливаются ареалы мозга, отвечающие, как предполагается, за определённые виды и формы апраксии. Но имеются и такие формы, например "деомоторная апраксия" ("deomotorische Apraxie"), когда трудно или невозможно определить "ответственные" ареалы за эти нарушения (когда, например, человек указующим перстом увещевать человека, а вместо этого показывает ему угрожающе сжатый кулак. Ведь может быть и так, что организм по ему известной информации, ещё не освоенной самосознанием человека, пришёл к "выводу", что в данном случае лучше ситуацию можно исправить не указывающим пальцем, а угрозой сжатого кулака [11]. Организм человека может правильнее реагировать на ситуацию как после предыдущих тренировок, так в большинстве случаев и без них. Надо быть только внимательным к своему организму, прислушиваться к нему, а *не только* к своей воле и осознанному желанию [12].

Об интеллекте - обанщике и ощущениях - правдивцах

О названии этой части текста не случайно. Мы не рационалисты и не сенсуалисты, признаём толковые аргументы и первых, и вторых и в то же время относимся скептически к крайним выводам представителей этих школ. В действующем человеке взаимодействуют попеременно все его способности. Но хотелось бы обратить внимание на то, что рационалисты согласны в том, что все люди: 1) обладают разумом и он является неотъемлемой стороной существа человека; 2) этот разум у всех людей один и тот же; нет разных разумов у разных представителей и поколений рода человеческого; что этот разум *должен быть* (кому должен?) и у других возможно мыслящих существ и даже у самого Бога [13]; 3) поэтому эти разные представители и разные поколения планеты Земля способны понимать друг друга; 4) на этих основаниях-предпосылках и есть смысл говорить о единстве человечества.

Все эти утверждения небесспорны и для их детального обсуждения и критики потребуется не статья даже, а отдельная книга. Укажем пока лишь только на то: 1) что есть *неразумные люди*; 2) что якобы универсальная формальная логика (любимое оружие рационалистов) в поведении людей многих "примитивных" культур, не говоря уже об инопланетянах или Боге, не работает или работает далеко не всегда; 3) мы-то, европейцы, "понимаем" представителей других культур и поколений, но понимают ли они нас; 4) "единое человечество" есть понятие историческое, предмет, им обозначаемый только возникает и даже, может быть, возникнет. Но это если и случится, то вопреки представлениям рационалистов, логике и человеческому интеллекту. Люди, конечно, едины, но не разумом, не языком. А ведь язык есть действительность мысли. Родной естественный язык.

Теперь об ощущениях, которые, не врут, не вводят нас в заблуждения, не обманывают. Таковы все ощущения; не они обманывают нас, а мы, (наше Я, самосознание, рассудок, разум, воля, эмоции) обманываемся относительно них. Они, как и данные искусственные органы чувство ощущений - приборы, дают объективную информацию которая сама по себе не может быть ни правдой, ни ложью, ни истиной, ни заблуждением и т.д. Другое дело - обработанная другими людьми и услужливо подаваемая нам ими информация. И ещё одно иное дело информация, искажённая нашими эмоциями, пристрастиями и наклонностями. Но за это ни наши органы чувств, ни приборы не отвечают.

Историки культуры и литературы проявляют в последние десятилетия повышенный интерес к истории оценки чувств человека. Многие полагают, что в *современной истории* зрение заняло доминантное среди других ощущений положение; и даже в ущерб этих других. При этом под современной историей понимают три - два последних столетия. Распространение зрелищных искусств (представлений, массовых зрелищ, спектаклей и театра в целом, кино, телевидения и т.д.) приводятся исследователями как доказательство верности этого тезиса [14].

Новая наука, начиная с Галилея, Декарта, Локка, Ньютона и Джорджа Беркли, указывала на то, что любое ощущение не может быть простым и однозначным, поскольку одновременно объединяет и данные, полученные другими органами чувств, и предшествующий опыт восприятий: память мозга и всего тела человека всё сохраняет. По следам Локка Джордж Беркли в своём труде "Теория зрения" (1709) обратил внимание на связь зрения и осязания. Его утверждение: мы не видим расстояния, т.е. пространства, непосредственно, но видимые нами объекты вызывают воспоминание о размерах и расстояниях, знакомых нам благодаря осязанию. Споры вызвал вопрос, впоследствии ставший общеизвестным: может ли человек, слепой от рождения и вдруг обретший зрение, немедленно увидеть разницу между кубом и сферой? Нет, отвечало большинство, потому, что человек, лишь осязательно знакомый с тем, что такое куб и сфера, не может сразу связать это знание со зрительным ощущением. Позднее Дени Дидро и Дэвид Гартли разработали доказательство того, что осязание, а не зрение, является первоначальным источником наших ключевых представлений о свойствах материального мира.

С конца 18-го века проблемой связи осязания с другими чувствами занимались не только учёные и философы, но и авторитеты в самых разных областях деятельности. Так *Дестют де Траси*, развивавшего точку зрения Кондильяка на процесс превращения идей, происходящих из сенсорного восприятия, в знание. Де Траси указал на важное свойство человеческого сознания: знание о себе как теле и знание о том, что есть другой или другое или не-я, одновременно возникают в процессе ощущений и, далее восприятий. Когда мы касаемся чего-либо, то чувствуем движение, сталкиваемое с сопротивлением, и, соответственно, ощущаем себя как тело. Жан Жорж Кабанис и Ксавье Биша связали осознание собственного тела с осязанием и рассмотрели последнее как выражение "восприимчивости", присущей живой материи в целом. Эти два медика и мыслители полагали, что способностью осязать обладает тело как целое, а не отдельные органы. Отсюда и вывод - осязание неотъемлемое свойство живого *организма*. Важный вклад в это же направление исследований внёс труд немца Иоганно Георга Штернберга "О физиологии чувств" ("Beitrag zur Physiologie der Sinne", 1811), в котором он показал, в частности, связь ощущений осязания и равновесия.

В первой половине 19-го века стали интенсивно исследовать так называемое "*мышечное чувство*", рассмотренное отдельно от *чувства прикосновения* Джеймсом Миллем в его работе "Анализ феноменов человеческого духа" (1829). В 1855 году появилась работа британца Александра Бена "Чувство и интеллект". В ней он утверждал что у человека ещё до рождения есть способность дифференцированных ощущений, сводящаяся к усилию нерождённого и сопротивления этому усилию: движение ребёнка в материнской утробе встречает сопротивление стенки матки. Герберт Спенсер в "Принципах психологии" (1855) утверждал, что мышечное чувство порождает в сознании все другие ощущения: "Ощущение резистентности фундаментально, ... будучи ощущением, которому сводятся все другие ощущения, само оно не сводимо ни к чему" [15].

Иван Михайлович Сеченов, указавший на материалистические аналоги ментальных процессов, во многом соглашаясь с Бэном и Спенсером, искал собственные пути научного понимания ощущений, восприятий и чувств. Советский психолог М.Г. Ярошевский утверждал, что понимание мышечного чувства Сеченовым позволило ему приблизиться к материалистической теории знания. Через осязание мы получаем знание о реальном взаимодействии познающего субъекта и познаваемого мира [16].

Спор о том, какие органы ощущений, и какие ощущения наиболее важны человеку для взаимодействия с миром и с самим собой длится тысячелетия. Одни полагают, что это зрение, зрительные образы, а другие - что это осязание, тактильный контакт с миром, людьми и собственным телом [17].

Знаменитый поэт, публицист и политический деятель Джон Мильтон (1608 - 1674), потерявший зрение, утверждал, что именно прикосновение, а не взгляд, является источником "безошибочного", "тонкого" знания мира. Но что там ослепший поэт, немецкий физик и теоретик Эрвин Шрёдингер (Erwin Schrödinger) заявлял: "мы не можем сделать какое-либо фактическое утверждение относительно данного природного объекта (или физической системы), "не соприкоснувшись" с ним. Это "прикосновение" является реальным физическим взаимодействием" [18].

Для этого великого учёного *прикосновение-взаимодействие* важнейшее сенсорное условие возникновения знаний о материальном мире. Но это особое условие. Любое знание о материальном мире требует *воздействия* этого мира на наши органы чувств - на глаз, на ухо, на нос, на язык, на орган восприятия гравитации. Во всех этих случаях мы воспринимаем воздействие, но не *взаимодействуем* с источником ощущением: мы воспринимаем посредством глаза свет звезды, но и взаимодействуем с этим источником. А контакт - прикосновение есть именно взаимодействие и своего рода условие понимание всех других ощущений. Осязание играет первостепенную роль в познании мира. Жизнь без зрения и

слуха, безусловно, возможна, в то время как человек или животное, лишённое осязания, обычно не считается живым. На такой позиции настаивает, например английский философ Мэттью Рэтклифф (M. Ratcliffe). Он пишет: "Человек, лишённый зрения или слуха, обитает в эмпирически ином мире, но без осязания у человека не будет никакого мира вообще". Осязание - определяющее ощущение для человека в материальном мире [19].

С этим надо согласиться хотя бы в том плане, что осязание - сложное ощущение, сложенное из многих составляющих. Под ощущением *прикосновения* подразумевают физический контакт, с которым связаны ощущения давления, температуры, грубости, мягкости, упругости, формы. В ряде случаев к этому можно добавить телесное узнавание, чувство позы, равновесия и движения. Добавить надо, что осязание неотделимо от ощущения собственного Я: "Невозможно тактильно воспринимать мир, не ощущая при этом самого себя" [20].

Невозможно воспринимать и самого себя, не воспринимая мир вне себя. Этот установленный факт - суровое предупреждение субъективным идеалистам. Морис Мерло-Понти считал осязание центром ощущения человеком себя в мире. Оно даёт человеку ощущение воплощённости в иной реальности, кроме собственного организма: Осязание обладает феноменологически преимуществом над другими чувствами [21].

При осязании речь идёт не только о прикосновении, но и о целостных ощущениях собственного тела, например, аппетита, или о чувстве равновесия или движения тела в целом.

"Разумность" тела

Понятие "*кинестезия*" было введено английским исследователем Чарльзом Скоттом Шеррингтоном и стало обозначать разновидность осязания, включающей в себя ощущение движения. Шеррингтон изучал мышечный контроль и пытался, в частности, объяснить способность падающей кошки переворачиваться и всегда приземляться на лапы. Эту способность он понимал как модель *разумности тела* в движении. Каждый, кто видел искусного танцора или учил танцевать детей, знает, что кошка - модель при одной красоте движения. Позднее американский физиолог Уолтер С. Кэннон начал говорить уже о *мудрости* тела, которая особенно ярко проявляется в телах кошек и талантливых танцоров.

По данным современной науки кинестезия (кинестетическое ощущение положения всего тела или характера его движения) не связана с определённым органом. Это ощущение зависит от сигналов множества различных чувствительных окончаний в сухожилиях, суставах, коже и лабиринте уха. В появлении этого чувства могут быть задействованы так же элементы центральной нервной системы. Особые нервные окончания, обнаруженные в мышцах, - мышечные веретена, - возможно, являются частью обширной бессознательной автоматической системы рефлексной регуляции, которая координирует положение и движение [22].

Исследователь У.Дж. Доддс (W.J. Dodds) высказал весьма перспективную гипотезу о том, что все ощущения человека участвуют в осязании: "Существует путаница между зрением, осязанием, слухом, кинестетическим чувством, а на самом деле всеми чувствами, а ещё аппетитом, различными инстинктами и целой группой высших способностей интеллекта, памяти, рассудка и т.д. - такая путаница, что практически невозможно сказать, где начинается зрение и где оно заканчивается..." [23].

Стандартный набор из пяти ощущений можно считать артефактом определённой исторической культуры, а не описанием существующих реалий человеческого тела. В поддержку такого мнения служит тот факт, что в разных культурах признаётся до двадцати видов ощущений, для которых имеются соответствующие вербалии.

Для многих *представителей искусства* прикосновение к реальности означало буквальный сенсорный контакт со средством выражения - краской, словом, нотами, танцевальными па и т.д. Так Айседора Дункан инструментом выражения стало собственное тело: она танцевала босиком в струящейся тунике, движения её были свободны и спонтанны, выражали её духовно-психическое состояние. Она и её ученики репетировали без зеркал. Балетные репетиции и тогда, и сейчас предполагали напряжённые тренировки перед зеркалом с тем, чтобы танцор мог видеть своё тело. В таких репетициях в центре искусства движения было то, что видит зритель: эlegantность, изысканность, гибкость, совершенство зримого тела. Дункан настаивала на том, чтобы танцор не смотрел в зеркало, а в *чувствовался* в своё тело, т.е. развивал кинестетическую чувствительность. Зеркало же было убрано как средство, лишь отражающее реальность. В дальнейшем Дункан стала практиковать и тренировки с закрытыми глазами: в танцевальной студии воспроизводилось античное представление о слепоте как одном из путей к наиболее глубокому знанию.

У замечательного немецкого поэта Райнера-Марии Рильке есть стихотворение "Орфей. Эвридика. Гермес", в котором описывается обратный путь героев из Аида. Взор и слух Орфея сдваиваются и вместе определяют его душевное состояние. Взор направлен в будущее, слух и обоняние - в прошлое. Осязание, тактильная и кинестетическая чувствительность, вкус дают, по Рильке, знание *настоящего*. Мы вовсе не полагаем, что искусство опровергает позиции интеллекта и философии, но оно способно ставить иные вопросы, сомневается по иному и даёт иные ответы.

В ряде общин, преследовавших утопические цели, например в созданных на Монт-Верита в Асконе и Рудольфом Штейнером в Дорнахе (обе в Швейцарии), танец, свободная одежда, босые ноги и контакт с природой были важными элементами в восстановлении духовной связи между людьми и миром. "Приобщение" воспринималось как "прикосновение". Когда ряд представителей искусства утверждали, что они говорят языком "природы", они использовали *язык прикосновения*. Это понимание сущности прикосновения для понимания мира сохраняется в языке: "он прикоснулся к любви"; "...к справедливости", "...к правде" и т.д. Естественный язык зафиксировал, что соприкосновение, тело в движении, в действии, является неотъемлемым началом подлинного знания о реальности. Имеется и социальный аспект, препятствующий осознанию значимости кинестезии в жизни человека. Социальные условности, нормы и правила, совершенно необходимые для любого общества, "душат" живое тело одеждой, приличиями и, в целом, ненатуральностью, непрерывным давлением на природную целостность жизни. Это - одно из неразрешимых противоречий человеческой жизни. Его невозможно устранить, но можно смягчить.

О "разумности" энергетического поля человека

Существование самого этого поля ныне в научном мире мало кто отрицает, а в мире житейском его существование признано с древнейших времён. Убедительно демонстрировал его существование на собственном теле себя Никола Тесла, экспериментально доказал его существование белорус Якоб Наркевич-Йодко и заново открыли его в 1939 году россияне Семён Кирлиан с супругой. Свой метод они называли *высокочастотной фотографией*. Прибор, сконструированный С. Кирлиан позволял производить съёмки в поле высокой напряжённости. "Эффект Кирлиан", так называют сегодня такие "снимки", несёт информацию о нашем физическом и психическом состоянии.

В 1972 году академик Российской академии медицинских наук В.П. Казначеев сделал открытие, что живые клетки организма связаны друг с другом электромагнитной связью. Живые клетки испускают кванты электромагнитного поля. В настоящее время понятие энергетики человека, энергетического поля (биополя), ауры получает всё более широкое распространение. Эксперименты показывают, что излучение человека отличается не только у разных людей, но и у одного и того же человека в различных эмоциональных и физических состояниях. На это излучение влияет множество природных, социальных, психологических, ментальных и космических факторов [24]. Ауру можно рассматривать и как энергетический паспорт человека.

На кирлиановских снимках энергичного человека, полного сил и оптимизма, наблюдается мощная энергетика, что видно по интенсивности (яркости) свечения, его площади и равномерности окаймления вокруг контура тела. Физическая слабость, преобладание отрицательных эмоций, частые тягостные размышления разрушающе действуют на энергетику: излучения становятся менее интенсивными, уменьшается общая площадь свечения, появляются места, свободные от излучений и др. Ослабленная энергетика человека поддаётся не только восстановлению, но и усилению. Этим до недавнего времени занимались в основном представители народных и нетрадиционных способов врачевания и гипнотизёры. Можно предполагать, что энергетика человека [25] будет всё более глубоко изучаться наукой, а результаты исследований использоваться в медицинской практике.

Список использованных источников:

1. Robert B. Brandom. *Expressive Vernunft. Hamburg 2000, Suhrkamp Verlag; Der Mensch, das normative Wesen. In: Die Zeit 2001, N 29. – S. 36.*
2. См.: Bachmann Klaus. *Intellekt und das Körpergedächtniss. In: GEO, 1999, N 1. – S. 23.*
3. Peiŋzapd Дагс /Reinhard Daus, Prof. Dr., Sportwissenschaftler, Universität Saarbrücken/.
4. Ron Suskind. *Life Animated - A Story of Sidekicks, Heroes and Autism. New York 2013, Publishing House Kingswell. – P. 29-99.*
5. *Это был маленький, ростом чуть выше 150 сантиметров, щуплый человек, левое плечо значительно выше правого, большая голова плохо держалась на худой шее, так что он всё время склонял её набок. К тому же Кант был близорук, сильно щурился, а когда к нему обращались студенты или преподаватели реагировал не сразу, будто*

его отвлекали от важных мыслей. Внешняя жизнь его текла необычайно размеренно и однообразно, он не проявлял видимых сильных эмоций, не искал славы, не добивался власти, не проявлял деловых требований, не имел близкого друга, у него никогда не было ни жены, ни влюблённой, ни служанки. Он, как и Ньютон, и Робеспьер, вообще не интересовался женщинами и т.д. См.: Наталия Лескова. Пережить катарсис - почти что найти Бога // Независимая газета. – 24.03.2004. – С. 16.

6. Johann Grolle. Flattern, zucken. In: Der Spiegel, 2014, N 35. -S. 104.

7. Johannes Schneider. Der besondere Blick. In: Der Tagesspiegel, 15.04.2012. – S. 24; www.autismus.de; www.aspies.de.

8. Gil Eyal et al. The Autism Matrix. Cambridge 2013, Polity Press. – P. 210-215.

9. Данные публикаций представителей указанной группы за 2014 - 2015 годы в журнале "Molecular Cell".

10. Один из них - Ганс Иоахим Фройнд /Hanz-Joachim Freund/, директор Нейрологической клиники университета Дуйсбурга.

11. См.: Frank Lenze. Wenn Bewegung ins Chaos Führt. In: GEO, 1999, N 8. – S. 29.

12. См.: История тела: в 3 томах. Том второй: От Великой французской революции до Первой мировой войны. -Москва: Новое литературное обозрение, 2014. – С. 370-384.

13. Об одном из важных фрагментах истории европейского разума см.: Antike Weisheit und kulturelle Praxis. Hermetismus in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Anne-Charlott Trepp und Hartmut Lehmann. Göttingen 2001, Verlag Vandenhoeck & Ruprecht.

14. См.: Дебор Г. Общество спектакля. – Москва: Логос, 1999.

15. Spencer H. The Principles of Psychology. London 1855. – P. 272. Во втором, расширенном и переработанном издании этого труда /1870-1872/ Спенсер писал, что "осознание мускульного напряжения становится исходным материалом для примитивного мышления" /Т. 2. – С. 242/.

16. См.: Иван Михайлович Сеченов. К 150-летию со дня рождения. – Москва: Наука, 1980.

17. См.: Smith R. "The Sixth Sence": Towards a History of Muscular Sensation. In: Swiss Journal of the History of Medicine and Sciences. 2011, Vol. 68. – P. 218-271.

18. Шрёдингер Э. Разум и материя. – Ижевск, 2000. – С. 47.

19. См.: Ratcliffe M. Touch and the sense of reality. In: The Hand: An Organ of the Mind. Cambridge, Mass. 2009, MIT Press. – P. 2; Чувство, тело, движение. Сборник. – Москва 2011.

20. Ratcliffe M. Touch and the sense of reality. In: The Hand: An Organ of the Mind. Cambridge, Mass. 2009, MIT Press. – P. 1.

21. См.: Merleau-Pontie M. Phenomenology of Perseption. London 2002, Routledge (reprint).

22. См.: Cannon W.B. The Wisdom of the Body. New York 1932. Publishing Hous W.W. Norton.

23. Цит. по: Crary J. Techniques of the Observer... Cambridge 1992, Mass. MIT Press. – P. 337.

24. Вопросами энергетики человека интенсивно занимались такие выдающиеся учёные России как В.И. Вернадский, К.Э. Циолковский, А.Л. Чижевский, В.М. Бехтерев и др.

25. См.: Ануфриева Елена, Ануфриев Валерий. Быть альтруистом полезно для здоровья // Независимая газета - Энергия. – 2007.13.02. – С. 8.

ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ ТРИБУНА ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ

МРНТИ 11.25.40

Т.О. Ожукеева¹, Ажибаев А.К.²

д.и.н., профессор Бишкекского гуманитарного университета им. К.Карасаева¹
аспирант Бишкекского гуманитарного университета им. К.Карасаева²
г. Бишкек, Кыргызская Республика

РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Аннотация

В статье доказывается важность инновационной деятельности для стабильного экономического развития страны и необходимость государственного регулирования этого процесса. Автором исследуется инновационная деятельность в предпринимательской среде Кыргызской Республики. В процессе глобализации и регионализации государство отдает часть своих властных полномочий межгосударственным объединениям типа Евразийского экономического союза и глобальным организациям. Происходят функциональные изменения в системе государства: на первый план выходят новые функции, а именно стратегически-инновационные, национальные инновационные системы развивающихся стран и стран с переходной экономикой, к которым относится Кыргызстан.

Ключевые слова: инновационная деятельность; стратегия; национальная инновационная система; государственное регулирование, налоговое стимулирование.

Аңдатпа

Т.О. Ожукеева¹, Ажибаев А.К.²

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ ДАМУЫ

К. Карасаев атындағы Бишкек гуманитарлық Университетінің т.ғ.д., профессор¹
К. Карасаев атындағы Бишкек гуманитарлық Университетінің аспиранті²
Бишкек қ., Қырғыз Республикасы

Бұл мақалада инновациялық қызметі мемлекеттің экономикалық тұрақтылығының дамуы мен қызметінің процесін реттеу болып табылады. Автордың зерттеуі бойынша инновациялық қызметінің Қырғыз Республикасының кәсіпкерлік ортада дамуы. Глобальдық процесте және мемлекеттің аймақтық билігінің арасындағы бірлестіктер типі Евразиялық экономикалық союз бен халықаралық ұйымдармен. Құрылымдық өзгерістер жүйесі мемлекеттік: бірінші орынға жаңа функция кіреді, оның ішінде инновациялық-стратегия. Халықаралық инновациялық жүйенің дамуы мемлекет пен мемлекет экономикаға ауысуы, оған Қырғызстан жатады.

Түйін сөздер: халықаралық қызмет, стратегия, халықаралық инновациялық жүйе, мемлекеттік аймақтық, салықтық ынталандыру

Abstract

T.O. Ozhukееva¹, Azhibayev A.K.²

DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ACTIVITIES IN THE KYRGYZ REPUBLIC

¹doctor of Historical Sciences, Professor of Bishkek Humanitarian University after K. Karasayev
²post-graduate student of the Bishkek Humanitarian University after K. Karasayev

The article proves the importance of innovation for sustained economic development of the country and the need for state regulation of this process. The author investigates the innovation activity in the business environment of the Kyrgyz Republic. In the process of globalization and regionalization, the state gives part of its authority for interstate associations such as the Eurasian economic Union and global organizations. Occur functional changes in the system state: at the forefront new functions, namely strategic innovation. The national innovation system of developing countries and countries with economies in transition, which include Kyrgyzstan.

Key words: innovation; strategy; national innovation system; government regulation, tax incentives.

Национальные инновационные системы развивающихся стран и стран с переходной экономикой, к которым относится Кыргызстан, функционируют в иной институциональной среде, где многие элементы системы отсутствуют, а остальные не выполняют свои функции на должном уровне. Основные причины инновационного отставания страны – слабое видение у предпринимателей долгосрочных экономических интересов по сравнению с краткосрочными в стране, также, на индекс инновационной активности предпринимателей влияет степень развития необходимых для этого институтов и институциональная устойчивость среды [1].

Ключевая роль в формировании инновационной деятельности принадлежит государству, которое устанавливает правила функционирования предпринимательской деятельности, а также обеспечивает необходимую ресурсную поддержку, включая финансирование. Как уже отмечалось, высокоразвитые страны стремятся обеспечить наукоемкость на уровне 3% внутреннего валового продукта (ВВП). Лидерами по наукоемкости ВВП являются Швеция – 4,3 % и Финляндия – 3,5 %. В Кыргызстане этот показатель в 2014 г. составил 0,11 % [2].

Необходимо признать, что экономическая политика государства продолжает оказывать негативное влияние на восстановление и развитие промышленности, особенно, в сфере производства машин и оборудования. Страна из аграрно-индустриальной превратилась в аграрно-сырьевую. Сокращение объемов производства в целом по промышленности составило более чем 50 %. В 1991 году доля промышленности в ВВП составляла 46%, на 2014 год ее уровень сократился до 16,8 %. Деиндустриализация привела к тому, что из 600 предприятий более 550 было приватизировано, а 29 крупнейших предприятий ликвидированы по программе ПЕСАК[3].

Реализация крупного инвестиционного проекта по разработке золоторудного месторождения «Кумтор» приостановила данную тенденцию. Но в дальнейшем тенденция снижения доли секторов реальной экономики в структуре ВВП продолжилась. Этот процесс сопровождался стабильным ростом сектора услуг, доля которого в ВВП в 2014 году превысила 48,2 %. Таким образом, в настоящее время с учетом доли всех секторов экономики Кыргызской Республики ее можно отнести к преимущественно сервисной [4].

Следует отметить, что доля предприятий, имеющих инновации в Кыргызстане, пока составляет незначительную величину. По проведенному Нацстаткомом республики обследованию, в 2014 г. из 116 предприятий только 3,1% имели инновации [5].

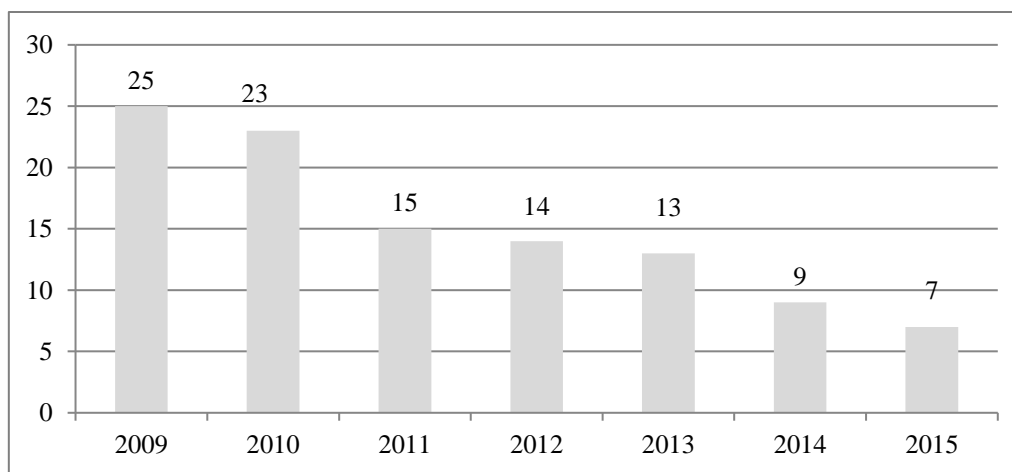

Рисунок 1. Число предприятий, выпускавших инновационную продукцию.
Источник: Национальный статистический комитет КР.

Большая часть инновационно-активных предприятий сконцентрирована в г. Бишкек (89,5%) и Чуйской области (9,0%). Вся инновационная продукция производится предприятиями частной формы собственности. Основная часть инновационной деятельности связана с приобретением технологий. Затраты на технологические инновации в промышленности весьма незначительны и несоизмеримы с реальными потребностями Кыргызской экономики в обновлении основных производственных фондов и расширении производства принципиально новой конкурентоспособной продукции.

В Кыргызской Республике недостаточно развита система государственно-частного партнерства в области реализации инновационных проектов, недостаточно эффективно государственное регулирование предпринимательства в целом и инновационной деятельности в частности, что касается научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ (НИОКР), то необходимо отметить, что в Кыргызской Республике расходы на НИОКР составляют примерно 0,1 % общих расходов бюджета с тенденцией к росту (см. рис. 2).

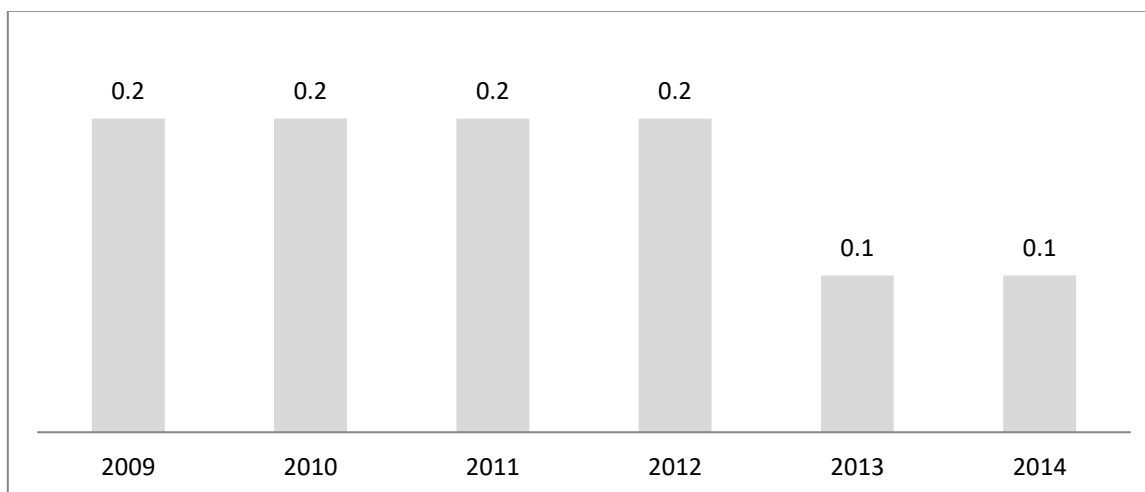

Рисунок 2. Расходы на НИОКР, в % к ВВП. Источник: Национальный статистический комитет КР

В настоящее время необходимо обеспечить инновационной среде массовую субъектность, то есть способствовать росту количества инноваторов – изобретателей, рационализаторов производства, имеющих успех в среде инвесторов бизнеса, – так называемых «бизнес-ангелов». Не менее важно обеспечить контакт бизнес-сообщества с университетами, способными активно генерировать инновационные идеи, откликаясь на запросы компаний.

Методы воздействия государства в области инновационной деятельности можно подразделить на административные и экономические. Административные методы осуществления инновационной политики базируются на законодательной основе. Административное вмешательство государства в инновационную деятельность обусловлено необходимостью обеспечения инновационного пути развития экономики и позволяет хозяйствующим субъектам сохранять монополию на новизну. Однако наиболее действенными методами государственного стимулирования являются экономические, основанные на учете мотивационных факторов товарного производства и отличающиеся от административных использованием экономических рычагов и регуляторов.

Государственная поддержка инновационной деятельности может осуществляться в следующих формах:

- предоставления льгот по уплате налогов, сборов, таможенных платежей;
- предоставления информационной поддержки;
- формирования спроса на инновационную продукцию;
- финансового обеспечения (в том числе субсидии, гранты, кредиты, займы, гарантии, взносы в уставной капитал);
- обеспечения инфраструктуры;
- в других формах.

Для ускорения адаптации инновационной парадигмы в кыргызской экономике и перехода на инновационный путь развития государство должно решить несколько задач.

Первое и самое основное – это помощь бизнесу в открытии малых и средних предприятий. Государство, помимо роста числа новых рабочих мест, увеличения налоговых поступлений в государственный бюджет, получает развитие и усиление конкуренции в отраслях. Это вызовет потребность в инновациях, и, как следствие, всю цепочку инновационных изменений при системном подходе.

Необходима реальная поддержка предпринимательства властями с целью упрощения и ускорения организации бизнеса.

В процессе глобализации и регионализации государство отдает часть своих властных полномочий межгосударственным объединениям типа Евразийского экономического союза и глобальным организациям. Происходят функциональные изменения в системе государства: на первый план выходят новые функции, а именно стратегически-инновационная.

В Кыргызской Республике в настоящее время сложилась стратегия одного типа - социально-экономического развития [6]. Неизбежным следствием такой стратегии станут невысокие темпы экономического роста и деградация структуры экономики, свертывание научно-технического и инновационного потенциала.

Принципиальная проблема инновационного прорыва состоит в выборе стратегии. Прежде всего должна быть четко сформулирована позиция государства – стремится ли Кыргызская Республика идти по пути созидания новых знаний и инноваций или согласится с ролью экономики, заимствующей и импортирующей инновации из внешнего мира. Как известно, успешное экономическое развитие возможно также в режиме заимствований и импорта инноваций. Достаточно вспомнить опыт Японии 60-70-х годов.

Стратегия инновационного прорыва предполагает развитие экономики путем инновационного обновления, использования новых инноваций как основы роста. Особенно важным это становится в условиях формирования постиндустриального общества. В передовых странах начался переход к постиндустриальному производству, шестому технологическому укладу, которые и заложили основы конкурентоспособности товарных рынков, отраслей и национальных экономик [7].

В настоящее время перед Кыргызской Республикой стоит задача создания эффективной инновационной сферы, способной обеспечить задачи развития экономики за счет имеющегося научно-технического потенциала, принимая во внимание уровень развития экономики и потребности бизнеса. Соответствие выбранной модели развития, её целей и задач возможностям и интересам промышленности, бизнеса и условиям страны, будет определять её эффективность.

Список использованных источников:

1. Коровина А. Н. *Инновационные процессы в России и источники их торможения: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 [Электронный ресурс] / Коровина Анна Николаевна. – Кострома, 2006. – 168 с. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/218502/>. (дата обращения: 16.06.2017)*
2. *World Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2015–2016. Centre for Global Competitiveness and Performance of the World Economic Forum. <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index/>. (дата обращения: 16.06.2017)*
3. К. Алымкулов. *Заводские истории: от рассвета до заката. Газета «Слово Кыргызстана». Материал за: 24 августа 2011 года. <http://slovo.kg/?p=2564>. (дата обращения: 16.06.2017)*
4. *Промышленность Кыргызской Республики 2010-2014. – Б.: Национальный статистический комитет Кыргызской Республики, 2015. – 330 с.*
5. *Национальный Статистический Комитет Кыргызской Республики. <http://www.stat.kg/ru/> (дата обращения: 16.06.2017)*
6. *Национальная стратегия устойчивого развития Кыргызской Республики на 2013-2017 годы. http://jogorku.sot.kg/sites/default/files/photos/nacionalnaya_strategiya_ustoychivogo_razvitiya_kr_na_period_2013-2017_gody.pdf (дата обращения: 16.06.2017)*
7. *Хамел Г. Конкуренция за будущее. Создание рынков завтрашнего дня / Г. Хамел, К. Прахалад. – М.: Издательство «Олимп-Бизнес», 2014. – 288 с.*

ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

МРНТИ 11.25.43

K.E. Tauenov¹, M.O. Zhumagulov²

*¹senior teacher of "History of Kazakhstan and Social Sciences" department
of the Kazakh National academy of arts of T. K. Zhurgenov*

*²teacher of "History of Kazakhstan and Social Sciences" department of the T. K. Zhurgenov
Kazakh National academy of arts
Almaty, Kazakhstan*

MODERNIZATION AND NATIONAL INTERESTS OF KAZAKHSTAN IN FOREIGN POLICY: STATEMENT OF PROBLEM

Abstract

In article the main vectors of geopolitical development of Kazakhstan which basis is made by historical, economic-geographical, sociopolitical aspects are considered. Necessity of multivectorial foreign policy is justified. Parallels around events in geopolitics at the beginning of independence and their transformation in modern history of the country are carried out. The classification of the causes of success of Kazakhstan in the new political realities. The main of which is the adoption of institutional and constructive international initiatives Leader of the Nation Nursultan Nazarbayev. Here are the facts about the goals and objectives identified in the "Foreign Policy Concept for 2014-2020." Prepared under the message the Republic of Kazakhstan President Nursultan Nazarbayev to people of Kazakhstan "Strategy" Kazakhstan-2050: new political course of the established state". Topics covered on the importance of the adoption of the concept, which helps to strengthen the role of our country in geopolitics, is a landmark in the development of relations with neighboring countries.

Key words: the Central Asia, priority directions of foreign policy, geopolitics, the Caspian region, the Islamic world.

Аннотация

K.E. Тауенов¹, М.О. Жумагулов²

МОДЕРНИЗАЦИЯ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИНТЕРЕСЫ КАЗАХСТАНА ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

¹старший преподаватель кафедры «История Казахстана и социальные науки»

Казахской Национальной академии искусств им. Т.К. Жургенова

²преподаватель кафедры «История Казахстана и социальные науки»

Казахской Национальной академии искусств им. Т.К. Жургенова

г. Алматы, Казахстан

В статье рассматриваются основные векторы геополитического развития Казахстана, основу которой составляют исторический, экономико-географический, социально-политический аспекты. Обосновывается необходимость многовекторной внешней политики. Проводятся параллели вокруг событий в геополитике на заре независимости и их трансформация в современной истории страны. Приводятся классификация причин успеха Казахстана в новых политических реалиях, главной среди которых является принятие институциональных и конструктивных международных инициатив Лидером Нации Н.А.Назарбаевым. Приведены факты вокруг целей и задач, определенных в «Концепции внешней политики на 2014-2020 гг.» подготовленной в рамках послания Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства». Затронуты темы касательно важности принятия концепции, которая способствует усилению роли нашей страны в геополитике, является ориентиром в развитии отношения с соседними странами.

Ключевые слова: Центральная Азия, приоритетные направления внешней политики, геополитика, Каспийский регион, исламский мир.

Аңдатпа

СЫРТҚЫ САЯСАТТА ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҰЛТТЫҚ МҮДДЕЛЕРІН ЖАҢҒЫРТУ ЖӘНЕ ІЛГЕРІЛЕТУ: МӘСЕЛЕНІҢ ҚОЙЫЛУЫ

К.Е. Тауенов¹, М.О. Жұмағұлов²

¹Т.К. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы,
«Қазақстан тарихы және әлеуметтік ғылымдар» кафедрасының аға оқытушысы;

²Т.К. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы,
«Қазақстан тарихы және әлеуметтік ғылымдар» кафедрасының оқытушысы
Алматы, Қазақстан

Мақалада тарихи, экономикалы-географиялық, әлеуметтік-саяси аспектілерге негізделген, Қазақстанның геосаяси дамуының негізгі векторлары қарастырылады. Көпвекторлы сыртқы саясаттың қажеттілігі дәлелденеді. Тәуелсіздік қарсаңындағы геосаясаттағы уақиғалар төңірегінде салыстырулар жүргізіліп, олардың елдің қазіргі тарихында түрленуі. Жаңа саяси шынайылық кезеңіндегі Қазақстанның сыртқы саясаттағы жетістіктері себебінің жіктемесі келтіріледі. Оның ең бастысы, Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың институционалды және сындарлы Халықаралық бастамалары. *Қазақстан Республикасының Президентінің «Қазақстан–2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы* шеңберінде әзірленген, «2014-2020 жж. арналған Сыртқы саясат концепциясының» басты мақсат-мүдделерін орындау мақсатында атқарылуы тиіс мәселелер төңірегінде біраз мағлұматтар берілген. Концепцияның геосаясаттағы еліміздің рөлінің нығаюына септігін тигізуі, көршілес елдермен қарым-қатынастарды дамытуда бағыт-бағдар беруі жайында сөз етілген.

Түйін сөздер: Орта Азия, сыртқы саясаттың басымдықтары, геосаясат, Каспий аймағы, ислам әлемі.

Introduction. National interests are total requirements of all society, namely safety and integrity of the state, protection of sovereignty, strengthening of positions on the international scene, creation of favorable external conditions for internal development and increase in a level of living of the population. Set of the foreign policy purposes and ways of their realization makes the concept of foreign policy. It usually includes three moments. Firstly, general idea about an optimum condition of the international system. Secondly, general idea about how this system can be created. Thirdly, it contains justification of the place and a role of this state in creation of this system. The foreign policy concept is implemented through a foreign policy that is a target orientation of foreign policy activity of the state.

On January 24, 2017 in the capital of the Republic of Kazakhstan took place the meeting of authorities of Syria and opposition, called in modern diplomacy by the Astana process. Now there is no doubt that this year in the foreign policy relations began successfully for Kazakhstan. Carrying out so important round of negotiations not in Geneva, but in the capital of Kazakhstan (negotiations on Syria are officially held in Geneva since 2011), is an important indicator of the authority of Kazakhstan on foreign policy circles. It is an indicator of correctly verified strategy of bilateral negotiations both with the countries of the FSU and beyond, and with the whole organizations changing shape of modern geopolitics the last 30-40 years.

In article there is a wish to pay attention to formation of Kazakhstan as reliable foreign policy ally, mediator capable the influence in the region of Central Asia to unite these countries for the good of the solution of problems not only economic character, but also showing important qualities and remarkable efforts in the decision of the arising conflicts border regions.

Kazakhstan could collect at a negotiating table of participants of the bloody conflicts, which claimed of the lives of civilians, conflicting parties and forces of the authorities wishing to help with building relations and opposition which claimed sets. Kazakhstan, Turkey, Russia, Iran, representatives of the UN showed willingness to continue participation in negotiations which next round will take place in Geneva on February 8, 2017 and noted that the international meeting on Syria in Astana is a form for direct dialogue between the government and opposition as that the resolution demands 2254 UN Security Councils.

Before discussion in article of a geopolitical vector of Kazakhstan, I think will be important to consider the question – ‘what is the modern geopolitics’.

Geopolitics – studies the dependence of foreign policy of the states and character of the international relations on system of the political, economic and military strategy caused by a geographical location of the country (region) and a number of natural and economical and geographical factors (climate, natural resources, resettlement, etc.). Geopolitics purposes – development of geostrategy of the state that is justification of the directions and mechanisms of its foreign policy activity [1].

According to the concept of foreign policy of the Republic of Kazakhstan for 2014-2020" our country puts before externally political department in the person of the president, the ministry of foreign policy and the Prime minister the following tasks:

- 1) every possible ensuring national security, defense capability, sovereignty and territorial integrity of the country;
- 2) strengthening of the world, regional and global security;
- 3) providing steady positions and formation of a positive image of the state in the world community;
- 4) establishment of a fair and democratic world order at the central and coordinating role of the United Nations (UN);
- 5) further integration into system of regional and international trade and economic relations;
- 6) creation of favorable external conditions for successful realization of Strategy-2050, achievement of a high level of living of the population, strengthening of unity of multinational society, the constitutional state and democratic institutes, realization of the rights and freedoms of the person;
- 7) diversification, industrial and technological development and increase in competitiveness of national economy;
- 8) phased transition of the country on the "green" way of development and entry into number of 30 most developed states of the world;
- 9) preservation of national and cultural originality and following to own way of further development of the state;
- 10) protection of the rights of citizens and legal entities of the Republic of Kazakhstan, their private, family and business interests abroad;
- 11) support of the Kazakh diaspora and Kazakhs abroad [2].

The Republic of Kazakhstan in the decisions and aspirations is guided by these principles that we observed before adoption of so important document and which promotes strengthening of a role of our country in geopolitics and it is a reference point in development the relation with neighboring countries.

Development of the concept of foreign policy of the Republic of Kazakhstan was conducted in line with the foreign policy priorities formulated in Strategy Kazakhstan-2050. In it difference of the new Concept from previous consists. In this regard emergence of the new concept of foreign policy was caused by justification of new priorities of modernization, strengthening of a role of the Republic of Kazakhstan on the international scene, and also cardinal change of structure and dynamics of modern worldwide policy and economy.

The foreign policy of our republic formally is implemented by the Ministry of Foreign Affairs, is actually carried out by the Head of state. ("The concept of foreign policy of the republic for 2014-2020" was approved by the Presidential decree of the Republic of Kazakhstan of January 29, 2014). Personal ideas of the President of what place at Kazakhstan in system of the international relations what policy the republic strongly has to pursue has to be is reflected in our open foreign policy which suits many partners.

For Kazakhstan achievement of success in foreign policy was not one-day work. It is step-by-step considered, somewhere risky strategy. So our country will not be satisfied with what has already been achieved and will continue to establish and develop good-neighbourhood both with neighboring countries and with foreign countries.

As the difficult way of overcoming economic and political barriers and in what geopolitical course will take Kazakhstan in the contemporary history began for our country, this question is key in this article.

Kazakhstan declared the Independence in 1991. Before the young state there were problems of definition of the person on the international scene, developments of an independent strategic course of development in foreign and domestic policy.

From the very beginning, that is from Independence finding, Kazakhstan completely conducted open foreign policy activity. The country supported all integration efforts of neighbors and was their active member: Commonwealth of Independent States (CIS), Shanghai Cooperation Organisation (SCO), Collective Security Treaty Organization (CSTO), Euroasian Economic Community (EurAsEC) and Common Economic Space (CES).

On March 2, 1992 Kazakhstan was admitted (without vote) to the UN. Until the end of 1992 the republic was recognized by 106 states of the world, diplomatic relations were established with 61 states. Kazakhstan became the member of the Organization for Security and Co-operation in Europe (CSCE), World bank of reconstruction and development (IBRD), European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), International Monetary Fund (IMF), World Bank (WB) and other authoritative international organizations.

Now Kazakhstan established diplomatic relations already with 139 states of the world, having opened at the same time more than 70 foreign representations. In Kazakhstan diplomats more than 100 foreign states,

representatives of the regional and international organizations are accredited. Today in various areas of activity in Kazakhstan 15 representative offices of the UN fruitfully work.

Since the first Independence Day the Leader of the nation – the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev, consistently and purposefully seeking for strengthening of a position of the state in the world, and also to participation in affairs of the world community, announced a number of the institutional and constructive international initiatives directed to strengthening of the world, dialogue, stability as within the country, and on the international space. One of the last such initiatives, Nursultan Nazarbayev's proposal on convocation in Astana of the Summit of the world and its appeal to adoption of the Convention on full prohibition of nuclear weapon sounded at the Summit on nuclear safety in Washington and at a conference in Astana on August 29, 2016.

Position of our country as reliable partner in the political and economic relations, openness and tolerance (creation of Assembly of the people of Kazakhstan and giving of political force to it), the multinationality, and the most key question at the beginning of Independence - refusal of a nuclear armory (Closing of Semipalatinsk Test Site, 1991) began to put future success of the country in on the international scene.

In the brochure of 1992 N. Nazarbayev notes: "Kazakhstan will become a zone, free from nuclear weapon, as a result of contractual process. Taking into account interests of the safety our final desire - to obtain guarantees of territorial integrity and inviolability without nuclear potential"[3].

In 1992 Kazakhstan, confirming desire for peace and safety around the world entered Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE).

Heads of many state members of OSCE gave appreciation of a role and to a contribution of Kazakhstan to case on non-proliferation of nuclear weapon and other means of mass defeat, is emphasized about further support of policy of our country in this sphere.

The mission of the Republic of Kazakhstan as a part of OSCE first of all consists in the aspiration to keep stability in Central Asia and to ensure regional security for forward development of the region.

Presidency of our country in OSCE in 2010 became one of the major events for Kazakhstan on the international scene; it confirms high trust of the international community.

Developing cooperation with the Arab and Turkic states, Kazakhstan in 1995 became the member of the Organization of Islamic Conference.

Interaction with the Muslim states is one of priorities of foreign policy of the republic. In return the Islamic world regards Kazakhstan as an integral part of Muslim community.

On June 28, 2011 in Kazakhstan there took place the 38th session the meeting of Ministers of Foreign Affairs (MMFA) of the Organization of Islamic Conference (OIC). On this action more than 1000 foreign guests from 57 countries of the world participated. The first serious decision which was adopted at a session is renaming, rebranding of OIC – in the Organization of Islamic Cooperation (OIC), and also the statement of a new emblem of the Organization.

Also at the head of OIC Kazakhstan made efforts for inclusion in the agenda of the organization of such vital issues as: political, humanitarian and economic cooperation, fight against terrorism, religious intolerance, gender inequality etc.

Kazakhstan – one of five countries which stood at sources of foundation of the Shanghai Cooperation Organization. Since the beginning of foundation of SCO Kazakhstan actively participates in work of the organization and for 2010-2011 became its chairman.

This list can be continued and to write the monograph on the basis of the carried-out work. On the website of the ministry where the majority above the provided data is taken there is a full list of the countries with the detailed description of political and economic relations. We only selected a little from them, for definition of a part which is assigned to Kazakhstan as to the largest country of Central Asia and the long-term partner.

In the message to the world named as "Manifest. XXI century", the Leader N.A. Nazarbayev made huge efforts in creation of dialogue between world powers that is noted in the UN as an immeasurable contribution to the future. In the manifesto the head of state suggests to build complete algorithms of actions of the world community in the following directions.

The **FIRST**. The consecutive movement to the world which is completely freed from nuclear and other types of weapon of mass destruction.

The **SECOND**. In the 21st century it is necessary to create geography of a lasting peace, consistently eradicating war as a way of activity.

The **THIRD**. In the 21st century it is necessary to overcome such rudiment of militarism as existence of the military blocks menacing to global safety and interfering broad international cooperation.

The FOURTH. It is important to adapt the international disarmament process to new historical conditions.

The FIFTH. The world without war is a fair paradigm of the global competition in the sphere of the international finance, trade and development [4].

Recently taken place meeting in Astana is a result of the done work, in a mortgaging of bases of modern diplomacy, in step-by-step establishment of the confidential relations where any wrong move threatens with new calls.

Intervention of Kazakhstan in resolution of conflict between the Syrian authorities and oppositionis undoubtedly the authority and experience on the international stage of the Head of state N.A. Nazarbayev. Respect for his personality and vision of world leaders of the policy which is rather pursued by it as within the country, and beyond its limits.

In the president's letter of the Republic of Kazakhstan - the Leader of the nation NursultanNazarbayev to the people of Kazakhstan "Strategy Kazakhstan-2050: the new political policy of the taken place state" of December 14, 2012 is noted a new political policy of the country where "Mangilik El" is the main task of three generations. In the text of the message the Head of state notes need of activization of foreign economic relations:

"Our country has to support further all progressive international initiatives and make the contribution to global safety.

- Together with all interested partners and our neighbors Kazakhstan will try to obtain the fastest political settlement and restoration of Afghanistan.

- Being an authoritative participant of OIC, Kazakhstan is sincerely interested in peaceful character of process of Middle Eastern settlement. It is important that the released energy of a people at large in the Arab-Islamic world was sent to the creative course and served the solution of social and economic problems of the region.

- We have to approach economically the advancing rates the countries of the Pacific Rim" [5].

On May 20, 2015 in all periodic and the Internet editions was published the text of 100 concrete steps on realization of five institutional reforms. The 85th and 89th steps are devoted to the idea of Mangilik El in the form of a task of creation of the draft of the patriotic act.

The unity of the people of Kazakhstan is based on the general history, cohabitation and activity, tolerant culture, the weighed language policy. Consolidation of all ethnoses in the uniform people of Kazakhstan led to the fact that there was a steady mentality which essence is that all ethnoses, despite cultural, language, etc. distinctions, together build the general house, Kazakhstan – their Homeland [6].

Already today Kazakhstan discusses the new message of the Leader Nation of N. A. Nazarbayev to the people of the country "The third modernization of Kazakhstan: global competitiveness" (on January 31, 2017) where it is noted that, since the beginning of 2017 Kazakhstan became the non-permanent member of the UN Security Council, that this year in Astana there will take place the international exhibition "EXPO-2017", in Almaty sports meets within the Universiade-2017 in which more than 2 000 athletes and members of delegations from 57 states participate started. All this is result of the correct political way and high authority of Kazakhstan on the international scene. So Kazakhstan has to carry out further flexible and multilateral diplomatic approach according to national interests – preservation of peaceful partner relationship with neighboring states.

Conclusion. Confident steps of Kazakhstan to foreign policy space is result of titanic efforts of the Head of state and department which is directly responsible for carrying out in life of the chosen course of the country. Trust from the world community in regulation of the conflict between the authorities and opposition of Syria, and how Kazakhstan surely took and carried out the important tasks assigned to it, speak about growth of influence of Kazakhstan which extends not only in the territory of Central Asia now. Though in Astana speaks about success of negotiations still very much early, it is possible to note with confidence that Kazakhstan will use further the best efforts in continuation of peaceful regulation of the conflicts destabilizing a situation in the Asian region.

References:

1. Reshetnikov S. V. *Political science//the textbook for higher education institutions. Minsk. – 2011. 398 pages.*
2. *The concept of foreign policy of RK for 2014-2020 is approved by the Presidential decree of the Republic of Kazakhstan of January 21, 2014 No. 741 <http://mfa.gov.kz/index.php/ru/vneshnyaya-politika/kontseptsiya-vneshnoj-politiki-rk-na-2014-2020-gg>.*
3. Tokayev K. *Under an independence banner: A sketch about foreign policy of Kazakhstan. – Almaty, 1997. - Page 151.*
4. "Manifesto. 21st century". http://www.akorda.kz/ru/speeches/external_political_affairs/ext_other_events/manifest-mir-XXI-vek
5. *The president's letter of the Republic of Kazakhstan - the Leader of the nation Nursultan Nazarbayev to the people of Kazakhstan "Strategy Kazakhstan-2050: a new political policy of the taken place state" of December 14, 2012 <https://strategy2050.kz/ru/multilanguage/>*
6. *Mangilik El. Textbook. M. B. Kasymbekov, S. Zh. Praliyev, K. K. Zhampeisova, etc. – Almaty: Ulagat, 2015 – 336 pages.*

МРНТИ 04.21.81

Л. Г. Адилова¹

¹докторант Ph(D), Национальная школа государственной политики
Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан
г. Астана, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Становление независимости Казахстана было сопряжено с необходимостью формирования новых концептуальных целей и программных задач, соответствующих современному цивилизационному стандарту, принятому в экономически развитых и политически стабильных государствах. В статье рассмотрены этапы реформирования социальной сферы в Казахстане, ее особенности и основные направления внедрения стандартов человеческого развития, принятых программой развития ООН. Автором предлагается собственная типологизация подходов к изучению социальной политики в Казахстане, которая включает в себя следующие направления: социологические измерения реформ, разработки в области социальной философии, политические аспекты социальных реформ, экономические вопросы системных преобразований социальной сферы, правовые аспекты формирования социального государства и др. Данная структуризация направлений социальной политики позволит в дальнейшем расширять и углублять реформы в социальной сфере.

Ключевые слова: социальная политика, социальные реформы, структурные изменения, социальная защита, социально-экономическое развитие, государственно-частное партнерство

Аңдатпа

Л.Г. Адилова¹

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК САЯСАТТЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

¹Қазақстан Республика Президентінің жанындағы

Мемлекеттік басқару академиясының мемлекеттік саясат мектеп
Астана қ., Қазақстан

Қазақстан тәуелсіздігінің қалыптасуы, жаңа тұжырымдамалық мақсаттар мен саясат міндеттерін қазіргі заманғы өркениеттің стандарттарға сәйкес келетіндей, экономикалық дамыған және саяси тұрақты елдерде қабылданғанымен байланысты. Мақалада Қазақстандағы әлеуметтік саланы реформалау кезеңдерін, оның ерекшеліктері мен Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму бағдарламасы қабылданған адам дамуының стандарттарын енгізудің негізгі бағыттарын сипаттайды. Автор Қазақстандағы әлеуметтік саясаттың зерттеу тәсілдерінің өз типологиясын ұсынады, реформаларды социологиялық тәсілдермен өлшеу, әлеуметтік философия саласындағы даму мен әлеуметтік реформалардың саяси аспектілері, әлеуметтік сала жүйелі өзгерістер экономикалық мәселелерді, әлеуметтік мемлекет және басқалар қалыптастыру құқықтық аспектілердей бағыттарды қамтиды. Бұл құрылымдау Әлеуметтік саясаттың одан әрі әлеуметтік саладағы реформаларды кеңейту және тереңдету мүмкіндіктерін береді.

Түйін сөздер: әлеуметтік саясат, әлеуметтік реформалар, құрылымдық өзгерістер, әлеуметтік қорғау, әлеуметтік және экономикалық даму, мемлекеттік-жекеменшік серіктестік

Abstract

L.G. Adilova¹

FEATURES OF THE FORMATION OF SOCIAL POLICY IN KAZAKHSTAN

¹School of Public Policy of the National Academy of Public Administration under the President
of the Republic of Kazakhstan
Astana, Kazakhstan

Formation of Kazakhstan's independence was associated with the need to develop new conceptual goals and policy objectives corresponding to the modern civilization standards adopted in the economically developed and politically stable countries. The article describes the stages of reforming the social sphere in Kazakhstan, its features and the main directions of implementation of standards of human development adopted by the United Nations Development Programme. The author proposes own typology of approaches to the study of social policy in Kazakhstan, which includes the following areas: sociological measurement of the reforms in the field of social philosophy of development, the political aspects of social reform, economic issues of systemic transformation of the social sphere, the legal aspects of the formation of the welfare state, etc. This structuring of social policy will allow to further expand and deepen the reforms in the social sphere.

Key words: Social policy, social reforms, structural changes, social protection, social and economic development, public-private partnership

Введение. Становление независимости Казахстана было сопряжено с формированием новых концептуальных целей и программных задач, соответствующих современному цивилизационному стандарту, принятому в экономически развитых и политически стабильных государствах. Интенсивное системное реформирование 1990-х годов было направлено на укрепление государственности, наращивание национальной безопасности, интеграцию Казахстана в мировую систему экономических и политических отношений.

Учитывая, что обретение суверенитета происходило на фоне сложного геополитического контекста, напряженной внутренней политической ситуации, системного кризиса в экономической и социальной сферах, закономерно приоритетными направлениями на ранний период независимости (1991-1993 гг.) стали развитие и усиление политической основы государственности. Активному реформированию были подвергнуты законодательная база государства, политические стратегии и национальные доктрины и пр. направления, связанные с государственным строительством, политическими интересами и местом страны в международном сообществе, а также с формированием внутренней основы общественно-политического взаимодействия. При этом в конституции принятой на референдуме 30 августа 1995 года в статье 1 было закреплено, что Республики Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы [1, с. 217].

С середины 1990-х годов происходит трансформация социальной политики государства, когда полностью меняется социальная концепция Казахстана, а профильная социальная сфера становится объектом глубоких преобразований. Стоит отметить, что в тот период возникло системное противоречие, когда, с одной стороны, интересы вхождения Казахстана в категорию демократически ориентированных государств предполагали построение социального государства, и, соответственно, принятие экономических и политических обязательств в области социальной, экономической и правовой политики. С другой – невозможность реализации прогрессивных социальных программ и внедрения гуманитарных проектов в область социальных отношений и общественной практики, что было обусловлено системным глубоким экономическим кризисом, возникшим после крушения единой системы хозяйственно-экономических связей.

Методы. Реализуя приоритет становления новой независимой экономики Казахстана, социальная сфера в тот период была подвергнута так называемым «жесткому» реформированию, а именно – жестким денежно-кредитным и умеренно жестким бюджетным реформам. Примечательно, что именно в этот период – время массовой безработицы, длительных задержек/полного отсутствия социальных выплат, зарплат, пенсий и других сложных экономических, социальных, политических условий – в Казахстане впервые были озвучены социальные приоритеты с позиции концепции «человеческого развития».

Ключевым показателем в данной концепции является индекс развития человеческого потенциала, и, в условно обобщенной форме, человек, его уровень и качество жизни, рассматриваются как конечная цель экономики. В глобальном масштабе человеческое развитие измеряется показателями здоровья населения, уровня жизни, покупательской способности. «Концепция развития человеческого потенциала в содержательном смысле означает рост условий и возможностей, для человека жить полноценной жизнью. Число таких условий и возможностей бесконечно. Наиболее важными среди них являются три: продолжительная и здоровая жизнь, необходимы уровень образования и материальный достаток, необходимый для достойного уровня жизни» [2, с. 5].

Согласно методике ООН, индекс развития человеческого потенциала рассчитывается на основе следующих показателей [2, с. 5]:

- средней (предполагаемой) продолжительности жизни (СППЖ);
- грамотности взрослого населения;
- совокупного коэффициента обучающихся в учебных заведениях всех ступеней в возрасте от до 24 лет;
- величины произведенного в стране валового внутреннего продукта (ВВП) на душу населения.

Основное отличие вышеупомянутой концепции от традиционных концептуально-теоретических подходов к анализу и выработке механизмов экономического развития заключается в ее социальной ориентированности, в то время как теории экономического развития, всевозможные модели экономического роста связывают эффективность экономики с увеличением количественных показателей, расширением технократических подходов в экономической и социальной сфере. В основе прогрессивного роста в рамках концепции человеческого развития находится единственный базовый критерий -

повышение качества жизни. И данный подход активно распространяется и продолжает разрабатываться и в настоящее время.

В период интенсивного реформирования в Казахстане основные научные разработки 1990-х гг. были связаны с вопросами состояния общественных отношений в период перехода к рынку, взаимодействия государства и общества, особенностей трансформации социума, ключевых проблем этнополитики и др. Наиболее крупным исследованием в области социальной политики в этот период является диссертационное исследование Тасмагамбетова И., посвященное особенностям социальной политики в трансформирующихся политических системах и выработке механизмов диверсификации социальной политики государства (Тасмагамбетов И.Н. Социальная политика и политическая трансформация. Алматы. 1997 г. 250 с.).

С 2000 гг. исследовательские разработки претерпели трансформацию в сторону усиления роли государства в социальной политике, что повлияло на активизацию процесса формирования новых научных взглядов и их внедрения в мировую практику. В российской науке данное утверждение связано с исследованиями Глазьева С. (неомарксизм), Гринберг Р. (неокейнсианство), Белковский С. (противодействие «олигархическому» капитализму, Орлов Б. (социал-демократия), Тощенко Ж. и Заславская Т. (социологические измерения последствий трансформации). В казахстанской науке модернизированные подходы к исследованиям общества прослеживаются в работах отечественных обществоведов:

- Габдуллиной Г., Нуркатовой Л., Сейдуманова С., Тажина М., Шаукуновой З. (социологические измерения реформ) и др.;

- Абишева К., Есекеева Б., Кадыржанова Р., Нысанбаева А. (разработки в области социальной философии) и др.;

- Джунусова А., Джунусовой Г., Назарбаевой Д. (политические аспекты социальных реформ) и др.;

- Аукена В., Алшанова Р., Берешева С., Кошанова А., Мельдахановой М., Мухтаровой К., Назарбаева Н., Сагдиева К., Сабден О., Спанова М. (экономические вопросы системных преобразований социальной сферы) и др.;

- Зиманова С., Матюхина А., Рогова И., Сартаева С., Ударцева С., Шайкенова Н. (правовые аспекты формирования социального государства) и др.

В этот же период в зарубежной науке активно поддерживаемым становится принцип социализации экономики. Лауреат Нобелевской премии в области экономики Стиглиц Дж., суммируя результаты развития мировой экономической системы, пришел к выводу, что «рыночный механизм является средством для достижения определенных целей – в первую очередь более высокого жизненного уровня. Сам по себе он не является целью. И даже более того, большинство политических мер, предлагаемых в последние десятилетия консерваторами, такие как приватизация и либерализация, не должны рассматриваться как цели, но лишь как средства. Хот цели рынков очень узкие – они обеспечивают только материальную составляющую благосостояния и не ставят себе целью обеспечение более широкого круга ценностей, например, социальной справедливости, - ничем не ограниченный рыночный механизм зачастую не способен к достижению и этих ограниченных целей» [3, с. 344].

Результаты. Именно с этого периода Казахстан – одним из первых постсоветских государств – переходит к практическому внедрению принципов социального государства, закрепленных Конституцией страны. Полностью реализовав цели «Стратегии развития Казахстана до 2030 г.», где в числе приоритетов стали достижение значительного уровня благосостояния населения и построение профессионального государства, в стране были продолжены реформы, направленные на детализацию подходов в проведении социальной политики, ее гуманизацию и приближение к международным правовым стандартам.

Применение программ развития ООН, социально-гуманитарных проектов правовых общественных международных организаций, внедрение в казахстанскую практику современных стандартов развития предопределили трансформацию организационно-структурных механизмов, выразившихся в изменении налогового законодательства в социальной части, формировании профильных социальных служб, создании специальных коррекционных школ, выделении адресных грантов, расширении социальных прав для лиц с ограниченными возможностями (в т.ч. увеличения средств для специального оборудования и появления специального транспорта) и пр.

С конца 1990-х - начала 2000-х гг. в Казахстане социальное развитие признается как одно из ключевых измерений экономических реформ и стратегического развития страны. Исследования эффективности

экономических программ, разработка механизмов прогрессивного развития государства, выработка политических стратегий, разработка рекомендаций по усилению национальной безопасности Казахстана, – все это происходит с учетом социальных показателей, составляющих основу концепции «человеческого развития», рекомендованной программами развития ООН и широко распространенной в настоящее время в мировой практике.

Согласно методологии ООН, успешность мирового человеческого развития измеряется преодолением трех основных проблем:

- сокращением нищеты;
- обеспечение занятости;
- социальной интеграцией.

Суммируя мировой опыт в программы ООН включены следующие рекомендации по:

А) сокращению нищеты:

- предельная доступность основных социальных служб для бедного населения (особенно начального образования и первичной медицинской помощи);
- справедливое распределение сельскохозяйственных ресурсов;
- обеспечение равного доступа к кредитным ресурсам;
- создание условий для занятости населения;
- привлечение наибольшего количества населения к участию в процессах управления;
- формирование эффективной системы социальной безопасности;
- увеличение производительности труда бедных;
- обеспечение устойчивости развития.

Б) обеспечению занятости:

- увеличению инвестиций в систему образования и профессиональной подготовки;
- разработка справедливой макроэкономической политики, развитой инфраструктур и адекватной законодательно-нормативной базы;
- обеспечение равного доступа к земельным ресурсам и средствам производства;
- проведение политики в области налогообложения и ценообразования, стимулирующих трудоемкую занятость;
- развитие общественных программ по трудоустройству;
- ограничение дискриминации;
- пересмотр устаревших понятий и реализация более гибких подходов к трудоустройству и разделению труда.

В) социальной интеграции:

- обеспечение равенства перед законом;
- соблюдение прав меньшинств;
- ведение антидискриминационной политики;
- обеспечение доступности образования;
- обеспечение занятости неконкурентоспособным членам общества посредством специальных льгот;
- децентрализация и подотчетность управленческих структур.

Признавая приоритет социальных индикаторов экономического развития, в программные документы Казахстана были заложены механизмы реализации новой социальной политики путем формирования условий для улучшения социального фона жизнедеятельности. К ним относятся:

- монетизация социальных льгот;
- изменение системы финансирования здравоохранения и образования;
- введение новых специальностей и подготовка специалистов по социальному профилю («социальная работа», «школьный психолог», «школьный инспектор» и др.);
- формирование ювенальной службы;
- льготная кредитная и жилищная политика;
- усиление существенных форм государственной поддержки в области демографической и миграционной политики (стимулирование рождаемости, создание благоприятных условий для оралманов и пр.).

Дискуссия. Наряду со структурными изменениями произошло развитие на уровне концептуальных разработок. В первую очередь, данные процессы оказали влияние на расширение категориально-

понятийного аппарата, замещение традиционных дефиниций современными категориями, принятыми в международном сообществе («инвалиды – люди с ограниченными возможностями», «трудные подростки – дети, попавшие в трудную жизненную ситуацию», «больные дети» - «особые дети», «бедное население» - «социально уязвимое население», «престарелые лица» - «лица пожилого возраста» и т.д.). В широкий оборот вводятся понятия «социального партнерства», «социальной ответственности», «либерализация старости». Особое внимание уделяется правам женщин и детей, где основные решения направлены на ликвидацию насилия, его системную профилактику.

Согласно статистике ООН, благодаря предпринимаемым действиям, Казахстан за весь период независимости значительно улучшил показатели социально-экономического развития. И в 2015 г. индекс человеческого развития страны составил 0,788 (или 56 место). В 2014 г. аналогичный показатель составлял 0,757 (70 место). Показатель продолжительности жизни находится на уровне 69,4 лет (в 2014 году – 66,5 лет); среднее количество лет, потраченных на обучение, – 11,4 лет (в 2014 году – 10,4 лет); а показатель ожидаемой продолжительности обучения остался неизменным и составил 15 лет. ВНД на душу населения достиг 20,876 доллара (19,441 доллара в 2014 году). Первую категорию стран с «очень высоким уровнем человеческого развития» возглавляют Норвегия (ИЧР, равный 0,944), Австралия (0,935), Швейцария (0,930), Дания (0,923) и Нидерланды (0,922)[4].

Выводы. Таким образом, обобщая казахстанский опыт реформ, мы выделили следующие направления в социальной политике:

1. Реформирование концептуальной, законодательно-нормативной и программной базы (принятие обширного блока социально ориентированных законов, соответствующих нормам современного прогрессивного международного права);

2. Институциональные преобразования (формирование новых структур в органах государственного управления и на уровне местной исполнительной власти, поддержка неправительственных организаций, содействие общественным инициативам);

3. Изменение механизмов финансирования (развитие рыночных отношений в социальной сфере, привлечение частных инвестиций, внедрение принципов государственно-частного партнерства и пр.);

4. Распространение социальных идей и реализация гуманитарных проектов (социальное партнерство, социальная ответственность, гендерное равенство, права ребенка, ликвидация насилия и пр.);

5. Формирование полупатерналистской системы в социальной сфере (переход от системы социально защиты к социально помощи, пенсионная реформа, образовательная реформа, медицинская реформа);

6. Реализация специальных отраслевых и адресных программ («Всеобуч», «Болашак», программы территориального перемещения населения и др.)

Данная структуризация направлений социальной политики позволит в дальнейшем расширять и углублять реформы в социальной сфере.

Список использованных источников:

1. Ведомости Парламента Республики Казахстан. –1996. №4. – С.217
2. Казахстан. Отчет о человеческом развитии. ООН. – 1997. – С.5
3. Стиглиц Дж. Революция девятности. Семья развала. – М.: Современная экономика и право, 2005. – С.344
4. Казахстан поднялся в рейтинге Индекса человеческого развития ООН на 14 строчек [Электрон.ресурс]. – 2015.- URL: <https://news.mail.ru/society/24278505/?frommail=1>. (дата обращения: 14.12.2015)

МРНТИ 10.02.09

G.O. Berkinbayeva¹, Zh. I. Isaeva² A.A. Alimbayev³

¹"Kazakh language and literature" 1st course of doctoral candidate,,
Khozha Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
Turkestan, Kazakhstan

²Scientific consultant: - manager of department "Kazakh philology and Journalism",
The International Kazakh-Turkish University of Khozha Akhmet Yassawi
Turkestan, Kazakhstan

³ 2nd year master in religious studies Kazakh National Pedagogical University after Abay Almaty, Kazakhstan

TECHNIQUES AIMED AT THE DEVELOPMENT OF DIALOGICAL SPEECH

Abstract

The article considers the special significance of the dialogue in the process of the schoolchild's personality formation, the development of his intellectual, communicative and spiritual and moral qualities. The formation of monologic speech and the ability to conduct a dialogue is a key task of technology for the development of critical thinking. All the techniques and strategies in this technology are somehow built on discussion, on the ability to communicate and argue coherently, giving arguments and evidence. They are called upon to develop critical thinking. And most importantly, they teach coherent, logically built and reasoned speech. Teaching dialogical speech should be conducted at all levels of learning. It happens that teachers in high school do not pay due attention to this issue, believing that a teenager of 14-16 years old can already speak coherently. But in addition to logical presentation, the school should teach the imagery of thinking, critical judgments, the ability to conduct discussions and disputes. Therefore, using those or other techniques that involve dialogues, it is desirable to constantly emphasize attention to the requirements for oral speech.

Key words: high school, teamwork, plan the statement, express a personal attitude, express the same thought with different linguistic means, develop critical thinking, to build on discussion, the ability to communicate and argue coherently, give arguments and evidence

Аннотация

Г.О. Беркинбаева¹, Ж.И. Исаева², А.А. Алимбаев³

МЕТОДЫ, НАПРАВЛЕННЫЕ НА РАЗВИТИЕ ДИАЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ

^{1, 2}Международный казахско-турецкий университет им. Х.А. Яссави
Туркестан, Казахстан

³магистрант 2 курса по специальности религиоведение КазНПУ им. Абая
г.Алматы, Казахстан

В статье рассматривается особое значение диалога в процессе формирования личности школьника, развития его интеллектуальных, коммуникативных и духовно-нравственных качеств. Формирование монологической речи и умение вести диалог – ключевая задача технологии развития критического мышления. Все приемы и стратегии в этой технологии так или иначе построены на обсуждении, на умении связно говорить и спорить, приводя аргументы и доказательства. Они призваны развивать критическое мышление. А главное – обучают связной, логически выстроенной и аргументированной речи. Обучение диалогической речи должно вестись на всех уровнях обучения. Бывает, что учителя в старших классах не уделяют этому вопросу должного внимания, полагая, что подросток 14-16 лет уже умеет говорить связно. Но помимо логичности изложения школа должна научить образности мышления, критичности суждений, умению вести дискуссии и споры. Поэтому используя те или иные приемы, предполагающие диалоги, желательно постоянно акцентировать внимания на требованиях к устной речи.

Ключевые слова: средняя школа, работать в коллективе, планировать свое высказывание, выражать личное отношение; выражать одну и ту же мысль разными языковыми средствами, развития критического мышления, построены на обсуждении, умение связно говорить и спорить, приводить аргументы и доказательства

Аңдатпа

Г.О. Беркинбаева¹, Ж.И. Исаева², А.А. Алимбаев³

ДИАЛОГТИК СӨЗ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА БАҒЫТТАЛҒАН ӘДІС-ТӘСІЛДЕР

¹Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік Университеті

²Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік Университеті

³Абай атындағы ҚазҰПУ, дінтану мамандығы 2 курс магистранты

Алматы қ., Қазақстан

Мақалада жеке тұлғаны қалыптастыру процесінде диалог сөз мәдениетін дамыту ерекше мәнге ие екендігін, тұлғаның зияткерлік коммуникативтік, рухани және моральдық қасиеттерін дамыту жолдары талқыланады. Сын тұрғысынан ойлау технологиясын дамытудың негізгі тапсырмасы - диалогтік сөйлеу және диалогтік сөйлеу қабілетін қалыптастыру. Бұл технологияның барлық әдіс тәсілдері пікір алмасуға, ой дәлдігін дәлелді жеткізу, дәлелдемелер мен аргументтерді келтіруге бағытталған. Ең бастысы – түсінікті логикалық құрастырылған, дәлелді сөз айтуға үйретеді. Соңғы кездері жоғарғы сынып мұғалімдері осы мәселеге толық жеткілікті көңіл бөлмей келеді. Себебі 14-16 жасар жасөспірімдер толық ойын жеткізуге қабілетті деп есептейді. Осыған қарамастан бейіндік мектеп оқушыларды сыни ойлап, жүйелі пайымдай алуға, пікірталас және талқылаулар жүргізу қабілетін дамытуды міндет ету керек. Оқушыларды диалог сөз мәдениетіне үйрету барысында олардың тек сөйлемді дұрыс құруы ғана емес, алған білімдерін, меңгерген сөздік қорларын қарым-қатынас негізінде, яғни сөйлеуде пайдалана білу мүмкіндігі ескерілуі тиіс. Осыған байланысты мектепте оқушылардың сөйлеу мәдениетін қалыптастыру арқылы сауаттылықты меңгерту және сол арқылы тілдік қарым-қатынасты үйрету ең негізгі шарт болып табылады. Тілдік қарым-қатынас болса да, коммуникацияның қай-қайсысы болса да тек диалогтың арқасында өмір сүреді. Сондықтан жоғары сынып оқушыларын ауызша сөйлеуге үйретуде диалогтік сөз мәдениет дамыту арқылы жүзеге асыруға болады.

Түйін сөздер: жоғары сынып, топтық жұмыс істеу, жеке көзқарасын білдіру, ой толғамын жоспарлау; әр түрлі тілдік құралдар, сын тұрғысынан ойлау, ой тұжырымын жеткізу, талқылау негізделген, жүйелі сөйлей білу, дәлелдемелерді ұсыну

Fluency in the language involves the ability to respond to all kinds of situations in real life. Therefore, when teaching any language, one should pay special attention to the maximum development of oral speech, in particular, dialogue as one of its forms.

Before proceeding with the construction of a methodological system for teaching dialogical speech, it is necessary to consider the linguistic aspect of the dialogue.

Dialogue is a complex and multifaceted phenomenon. Depending on what tasks the researchers set themselves for, the study of it is conducted in a variety of directions, therefore in modern science there is still no single definition of dialogue.

Thus, the "Dictionary of Linguistic Terms" characterizes dialogue as "one of the forms of speech, in which each utterance is directly addressed to the interlocutor and turns out to be limited to the immediate subjects of the conversation" [1, 132].

"Linguistic Encyclopaedic Dictionary" gives the following definition of dialogical speech: "Dialogue speech (from the Greek dialogos-conversation, conversation of two) is a form (type) of speech, consisting of the exchange of statements-remarks, the language composition of which is influenced by direct perception, activating the role of the addressee In speech activity of the addressee" [2, 135].

Unlike linguists, psychologists in the vocabulary of socio-psychological concepts under the editorship of E.S. Kuzmin and V.E. Semenov emphasize the structural features of the dialogue: "Dialogue - a form of speech communication, consisting of alternating replicas of participants" [3, 23].

In the dictionary-reference book "Pedagogical speech" edited by T.A. Ladyzhenskaya, the main features of the dialogue are formulated as follows: "Dialogue is a variety (type) of speech, under which there is an exchange of mutually conditioned remarks (with visual and auditory perception of the interlocutor)" [4, 42].

So, despite the differences in wording, the dialogue almost everywhere appears as a form of speech communication, the sphere of manifestation of human speech activity, as one of the forms of existence of language.

The beginning of the development of studying the dialogue as a "universal form of communication" is associated with the name of L.P. Yakubinskyin Russian philology. His article "About Dialogue Speech" played a large role in posing the problem in various aspects of its consideration. The language specifics of the dialogue LP.Yakubinsky associates with its functional side and with external features of its implementation: the presence of

several interlocutors, a relatively rapid exchange of cues in the visual and auditory perception, the presence of facial expressions, gestures and so on [5].

In the study of dialogue, the question of comparing dialogue and monologue is highlighted. The foundations of this comparison in Russian linguistics were laid down in the works of L.V. Shcherba, L.P. Yakubinsky, M.M. Bakhtin and others. In the studies of L.V. Shcherba and L.P. Yakubinsky it is seen the idea of the "naturalness" of the dialogue and the "artificiality" of the monologue. Thus, L.V. Shcherba noted that "monologue is largely an artificial linguistic form" (173, 4), that "language" lives "and changes mainly in dialogue" [6,36].

According to L.P. Yakubinsky, "any interaction of people is precisely interaction; It essentially seeks to avoid one-sidedness, wants to be two-sided, "dialogic" and "monologic". Just as the question is almost involuntary, because of the constant association between thoughts and pronunciation, it generates a response, like this and every speech irritation, continuously it has not been, exciting, as its reaction, thoughts and feelings, it is necessary to push the body to speech Reaction ... Dialogue ... is more a phenomenon of "nature" than a monologue "[6, 133].

According to the *Oxford English online dictionary*, the English term *dialogue* stems from the old French *dialogue*, taken in turn from the Greek *dialogos*, which loosely translates as *converse with or speaking through* [7]. A number of scholars have further defined dialogue. Although their definitions have similarities, they also differ depending on the author's view of dialogue and its purpose. Burbules and Kazepides argue that dialogue is continuous with conversation or chatting, although it is more serious and challenging; it may also lead to new understandings. In addition, Burbules and Kazepides reinforce that dialogue does not have a predetermined destination; dialogue accepts that there are different views, but it expects a commitment to communicate. In contrast to problem-solving sessions, dialogue need not lead to consensus, but both parties may gain a deeper understanding. This view of dialogue perhaps has an ideal of dialogue in mind, with an emphasis on cognitive understandings [8].

The concept of dialogue is most often linked to the Greek classics. Plato viewed dialogue as the most important tool for teaching as it leads to rational knowledge. Plato makes the important distinction that *logos* or reason develops out of human activities: our thinking is not something we already hold in our mind; rather, it is obtained through language in dialogue, linking our thinking to the sociocultural and political conditions of dialogue [9]. Dialogue can thus be seen as the fundamental link between philosophy and education. Dewey views education as the laboratory in which philosophic directions become concrete and are tested [8, 1]. The next section discusses dialogue in educational settings.

In trying to define dialogue, there is a risk that elements of the definition may become normative and definitive, implying that there is only one correct way or a particular standard of dialogue. It needs to be noted that any attempt to fully define dialogue automatically turns the dialogue about dialogue into a monologic event, describing what dialogue ought to be and thereby finalising the definition, which is in direct contrast with what dialogue aims to do.

Dialogue is the conversation of two persons. Unlike a monologue, conversation can be interrupted, largely depends on emotions, the nature of the conversation and the topic, rarely consists of completed proposals.

Depending on the degree of participation of interlocutors, the following types of dialogical speech are distinguished:

- One-way interrogation - questions are asked only by one of the interlocutors. This type includes interviews, questionnaires, social surveys.
- Bilateral questioning - participants are equally involved in the conversation (discussions, disputes).
- Exchange of opinions - there are no questions, only opinions and opinions.

In the methodology, standard dialogues (or dialogues of etiquette character) are highlighted - these are dialogues used in typical situations (seller-buyer, boss-subordinate, etc.)

Review of techniques and techniques aimed at the development of coherent monological and dialogical speech

- A pattern of telling is a living, vivid description of an object or phenomenon that is given to children as a role model. This method of teaching monologic speech is used in elementary school when demonstrating how, for example, a rule, event description, etc. should sound.

The sample should be short, accessible for understanding, easy to remember, pronounced clearly, loudly, necessarily expressively.

- Analysis of the pattern of the storytelling. This technique helps to understand the structure of speech, isolate individual components, work on intonation. It is often practiced in primary schools. For example, you can take any dialogue or monologue from a read work and ask students to identify where the introduction (the beginning of the conversation), where the ending. Separately, the students select the key words with colored pencils, on which it is necessary to lower or increase the intonation.

- Joined storytelling is another method for initial education. Here the teacher starts the sentence, and the child finishes it. Either they compose a monologue in turn.

- Partial storytelling is a familiar technique, when you need to restore it completely in the text. You can suggest the beginning of the story, the middle, the end. It's easier if it's an event story. In high school, you can offer for a partial story-telling reflections or abstract texts-reasoning.

- A narrative story based on a picture (subject, plot, landscape, series of paintings) is one of the most effective techniques that helps to develop coherent monologic speech. It is noted from practice that this technique is often practiced by the Kazakh language teacher in primary and secondary schools. Why is he forgotten in high school? After all, for high school students and paintings you can pick up interesting, appropriate age, and the conditions for creating a story complicate.

- Retelling - practice is practiced at all levels of learning. And to learn retelling begin already in class. Admission is effective, because it allows you to develop not only the imagery of thinking, but also the logical presentation of thoughts. While retelling the text, the child learns to understand its structure, and remembering the most vivid phrases of speech and sentences promotes the development of memory and artistry of speech.

- Deductive method is a way of teaching dialogue. It is often used in foreign language lessons, although it is quite acceptable in other lessons. The essence of the method is that a ready dialogue is given as a model. This can be situational dialogue, etiquette, professional, which uses the stable expressions that are typical for this situation. The sample is carefully studied, and then, on its basis, form their own dialogue.

For example, there is a lesson-court. This process is characterized by its own replicas and stable expressions. Therefore, in advance with the students are studying how the judicial process is being built, what phrases are most common, what terms are used. A sample can be provided in the form of text, video.

On the basis of the deductive method, techniques such as role plays, discussions, forums, symposiums appeared. They are all built on the basis of conversation, learning dialogical speech, develop the ability to argue, defend their opinions, think reasonably and coherently express their thoughts.

- The inductive method assumes the training of dialogical speech "from downwards to upwards". That is, first, lexical and grammatical units are studied, and only then dialogue is formed. Methods of this method include "Thick and tonic questions", "Six hats", techniques that teach the structure of speech, drawing up a plan of speeches [10].

The formation of monologic speech and the ability to conduct a dialogue is a key task of technology for the development of critical thinking. All the techniques and strategies in this technology are somehow built on discussion, on the ability to communicate and argue coherently, giving arguments and evidence. They are designed to develop critical thinking. And most importantly - they teach coherent, logically built and reasoned speech.

In conclusion, it can be noted that the training of monologic and dialogical speech should be conducted at all levels of education. It happens that teachers in high school do not pay due attention to this issue, believing that a teenager of 14-16 years old can already speak coherently. But in addition to logical presentation, the school should teach the imagery of thinking, critical judgments, the ability to conduct discussions and disputes. Therefore, using certain techniques, suggesting monologues and dialogues, it is desirable to constantly focus on the requirements for oral speech.

References:

- 1 Ahmanova O. *Dictionary of Linguistic Terms*. 2nded.- Moscow: Soviet Encyclopedia, 1969.- 607 p.
- 2 Yartseva V.N. *Linguistic encyclopedic dictionary / Ch. Ed.* – Moscow: Sov. Encyclopedia, 1990. – 683 p.
- 3 *The collective. Personality. Communication: Dictionary of socio-psychological concepts / [V.S. Ageyev, S.P. Beznosov, V.A. Bogdanov and others]; Ed. E.S. Kuzmina, V. E. Semenova.* – Lenizdat, 1987
- 4 Ladyzhenskaya T.A., *Pedagogical speech. Dictionary-reference - Flint (1998) (DJVU) Russian, 5-89349-007-X*
- 5 Yakubinsky L.P. *On the dialogical speech.* – Moscow: Nauka, 1986. – 25-326
- 6 Shcherba L.V. *Language system and speech activity.* – 1974
- 7 *Stevenson Oxford English online dictionary, Oxford University Press.* – 2014. – P.840
- 8 Burbules N. (1993). *Dialogue in teaching: Theory and practice.* – New York: Teachers College Press.
- 9 Kazepides T. (2012). *Education as Dialogue.* In T. Besley, & M. P. Peters (Eds.), *Interculturalism, Education and Dialogue* (pp. 76-86). New York: Peter Lang/Wilkinson, I.A.G., Reninger, K.B., & Soter, A.O. (2010). *Developing a professional development tool for assessing quality talk about text. Yearbook of the National Reading Conference, 59.* Oak Creek, WI: National Reading Conference.

МРНТИ 04.91.91

А.Дүйсенбайқызы¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, 6М050100–Әлеуметтану мамандығының I курс магистранты
Ғылыми жетекші: ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі,
философия ғылымдарының докторы, профессор Абсаттаров Р.Б.
Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚ ЖҮЗДЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада қазақ жүздерінің қалыптасуының кейбір мәселелері қарастырылған. Қазақ жүздерінің дамуы тарихына қатысты мәселелерге талдау жасалынып, нақты аппараты көрсетілген. Г.Волконский, Ш.Уәлиханов, В.В. Вельяминов-Зернов, И.Р. Аристов ұсынған қазақ жүздеріне қатысты теориялық концепцияларға талдау жасалынған. Мақалада қазақ жүздері этноәлеуметтік организм ретінде көрсетілген. Сонымен қатар мақалада қазақ жүздерін басқару ісіне және қазақ хандарына қатысты мәліметтер берілген. Қазақ жүздерінің ішкі билік жүйесін тайпа-ру аралық ұйымдастырылған құрылым негізінде қарастырған Ш.Уәлихановтың теориялық концепциялары үлкен маңызға ие. Мақала тек әлеуметтанушы мамандар тарапынан ғана емес, сонымен қатар философия, психология, мәдениеттану сияқты гуманитарлық саланың мамандары тарапынан қызығушылық тудырады.

Түйін сөздер: жүз, қазақ жүздері, ұлы жүз, орта жүз, кіші жүз, орда, тайпа, ру, этноәлеуметтік организм.

Аннотация

А. Дүйсенбайқызы¹

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ КАЗАХСКИХ ЖУЗОВ

¹магистрант I курса по специальности 6М050100–Социология, КазНПУ им. Абая
г. Алматы, Казахстан

В статье рассматриваются вопросы формирования казахских жузов. Дается категориальный аппарат, а также анализируется вопросы истории развития казахских жузов. Дается подробный анализ теоретических концепций казахских жузов Г. Волконским, Ч. Валихановым, В.В. Вельяминовым-Зерновым, И. Аристовым. В статье казахские жузы рассматриваются как этносоциальный организм. В статье также представлены материалы относительно казахских ханов и управленческой системы казахских жузов. Большое значение имеют теоретические концепции Ч. Валиханова, который рассматривал внутреннюю систему казахских жузов через организованный порядок внутриплеменных родов. Статья вызывает интерес не только социологов, но и философов, психологов, культурологов и других специалистов различных областей гуманитарного знания.

Ключевые слова: жуз, казахские жузы, старший жуз, средний жуз, младший жуз, племя, род, орда, этносоциальный организм.

Abstract

A. Duisenbaikizi¹

SOME ISSUES OF FORMATION OF KAZAKH ZHUZS

¹ Master of 1st course in the specialty 6M050100–Sociology, KazNPU named after Abay
Almaty, Kazakhstan

The article deals with the formation of Kazakh zhuzs. The categorical apparatus is given, and also questions of a history of development of the Kazakh zhuzes are analyzed. A detailed analysis of the theoretical concepts of Kazakh zhuzov G. Volkonsky, Ch. Valikhanov, V.V. Velyaminov-Zernov, I. Aristov. In the article, Kazakh zhuzs are considered as an ethnosocial organism. The article also contains materials on the Kazakh khans and the management system of Kazakh zhuzs. Of great importance are the theoretical concepts of Ch. Valikhanov, who considered the internal system of Kazakh zhuzes through the organized order of intra-tribal clans. The article is of interest not only to sociologists, but also to philosophers, psychologists, culturologists and other specialists in various fields of humanitarian knowledge.

Key words: zhuz, Kazakh zhuzes, Senior zhuz, Middle zhuz, Younger zhuz, tribe, clan, horde, ethnosocial organism.

Төл тарихымызда үлкен маңызға ие бола тұра, әлі күнге дейін толыққанды зерттелмеген, нүктесі қойылмаған мәселелер жетерлік. Солардың қатарына қазақ жүздерінің қалыптасу мәселесін жатқызуға толық негіз бар. Қазақ жүздерінің қалыптасуы мәселесі өте ауқымды тақырып. Халқымыздың жүздерге бірігуі, яки оның құрамындағы көшпелі тайпалық одақтардың жүздерге бірігуі қоғам дамуының қажеттілігінен туындаған, географиялық ортамен байланысты және оның экономикалық-әлеуметтік, саяси алғышарттардан туындағандығы әлі де болсын тарих ғылымында өз шешімін таппаған мәселе. Бір мақалада бұл мәселені толық қамту мүмкін болмағандықтан, оның кейбір аспектілерін қарастырамыз.

Қоғам үшін әлеуметтік топтасу мен ынтымақтасудың маңызы зор [1]. Қазақ ұлысы мен оның этникалық аумағының құрылу, қалыптасу дәуіріндегі белгілі бір шаруашылық мәдени үлгі, этносаяси үрдістер негізінде құрылған ірі-этноаумақтық тайпалар бірлестіктері - жүздер этноәлеуметтік организмнің жоғары санатының бірі болды. Кең мағынада "жүз" атауы географиялық ұғым. Табиғаттың заңдылығына сәйкес, оларды шығыстан батысқа қарай санаған: Ұлы жүз, Орта жүз және Кіші жүз.

Қазақ жүздерінің қалыптасу мәселесін қарастыру үшін ең алдымен "жүз" ұғымын анықтап алайық. "Жүз" атауының шығу тегі туралы нақты тұжырым мен қазақ жүздерінің қалыптасуын анықтауда үйлесімді келісім осы уақытқа дейін табылмай отыр. Орыстың шығыстанушысы В. Григорьев арабтың Х ғасырда өмір сүрген тарихшысы Ахмедтың жазбаларына сүйене отырып "жүз" дегеніміз бір дүниенің "басты бөлігі, тармағы" дейді [2].

"Қазақ Совет энциклопедиясының" авторлары "жүз" атауын арабтың "джуз" - бір тұтас нәрсенің бөлігі, саласы деген сөзімен байланыстырады [3]. Алайда араб деректемелерінде тайпалар одақтары аумақтарының бір бөлігі ретіндегі жүздер туралы ешқандай мәліметтер жоқ.

Жүз сөзінің қазақ тілінде тағы бір мағынасы бар: "жүз", яғни "бет", "адам беті - жер беті", "адам жүзі - жер жүзі". Бұдан шығатын қорытынды: "жүз" деген атау белгілі бір кеңістікті, жерді, ортаны білдіреді. Осы жерде біздің ойымызша "жүз" дегеніміз біртұтас халықтың "бөлігі" өз арасында көптеген саяси, экономикалық, тілдік және мәдени элементтермен байланысты орта.

Бұл күнде "Үш жүз" ("Үш орда") феномені туралы тарих беттерінде айтылып жүрген ой-тұжырымдар мен жоба жорамалдар көп. Бізге жеткен тарихи деректерге жүгінсек, елді үшке бөліп басқару дәстүрінің тым ертеден, біздің жыл санауымыздан бұрынғы үшінші ғасырдан - хұннулар (ғұндар) заманынан бері қарай екенін және оның үзілмей жалғасып келе жатқанын көреміз.

Мысалы, хұннулардың Ұлы тәңірқұты Модэ (Мөде) өзі жаулап алған жерлерді үшке бөлген. Ел билеудің осы тәсілін шығыс Түрік ұһқағанатының (687-744 жж.) қағандары Елтеріс (Құтлығ), Мочжо (Қапаған), Могилян (Білге) одан әрі жалғастырды. Түрік қағанатынан кейін тарих сахнасына шыққан қазіргі Қазақстан жеріндегі мемлекеттер: Түргештер де, Қарлұқтар да, Қарахандықтар да дәстүрлі үшке бөліп басқару жүйесін қабылдаған. Түрік мемлекетінің орнына билік құрған Шыңғыс хан да, өзіне бағынған қазақ елін үшке бөлді. Қазақстан жерлері үш моңғол ұлысының құрамына: ең үлкен бөлігі - Жошы ұлысының құрамына; Оңтүстік және Оңтүстік-Шығыс Қазақстан - Шағатай ұлысына; Жетісудың солтүстік-шығыс бөлігі - Үгедей ұлысының құрамына енді. Алтайдан Дунайға дейінгі жерді иемденген Алтын Орда деп аталған Жошы ұлысының мемлекеті онша берік болмады. XIV ғасырда оның құрамынан Ақ Орда бөлініп шығып, Қазақстанның Солтүстік-шығыстағы, Орталық және Оңтүстіктегі жерлерін иемденді. Оңтүстік-шығыс Қазақстан жерінде Моғолстан мемлекеті пайда болды. Бұлар этникалық негізде пайда болған алғашқы ірі мемлекеттер еді. Осылайша, ғасырдан ғасыр өткен сайын қазақ халқының қалыптасуына алғышарттар жасала берді.

Біз ең алғашқы қазақтардың жүздерге бөлінуі жөнінде 1731 жылдың аяғында Кіші Ордада болған тілмәш М.Тевкелев мәліметтерінен кездестіреміз. Ол Бөкенбай батырдың айтуынан: "...Қырғыз-қайсақ ордасы үш бөліктен, атап айтқанда: Ұлы жүз, Орта жүз, Кіші жүзден (Үлкен Орда, Орта орда, Кіші орда) тұрады" деп жазып алған [4].

XVIII-XIX ғғ. Ресей ғалымдарының ішінде қазақтардың жүздерге бөлінуі көбірек көңіл аударған Орынбор генерал-губернаторы Г.С. Волконский "Қырғыз-қайсақ ордаларының жай-күйі туралы түсінігінде" жүздер туралы біршама мәліметтер берген. Ұлы жүздерге кіретін тек алты тайпаны жазған: дулат, сіргелі, сары үйсін, жалайыр, қаңлы, шанышқылы. Албан, шапырашты, суан, ысты, ошақты тайпалары аталмай қалған. Мұны Ресей бодандығына ру басыларының бәрі бірдей ықылас білдіре қоймағандығымен және оның үстіне Қазақстанның оңтүстік-шығысында әскери-саяси жағдайдың күрделі болуымен түсіндіру керек. Автор өзі атаған тайпалардың сандарын шаңырақ саны бойынша көрсеткен: дулаттар - 40000 шаңырақ; сіргелі - 20000; сары үйсін мен жалайырлар - 70000; қаңлылар мен шанышқылар - 3000 шаңырақ. Г. Волконскийдің мәліметтеріне қарағанда Үлкен Ордада (Ұлы жүзде) 133000 шаңырақ болған [5].

Бұдан кейін Г. Волконский еңбегінде Орта жүзге кіретін барлық алты тайпа аталады: арғындар, наймандар, қыпшақтар, керейлер, уақтар және қоңыраттар. Бұл тайпалардың да қоныстанған аймақтары мен сандары көрсетіледі. Наймандар - 38400 шаңырақты, арғындар - 140000 шаңырақтай; қыпшақтар - 13500 шаңырақ; керейлер мен уақтар - 130000 шаңырақты құраған. Г. Волконский мәліметі бойынша барлығы 159000 отбасы болған. Кіші жүз ірі үш ру бірлестігінен: байұлы, әлімұлы және жетірудан тұрған. Бұлар төмендегі рулардан құралады: 12 ата байұлы - адай, алаша, байбақты, беріг, жаппас, масқар, таз, тана, есентемір, қызылқұрт, шеркеш, шихлар; 6 ата әлімұлы - кете, қарасақал, қаракесек, төртқара, шөмекей, шекті (жақайым); жетіру - кердері, керейт, жағалбайлы, рамазан, табын, тама, тілеу. Сөйтіп Кіші жүз 25 рудан құрылған. Г. Волконский берген деректерде жалпы байұлы 62400, әлімұлы - 53700 және жетіру - 27600 шаңырақты құраған. Кіші жүзде барлығы 165700 шаңырақ, ал үш жүзде 458100 шаңырақ болған [6].

Г. Волконскийдің мәліметтерін түпкілікті мәліметтер қатарына жатқызуға болмайды. Автор жергілікті халықтың тұрмысымен, жалпы менталиттімен таныс емес, тек ел арасында үстіртін айтылған деректерге негізделген. Албан, шапырашты және басқалар (Ұлы жүздегі) сынды ірі тайпалар туралы мәліметтер жоқ. Орта жүз бойынша мәліметтер толық емес. Қазақтардың санын өте азайтып көрсеткен.

Қазақ халқының аңыздарына сүйене отырып, жүздердің қалыптасуы туралы мәселені шешуге тырысқан атақты ғалым-зерттеуші Ш. Уәлиханов болды. Оның пікірі бойынша "қазақ жүздері моңғол ұлыстарының қалпы бойынша XV-XVI ғасырларда пайда болды" - дейді [7]. Шоқан Уәлиханов бұл мәселені тереңінен қозғаған алғашқы зерттеуші. Өз дәлелінде аздап қателесе де ол өз кезегінде Ресейде қалыптасқан қате пікірге тойтарыс беріп, қазақтың үш жүзі бір ғана қазақ халқынан тұратындығын дәлелдеп береді. Бұл пікірді кейін тарихшы Мұхамеджан Тынышбаев қолдайды [8].

Қазақ жүздерінің қалыптасуына маңызды көңіл бөлген орыс шығыстанушысы В. В. Вельяминов-Зернов. Ол өз жазбаларында қазақ жүздерінің қалыптасуын Хақ Назар хан билігі тұсымен байланыстырады. Олай болса қазақ жүздерінің қазақ жүздерінің қалыптасуының Хақ Назардың билік еткен уақытымен салыстырсақ 1538-1580 жылдар аралығы болады. Хақ Назар хан қазақ руларының басын біріктіріп, Қасым хан тұсындағы территорияны қалпына келтіріп және ұлғайтып біріктірушілік саясат жүргізуінің нәтижесінде қазіргі Кіші жүз территориясы қосылды. Осы жерден біз қазақ жері Хақ Назар ханның тұсында үш жүздің жерін қамтығандығын көреміз.

Қазақ жүздерінің қалыптасуы жөнінде нақтыланған бір жүйеге келтірілген пікірді айтқан В.В. Бартольд болды. Ол оны Қазақстанның кейбір аймақтарында болған көшпелі мал шаруашылығы шарттарындағы айырмашылықтан көрді. Осындай аймақтарды ол үшке бөледі, ол Жетісу мен Сырдарияның ортаңғы ағысы, екіншісі Сарысу мен Сырдарияның төменгі ағысы және үшіншісі Оралдан Ақтөбеге дейін, яғни қазіргі Батыс Қазақстан территориясын атап көрсетеді. В.В. Бартольдтың ойы бойынша қазақ жүздері осы аймақтар бойынша бөлінеді [9]. Кеңес тарихшысы профессор М. Вяткин академик В. В. Бартольдтың пікірін жалғастыра келе, жалғыз ғана географиялық фактордың жүздердің қалыптасуына негіз бола алмайтынын айтады. Ол сондай-ақ саяси және экономикалық ортақтығын көрсетеді. Осының бәрінің нәтижесінде үш жүз қалыптасты дейді [10]. Академик В.В. Бартольдтың, профессор М. Вяткиннің пікірлерін атақты қазақ тарихшысы, профессоры С.Асфендияров қайталайды [11].

КСРО Ғылым Академиясының ұйымдастыруымен 1939 жылы өткен ғылыми конференцияда академик Б. Д. Греков осы тақырып бойынша сөз сөйлеген. Ол қазақ хандығы үш бөлікке бөлінгенін, олардың әрқайсысы "жүз" деп аталатынын, осының нәтижесінде орталық биліктің әлсірегенін, бұдан кейін қазақ мемлекеті дербестігінен айырылады деп айтады [12]. Академик Б.Д. Грековтың пікірін қолдаған тарихшы Қәлибек Данияров қазақ хандығы 1718 жылға дейін біртұтас ел болды дейді. Ал 1718 жылы Тәуке хан өлгеннен кейін қазақ хандығы үш бөлікке ыдырап, кіші жүз ханы Әбілқайыр тағы да басқаларының аты шықты деп көрсетеді [13].

Қазақтардың жүздерге бөлінуінің мерзіміне байланысты пікір білдірген ғалымдардың бірі - Н.Аристов. Ол өзінің 1987 жылы жарық көрген "Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности" атты еңбегінде қазақтар XVIII ғасырдың басында үш ордаға бөліне бастады деп тұжырымдайды [14].

Жүздердің қалыптасу мәселесіне өз зерттеулерін В.В. Востров пен М.Муканов арнайды. Олар жүздердің қалыптасу кезеңін қазақ хандығының қалыптасуымен параллель жүреді деп көрсетеді. Жүздердің қалыптасып аяқталуын XV ғасырға жатқызады және оған этникалық, әскери, саяси, экономикалық, географиялық, мәдени, тілдік ұқсастықтарды дәлел етіп көрсетеді [15].

Қазақ жүздері, қазақ хандығы, қазақ ұлысы этникалық территорияда ғасырлар бойы қалыптасып келіп, осы этникалық территорияны толығымен қамтыды. Біртұтас хандық пайда болғанда өз рөлін толығымен этникалық аймақтар бойынша, әкімшілік басқару, әкімшілік әскери басқару тұрғысынан атқара бастады. Осындай жағдай XV ғ. II жартысының ортасында Әбілқайыр немесе көшпелі өзбектер хандығының, сондай-ақ Моғолстан хандығының ыдырап қазақ хандығының пайда болуы XVI ғ. ортасында Ресей патшалығы саясатының нәтижесінде қуалаған Сібір хандығының оңтүстік шекараларының бір бөлігімен кейбір тайпалардың қазақ хандығына келіп қосылуы, осы этникалық территорияны қамтуға жағдай туғызды. Бұл жағдай Хақ Назар хан тұсына келеді. XVI ғасырдың ортасында осындай кең территорияны қамтыған және де енді көп тайпалы қазақ хандығында басқару жүйесінде тарихи заңдылық бойынша өзімен-өзі ғасырлар бойы көшпелі қоғамда қалыптасып өмір сүріп келе жатқан этникалық циклды аймақтар бойынша, көшіп-қону, әкімшілік басқаруда да қазақтың үш жүзі ұғымы пайда болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Әбсаттаров Р.Б. Қоғамның әлеуметтік топтасуы мен ынтымақтасуы – әлеуметтік саясаттың басты бағыты. ҚазҰПУ Хабаршысы. «Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы. – 2015, №1 (49). – 4-7 бб.
2. Григорьев В. Караханиды в Мавераннахре. – СПб., 1874. – 207с.
3. Қазақ Совет энциклопедиясы. – 520 б.
4. Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках (сборник документов и материалов). – Алматы, 1961. – 62 б.
5. Қазақстан тарихы. 2-т. – Алматы, 1998. – 311-312 бб.
6. Шалекенов У. Х. Казахи низовьев Амударьи. – Ташкент: Фан, 1966. – 18 б.
7. Валиханов Ч. Ч. Собрание сочинений в пяти томах. Т. I. – Алма-Ата, 1961. – 401с.
8. Тынышбаев М. История казахского народа. – Алма-Ата, 1993. – 63-69 с.
9. Бартольд В. В. Сочинения. Т. II, часть I. – М., 1963.
10. Вяткин М. Очерки по истории казахской ССР. – Алма-Ата. 1941.
11. Асфендияров С. История Казахстана. – А., 1993. – 101с.
12. Данияров К. Қазақтың балама тарихы. – А., 1997. – 87-88 бб.
13. Данияров К. Историческое Отечество. – А., 2000. – 175 с.
14. Аристов Н. А. Этногенез и этническая история казахского народа. – Астана: "Алтын кітап", 2007. – 378 с.
15. Востров В.В., Муканов М.С. Родоплеменной состав и расселение казахов (конец XIX - начало XX в.). – Алма-Ата: Издательство "Наука" Казахской ССР, 1968. – 255 с.

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ

МРНТИ 04.51.59

Д.Ө. Құсайынов¹, П.М. Сүлейменов²

¹ философия ғылымдарының докторы, профессор,

Абай атындағы Қазақ ұлттық педогогикалық университеті,

² саяси ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті
Алматы қ., Қазақстан

ИМАНДЫЛЫҚ, АДАМГЕРШІЛІК, ИСЛАМ ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ НЕГІЗІ

Аңдатпа

Бұл мақалада, адамгершілік пен имандылық мәселелері мінез-құлыққа негізделіп, оқыту тәрбиелеу жұмысы түркі халықтарындағы ағартушылық, ұстаздық жолдың ұлы мұраты жан-жақты қарастырылады. Ислам пайда болып, қалыптасып, әлемге кең қанат жаюының негізгі себебі – бұл діннің имандылыққа, адамгершілікке баулудағы ғажайып мазмұны шынайылығы айқындалады. Сонымен қатар, әл-Фарабиден Абайға дейінге аралықта өмір сүрген білімдарлардың қай-қайсысы болмасын Ислам дінін оқып үйренуге айрықша назар аударғандығы нақтыланады. Осы рухани мұра жүйесінде қазақтың ертедегі философиялық ойлау элементтерінен бастап, қазіргі замандағы толысқан философиялық теориясын түгелдей қамтитын ұзақта жемісті философия тарихы мол орын алады. Оның негіздері, бағыттары ретінде тұрпайы диалектикалық ойларды дүниеге шынайы түрдегі көзқарасты, дінді тану және басқа да еркін ойлау процестерін, моральдық мәселелер мен адам туралы ілімдерді зерттеу мәселелері қарастырылады.

Түйін сөздер: адамгершілік, имандылық, ислам, философиялық ойлау, мінез-құлық, көшпелі тұрмыстық, моральдық мәселелер.

Аннотация

Д.Ө. Құсайынов¹, П.М. Сүлейменов²

ДУХОВНОСТЬ, ГУМАННОСТЬ – ОСНОВА ИСЛАМСКОЙ ФИЛОСОФИИ

¹ доктор философских наук, профессор КазНПУ имени Абая,

² кандидат политических наук, доцент КазНУ имени аль-Фараби
г. Алматы, Казахстан

В данной статье рассматриваются вопросы нравственности и гуманности как основа характера человека, всесторонне рассматривается обучение и воспитание как основная цель образования тюркских народов. Основная причина появления, формирования и всемирного расширения ислама – это приучение религии к нравственности и гуманности как определяющее ее содержание. В то же время подтверждается что ученые, которые жили со времён аль-Фараби до Абая обращали особое внимание на изучения Ислама. В этой системе духовного наследия, начиная с казахских древних элементов философского мышления, имеет большое значение, для долгой успешной истории философии, охватывающей современную философскую теорию. Диалектические подходы к истинному рождению идей, признание религии и других свободных процессов мышления, изучение доктрин моральных и человеческих проблем рассматриваются как её основные принципы и направления.

Ключевые слова: духовность, нравственность, ислам, философское мышление, поведение, кочевой образ жизни, мораль.

Abstract

D.O. Kussainov¹, P.M. Suleymenov²

SPIRITUALITY MORALITY, HUMANITY BASED ON ISLAMIC PHILOSOPHY

¹doctor of philosophical Sciences, Professor KazNPU named after Abai ,

²candidate of political Sciences, associate Professor KazNU named after al-Farabi
Almaty, Kazakhstan

In this article, questions of morality and humanity based on a person's character, comprehensively examines training and educational work of formation of the Turkic peoples. The main reason for the appearance, formation and expansion of the world of Islam - is determined by the accuracy of content accustom religion to morality and humanity. At the same time confirmed that the scientists, who lived from the time of Al - Farabi to Abai pay special attention to the study of Islam. In this system, since the spiritual heritage of the Kazakh ancient elements of philosophical thinking is of great importance a long successful history of philosophy encompassing modern philosophical theory. Dialectical approach to the true birth of ideas, recognition of religion and other free thinking processes, the study of the doctrines of moral and human problems are regarded as its basic principles and directions.

Keywords: morality, spirituality, Islam, philosophical thinking, behavior, nomadic way of life, moral problems.

Кіріспе:

Қандай қоғамда болмасын діннің өзіндік алатын орны бар. Діни сана - белгілі бір діни идеялар мен құндылықтарға қатыстылық, сонымен қатар белгілі бір дін және діни топ құрамында болу. Адамда діни сана өмірдің әр түрлі кезеңдерінде және әр түрлі саяси-әлеуметтік жағдайларда қалыптасады. Ол адамның діни қарым-қатынастар жүйесіне қосылуы және діни идеялар мен құндылықтарды қабылдауы арқылы жүреді. Сондықтан да бұрыннан ғасырлық тарихы бар адамдардың діни көзқарасы мен наным сеніміне имандылығы мен адамгершілігіне қашан да биік құрмет көрсетіліп қиялы қиырдағыны шолатын небір данышпандар мен көрегені мол саясаткерлердің өзі домбыраның шегіндей шірей тартылған дін мәселесіне аса сергектікпен қарап, қажет жерінде онымен санасып отырған. Өйткені, ол тек дінге ғана құрмет емес, соны ұстанған ұлт өкілдеріне деген ыстық ықылас пен ілтипатты білдіреді.

Инструмент: Бұл мақалада, таңдалынып алынған тақырыптың маңыздылығын ашу мақсатында ғылыми инструмент ретінде жан-жақты зерттеуге салыстырмалы теориялық әдістер қолданылып, отандық зерттеуші авторлардың еңбектеріндегі тақырыпқа байланысты болған мәтіндерге герменевтикалық және компаративистік зерттеу әдістерін қолданамыз. Сонымен қатар, адамгершілік, имандылық және рухилық принциптеріне сәйкес, ислам философиясының негізгі ерекшеліктері мен саяси әлеуметтік аспектілеріне ғылыми теориялық талдау әдістері де қолданылады.

Десек те тарих қойнауына сүнгіген XX ғасырдың аяқ шені мен XXI ғасырдың басы дін рөлінің бұрынғыдан да арта түскендігін көрсетіп отырмыз. Діннің қуатты күшін өз үстемдігін жүргізуге пайдалануға тырысатын адамдар шоғырының шыға бастауы да алаңдатпай қоймайды. Сол себептен де оқтын-оқтын бой көрсетіп қалып жүрген қантөгістердің бір төркінін діни көзқарастардың қарама-қайшылығынан іздейтін саясаткерлер де жоқ емес. Қазақстан республикасының Ата Заңында да діннің мемлекеттен бөлінгендігі айтылғанымен әрбір азаматтың діни бостандығына толық кепілдік берілген. Алайда бұл еліміздің аумағындағы өз қызметтерін жүргізіп жатқан діни бірлестіктер мен ағымдардың, түрлі секталардың уағызы мен ұстанған бағыты Ата Заңымыздағы көрсетілген талаптардың шегінен шығып, өзге адамдардың қалыпты өмір сүруіне нұқсанын тигізуі тиіс деген ұғымды білдірмесе керек. Осы тұрғыдан қарағанда бостандық пен демократияның да, жариялылықтың да өз шегі мен шекарасы бар. Ежелгі заманнан өмір сүріп келе жатқан түркі тайпалары негізінде қалыптасқан іргелі халықтардың бірі қазақтар ғасырлар бойында жазба мәдениеті болмаса да, ауызша әдіспен өзіне тән бай рухани мұра өте үлкен қарқынмен дами отырып, әр қилы ерекшеліктерге толы күрделі тарихи жолдардан өтті. Осы рухани мұра жүйесінде қазақтың ертедегі философиялық ойлау элементтерінен бастап, қазіргі замандағы толысқан философиялық теориясын түгелдей қамтитын ұзақта жемісті философия тарихы мол орын алады. Оның негіздері, бағыттары ретінде тұрпайы диалектикалық ойларды дүниеге шынайы түрдегі көзқарасты, дінді тану және басқа да еркін ойлау процестерін, моральдық мәселелер мен адам туралы ілімдерді насихаттау мәселелері болды. Жаратылыс пен тынымсыз тіршілікті, ғылым мен білімді танып білудің негізгі өзегі болып табылатын діннен ғасырға жуық қол үзіп қалған халқымыз, осы салаға орай жарияланған басылымдардың әрбір сөйлеміне дейін ден қойып, зер сала оқиды десек те артық болмас.

Негізгі бөлім: Бұл әрине қуанарлық жәйт, осындай-ақ еркіндіктің, егемендіктің, еңселі ел болғандықтың белгісі. Кемеңгер халқымыздың «Ойды ой жалғайды» деген дана сөзі бар. Әбу-Насыр

әл-Фарабиден Абайға дейінге аралықта өмір сүрген білімдарлардың қай-қайсысы болмасын Ислам дінін оқып үйренуге айрықша назар аударған. Соның нәтижесінде білім саласында зор жетістіктерге қол жеткізген мұны біз солардың шығармаларын оқу барысында анық аңғарамыз.

Мәселен, әлемге танылған Абайдың өлеңдерінде исламның негізгі қағидалары, олардың ара қатынасы, жаратылысқа байланысты түрлі пайымдаулар, адам баласына қатысты діндегі айтылған ізгі істер терең талданған, астары ашылған. Ұлы ақынның төмендегі бір шумақ өлеңінің өзінен-ақ көп жағдайды аңғаруға болады.

«Ақыл мен жан – «Мен» өзім, тән – «менікі «Мені» мен «Менікінің» мағынасы екі. «Мен» өлмекке тағдыр жоқ әуел бастан «Менікі» өлсе-өлсін оған беки» [1].

Дана Абай бұл жерде «жан» мен «тәннің» ара жігін ажырату арқылы өлімге анықтама беріп отыр. Сондай-ақ бұл байламның діни ұғымдарымен ұштасып жатқандығы да айқын нәрсе. Бабаларымыздың қастер тұтып, атадан балаға аманаттап, жүрекке дарытып келген асыл қасиеттері көп-ақ. Халқымыз сырт көзбен емес, жүреппен ұғатын адамгершілік құндылықтарды жоғары дәріптеген. Иmandылық, адамгершілік, әділеттілік, ізгілік, мейірімділік мұраттарын терең игеруге күш салған. Мал – мүлкінен, дәулетінен иманын жоғары бағалаған қазақ «Ер жігіттің үш байлығы бар: бірінші – иманы, екінші – ырысының тұрағы, үшінші – дәулетінің тұрағы» деп аталы сөз қалдырған. Қазіргідей «мал үшін біреуді алдап, біреуді арбаған» жандар кездесіп отырған кезде мұндай сөздің маңызы да жоғары. Жиған – терген дәулетіне жүрегін байламай, одан да биік нәрсе бар деп білген аталарымыздың имандылық төңірегіндегі түсінігіне біраз толғаныс жасауды жөн деп санадық. Иmandылық – қазақ халқының рухани дүниетанымындағы парасат пайымымен сабақтасып жататын өте кең өлшемді ұғым. Ата-бабаларымыздың ақиқатқа жетелер сенімінің де басты тірегі – осы. Барлық бет-болмысының, мінез-құлқының айнасы. Иmandылық қасиеттің сырына тереңірек үңілетін болсақ, қазақ халқы имандылықтың үш негізін өздеріне тірек еткен. Ол, біріншіден, дін. Яғни, ерте ғасырлардың өзінде-ақ ұлан-ғайыр қазақ сахарасына кең тарап, жергілікті ұлттардың (оның ішінде түркі тектес тайпалардың) арасына сіңіп, олардың өмір – тіршілігімен қабысып кеткен ақиқат дін – Ислам діні. Екінші тірегі – салт-дәстүр. Иmandылықтың үшінші тірегі – ана тілі. Міне, осындай басты-басты үш қасиетті берік ұстаған ата-бабалар біздерге, кейінгі ұрпақтарына «адастырмас айқын жолды» көрсетіп кетті.

Ислам діннің ақиқаттағығына көз жеткізген ойшылдар кейінгі келер ұрпаққа тағылым етіп, мол мұраларын қалдырып кеткен. Солардың қатарына біз Шәкәрімнің «Үш анығын», Ыбырайдың «Мұсылманшылық тұтқасын» («Шариатул-ислам») да жатқызамыз. Бұл еңбектер халқымыздың қасиетті дінімізден қол үзбей, имандылық мінез-құлық жағдайында өмір сүруіне шақырады: «Бисмиллаһир-рохманир-рахим» қайыр-рахымы мол Алланың атымен бастаймын: барлық мақтау бір құдай табарак уа Тағалаға лайық. Ол лайықтылығында ешбір зат, мақұлықта теңдесі жоқ... мұнан соң мақтау лайық пайғамбарымен Мұхаммед Мұстафа саллаллоһу алейһи уассаламға...

... Бұл пайғамбарымыз алейһис-саламның қалдырып кеткен құдай тағаладан өндірілген Құран сөздерін һәм пайғамбарымыздың өз тарапынан бұйырған үлгілерін оның шәкірттері, һәм ғұламалары ауызбен айтып һәм кітаптарға жазып дүние жүзіне жайып, неше-неше дұрыс адамдық санатына айналдырды..

... Енді, ей, дін-қандастарымыз, бізге ең әуелі керегірек іс сол, әуелі білмек керек немен мұсылман болатыңызды. Мумин мұсылманның мұсылман аталуы, құр мұсылман киімін киіп, мұсылман арасында жүргеннен емес. Әуелі иманды болып, ол иман дегеннің не екенін түсініп, түсінген соң сол иман ішіндегі сөздерді шексіз шын көңілімен дұрыс деп білген кісіні мұсылман деп атайды. Сол үшін Құдай Тағала пенделеріне парыз еткен парыздарының ең әуелісі иман болса керек. Иманнан соң дін ғылымы дүр. Дін ғылымы дегеніміз – Құдай Тағала пенделеріне екі жол көрсетті: бір жолы-осылай бар деп бұйырған жолы, екіншісі бұл жолға түспе деп тыйған жол. Әуелгі жолдың баратын ұшы жұмақ, соңғы жолдың ұшы-тамұқ (тозақ). Әр екі жолды көрсетіп қойып, қайсысына түсудің ықтиярын бұл дүниеде Құдай Тағала адамның өзіне берді. Имансыз еткен жақсылықтың пайдасы жоқ» [2]. Бұл мұсылмандық – имандылық, адамгершілік мінез-құлыққа қалыптастырылып, оқыту-тәрбиелеу жұмысы-бүкіл түркі халықтарындағы ағартушылық-ұстаздық жолдың дәстүрлі ұлы мұраты. Ислам діні пайда болып, қалыптасып, әлемге кең канат жаюының негізгі себебі – бұл діннің имандылыққа, адамгершілікке баулудағы ғажайып мазмұнының шынайылығы. Көшпелі тұрмыстық жазғы, қысқы қоныстарының ауысып отыратын жағдайында өмір сүрген халқымыздың медресе оқу орындарына балаларын беріп, оларды сол оқу орындарының жатып-оқып тәрбиеленуіне жағдай жасауы, ұлтымыздың білімге ынтық көңілінің көрінісі. Ал, ауылдардың молданы жалдап, балалардың сауаттану сабақтарын оқуынан қол үзбеушілік дәстүрі де халқымыздың қалай да оқу-білім талабынан қандай қиын жағдайларда да бас тартпайтын өршіл, қайсар,

өжет, оптимист мінезін танытады. Бүгінгі таңда біз исламдағы адамгершілік имандылықтың негізгі қағидаларын өз тілімізде оқып-білуге қол жеткіздік. Оны философиялық тұрғыдан түсінуге мүмкіндіктер алдық. Олардың әрқайсысының басты шарттарын да ұғындық. Дегенмен, кейбір мәселелерге орай көңілімізде түрлі пікірлердің болатындығын айтқанымыз дұрыс.

Ойшыл, Абайдың:

«Махабатпен жаратқан Адамзатты Сен сүй, ол Алланы жаннан тәтті, адамзаттың бәрін сүй бауырым деп, және хақ деп әділетті», - деген өлеңін оқи отырып, Исламның-ең басты шарты Жаратушымыздың жалғыз екендігін адамзатқа айту, ұқтыру. Осыған орай қасиетті Құранда арнайы («Ықылас») сүреде де бар [3]. Онда Алла Тағаланы былайша суреттейді не сипаттайды:

Алла Тағала – бар,

- Ол жалғыз,

- Тумайды, туған жоқ,

- әуелі, ақыры болмайды,

- ешнәрсеге ұқсамайды,

- ештеңеге мұқтаж емес.

Осы айтылғандарды қалайша түсінуге болады? Ең алдымен айтылған мәселе бұл сипаттар адамның санасына ұғымына, түсінігіне лайықталып жіберілген. Егер басқаша болса ойлап білуге шамамыз болмас еді, неге? Өйткені біздің ақылымыз, санамыз, ойымыз өлшеуші немесе қай қырынан болмасын адамның қабілетінің шегі бар. Мәселен, он тонна салмақты көтеруге, мың километр қашықтықтағы диаметрі бір метр нәрсені көруге т.б. адамның мүмкіндігі жете ме? Жоқ, олай болса, біздің ұғым түсінігіміз де сондай, Құранның өзінде мынадай аят бар: «...сендерге берілген білімнің шегі аз ғана...».

Өлшемі белгілі жаратылыс, өлшеусізді толық меңгеріп біле ала ма? әрине біле алмайды. Ендеше, Абай: «Біз Алла Тағала «бір» дейміз, «бар» дейміз, ол «бір» демелік тек ақылымызға ұғымның бір тиянағы үшін айтылған сөз. Болмаса ол «бір» демелік те Алла Тағалаға лайықты келмейді», - деп жайдан жай айтпаған [4].

Жалпы адамзаттың басты міндеттердің бірі – табиғаттан тағылым алу. Сол арқылы кейбір көмескі көріністерді білуге қол жеткізу. Адам баласының ұғымы, түсінігі салыстырмалық заңдылық арқылы жүзеге асады. Ал, Алла Тағаланы ешқандай жағдайға теңгеруге болмайды. Себебі, оған ешбір мүмкіндік жоқ және Алла ешнәрсеге ұқсамайды. Дегенмен жаратушымыздың бар екендігін түсіну үшін өзімізді кәміл сендіру үшін мынадай мысалға жүгінгеніміз жөн болатын сияқты. Барлық жаратылыстың ішінде адамзатты айрықша даралайтын сипаттарының бірі – ақылы. Кез келген іс-әрекетті, жағдайды адам ақылдың елегінен өткізіп барып атқарады. Ал, сол ақылдың бар екендігін біз көзбен көріп, қолмен ұстап емес, оның нәтижесі арқылы білеміз. Олай болса, айналамыздағы жаратылыстарға, әлемге, ондағы реттілікке қарап, Алла Тағаланың бар екендігін неге сенбеске. Екінші жәйт «бір» санына байланысты жан-жақты ойланып, байыбына барған адам оның өзіне ғана тән төмендегідей ерекшеліктерін айқын аңғарары хақ [5].

а) Ең алдымен «бір» саны бар. Бар болған соң біз оны танып білеміз.

ә) «Бір» жалғыз және барлық басқа сандарды (бүтін, бөлшек) жасаушы, өзге сандар оны жасай алмайды.

б) Қай жағынан алып қарасақта «бір» басқа сандарға ұқсамайды, басқасы бірге ұқсамайды.

в) «Бір» ешқандай санға тәуелді емес, өзге сандар бірге тәуелді («Бір» болса барлық сан болады, «бір» болмаса ешқандай сан жоқ).

г) «Бірден» басқа кез келген санның басталуы мен аяқталуы болады. (Мысалы, бес бірден басталып, беспен аяқталады). Ал бірді бастау да аяқталу болмайды. Өйткені «бір» санының осындай қасиеттері адам баласының танымы үшін дүниеге жіберілген сан-салалы мысалдардың бірі болу керек.

Енді бір айта кететін жәйт «нөл» туралы. «Нөлді» мағыналайтын болсақ «жоқ» деген ұғымды білдіреді. Барсыз жоқты тани алмайтынымыз тәрізді біз «нөлді» тануымыз үшін «бірді» білуіміз керек. Олай болса «бірсіз» «нөлді» ендеше, «Единица кеткенде, не болады өңкей нөл» - деп данышпан Абай білімпаздықпен айтса керек.

Дискуссия: Жалпы жаратылысқа тән ортақ бір ерекшелік бар. Ол ерекшелік жұптасу заңдылығы. Бұл заңдылыққа мойынсынбайтын еш нәрсе жоқ, барлығы да бағынышты. Мәселен, жаратылыстың ішінде ең күрделісі, ең қасиеттісі адамзатты алайық. Әр адамның бойынан жұптасу заңдылығын көруге болады. Немесе жан мен тәннің бірігуі арқылы жаратылып тұр. Жанның өзінде де осындай сипат бар. Оған ренжу

мен қуануды, рахаттану мен қиналуды, ақыл мен ойды айта аламыз. Тәнде сол сияқты бұл кәдімгі физикадағы оң мен теріс зарядтар тәрізді (зарядтың үшінші бір түрі болмайды). Осы екі түсті зарядты жұптастыру арқылы жылу аламыз. Электр жарығын шығарамыз, реніш пен қуанышты жұптастырып жанға көңіл-күй береді. Жан мен тәнді біріктіріп адамды жаратқан, ер мен әйелдің қосылуынан жанұя пайда болады. Осы процесті кері тұрғыда алып қарасақ ер мен әйелдің бірі болмаса жанұя құрылмайды, жан мен тәннің бірі кетсе (жан алынса немесе тән қатты зақымданса) адам өледі, реніш пен қуаныштың бірі болмаса, екіншісі де болмайды, екі фазаның бірін қиып тастасақ электр жарығы өшеді. Біз негізінен жаратылыстың адамзатқа қатысты тұсын алып отырмыз. Енді бір айтатын әңгіме адамның жаратылыс екендігі жайында. Біз адам баласын ақыл-ойдың иесі, мүмкіндігі қаншама мол десекте, сол мүмкіндіктің шектелуі екендігін мойындаймыз. Мәселен, бір ғалым ұзақ уақыт ізденудің нәтижесінде дүниені дүр сілкіндірген жаңалық ашты делік. Бірақ сол жаңалық ғалым ашқанға дейін де бар нәрсе емес пе? Яғни ғалымның жетістігі қажымай талмай еңбектенудің нәтижесінде нысананы табуы, халыққа жария етуі.

Сондай-ақ, күнделікті өмірдегі адамның жасағандарының барлығын түп-төркіні бар. Олай болса, адам жоқтан бар жасай алмайды, бардан ғана шығарады екен. Бұл-бір. Екіншіден, адам тәнінің топырақтан жаратылғандығы да ғылыми тұрғыда дәлелденген ақиқат. Д.И. Менделеевтің таблицасындағы элементтердің көпшілігі адам денесінде белгілі бір мөлшерде кездеседі. Ал олардың бірі тиісті мөлшерден ауытқыса ауруға шалдығады. Сауығу үшін түрлі тағамдар, витаминдер қабылдап емделеді. Міне, сол элементтер топырақтың құрамы екені баршамызға аян. Біздің қазақ аталарымызда тұз-дәмі жараспай ажырасып жатқан ұл-қыздарына, балам, топырағың бір жерден алынбаған екен деп жатады ғой.

Үшіншіден, адам қанша кемеңгер болғанымен өзінің жеке басындағы кейбір әрекеттерге үстемдік жасауға шамасы жете бермейді. Мәселен, дем алмай (ауасыз өмір сүру, өлмей (мәңгі) өмір сүру, ішіп-жемей өмір сүру т.б.). Сондықтан жоғарыда айтылғандарды түйіндей келе мынадай шешім жасауға болады. Жұптасу заңдылығына бағынышты жаратылыстың бірі – адамзат. Енді ойға адам не үшін жаратылған деген сұрақ келуі мүмкін. Адамзаттың басты міндеті – құдайға құлшылық ету. Әрине, күнделікті, кәсіп, әр саладағы еңбек, ғылым, білім жолымен іздену т.б. керек нәрсе. Дегенмен бұл айтылғандар адамзатқа ғана қажетті болғандықтан ұлы міндетке жатпайды. Адамнан басқа да жаратылыс бар. Олар да табу арқылы құлшылық ету үшін жаратылған. Адамзаттың артықшылығы да осында өзімізде қазақ бабаларымызда, баталарының, тілектерінің соңында, періштелердің құлағына шалынып, Алла аумин десін деп жатады.

Адам баласының фани (уақытша) дүниеде өмір сүруінің себебі бар. Алла Тағаланы ақылмен тану жүктелгеннен кейін сынақтан өту керек болады. Сондықтан осы дүниеге жіберілдік, яғни бұл дүние сынақ. Ойымыз айқын болу үшін, мынадай мәселені айта кеткеніміз орынды сияқты. Біз жақсылықты да жамандықты да Алладан деп білеміз. Әрине жаратушы-Алла. Бірақ олардың ұйғарылуы адамның ниетіне байланысты болады. Фәни дүниедегі сынақтан өту барысында шектейлі еркіндігімізді қолдануға толық мүмкіндік берілген. Сондықтан осы өмірдегі адамзаттың тағдыры қандай болса, фәни дүниеде де сондай. Адам сәби болып өмірге келеді. Жігіт болып ер жетеді, адамзат болып еңбек етеді, қартайды, өледі. Бұл дүниеде жаратылыс, мерзімі біткенде жойылады. Біз кішкентайымыздан естіген әңгімелерде Ақырзаман, ақырзаманның жастары деп отыратын үлкен кісілер.

Біз жұптасу заңдылығын адамзатпен байланыстыра отырып қарастырдық. Негізінде жаратусыз ештеңе де жоқ. Ауасыз бос кеңістікте жаратылыс. Басқаны былай қойғанда «жоқтың» өзі де жаратылыс. Жаратпаса «жоқты» да түсініп білмес едік. Осындайда қазақ халқының «жалғыздық жаратқанға ғана жарасқан» - деген ұлағатты нақыл сөзі ойға орлады. Яғни жаратылыстың барлығының жұбы бар. Қарапайым сөзбен айтсақ, бір парақ қағаздың екі беті сияқты бір бетті бір парақ қағаз болмайды, болуда мүмкін емес. Олай болса дүние де екеу – фәни және басқа дүниелер.

Ойшыл, Абайдың:

Ғылымды іздеп

Дүниені көздеп

Екі жаққа үңілдім, - деп тереңнен толғануының мәнісі осы ма деп ойлайсың [6].

XIX – ғасырдағы қазақ және өзгеде түрік тілдес халықтар арасындағы мұсылмандық ағартушылық жұмыстарының негізгі орталығы болып медреселік оқу орындарының оқу-тәрбие жұмыстарында даралана көрінетін өзіндік ерекшеліктері бар.

Бұл туралы айтарда көрнекті түріктанушы, Абайтанушы ғалым М.Мырзахметов пікірін аламыз. «Абайдың балалық шағында Семейде оқыған Ахмет Риза медресесі жабық оқу орны тәртібі де қатал, әрі дәрістің барысында сопылық сарын күшті болатынды... Қазақстан жеріндегі медреселерде ислам дінінің

негіздері басым оқытылғанымен ол оқу орындарында сопылық поэзияның классиктерінің еңбектері молынан үйретілетін. Ал Қожа Ахмет Иассауи, Сүлейман Бақырғани т.б. сопылық сарындағы шығармалары түрік тілінде басымдық оқытылатын. Ахмет Риза медресесі де осы қалыпта сақтайтын» [7].

Қорытынды: Демек, ғалымның атап көрсеткеніндей, Орта Азия, Еділ бойы; Кавказ, Қазақстан жеріндегі ислам дініндегі халықтарға оқу-ағарту жұмысын жүргізетін медреселердегі оқудың тұтас мазмұны әлемдік философиялық ғылымдағы суфизм бағытымен жүргізілгенін аңғарамыз. Суфизм VII-VIII ғасырларда араб тайпалары арасындағы наным-сенімдердің мұсылманшылық-исламдық тұтас діни ілімге ұштасуында пайда болған, қалыптасқан діни философия ағым. Ұлы философ Платонның о дүниелік шындық туралы ойларымен қабысатын бұл ағымның өкілдері ислам дінінің білеушілердің құралына айналуына қарсы болған. Бұл туралы түрік танушы ғалым Ә.Қоңыратбаев былай дейді: «Суфизм утопиясында ресми дінге (исламға) қарсы қойылған оппозициялық ой, еркін ойлауға ұмтылуда болған. Мысалы, ислам діні шахтар мен феодалдардың құралына айналған кезде суфизм өкілдері Алланы ақылмен емес жүрекпен тану керек деп ресми дінге қарсы болған. Суфизм поэзиясы хандар мен дін иелеріне сатира қолданса, бұқара халық жылы қараған [8].

Қазақстан жерінде кеңінен тараған ағартушылық сопылық ағым өкілдеріне қатысты «Түркістанда түмен бап, бәріне ұстаз Арыстан бап» - деп, айтылуына да табиғи байланыстар бар. Арыстан бап – Қожа Ахмет Иассауиды тәрбиелеген ұстазы. Ал Қожа Ахмет Иассауи, Ахмет Иүгінеки т.б. – бәрі де байлық, билік алдау, арбау, опасыздық, үстемдік еткен осы фәни дүниенің жалғаншы кейпін айыптаушылар. Олар Алланың пенделерін адамгершілік пен имандылыққа шындықтың жолынан ауытқымауға шақырушылар, бұл категориялар ислам философиясының негізі болып табылады. Адамгершілігі мол, иманды, тәрбиелі адам кез келген мемлекеттің байлығы, әлеуметтік өмірдегі бейбітшілік пен мәдениеттіліктің кепілі, сол елдің мақтаншы. Ешбір халық ұрпағын жаман болсын, мұрасыз, болсын демейді. Қай халықта болмасын жиып-терген мол өмірлік тәжірибесі бар. Ол рухани тәрбие - ол имандылық.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Абай Таңдамалы. – Алматы, 1995. – 23 б.
2. Алтынсарин Б. «Мұсылмандықтың тұтқасы». – Алматы, 1991. – 8 б.
3. Құран, Аударма. Р. Нысанбаев «Ықылас» сүресі.
4. Абай. Шығармалар жинағы. – Алматы, 1995. – 87 б.
5. Ислам мен Ақиқат // Ислам әлемі. – 1999. №3. – 98 б.
6. Абай. Шығармалар жинағы. – Алматы, 1995. – 186 б.
7. М. Мырзахметов. Абайдың балалық шағы. – Алматы, 1993. – 123б.
8. Қоңыратбаев Ә., Қоңыратбаев Т. Көне мәдениет жазбалары. – Алматы, 1991. – 88 б.

МРНТИ 334.012.6:336

Ж.А. Нурбекова¹, Л.А. Байбулекова², К.К. Примжарова³

¹д.с.н., доцент КазНПУ имени Абая, ²к.э.н., доцент Университет Нархоз,

³к.э.н., доцент Университет Нархоз,
Алматы, Казахстан

МОНИТОРИНГ РЫНКА КОРПОРАТИВНЫХ ОБЛИГАЦИЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В статье дан обзор современного состояния внутреннего рынка корпоративных облигаций Казахстана. Проанализированы структуры институциональных инвесторов и профессиональных участников и инвестиций по типам эмитентов на отечественном рынке ценных бумаг. Определены капитализация и индекс доходности корпоративных облигаций, а также значимость инфляции и базовой ставки. Построены кривые доходности государственных ценных бумаг и негосударственных ценных бумаг. Выявлена динамика объемов, а также количества сделок с корпоративными облигациями в РК за последние шесть лет и структура данных операций. Проведен анализ динамики и структуры первичного и вторичного размещения корпоративных облигаций за последние 4-6 лет. Определена структура корпоративных облигаций по секторам экономики Казахстана. На основе проведенного качественного и количественного анализа подведены итоги, на основе которых определены некоторые тенденции развития сектора корпоративных облигаций Казахстана.

Ключевые слова: корпоративные облигации, институциональные инвесторы, капитализация, кривая доходность, финансирование, национальные компании, инфляция.

Аңдатпа

Ж.А. Нұрбекова¹, Л.Ә. Байбөлекова², К.К. Примжарова²

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КОРПОРАТИВТІК ОБЛИГАЦИЯЛАР МОНИТОРИНГ ЖАСАУ: СОЦИОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

¹э.ғ.д., доценті Абай атындағы ҚазҰПУ, ²э.ғ.к., доценті Нархоз Университеті,
³э.ғ.к., доценті Нархоз Университеті
Алматы қ., Қазақстан

Мақала институционалдық инвесторлар мен инвестициялық кәсіби қатысушыларының ішкі корпоративтік облигациялар нарығы. Құрылымын ағымдағы жағдайын және отандық үлестік нарықтық капиталдандыру бойынша эмитенттерге социологиялық талдау жасады. Мемлекеттік бағалы қағаздар және корпоративтік бағалы қағаздар салынған қисық кірістіліктің. Анықталған динамикалық, сондай-ақ соңғы алты жылда Қазақстанда корпоративтік облигациялармен мәмілелер саны және осы операциялардың құрылымы. Қазақстан секторлары бойынша корпоративтік облигациялар соңғы 4-6 жыл. Құрылымы астам корпоративтік облигациялар бастапқы және қайталама орналастыру және құрылымын өткізді. Сапалық және сандық талдау негізінде Қазақстан корпоративтік облигациялар секторын дамыту кейбір үрдістер анықталды, оның негізінде, жинақталады.

Түйін сөздер: корпоративтік облигациялар, институционалдық инвесторлар, нарықтық капиталдандыру, кірістілік қисық, қаржы, ұлттық компаниялар, инфляция.

Abstract

Zh. Nurbekova¹, L. Baibulekova², K. Primzharova³

MONITORING OF THE MARKET OF CORPORATE BONDS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: SOCIOLOGICAL ANALYSIS

¹doctor of Sociology Sciences Abay KazNPU, ²candidate of Economic Sciences, University Narkhoz,
³candidate of Economic Sciences, University Narkhoz,
Almaty, Kazakhstan

The article reviews the current state of the domestic market of corporate bonds in Kazakhstan. The structure of institutional investors and professional participants and investments by types of issuers in the domestic securities market is analyzed. The capitalization and the yield index of corporate bonds, as well as the significance of inflation and the base rate are determined. The yield curves of government securities and non-government securities are constructed. The dynamics of volumes, as well as the number of deals with corporate bonds in the RK for the last six years and the structure of these transactions, were revealed. The analysis of the dynamics and structure of the primary and secondary placement of corporate bonds over the past 4-6 years is conducted. The structure of corporate bonds by sectors of the economy of Kazakhstan is determined. Based on the conducted qualitative and quantitative analysis, the results have been summed up, on the basis of which certain trends in the development of the corporate bonds sector of Kazakhstan have been determined.

Key words: corporate bonds, institutional investors, capitalization, curve yield, financing, national companies, inflation.

Рынок корпоративных облигаций является сегодня одним из важнейших направлений развития экономики страны. На фоне мощного рынка государственных ценных бумаг рынок корпоративных ценных бумаг в Казахстане пока развит недостаточно, данный факт является одной из основных проблем активизации финансово-инвестиционных процессов в экономике Казахстана.

Как известно, первые выпуски данных инструментов были осуществлены в 1998 году, а с 2000 г. активность стала заметной [1]. Первые выпуски облигаций осуществлялись либо малыми и средними компаниями в небольших объемах, либо банками второго уровня, как наиболее продвинутыми в области корпоративного финансирования институтами, то, начиная с 2000 г. на фондовый рынок стали выходить крупнейшие эмитенты страны - в первую очередь, национальные компании [2].

Роль корпоративных облигаций на современном этапе развития экономики страны достаточно многообразна, прежде всего, для дальнейшего развития фондового рынка страны.

Объемы привлечения и торговля биржевом рынке корпоративных облигаций РК представлен в таблице 1 [1-3].

Таблица 1 – Объемы привлечения и торгов на биржевом рынке корпоративных облигаций РК

Показатели	млрд. тенге				
	2012	2013	2014	2015	2016
Финансовый сектор	47,6	173,4	285,0	636,0	0,1
Финансовый квазигосударственный сектор	0,1	30,3	13,1	0,1	0,1
Реальный квазигосударственный сектор	7,5	20,7	15,4	9,9	103,6
Реальный сектор	31,8	0,1	0,1	14,0	16,2
Институт развития	-	-	36,2	359,0	314,0
Объемы торгов на первичном рынке	84,3	205,0	345,0	1011,9	424,4
Объемы торгов на вторичном рынке	228,9	187,2	103,6	216,6	83,0

В настоящее время, если провести согласно официальным данным Казахстанской фондовой биржи и прочего аналитического материала [1-5] мониторинг и анализ некоторых основных показателей рынка корпоративных облигаций, то можно сделать следующие выводы:

1. Структура институциональных инвесторов и профессиональных участников на рынке ценных бумаг такова: наибольший удельный вес занимает ЕНПФ – 61% или 6,11 трлн. тг., за ним следуют банки второго уровня – 32% или 3,22 трлн. тг., страховые компании – 4% или 395 млрд. тенге, инвестиционные фонды – 3% или 273 млрд. тг. и профучастники на РЦБ – 1% или 93 млрд.тг. Всего составило 10090 млрд. тг. или 30,2 млрд. долларов США.

2. Инвестиции по типу эмитента ценных бумаг: ГЦБ РК – 55%, НЦБ РК – 34%, ГЦБ иностранных эмитентов – 5%, НЦБ иностранных эмитентов – 4%, ЦБ МФО – 1% и прочих – 1%.

3. Инфляция с середины 2015 г. с 9% до середины 2016 г. росла и достигала 17%, затем резко пошла на спад, достигнув к концу года запланированных 8% и на начала марта 2017 г. составила 7,8%. В это время базовая ставка вела себя прямо пропорционально: Базовая ставка с середины 2015 г. с 16-17% до середины 2016 г.упала до 11% на начала марта 2017 г.

4. Капитализация и индекс доходности корпоративных облигаций за анализируемый период представлен в приложении А (рисунок 1). Индекс доходности как видно из рисунка с середины 2014 г. вырос с 7,2% до 11,8% в феврале 2016 г., и к началу марта 2017 года снизился до 9,9%, в то время как капитализация за анализируемый период сократилась с 32,5 млн. долл. США до 25 млн. долл. США.

5. Кривые доходности ГЦБ и НЦБ представлены на рисунке 2 Приложения А. Как видно из рисунка, доходность краткосрочных ГЦБ сроком до года колеблется в пределах 11%, а долгосрочных: до 5 лет – 11,5% до 10%; до 10-15 лет – 9% до 20 и более лет возрастает до 13%. Доходность по краткосрочным и долгосрочным НЦБ разбросана в окрестности 8-10%.

6. Первичное и вторичное размещения корпоративных облигаций за последние шесть лет представлены в таблице 2 [1, 2]. До 2015 г. объем сделок увеличивался и достиг с 73 млрд.тг 1012 млрд. тг., но в в 2016 г. этот показатель упал до 425 млрд.тг. Начиная с 2015 г. сократилось и количество сделок с 100 в 2013 г. до 210 – в 2016 г. Соответственно сократился и показатель (Объем сделок/капитализацию) с 5% до 1%. Основной удельный вес при этом занимают к квазигосударственные компании – 98% (объем их составил 417 млрд.тг.), объем частных корпоративных компаний составил 7 млрд.тг. или 2%.

Таблица 2 - Первичное и вторичное размещени я корпоративных облигаций в РК

Показатели	2011г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.
Объем сделок, млрд.тг	73	102	238	388	1012	425
Количество сделок, шт	400	600	1000	690	335	210
Объем сделок	271	229	187	101	217	83
Объем сделок/капитализацию, %	5,0	4,0	3,7	1,7	2,8	1,0

Спады за предыдущие года были связаны со сложившейся внешней конъюнктурой - мировыми внешними шоками, резким спадом цены на основные энергоносители и металлы, санкциями против Российской Федерации и др., а также и внутренней конъюнктурой – увеличением уровня инфляции, процентных ставок, курсом национальной валюты и пр.

Корпоративные облигации по секторам экономики представлены в следующем виде, как представлено на рисунке 3.

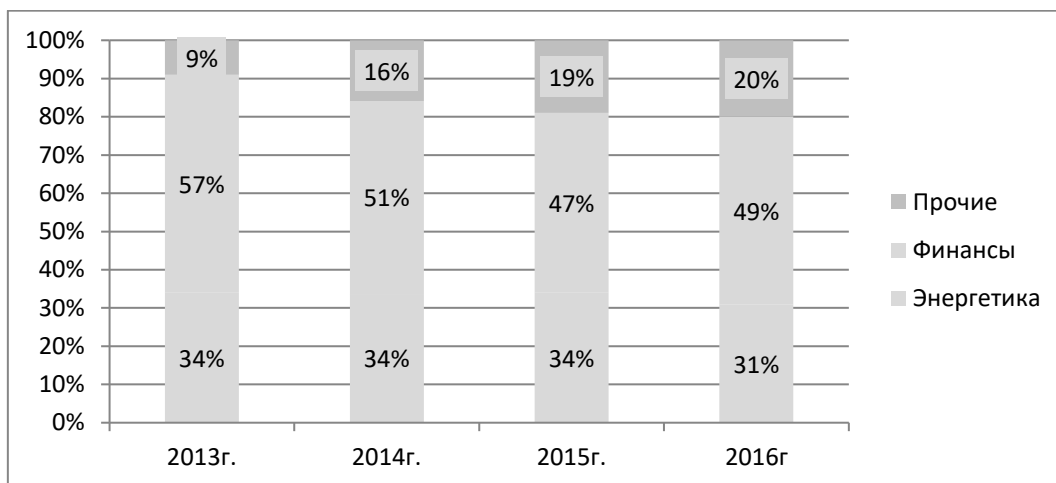

Рисунок 3 – Корпоративные облигации секторов экономики Казахстана

Как видно из рисунка, данный сектор РЦБ РК представлен следующими отраслями: около 50 % это финансы, одна треть – это энергетика и все очтавшиесе сектора экономики вместе – около одной пятой.

Таким образом, необходимо в настоящее время активизировать данный сектор рынка ценных бумаг, так как это даст ряд преимуществ всем субъектам/участникам рынка (таблица 3). Политика модернизации и развития экономики стран региона должна исходить из понимания структурных изменений и перспектив глобального социально-экономического развития и выявления национальных конкурентных преимуществ [9]. Большое значение имеет инвестиционная политика. Инвестиционная привлекательность любого финансового актива определяется тремя основными его качествами - доходностью, ликвидностью и надежностью [6]. Рассмотрим подробнее каждый из этих параметров казахстанских корпоративных облигаций [7,8].

Таблица 3 - Преимущества сектора корпоративных облигаций для основных субъектов РЦБ

Участники рынка	Преимущества
Для эмитента	Посредством эмиссии можно весьма эффективно привлечь инвестиционные ресурсы как альтернативу банковским кредитам
	Сроки обращения облигаций достаточно длительны (5-8 лет), а стоимость обслуживания займов невелика
	Корпоративные еврооблигации наиболее привлекательны по всем ключевым параметрам - срокам обращения, доходности и объемам привлекаемых средств.
	Снижение доходности, являясь положительным фактором финансовой политики эмитентов, способствует росту притока инвестиционных ресурсов в реальный сектор экономики страны.
Для инвестора	Высокая ликвидность за счет: 1) подавляющее большинство корпоративных облигаций, обращающихся на KASE, входят именно в листинг «А», имеют маркет-мейкеров достаточно высокий уровень ликвидности; 2) большого спроса со стороны институциональных инвесторов
	Высокая надежность за счет: 1) достаточно жесткой двухступенчатой системой требований к эмиссиям; 2) стабильности экономической и финансовой системы страны в целом; 3) изменения основного рейтинга - долгосрочных займов в иностранной валюте - происходили в очень узком диапазоне - от В+ до ВВ, в отличие от других стран, за аналогичный период успешных побывать даже в зоне частичного дефолта. Учитывая, что многие эмиссии корпоративных облигаций имеют рейтинги, равные суверенному, можно сказать, что такая стабильность распространяется и на них, что свидетельствует о высокой надежности данных бумаг.
	Устойчивость и крупномасштабность самих эмитентов. Большая часть суммарного объема облигаций, обращающихся на KASE, приходится на национальные компании и крупнейшие промышленные и финансовые структуры, что само по себе говорит о надежности данного сектора рынка. Деятельность всех эмитентов характеризуется значительными объемами прибыли, позволяющими осуществлять обслуживание облигаций, весьма существенными размерами собственного капитала, и, в особенности, балансовой стоимости активов. Размеры же облигационных выпусков относительно невелики по сравнению с ключевыми финансовыми показателями.

Кроме того, рассматривая доходность корпоративных облигаций, необходимо учитывать, что у инвесторов имеются возможности ее повышения за счет операций на бирже, а это выгодно отличает данные инструменты от других объектов инвестирования (банковских депозитов или иностранных бумаг, не обращающихся на отечественном рынке).

Приложение А

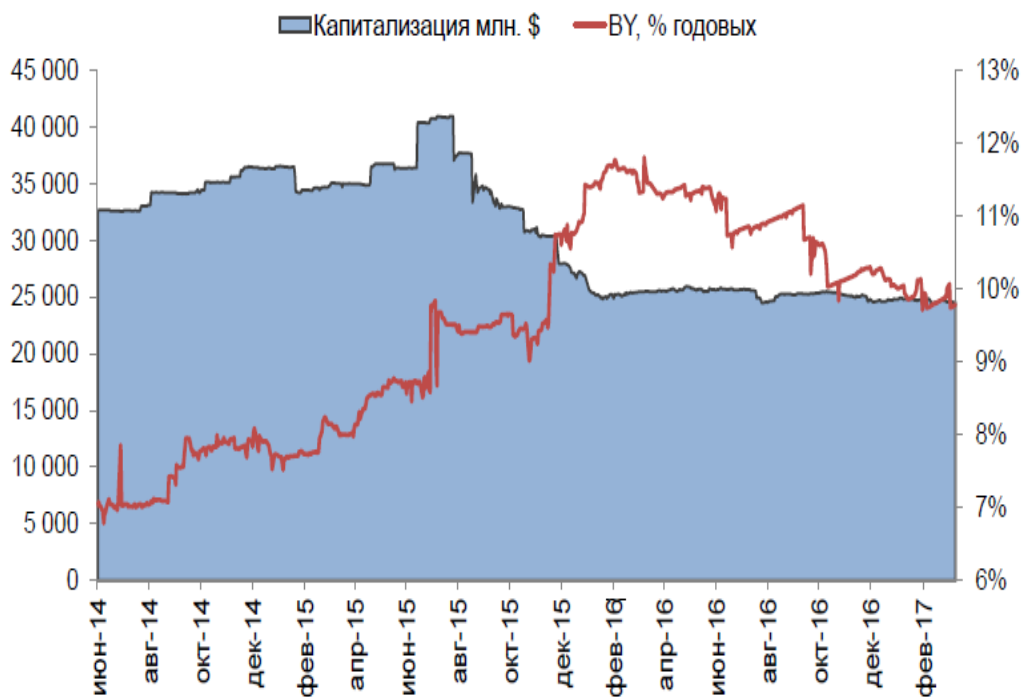

Рисунок 1 - Капитализация и индекс доходности корпоративных облигаций [1]

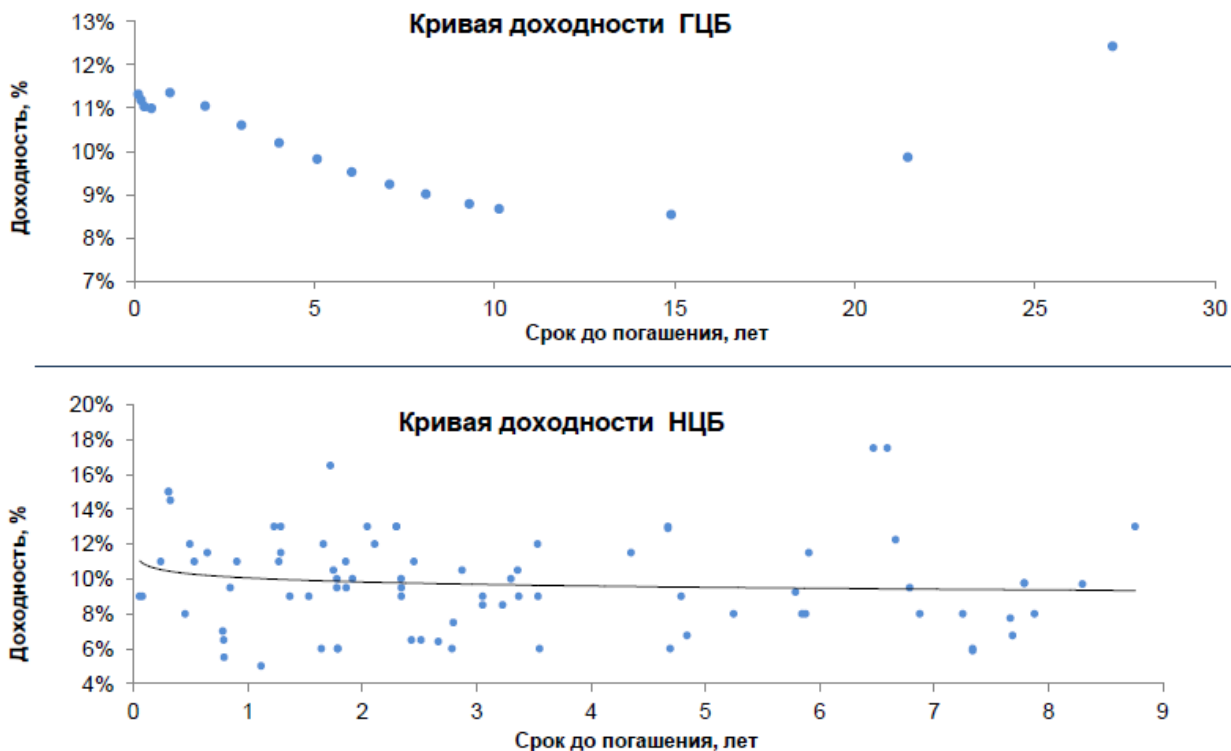

Рисунок 2 - Кривые доходности ГЦБ и НЦБ [1]

Таким образом, подводя итоги первых лет функционирования рынка корпоративных облигаций в Казахстане, можно сделать вывод, что данные инструменты отличаются множеством преимуществ для всех участников рынка и имеют важное значение в процессе развития финансово-инвестиционной сферы экономики страны. Этот вывод также подтверждается и анализом текущего состояния рынка корпоративных облигаций.

Список использованных источников:

1. Казахстанская фондовая биржа. Официальный сайт // <http://www.kase.kz> (дата обращения: 16.06.2017)
2. Казахстанский национальный банк. Официальный сайт. // <http://www.nationalbank.kz> (дата обращения: 16.06.2017)
3. Инвестиционный Фонд Казахстана. Официальный сайт. // <http://www.ifk.kz>. (дата обращения: 16.06.2017)
4. Всемирный банк. Официальный сайт. // <http://www.worldbank.org/>(дата обращения: 16.06.2017)
5. Байбулекова Л.А. Современное состояние и проблемы фондового рынка Республики Казахстан/ Материалы МНПК «Анализ современных экономических процессов и информационные технологии» - 5том, Днепропетровск: Видавець Біла К.О., 2011 г. – С.10-21
6. Шарп У.Ф., Александер Г.Д., Бэйли Д.В. Инвестиции: Учебник. – Москва: Инфра-М., 2014
7. Рынок ценных бумаг: Учебник / Под ред. В.А. Галанова, А.И. Басова. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 2006.
8. Энциклопедия финансового риск-менеджмента. /Под редакцией А.А. Лобанова и А.В. Чугунова. 2-е издание, переработанное и дополненное. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005 г.
9. Эргешов А.К. Углубление региональной интеграции на современном этапе. Вестник КазНПУ. Серия социологические и политические науки. №4(44), 2013. – С. 60

ГРНТИ 11.15.43

*N. Seisen*¹

*¹candidate of political science, Associated Professor of the Department of Political Science and Socio-Philosophical Disciplines of KazNPU named after Abay
Almaty, Kazakhstan*

PECULIARITIES OF POLITICAL MODERNIZATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: NATIONAL AND GENERAL ASPECTS

Abstract

The article examines the features of political modernization in the Republic of Kazakhstan. The current stage in the development of Kazakhstan's society is characterized by attempts by power structures to further consolidate the civilized values of life, which requires a fundamentally new political science approach to scientific research and a scrupulous analysis of the political processes taking place in it in the course of political modernization; Also to a scientific study of the optimal resolution of the problems of the modernization process in its value change Rhenium. It is generally recognized by "political modernization" to understand the transition from a traditional society to a "modern" society, that is, in a technological dimension - from a "preindustrial" society to an "industrial" society, and in a social dimension from a society with a legitimately rooted tradition, to a society founded, on the principles of rationalization and personal autonomy.

Key words: political modernization, rule of law, civil society, general Kazakhstani values, economic modernization, economic reforms.

*Аннотация
Н. Сейсен*¹

ОСОБЕННОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ В РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: НАЦИОНАЛЬНЫЕ И ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

*¹кандидат политических наук, ассоциированный профессор общеполитической кафедры
политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая
г. Алматы, Казахстан*

В статье рассмотрены особенности политической модернизации в Республике Казахстан. Современный этап развития казахстанского общества характеризуется попытками властных структур для дальнейшего утверждения цивилизованных ценностей жизни, что требует принципиально нового политологического подхода к научному исследованию и скрупулезному анализу протекающих в нем политических процессов в ходе развития политической

модернизации, а также к научному исследованию оптимального разрешения проблем процесса модернизации в ее ценностном измерении.

Общепризнанно под «политической модернизацией» понимать переход от традиционного общества к обществу «модерному», то есть в технологическом измерении - от общества «доиндустриального» к «индустриальному», а в социальном измерении - от общества с легитимно укорененной традиции, к обществу, основанному на принципах рационализации и личной автономии.

Ключевые слова: политическая модернизация, правовое государство, гражданское общество, общеказахстанские ценности, экономическая модернизация, экономические реформы.

Аңдатпа
Н. Сейсен¹

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ САЯСИ ЖАҢҒЫРТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ: ЖАЛПЫҰЛТТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

¹саяси ғылымдардың кандидаты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры Алматы қ., Қазақстан

Мақалада Қазақстан Республикасындағы саяси жаңғыртудың ерекшеліктері қарастырылады. Қазақстан қоғамының қазіргі даму сатысы билік құрылымдарының өмірдің өркениеттік құндылықтарын ары қарай бекітуі әрекетімен сипатталады. Бұл ғылыми зерттеуде жаңа саяси бағдарды және ондағы саяси жаңғырту кезіндегі саяси процестерді талдауды талап етеді, сонымен қатар, жаңғырту процесінің мәселесін оның құндылық өлшемінде ғылыми зерттеу тұрғысынан оңтайлы шешу.

Қоғамда «саяси жаңғырту» ұғымын дәстүрлі қоғамнан «жаңғырған» қоғамға өту деген түсінік қалыптасқан, яғни, технологиялық тұрғыда – индустриалды қоғамға дейінгі қоғамнан – индустриалды қоғамға, ал әлеуметтік өлшемде дәстүрлі легитимді жабық қоғамнан – рационализация мен өзіндік автономиялық қағидаларға негізделген қоғамға.

Түйін сөздер: саяси жаңғырту, құқықтық мемлекет, азаматтық қоғам, жалпы қазақстандық құндылықтар, экономикалық жаңғырту, экономикалық реформалар.

The implementation of reforms in various spheres of society involves the formation of an entirely different qualitative and new value system, the revision of spiritual and moral parameters and the establishment of new values in the process of modernization.

There is no doubt that the political changes that accompanied "political modernization" mean the development of representative democracy in the entire scope of this concept, including changes in the value dimension, political culture and psychology, primarily in the system of motivations and values, political and socio-economic organization society. At the same time, differences in the level of development of societies that have embarked on the path of modernization in historically different times are coordinated with differences in the level of accumulation by the masses of a new "motivational syndrome"

Among the urgent problems that are waiting for an immediate and effective solution in the current historical situation is the organization of the activities of political institutions designed to comprehend and understand the current state of humanity, the development and application of such political technologies that would ensure high efficiency of political activity, stabilization and Integration of human interests, peoples and states.

The task of modernizing of the political system is one of the priority, in the proposed package of President Nazarbaev's initiatives - the "National Program for Political Reforms." [1]

Thus, the twentieth century has become a century of a global change, which found its reflection in the modern political process of the Republic of Kazakhstan. The fall of the main totalitarian system of government ensured the emergence of new independent states. The failure of communist ideology led to the spread of the values of modern Western society. Fifteen former Soviet republics were replaced by completely new systems of government.

As we know, in the process of political modernization, national values are closely connected with national-political self-consciousness. Consequently, the events taking place in Kazakhstan and the former USSR testify to the revival of national-political self-awareness, spiritual culture, national languages, etc. So, primordial rites, customs, traditions, old norms of behavior and mentality of the people of Kazakhstan are now perceived as national values in the context of political modernization.

Modern national values and norms are just beginning to form under a certain vision of the objective world and the tendencies of its development. This is their stability. However, it should be borne in mind that national values often act as a standard that largely determines the content and direction of Kazakhstan's national values. For

example, the rights of a Kazakh are the original value inherent in him, as a representative of the human race, a reference point for the progressive development of society. The modern concept of the rights of a Kazakh in the period of political modernization should put forward the freedom of the individual, its autonomy.

In turn, the formation of new value dimensions and benchmarks in the modernization of Kazakhstan's society, the choice of a whole system of new political values is a complex and far from ambiguous process. But, on the other hand, without a certain set of values, modern Kazakh society can not function, since values determine the criteria of a society-recognized behavior, on the basis of which certain systems of normative value control, social and political institutions, individual and collective actions of people are based. Thus ensuring order in society, in its value dimension and the so-called value solidarity of all social actors. In this case, it is the value dimensions in the modern Kazakhstan society that unite and unite the people of Kazakhstan in the process of political modernization.

The Republic of Kazakhstan, having acquired its independence, has entered the path of democratic political reforms of the political system. This meant such political reforms as the transformation of the political system from totalitarianism to democracy, the creation of a mature civil society and the rule of law, etc.

One of the distinguishing features of the modernization process in the Republic of Kazakhstan is its evolutionary and consistent nature. Modernization in our republic proceeds from the principles of timeliness and relevance of reform reforms. The entire modernization process is taking place at certain stages, which are designated primarily by the President's Address to the people of Kazakhstan.

The Kazakhstan population managed to preserve their national accord and political stability, fully demonstrating their confidence in the political reforms initiated by the head of state, the President of the Republic of Kazakhstan. Kazakhstan citizens are the backbone of the national consensus within Kazakhstan. It is the nomadic and universal culture, traditions, mentality of the Kazakhs that rendered and have a significant influence on the dynamics of political reforms and the formation, as well as the development of a common Kazakhstan mentality. Therefore, it is unquestionably necessary to investigate the influence of culture, traditions and other axiological aspects of the life of citizens of our state and society as a whole on political modernization, as well as study the impact of political modernization on the change, revival of cultural and value aspects of Kazakhstan society. All these parties objectively called for an urgent need to study and generalize Kazakhstan's experience of political transformation on the democratization of the state, state authorities, the formation and development of civil society, and the introduction of democratic culture in all spheres of public life in the Republic of Kazakhstan.

The process of transition from a traditional system to a modern one in itself implies complexities and conceals potential crises. Under these circumstances, the fact that the modernization subject in Kazakhstan, without deviating from the overall goal of reform, is gradually and logically modernized is very positive, which directly has a direct impact on the development of the value dimension of Kazakhstan society. The world experience of modernization abounds with examples when an overly hasty, ill-conceived political change leads to the collapse of the transformation and the process of value measurements as a whole. Therefore, to the new values of the modern Kazakhstan as well as any other society, have become popular, the expiration of a certain time is necessary. Of course, to achieve this goal, all the political innovations, institutions and procedures for political decision-making that are introduced must really and efficiently function, and not simply be declared. Only if this principle is observed in their work they can ensure their legitimate existence. In turn, legitimization will ensure the recognition of new norms and values on the part of the modernized society [2].

The process of further transformation must proceed from mutual cooperation between society and the subject of modernization, power structures. The political elite must continue to adhere to democratic values and guidelines for the development of the republic. It is necessary to work out in detail the mechanisms for involving citizens in participating in the process of renewal and consolidation of the introduced value priorities, institutions, etc. All this will contribute to the formation of effective factors for further democratization and modernization of Kazakhstan society.

The adaptation of modernized social structures, institutions and values to a new qualitative state of Kazakhstan society, the continuation and completion of political modernization is the task of the next stage of development, the implementation of which, in our opinion, will depend on the solution of a number of problems related to further policy and reform of the existing political regime, and also with the formation of developed political institutions and a new mechanism for the exercise of power.

A special role in the positive implementation of modernization is played by the formation of a policy of mutually beneficial cooperation with developed democracies. The experience of their functioning, as well as

support in the field of economy, politics, culture is really important. Thus, political modernization in the value dimension ensures the establishment of contacts on a new rational and parity basis between developed and transit states. [3]

It should be noted that contacting should be based on rationalism. The automatic copying of the values and institutions of Western democracies can lead to a completely ambiguous result. Therefore, the process of modernization of the Republic of Kazakhstan in the value dimension in such aspects as stability, harmony, gradualness, consistency, timeliness, was ensured by the functioning of a strong presidential republic.

In the process of modernization in the value dimension, the political institutions to be introduced must be not only democratic, but also particularly strong. This will ensure adaptation to the constantly changing conditions of the social environment, with its goals and objectives. In this respect, the formation of a strong state power will ensure order and stability, interethnic and interfaith consent on the path to transition to democracy. [4]

However, the establishment of a strong government structure should not lead to a desire to step back from the chosen path of democratization and national values. Therefore, it is very important to maintain strong power and simultaneously conduct democratic reform. Through a gradual and gradual reform in Kazakhstan society, new and new value factors, institutions, procedures for democratic life-support in the process of political modernization must accrue. The preservation of a strong executive power must be carried out in conjunction with the introduction of mechanisms of local self-government. The proposed measures to introduce electivity of the heads of local executive authorities also contribute to this process.

The implementation of modernization through the identification of its specific stages will also ensure the effective achievement of the overall goal of reform through a sequence of transformation. At each stage specific goals and objectives are formulated, as well as ways to achieve them. The solution of the set goals and tasks, thus, will ensure effective modernization and lead to the achievement of a common goal with the least losses.

In the process of transition from a totalitarian society to a modern one, Kazakhstan has managed to overcome the disease of blind imitation of existing democratic systems. At the same time, our country has successfully applied the experience of modernization of individual countries. The most important thing is that the main universal national values of democratic living arrangements have become the main objectives of the development of the Republic of Kazakhstan. Thus, recognizing the presence of certain specific features, our country, taking into account the world democratic experience, systematically implements the overall strategy of modernization of the post-Soviet society and the state in the value dimension.

In political science it was proved that the basic ideals and traditions in society have a dual influence in the implementation and implementation of political, social and cultural, economic modernization. In addition, social values and traditions can become an internal mechanism and an instrument to block the adoption and implementation by the government and the government of political decisions to modernize and radically change the existing political system, regime, government and government. In addition, socio-political values can become the basis and mechanism for uniting the population, rallying citizens around the implementation by the authorities of large-scale political and economic reforms, significant transformations. It is confirmed that political changes and transformation that affect the majority of the population should seek help and support of existing in society ideals and values.

Thus, at the present stage, there are all the basic prerequisites: political, social, economic, cultural, spiritual and other for development of Kazakhstan for the successful democratization of the political system. Proof of this are social and economic, political changes in our country. Today Kazakhstan is the leader among the countries of the Central Asian region and some of the CIS countries.

References

1. Назаров М.М. *Политические ценности и политический процесс*. – М., 1995. – 255 с.
2. Пономарев А.М. *Национальные ценности как предмет социально-философского исследования: автореф...канд.филос.наук*. – Ижевск, 1999. – 22 с.
3. Русецкий А.В. *Патриотические ценности студенческой молодежи в условиях социальной трансформации // Социология*. – М., 2000. – №1. – С. 34-43.
4. Силасте Г.Г. *Межнациональные конфликты и общечеловеческие ценности*. – М., 1990. – 175 с.

МРНТИ 11.15.81

Г.Р. Абсаттаров¹

*¹зам. директора Института филологии и полиязычного обучения КазНПУ им. Абая,
кандидат политических наук
Алматы, Казахстан*

УПРАВЛЕНИЕ ПРОЦЕССОМ САМОВОСПИТАНИЯ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ: ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные вопросы управления процессом самовоспитания правовой культуры студенческой молодежи, которые еще недостаточно изучены в социально-политической науке. В статье уделено внимание особенностям и проблемам управления процессам самовоспитанием, самосовершенствованием и самооценкам правовой культуры студентов. Управление самовоспитанием правовой культуры студентов, отмечается в статье надо рассматривать во взаимосвязи со всеми звеньями воспитательной работы, всей системой управления процессом формирования личности студента в политическом пространстве. Вместе с тем уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: политика, общество, человек, личность, студент, управление, процесс, деятельность, воспитание, самовоспитание, самосовершенствование, самооценка, активность, поведение.

Аңдатпа

Г.Р. Әбсәттаров¹

СТУДЕНТТІК ЖАСТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІН ӨЗІН-ӨЗІ ТӘРБИЕЛЕУ ПРОЦЕСІН БАСҚАРУ: САЯСИ АСПЕКТІЛЕРІ

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ-нің филология және көптілді оқыту институты директорының орынбасары,
саяси ғылымдарының кандидаты
Алматы қ., Қазақстан*

Мақалада әлеуметтік-саяси ғылымдарында әлі де жете зерттелмеген студенттік жастардың құқықтық мәдениетін өзін-өзі тәрбиелеу процесін басқарудың өзекті мәселелері қарастырылады. Мақалада студенттердің құқықтық мәдениетін өзін-өзі бағалау мен қабілеттерін өзін-өзі жетілдіру, өзін-өзі тәрбиелеу процестерін басқару ерекшеліктері мен проблемаларына көңіл бөлінген. Мақалада саяси кеңістікте студенттердің құқықтық мәдениетін өзін-өзі тәрбиелеуді басқаруды тәрбиелік жұмыстың барлық звеноларымен (бөліктерімен), студенттердің тұлғалық қалыптасу процесін басқарудың жүйесімен өзара байланысында қарастыру керек екені атап көрсетеді. Сонымен қатар дискуссиялық мәселелерге де көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: саясат, қоғам, адам, тұлға, студент, басқару, процесс, әрекет, тәрбие, өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі жетілдіру, өзін-өзі бағалау, белсенділік, тәртіп.

Abstract

G.R. Absattarov¹

MANAGING THE PROCESS OF SELF-EDUCATION OF LEGAL CULTURE OF STUDENT'S YOUTH: POLITICAL ASPECTS

*¹Deputy Director of the Institute of Philology and multilingual education, KazNPU named after Abai,
candidate of political sciences
Almaty, Kazakhstan*

The article are considered topical issues of managing the process of self-education of legal culture of the student's youth that has not been sufficiently studied in social-political science. The article is paid attention to the characteristics and problems of management of the process of self-education, self-improvement and self-evaluations of legal culture of students. Managing self-education of legal culture of students, noted in the article that should be considered in conjunction with all links of educational work, the whole system of managing the process of formation of student's personality in the political space. However, in article attention is given to the discussion questions.

Key words: politics, society, person, person, student, management, process, activity, education, self-education, self-improvement, self-esteem, activity, behavior.

Прежде всего следует подчеркнуть, что задача совершенствования воспитания правовой культуры населения, выдвинутая самим ходом развития демократического, правового общества на современном этапе, которые предполагают активизацию самовоспитания правовой культуры человека. Это, в свою очередь требует изучения путей и условий научного управления этим процессом на основе выявления его закономерностей и факторов.

Президент Н.А. Назарбаев говорил: «Мир и стабильность, справедливое правосудие и эффективный правопорядок – это основа развитой страны» [1]. При этом заметим, что составной частью развития страны и научного управления процессом воспитания правовой культуры является самовоспитание, правопорядок, «правовое образование, правовая пропаганда. В этой связи следует продолжать работу по повышению правового знания граждан... Необходимо расширить объем и повышать качество правовой пропаганды среди населения через средства массовой информации, включая интернет-ресурсы, активизировать научные исследования по актуальным проблемам законодательства и правоприменения, особенно в тех отраслях права, которые наиболее востребованы в повседневной жизни» [2].

Проблема управления самовоспитанием правовой культуры студентов – часть общей проблемы управления процессом их правового формирования в социально-политическом пространстве. Сложность управления процессом самовоспитания правовой культуры студентов определяется сущностью и спецификой данного процесса, в котором молодой человек выступает одновременно как субъект и объект воспитательного воздействия. Управление, «подготавливая» субъекта самовоспитания правовой культуры к осуществлению его функции, обеспечивает тем самым определенный уровень правового самовоспитания. Вместе с тем правовое самовоспитание, детерминируясь общественно-политическими условиями, воспитанием, становится по мере своего развития более устойчивым по отношению к непосредственным внешним воздействиям процессом и вследствие этого вносит качественные изменения в систему управления, требуя все более гибких и опосредованных его методов и форм. В то же время именно уровень самовоспитания правовой культуры, степень его осознанности, активности, систематичности является одним из важнейших критериев эффективности управления рассматриваемым процессом.

Следует сказать, что здесь речь идет о научном управлении процессом самовоспитания правовой культуры студенческой молодежи, которое осуществляется в соответствии с присущими данному процессу закономерностями и тенденциями, с учетом его национальных, возрастных особенностей.

Надо подчеркнуть, что научное управление процессом самовоспитания правовой культуры студентов призвано обеспечить, во-первых, общественно ценную мотивацию процесса самосовершенствования и положительный правовой результат, т.е. формирование человеком своего правового облика в соответствии с нормами и принципами демократического, справедливого права; во-вторых, включение каждого студента в процесс самовоспитания правовой культуры; в-третьих, активизацию и повышение уровня самовоспитания правовой культуры у студентов, уже им занимающихся. Успешное решение этих задач управления правовым самовоспитанием, достижение достаточно высокого его уровня у всех студентов в значительной мере предопределяет успех их правового формирования.

В связи с этим следует заметить, что управление самовоспитанием правовой культуры студентов происходит посредством целенаправленной планомерной организации всей их правовой и общественно-политической деятельности, системы внутриколлективных отношений, прежде всего в первичном студенческом коллективе, что ведет к осознанию студентами необходимости усвоения норм демократического, справедливого права, к осознанию необходимости правового самосовершенствования.

Правовое самосовершенствование молодого человека – процесс чрезвычайно сложный, многоаспектный и многофакторный. Мы попытаемся охарактеризовать лишь некоторые субъективные факторы этого процесса, логику их взаимодействия и в определенной степени проанализировать условия управления этим процессом в высшей школе.

Исходя из понимания самовоспитания как осознанного самоизменения человека, следует сказать, что определенный уровень развития самооценки – необходимое условие правового самосовершенствования. Однако даже высокий уровень самооценки, характеризующийся тенденциями к адекватности и устойчивости и вследствие этого создающий наиболее благоприятные возможности для работы над собой, сам по себе еще не обеспечивает включение человека в процесс самовоспитания, в том числе правового.

Следует сказать, что самооценка является лишь одним из факторов процесса самовоспитания человека, становление и действие которого осуществляется в процессе его деятельности во взаимосвязи с другими факторами самовоспитания. Только в том случае, если человек в процессе собственной реальной

деятельности осознает требования общества к личности, нормы и принципы демократического, справедливого права как лично значимые, происходит своеобразный синтез самооценки правовых качеств с осознанием объективных требований. Человек осознает несоответствие в той или иной степени своего правового развития этим общественно-политическо-правовым требованиям, которые приобретают для него личностный смысл. Осознание несоответствия между уровнем развития правовых качеств и требованиями коллектива, общества, между уровнем собственных притязаний и возможностями закономерно переходит в осознание личностью самовоспитания правовой культуры как жизненной необходимости, как условия политико-правовых, нормальных взаимоотношений с другими и успешности собственной деятельности. Именно осознание личностью необходимости самовоспитания правовой культуры становится в конечном счете реальной движущей силой процесса правового самосовершенствования.

Следовательно, переход определенного уровня осознания собственной личности, ее самооценки через синтез с осознанием общественно-политическо-правовых требований в осознание необходимости правового самосовершенствования вполне правомерно рассматривать как диалектику развертывания и взаимодействия важнейших субъективных факторов самовоспитания правовой культуры. При этом надо быть «благовоспитанным, легко подчиняться добру и справедливости» [3].

В связи с этим следует сказать, что правовые нормы, принципы усваиваются личностью не непосредственно, а преломляясь через условия жизнедеятельности человека в различных коллективах, членом которых он является. Это усвоение происходит в процессе деятельности человека, в его реальных социально-политических контактах и правовых отношениях. Правовые нормы и принципы воспринимаются личностью как господствующие в коллективе, как требования коллектива, как принятые в нем критерии оценки. При этом имеется в виду не формальная принадлежность человека к тому и иному коллективу, а его «включенность» в коллектив. Лишь в том случае, когда человек осознает себя членом данного коллектива, существующие в нем правовые нормы и оценки признает и считает своими, иначе говоря, если коллектив является референтным для личности, она усваивает правовые нормы и критерии оценки правового облика, принятые в нем.

В условиях демократического, правового общества все полнее и гармоничнее сочетаются общественные и личные интересы. Это обуславливает, в частности, стремление личности к правовому общественно ценному развитию, проявляется в активизации, углублении, массовости, самовоспитания правовой культуры. При этом, активность правового самовоспитания личности, его направленность зависят от ее мировоззрения, ее ценностных ориентаций, от тех отношений, в систему которых включен человек. При этом особую роль играют отношения в том коллективе, где протекает основная деятельность человека. Исходя из этого, уровень самовоспитания правовой культуры студентов в значительной мере обуславливается уровнем развития первичного студенческого коллектива.

Надо отметить, что активное участие человека в правовой жизни и общественно-политическо ценной деятельности в коллективе – одно из необходимых условий активизации его самовоспитания правовой культуры. В процессе совместной деятельности к человеку предъявляется система коллективных требований, на него действенно влияет общественное мнение, оценки окружающих, ибо коллектив не только предъявляет к человеку определенные требования, но всей системой своего воспитательного воздействия добивается их выполнения. Все это способствует усвоению норм и принципов демократического, справедливого права, повышается самокритичность человека, стимулируется стремление к совершенствованию своего правового облика.

Наш опыт организации самовоспитания правовой культуры студентов также показывает, что активность и массовость этого процесса в значительной степени предопределяются системой работы по формированию первичного студенческого коллектива – коллектива студенческой группы.

Правовое самовоспитание членов коллектива, имеющее общественно-политическо ценную направленность, в свою очередь, содействует дальнейшему развитию коллектива. Такие качественные характеристики коллектива, свойственные только его высшему уровню, как устойчивость общности целей, стабильность сгармонизованности коллективных и личных интересов, обеспечиваются благодаря тому, что интересы и требования коллектива побуждают его членов к самовоспитанию, поэтому противоречия, вызванные изменяющимися условиями жизнедеятельности коллектива, новыми его целями и т.п., преодолеваются во многом в результате работы членов коллектива по совершенствованию своей личности и правовой культуры.

Как уже отмечалось выше, научное управление правовым самовоспитанием должно учитывать национальные, возрастные и индивидуальные особенности воспитанников.

В ряде научных работ показано, что в юношеском возрасте создаются благоприятные возможности для правового самосовершенствования. Потребность в правовом самовоспитании связана со становлением социально-политической активности личности, формированием мировоззрения, правовых идеалов. У студентов формируется обобщенное представление о собственной личности. Они проявляют интерес к решению самых общих познавательных проблем, к выяснению их мировоззренческой и правовой, политической ценности. Студенты не только оценивают, но и переживают свое отношение к соблюдению правовых, политических норм, стремятся управлять своими эмоциями и настроениями. Для них характерны чувства правопорядка, ответственности, товарищества, и т.д. Эти чувства вызывают стремление преодолеть недостатки, выработать положительные правовые качества личности.

Следует сказать, что формирование личности студента характеризуется значительным ростом самосознания, что является условием самостоятельного анализа и оценки собственной личности, поведения, правосознания, деятельности. Развитие самосознания – одна из важнейших особенностей процесса становления личности студента. Рост самосознания способствует развитию самоанализа, критической самооценки, формированию правовой культуры и т.д. Оценка поведения окружающих и самооценка поднимаются на более высокий качественный уровень. Идеинная убежденность, чувство долга, правопорядка, ответственное отношение к своим правам, обязанностям, принципиальность, справедливость, социально-политическая активность становятся главными критериями оценки других и самих себя.

Надо подчеркнуть, что учебная деятельность студенческой молодежи приобретают конкретный жизненный смысл. Усвоение знаний, выработка профессиональных умений и навыков способствуют подготовке юношей и девушек к участию в трудовой, политическо-правовой жизни общества. Интенсивность занятий в вузе побуждает тщательно организовать свой труд, самостоятельно планировать занятия, осуществлять самоконтроль, самосовершенствование и т.д. При этом активная практическая деятельность в коллективе не только помогает выявить качества личности, но и способствует их развитию. По результатам своей деятельности в коллективе юноши и девушки могут объективно судить о себе, о своем праве, о своих обязанностях, о своих возможностях и т.д.

Таким образом, в студенческом возрасте создаются предпосылки и достаточно благоприятные возможности для осознанного систематического самовоспитания правовой культуры. Между тем в практике воспитательной работы они реализуются далеко не в полной мере. В связи с этим научное управление правовым самосовершенствованием студентов является одной из задач воспитательного процесса в высшей школе. В этом вопросе важную роль играет общественные науки [4].

Необходимо отметить, что согласно общей теории управления его эффективность решающим образом зависит от наличия у управляющей системы адекватной информации относительно объекта управления. Применительно к процессу саморегуляции можно сказать, что его эффективность зависит от наличия у человека адекватной информации о самом себе (о качествах своей личности, о правах и обязанностях, собственных возможностях). Ведущим инструментом саморегуляции, высшим этапом которой является самовоспитание, начиная с подросткового возраста, выступает самооценка личности, уровень развития которой определяет степень адекватности информации о самом себе, о своем политическо-правовом знании, и следовательно, эффективность самовоспитания.

Следует сказать, что осознание достоинств и недостатков собственной личности, определенный уровень самооценки – необходимое условие самовоспитания, в том числе правового. В этой связи изучение процесса развития самооценки, выявление и учет при организации воспитательного воздействия ее уровней, детерминирующих возможности и особенности самовоспитания правовой культуры, способствует управлению процессом правового самосовершенствования личности, который приобретает в юношеском возрасте особо важную роль в формировании личности. Иначе говоря, одно из необходимых средств управления самовоспитанием правовой культуры – оптимизация процесса формирования самооценки, ее преобразование, перевод с одного уровня на другой, более высокий, и создание тем самым более благоприятных возможностей для правового самовоспитания.

Следовательно, самооценка, осознание необходимости правового самосовершенствования должны целенаправленно формироваться в процессе активной деятельности студентов, через различные виды и формы их правовой и общественно-политическо полезной деятельности в коллективе. Это предполагает прежде всего целенаправленное использование возможностей учебно-воспитательного процесса, ситуаций повседневной жизнедеятельности студентов как для осознания ими качеств своей личности, формирования адекватной самооценки, так и для организации правового самовоспитания юношей и

девушек в конкретных видах их правопорядка и общественно-политическо полезной деятельности в коллективе, что в значительной степени предопределяет успех работы над собой.

Одним эффективных средств управления самовоспитанием правовой культуры является стимулирование личной активности студентов в избранной ими правопорядка и общественно-политическо полезной деятельности, в которой учитываются национальные, возрастные особенности студентов, их потребность в правовом самосовершенствовании. Наше политологическое исследование показывает, что правовые качества личности формируются более эффективно, если студенты в процессе выполнения избранной ими правопорядка и общественно-политическо ценной деятельности осознают их необходимость.

В этой связи вовлечение студентов в различные виды правопорядка и общественно-политическо ценной деятельности создает благоприятные условия и для их самовоспитания правовой культуры. Однако сам по себе факт участия студентов в правопорядка и общественно-политическо полезной деятельности не всегда способствует активизации их личных усилий, направленных на формирование необходимых правовых качеств. Отношение студентов к правовому самосовершенствованию своей личности значительно активизируется, если их нацелить на самостоятельное развитие определенных правовых качеств, которые отвечают требованиям избранной ими правопорядка и общественно-политическо ценной практической деятельности. Поэтому в управлении самовоспитанием правовой культуры студентов целесообразно исходить из конструирования таких ситуаций, которые стимулируют самостоятельный поиск путей осуществления своих жизненных планов и стремлений, правовых знаний и принципов.

Надо подчеркнуть, что возможности правопорядка и практической общественно-политическо ценной деятельности в самовоспитании правовой культуры еще недостаточно изучены. Так, не определен круг тех видов и форм организации правопорядка и практической общественно-политическо ценной деятельности в обществе, которые во всех случаях создавали бы условия для формирования и совершенствования необходимых правовых качеств.

К сожалению, еще в практической деятельности студентов встречается нигилизм, в том числе правовой. Например, многие «высказывания студентов не лишены цинизма, отсутствует вера, справедливости можно добиться, лично оказывая влияние на сложившуюся обстановку» [5].

Специфика управления самовоспитанием правовой культуры студентов заключается в том, что оно должно предусматривать организацию специальной информации по вопросам правового самовоспитания. В юношеском возрасте такая информация воспринимается как лично значимая, способствует осознанию общественной значимости процесса правового самосовершенствования, его роли в формировании правового облика человека, осознанию путей и средств самовоспитания правовой культуры.

Как показывает наше политологическое исследование, специальная информация оказывает более эффективное воздействие, если в ее подготовке и проведении участвуют сами студенты. Например, студенты КазНПУ имени Абая участвовали в проведении бесед, диспутов, на которых раскрывалось роль собственной активности человека в формировании своей правовой личности, рассматривались пути и средства самовоспитания правовой культуры.

В заключении, подводя итоги, можно утверждать, что основой управления процессом воспитания правовой культуры студентов является целенаправленная политика и организация всей их правовой и общественно-политическо ценной деятельности, стимулирование их правового самовоспитания. Управление самовоспитанием правовой культуры студентов следует рассматривать во взаимосвязи со всеми звеньями воспитательной работы, всей системой управления процессом формирования личности студента в политическом пространстве.

Список использованных источников:

1. Назарбаев Н. А. *Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее. Послание главы государства Н.А. Назарбаева народу Казахстана // Казахстанская правда. – 2014, 18 января.*
2. *Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года // Казахстанская правда. – 2009, 27 августа.*
3. Аль-Фараби. *Социально-этические трактаты. – Алма-Ата: Наука, 1973. – С. 345.*
4. См.: Сагадиев Н. *Роль общественных наук в подготовке студентов // Мысль. – 2016, №3. – С. 13-16.*
5. Бронзино Л.Ю. *Коллизии правового сознания российского студенчества: кризисный разрыв морального и правового // Вестник РУДН. Серия социология. – 2013, №3. – С. 63.*

МЕРЕЙТОЙ ЮБИЛЕЙ

Мерейтой - 90 жас

ҒҰЛАМА АКАДЕМИК

Қазақ даласынан талай ғұлама ғалымдар шыққан. Олар парасатты тұлғалар болған. Ғұлама ғалымдардың қыр-сырын білу үшін, ең алдымен ол кім, оның тұлғалық бейнесін неден көруге болады? – деген сұрақ туындайды

Бұл адамның қоғамға, ел-жұртына сіңірген еңбегін бағалаудың, адамтанудың басты ұстанымы. Кез-келген адамның өскен-өнген ортасын, оған өмір сыйлаған ата-анасын, олардың тегін зерделеу арқылы біз сол адамның қайраткерлік, ғалымдық, түптеп келгенде оның адамдық, тұлғалық болмыс-бітімін жан-жақты тануға мүмкіндік аламыз. Өйткені, тұлғаның тегімен өскен, қалыптасқан ортасы оның бойына даралық қасиеттер дарытады.

Сонда тұлға дегеніміз зиялы қауымның ең шоғыры биік көрінісі - ол ұлтының интеллектуалды және адамгершілік айнасы, білімді, жоғары саналы өз ұлтының жан ашыры, жеке басының мүддесін ұлттың, елінің мүддесімен де ұштастырып, қоғам үшін адал еңбек ететін адамдар. Олар өзінің қатарындағы адамдардан осындай қасиеттерімен шоқтығы биік болып көрініп тұрады.

Қасиетті Сарыарқа топырағында талай даналар дүниеге келгені белгілі, талай даналар өз шығармашылығын әлемге паш еткені тарихқа анық. Сол Сарыарқаның шұрайлы өңірінің бірі – бүгінде Қарағанды облысына қарасты Жаңаарқа ауданындағы Атасу ауылында академик Серік Смайылұлы Қирабаев дүниеге келген.

Ауыл – қазақ зиялыларын өз аясында өсірген алтын бесік болып табылады. Бұрынғы көшпенді халықтың дәстүрі мен әлемдік өркениеттің үйлесімінің берген нәтижелерінің бірі бұл. Қазақ ауылының ұлтымыздың өсіп-өнуіне, одан әрі дамуына қосатын үлесінің ұшан-теңіз екенін дәлелдей түсетін факт. Бүгінде Мәңгілік ел концепциясы тұрғысында қазақ ауылын жаңғырту саясатының іске асуы бұл үрдісті сақтап қалуға зор ықпал етері анық. Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев айтқандай, «Шығармашылық тұлға ретінде мағыналық һәм көркемдік әлемді тел емген олар біздің ең жаңа тарихымыздың мәйегі іспеттес.

Бұлар тарих толқынындағы мәдениетіміздің кіндік тұлғалары. Олардың мәдениетіміз үшін мән-маңызына шек келтіруге болмайды. Ондай есімдер ондап саналады...».

Біздің қазақта Серік Қирабаевты білмейтін бірде-бір зиялы қауымның болуы мүмкін емес, өйткені ол кісінің жетпіс жыл бойы газет- журналдың бетінен әдеби-сын және ғылыми мақалалары түскен емес, ал радио мен теледидар және жылда кітап болып тоғытылып шығып жатқан ғылыми еңбегі өз алдына бір төбе.

Қазақ ұлты, оның ішінде қазақ әдебиеті жайлы айтқанда есімі ерекше ілтипатпен аталатын, руханият әлеміне ұшан-теңіз еңбек сіңірген белгілі ғалым, ұлағатты ұстаз, тұғырлы тұлға – Серік Смайылұлы Қирабаев.

С.С. Қирабаев – қазіргі қазақ әдебиеттану ғылымындағы дара тұлғалардың бірі. «Тұлғасы жоқ ел жетім» деген тіркесті қосса артық болмас еді. Жасы биыл тоқсанның сеңгіріне шыққан аға сыншы әлі де әдебиет майданына араласып келеді. Өз өміріне өзек етіп алған сыншылдық, ғалымдық, ұстаздық жолдан айнымаған қалпы арамызда жүр.

Соңғы жетпіс жылға жуық уақыт бойы әдебиетіміздің тағдыры туралы үнемі толғанып, үзбей қалам тартып келе жатқан көрнекті әдебиеттанушы ғалым, белгілі сыншы Серік Смайылұлы Қирабаев – бүгінде ғылым әлеміндегі белді, беделді тұлға. Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының академигі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, Қазақстанның еңбегі сіңген қайраткері, Қазақстан және Қырғызстан Республикалары ғылымына еңбек сіңірген қайраткері, Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты деген атақтардың барлығы да Серік Смайылұлына оп-оңай келген жоқ. Ол ұзақ жылғы тынымсыз еңбектің, көз нәрі талғанша ылғи оқыған кітаптар туралы ойлар мазалап, төгілген маңдай тердің нәтижесі. Сондықтан, С.С. Қирабаев бүгінде ғылым әлеміндегі белді, беделді, парасатты тұлға ретінде танылған әдебиеттану ғылымының көшбасшысы болып отыр.

Туған әдебиетіміздің бүгінгі жайын, әдеби сынның өткенін, қазіргісін қадағалап, құлақ түре жүретін және жақсылығына қуана білетін қауымның аузынан С.С. Қирабаевтың есімі аса бір сүйіспеншілікпен аталады. Оған себеп те бар. Ол республика жоғары оқу орындарының қара шаңырағы – қарт ҚазПИ-дің қасиетті қабырғасынан білім алып, өмірден өз жолын тапқан Серік Смайылұлы ағамыз ширек ғасырдан астам уақыт бойы бар білімі мен қабілетін көркем әдебиетімізді зерттеп, насихаттау ісіне арнап келеді.

Алла сыйлаған саналы ғұмырының аттай жетпіске жуық жылын туған әдебиетіміздің әдебиет сыны мен әдебиеттану ғылымының нығаюы жолындағы күреске арнаған, кәсіби сыншы, майталман әдебиет зерттеушісі, орта, жоғары мектептер оқулықтары мен оқу құралдарының авторы ретінде республикаға, күллі ТМД елдеріне аты мәшһүр академик Серік Қирабаевтың жайсаң жанды нағыз адам, қажымас күрескер, ойшыл ғалым, білгір әдебиет сыншысы, мемлекет-қоғам қайраткерлігі оны абызымыз деу оның бізше, ұлтымыздың ұйытқысы, жұртымыздың мәйегі саналатын, бүгіндер қатары сиреген ай маңдайлы асыл ағаларымыздың тұлғасына шақ баға екені даусыз.

Ұлы Даланың ақыл-ойының даналығын, саралығын, пейіл кеңдігін, ақы-пұлсыз қызмет, біреудің аты-жөнін білмей-ақ маңдай теріне малшынып жақсылық жасауды міндет етпейтін дархандық, таспен атқанды аспен ататын бекзаттық, рухани болмыстың барометрі – абыздықтың баламасы ретінде қабылдаудың еш артықтығы жоқ. Сол ағаларынан – абыздардан ағалықты мирас етіп алып қалған Серағаңның қанында да, тегінде де, туған ортасында да, сол абыздық қасиеттер молынан ұшырасатыны заңды деп білеміз.

Шешесі ерте қайтыс болып, әкесі Смайыл Қирабаевтың тәрбиесін көрген. Смайыл да, інісі Жаман да шешендіктен де, көсемдіктен де кенде болмаған ел билеген көрнекті адамдар. Әйтсе де Серағаңның анасы әнші, бессаусағынан өнер тамған, өз ортасының гүлі, береке-бірліктің басы екен. Ұлытау – қазақ хандығының алтын кіндігі. Ежелгі тарих, аңыз, шежіренің антологиясы. Қазақ өнерінің қоры, ұйытқысы. Бергісіне жүгінсек, Серағаң туған өңірден ұлы ақын Сәкен Сейфуллин, Жанайдар Садуақасов, Шабден Ерғалиев тәрізді қоғам-мемлекет қайраткерлері де көп шыққан. Кеңес өкіметі кезінде қанаттанып ұшқан жазушы, ғалым, ақын, әнші, сазгерлері күллі Қазақстанның атағын әлемге жайғаны жұртқа мәлім. Түбіріне қарай бұтағы, тегіне қарай ұрпағы демекші, Ұлытау өңірінен шыққандар білімдар, абыз, көріпкелдік қасиеттен құр алақан болмайтындықтан олар қашан да сөзіне берік, әділ, өр, қандай орта, қай жерде де адамгершілік, ізгілік құндылықтарына адал, шындықты бетіне ұстап, тура биліктің алдаспанын қолында ойнатып отыратын, принципке берік, ірі мінездерінен жаңылмайтын қасиеттерімен ерекшеленеді. Солардың бірі – ғұлама академик С.С. Қирабаев.

С.С. Қирабаев бойында еңбекқорлық жасынан қалыптасқан деуге негіз бар. Ауылдық орталау мектепте оқып жүріп-ақ ол өзінен кейінгі буынға сабақ бере алатындай дәрежеде еді. Оның осы қабілетін аңғарған мектеп ұжымы оған сеніп, сабақ жүргізуге рұхсат береді. Ол, соғыстан кейінгі ауыр жылдар

болатын. Мұғалім жетіспейтін. Сол кездегі алғашқы мұғалімдік сапары оны осы кәсіпке мықтап бекітіп кеткен сияқтанады. Білім іздеп Алматыға келгенде де басқаға емес, мұғалімдік институтына түседі. Сол таңдауы оның өмірлік темірқазығына айналды.

Елуінші жылдардың басында Қазақтың Абай атындағы педагогикалық институтын аяқтаған жалынды жас жігіт әдебиетіміздің өзекті мәселелерін, даулы дүниелерін шешуге жан аямай белсене кіріскен өзінің асқақ ойлы, терең білімді құрбы-құрдастарымен әдебиет майданына араласып кетеді. Бұлар жас та болса өздерін таудай талаптарымен, тағылымды ойларымен, таразы басын тең ұстар сындарымен, қазақ әдебиеті тарихының ойы мен қырларын, асқары мен шыңдарын айқындата білген, ізденімпаздығымен танылған тегеуірінді толқын еді. З.Қабдолов, З.Ахметов, Р.Бердібаев, Т.Кәкішев, М.Базарбаев, Н.Ғабдуллин, М.Дүйсенов сияқты қазіргі таңда есімдері тек құрметпен, ілтипатпен аталатын әдебиетіміздің ең білгір, беделді көшбасшыларына айналған, елуінші жылдардың басынан өздерін әдеби қауымға таныта білген жастардың бірі – Серік Смайылұлы Қирабаев еді.

Ол – өз жолын өзі таңдады. Әдебиеттану және сынға саналы түрде келді. Өлең-жырға құмарлығы текке кеткен жоқ. Әдебиетші ғалым ретінде С.Қирабаев жастай танылды. Студенттік шақтарында оның зейінділігі мен алғырлығы жолдастарының арасында да, ұстаздарынан да жылы ілтипат туғызды. Рас, бұл кезде әдебиет үйірмелері мен ғылыми конференцияларда жасаған баяндамалары мен сөйлеген сөздері, жаңа кітапқа жазған рецензиялары мен келелі әдеби мақалалары оның үлкен ізденгіштігін танытты. Ол алғашқы зерттеу жұмыстарында негізінен білім игеруді, теория меңгеруді, әдебиет тарихымен жеке танысуды басты мақсат еткен болатын. Одан соң газет, журнал редакцияларында істей жүріп, жазуға да ысылып алды.

Серік Қирабаевтың есімі қалың жұртшылыққа әуелі сыншы ретінде танылды. Осы бір қиын жанрдың бейнеті мен зейнетін қатар көріп келе жатқан көрнекті тұлға. Бұл жанрда табан тіреп, ұзақ жылдар қажымай-талмай еңбек ету оңай емес. Әдеби сынның ауыртпалығына туған халқының сөз өнерін жан-тәнімен түсінетін, елінің ілгері басқанына сүйсініп, кедергі, кесірге шынымен күйінетін, өз мүддесі мен халық мүддесін терең байланыстырған, білігі мол, азаматтық тұғыры берік жандар ғана тұрақтап қалады.

С.С. Қирабаев сыншы болғанда ешкімді алаламайтын, көлгірсуді, жылтыр сөзді жаны сүймейтін дегдар, үлкен таза мінезді әдебиет сарапшысы. Ұлт руханиятының шежірешісі, үлкен өнердің бағбаны болу – үлкен, таза мінезді, қиянат, зорлыққа жол бермейтін, әділет жағын ұстанатын қайсар күрескерлікті қажетсінеді. Ғалым ретінде осындай талап қоя білген ол сын туралы былай дейді: «Сын – дәрі сияқты, ішкенде ащы, кейін жақсы болады». Шынында да өмірлік тәжірибеден алынған осы бір сөздің ақиқатына ешкім шүбә келтіре алмас.

Қазақтың қара шаңырағы Абай атындағы Қазақ педагогикалық институтында оқи жүріп, әдеби сынға араласты. Алғашқы сын мақаласы 1948 жылы, студент кезінде беделді республикалық газетте жарияланған еді, содан бері жетпіс жылдай бір үзіліссіз әдебиеттің аса көрнекті қайраткері ретінде жемісті еңбек етіп келеді. Оның қаламынан туындаған 800-ден аса мақаланың салмақты бөлігі әдеби сынға тиесілі. Ол өзінің сын майданындағы алғашқы қадамынан бастап, бүгінгі таңға дейін қазақ әдебиетінің табыстары мен кемшіліктерін жіті қадағалап, әдебиеттану мәселелеріне өз пікірлерін білдіріп келеді. Сыншы С.Қирабаевтың шығармашылық үрдістегі алғашқы кезден бастап байқалған бір ерекшелігі оның қай істе де тыңға бой ұрып, соны жолда жұртқа мәлім болмаған жаңалықтарды ашуға ұмтылуы болды. Өзінің сын еңбектерінде ақын-жазушыны елдің абыройы ретінде танытуға күш салып, философиялық концепциясымен, ой тегеурін-тереңдігімен шоқтықты туындылардың көркемдік қасиетін, сұлулық сымбатын үйлестіре талдап, нағыз талант иесімен кәсіпқойдың ара жігін ажыратып, талантты құрметтеуге құшағын ашқан сырбаз сыншы бола білді. «Өрлеу жолында» (1960), «Октябрь және қазақ әдебиеті» (1968), «Әдебиет және дәуір талабы» (1971), «Революция және әдебиет» (1977), «Шындық және шығарма» (1981), «Шындық және шеберлік» (1983), «Талантқа құрмет» (1988) сияқты еңбектерінде және 1999 жылы шыққан екі томдық шығармалар жинағындағы сын мақалалар мен зерттеулерде әдебиеттің даму сатылары, заңдылықтары, теориясы мен сыны кеңінен сөз болады. Соңғы жылдарда жазған әдеби сын мақаларын атасақ, олар – Н.Айтұлының поэмалары туралы «Тарихи тоғыз толғау», С.Сматаевтың «Мейрам сопы – Қарқабат», Ә.Ыдырысовтың «Таңшолпан», М.Әбдәкімұлының «Естемес би» романдары туралы әдеби-сын сергек бойлы талантты ғалым-әдебиетшінің кең ауқымды шығармашылық дүниетанымын танытты. Мұның бәрі Серік Смайылұлының күні бүгінге дейін аттан түспей, ақ боз аттың үстінде алдаспанын қолына ұстап, әдеби-сынның алдында қол бастаған батырдай қасқайып келе жатқандағының мысалы. Бұл тұрғыдан алып қарағанда, ол өзі өмір сүрген дәуірдің мұңын мұндап, табысын мадақтап отырған, заманмен үндес әдебиетші.

Ғұлама академик С.С.Қирабаев қазіргі қазақ әдебиетінің, сыны мен тарихының зерттелуінің көптеген маңызды тақырыптарын тереңдеп зерттеген, құнды пікірлер айтқан көрнекті ғалым. Оның әдебиеттану ғылымына үлкен үлес болып қосылған С.Көбеев, С.Сейфуллин, Ғ.Мұстафин, Ж.Аймауытов туралы кесек, қомақты монографияларымен қатар әдеби-тарихи процеске қатысты іргелі зерттеулері, қазіргі әдебиет пен әдебиет тарихына арналған оқулықтары - солардың қай-қайсысы болсын, тереңдеп үңіліп, зерделеп талдаудың үлкен тағылымдық, танымдық мәні бар екені сөзсіз. Олар ғылыми-теориялық құндылығы, методикалық- әдістемелік жаңалығы жағынан да маңызды, аса бағалы еңбектер.

С.С.Қирабаевтың бұл еңбектерінде кеңестік ұлттық әдебиетіміздің іргетасы қаланған алғашқы жасаң дәуірінен бастап, бүгінгі биіктеп өскен шағына дейінгі өсу кезеңдерінің сан-сала жайына қатысты келелі пікір өрбиді. Осы еңбектер жүйесінде бәріне ортақ, бір ғана желі бар. Әрқайсысында таратылып айтылатын пікір оқшау-оқшау қалмай, сол желіге сабақтасып отырады. Және бірін-бірі толықтырып, үдей дамып, ой арнасын кеңейте береді. Сөйтіп ұлттық әдебиетіміздің өркендеу кезеңдеріне тән белгілерін жақсы айқындап танытады. Бұл ретте алғанда оның еңбектерін қазақ әдебиетінің шежіресі деп атауға да болғандай.

Академик С.С.Қирабаевтың сын-зерттеулерінде қазақ әдебиетінің мәселелері ұлттық әдебиет ауқымындағы айғақтармен ғана шектелмей, әлемдік әдебиет мысалдарына байланысты алынып тексеріледі. Зерттеуші салыстыру әдісін жетістікті сипаттау үшін ғана емес, кемшіліктің сырын ашу үшін де ұтымды қолданып отырады. Сыншының басқа халықтардың әдебиетімен байланысы және олардың бір-біріне өзара ықпалы, ұлттық әдебиет ерекшеліктері туралы зерттеулерінде әдебиеттану ғылымының ірі проблемалары көтеріледі.

С.С.Қирабаевтың сын - зерттеу еңбегінің үлкен бір бөлімі –жеке қаламгерлер шығармалары туралы сөз қозғайтын мақалалары мен көлемді зерттеулері. Ол көрнекті қадамгерлер шығармашылығын монографиялық үлгіде жан-жақты зерттеу тәсілін жете меңгерген ғалым. Бұларда қазақ кеңестік әдебиетінің іргесін қаласқан әйгілі шеберлерден бастап, бүгінгі шаққа дейінгі әр буынның көрнекті өкілдерінің сөз өнері жайында ой толғанады. Жеке қаламгерлердің еңбегі хақында сыр шерткенде, сыншы оның бүкіл шығармашылық жолына көз жіберіп, қалам иесінің алғашқы қанат қағысын да еске алып, асқан асуларын да, көтерілген биіктерін де көріп, өнерпаздың кей-кейде мүлт еткен сәттерін де байқап, бірақ кең тынысын танып, жоғарыдан-жоғарыға шарықтап бара жатқан екпініне қуанады. Академиктің бұл топтағы еңбектерінде жазушылардың шығармашылық суреттері жасалды. Сыншының Жамбыл, Илияс, Бейімбет, Баймағамбет, Мұқтар, Сәбит, Сабыр, Иса, Қасым, Мәжит Дауылбаев, Мұқан Иманжанов, Сапарғали Бегалин, Ғабит, Ғабиден, Асқар, Әбділда, Ғали, Қалижан, Хамит, Жұбан, Қадыр, Сағи, Тұманбай, т.б. қаламгерлер шығармашылығы туралы жазған сын-шығармаларында дәл осы сипат бар. Ғалымның зерттеулерінде автордың ұлттық әдебиеттің өткендегісі мен бүгінгісін, әлемдік дамудың жайын терең білетіні, оларды салыстыру арқылы ой тұжырымдау өнері әрдайым көзге түседі.

Сыншы көкірегінде берік орныққан талапшылық – көркемдік қасиетке ең алдымен мән беру – С.С.Қирабаевтың барлық еңбектеріне ортақ сипат. Поэзия мен проза, балалар әдебиеті, әдеби сын, әдебиет тарихы, т.б. барлығында да шығарманы тану мен бағалаудың мызғымас алғышарты ретінде көркемдікті іздеуі сыншы талғамының өсіп, таным көкжиегінің үнемі кеңейіп, уақыт өткен сайын толыса түскенін дәлелдейді.

С.С.Қирабаевтың ғылыми-зерттеу саласындағы бастапқы еңбегі – Спандияр Көбеевтің жазушылық қызметі туралы жазған монографиясы. С.Көбеевтің ХХ ғасырдың басында қазақ романын қалыптастырудағы еңбегін биік деңгейде талдап берді. Оның негізгі еңбектерін ғылыми айналымға алғаш рет қосып, оның тұңғыш шығармалар жинағын бастырды. С.Көбеевтің «Қалың мал» романы сол кездегі ахуал мен деректерге байланысты тұңғыш қазақ романы аталды. Жазушының шығармашылығына алғаш рет жүйелі әрі тұтас шолу жасалды. «Үлгілі бала» мен «Үлгілі тәржіме» атты кітаптарының қазақ әдебиетіндегі алатын орны бірінші рет ғылыми сарапқа салынды. С.Көбеевтің жазушылық жолы жайында кандидаттық диссертация қорғады.

Бұған жалғаса жазылған келесі монографиясы Ғабиден Мұстафин шығармашылығына арналады. Өткен ғасырдың елуінші жылдары Ғ.Мұстафиннің жарық көрген шығармалары қазақ әдебиетінде тың тақырыптар, образдар әкелді. Осы кезеңде кеңес өмірінің шындығынан арқау алған жазушының роман, повестері елеулі құбылысқа айналды. «Қарағанды», «Миллионер», «Дауылдан кейін» сияқты туындылары жұртшылық назарына ұсынылды.

Ғ.Мұстафиннің ұлттық болмысты терең білуі, таяу күнді күшті көркемдік қиялмен елестетіп бейнелеуі С.Қирабаевтың ол туралы монографиясының негізгі арқауына айналды. Жазушы шығармаларындағы образдардың қоғамдық-әлеуметтік өмірмен тығыз байланыстылығы, қаламгердің

өмірдегі қыруар құбылыстарға талғампаз көзбен қарап, өз сүзгісінен өткізуі, ұлттық тілдің байлығын шебер пайдалануы, жаңа тақырыптарды - өмірдің бұған дейін бейнеленбеген қабаттарын ашуға деген табанды ұмтылысы, қажырлы еңбегі тұңғыш рет монография көлемінде толымды да тұтас қамтылды. С.С.Қирабаев Ғ.Мұстафин туралы кейін де біршама мақала жазды.

С.С.Қирабаевтың «Сәкен Сейфуллин», «Жүсіпбек Аймауытов» атты кітаптары бір кезде репрессияның құрбаны болып кеткен қазақтың екі ұлы қаламгерлерінің әдеби мұрасын жинақтап, зерттеудегі алғашқы қадамдар болды.

Отызыншы жылдар ойранында опат болған Сәкен Сейфуллин есімі мен шығармалары жиырма жылдай уақыт бойы рухани айналымнан тысқары қалған еді. Жеке басқа табынушылық зардабынан арылуға бет бұрған елуінші жылдардың екінші жартысында С.Сейфуллин, І.Жансүгіров, Б.Майлин ақталғанда, олардың шығармашылығы мен өмірін жедел зерттеу міндеті қойылды.

Жасынан ауыл адамдарының аузында аңыз ертегідей естілген, кейін олардың бір-біріне сыбырлап қана күрсіне айтатын даңқты жерлесі Сәкен Сейфуллинді естіген жас С. Қирабаев ақын шығармаларын зерттеуге құлшына кіріседі. Өйткені, қазіргі ұрпақ «халық жауы», «буржуазияшыл-ұлтшыл», «ұлтшыл-фашист», «жапон тыңшысы» Сейфуллин жайлы мүлдем бейхабар еді. Хрущевтік «жылымықтың» арқасында халқымен қауышудың мүмкіндігі туған ұлы ақынды бүгінгі ұрпақпен табыстыру міндеті тұрды. Өзінің атақты жерлес ақынының шығармаларына әбден қанық талантты жас С.Сейфуллин шығармашылығын зерттеуге қызу кірісіп, қаламгер-қайраткер өмірінің жалпы көпшілікке беймәлім беттерін айқындауға алғашқылардың бірі болып араласты, оның шығармашылығын сол кезеңнің талабына сай талдады, өмірлік- әлеуметтік, қоғамдық-тарихи тамырларын тауып, таразылады.

Жедел арада жылдар бойы жабулы жатқан шындықты тез аршып, С.Сейфуллин туралы мақалалар сериясын жариялап, одан кейін «Сәкен Сейфуллин» атты монографиясын басып шығарды. С.Қирабаевтың бұл монографиясы – қазақ кеңес әдебиеттану ғылымына ірі үлес қосқан, сонымен қатар, сыншының өз шығармашылығының да биіктеп өскенін танытқан елеулі еңбек болды.

Бұл еңбекте автор Ұлы Октябрь революциясы туғызған кеңестік жаңа қазақ әдебиетінің ту ұстаушысы - жалынды революционер ақын Сәкеннің жазушылық жолын жан-жақты терең зерттейді және бір адамның өнер сапарының бойын ғана қуалап кетпей, социалистік ұлттық әдебиетіміздің қалыптасу, даму кезеңдерін кең қамтиды.

Сәкен Сейфуллин жәй ақын емес, зерттеуші халықтың ауыз әдебиетін жинаған, тіпті билер сөзін де жазып алып, кезінде жариялаған да, оны кітап етіп бастырған да осы Сәкен болатын. Ол халқымыздың ардақты азаматы, сүйікті ақыны еді, ел күйзелгенде жұрттың сөзін де сөйлеген, жоғын да жоқтоған біртуар жан болатын, бұл жөнінде Серік Қирабаев: «Сәкен есімі қазақ халқының сүйікті ұлдарының қатарынан құрметті орын алады. Бүгін ол туған халқының мақтан тұтар ұлттық батырларының, аты аңызға айналған қаһармандарының бірі болып отыр. Жиырмадан жаңа асқан шағында Сәкен аты ел аузына аңыз болып ілікті», - десе, біз өте орынды айтылған сөз деп білеміз.

С.С.Қирабаевтың монографиясы «Сәкен шығармаларының зерттелу тарихынан», «Сәкеннің өмірінен», «Сәкен және революция алдындағы қазақ әдебиеті», «Жаңа әдебиеттің тууы», «Дауылды жылдар бейнесі», «Өрлеу жылдары», «Реалистік проза жолында», «Күрес шешіресі», «Көкшетау поэмасы», «Социалистік құрылыс жылдары», «Қызыл ат», «Соңғы прозалық шығармалар», «Сыншы және әдебиет зерттеушісі» деген тараулардан тұрады. Дауылпаз ақын шығармашылығының зерттелуінен бастап, оның сын жанры мен зерттеушілік қызметіне дейінгі аралық рет-ретімен толық қамтылып, ғылыми терең талдау жасалады.

Осы монография негізінде, ол 1964 жылы докторлық диссертациясын қорғады. С.Сейфуллиннің көркем шығармаларындағы, сын-зерттеу мақалаларындағы негізгі сарын – әлеуметтік теңсіздікке, тарихи әділетсіздікке деген өшпес қарсылық монографияның өн бойынан көрініс тапқан.

Осы аталған сүбелі зерттеу арқылы С.С.Қирабаев қазақ тарихының елуінші жылдарға дейін айтуға, зерттеуге, білуге тыйым салынған құбылыстарының жинақталып көрсетілуі, сол арқылы халықтық діл мен ұлттық рухтың нығаюына қажетті ғылыми байыптау жасалуы, бүкіл республика мектептері мен жоғары оқу орындарында әдебиетіміздің көпке дейін тасаланған беттері қайта ашылып, рухани игілікке айналуы. Бұл монография кезінде орыс тіліне тәржімаланып, Алматыда, Мәскеуде кітап болып басылды. Ал қазақшасы үш рет шықты, «Сәкен Сейфуллин» атты семинарий де ұсынылды. Республиканың жоғары оқу орындарында сәкентану С.Қирабаев еңбектерінің арқасында іргелі тақырыпқа айналып, арнайы семинарларда, курстарда өткізілді. Мұның бәрі – дарынды ғалымның ұзақ жылдарға созылған еңбегінің заңды жемісі, - дейді Бекен Ыбырайым.

Академик С.С.Қирабаевтың сыншылдық, ғалымдық сапарында «Жүсіпбек Аймауытов» атты монографиясының алатын орны ерекше. Бұл еңбегінде көркем әдебиетті бағалауда ұстанып келе жатқан тәсілдері мен өлшемдерін жетілдіре түседі, қазақ әдебиеттану ғылымының методологиялық таяныштарын нақтылы тұжырымдайды. Осы еңбегінде сыншы-ғалымның құлашы жазылып, таным көкжиегі күрделі сапаға ауысқаны аңғарылады. Ажал құрығына ерте ілінген Жүсіпбек Аймауытовтың көп қырлы шығармашылығын тұңғыш рет жан-жақты ғылыми дәйекті талданған бұл еңбекті сын-зерттеудің классикалық үлгілері қатарына қосуға болады. Жүсіпбектің түрлі жанрадағы елеулі туындыларын әділ бағалаумен қатар оның XX ғасыр басындағы Алаш идеологиясына жан тартып, осы салада атқарған қызметін көрсетуінің себептері мен жағдайларын байсалды түсіндіруі С.Қирабаевтың өзінің де дүниетанымындағы өзгерісті көрсетеді, - дейді Р. Бердібаев. Сыншы Жүсіпбектің ұлт мүддесін жаны шырқырап отырып толғаған туындыларының шығу төркінін де таниды, суреткер ансаған мұраттарды да толығымен қолдайды. Осы аталған кітаптан мына үзінді сыншының талдау мәдениетінің кемелдікке көтерілгенін әйгілейді: «Жүсіпбек жазушылық ұлы талантына қоса, өз заманының алдыңғы қатарлы көзқарасын жетік меңгереді, сондықтан дәуірдің қайшылықты қиыншылықтарына қарамастан, ол өмір шындығын жаңару, халықтың рухани оянуы тұрғысынан суреттей білді... Туған елін, Отанын сүйді, оның өміріндегі өзгерістердің оң және теріс жақтарын көре білді... Ол жаңа заманның жас ұрпағын халықтық дәстүр мен дәуір міндеттеріне лайықты етіп тәрбиелеу ісіне ерекше үн қосты. «Қартқожа», «Ақбілек» романдары, пьесалары, ғылыми еңбектері – сол жылдардағы халықтық ой-пікірлердің, рухани өмірдің энциклопедиясы десе де болады. Оның шығармаларындағы жан-жақты бейнеленген шындық – өмірдің жанды бейнесін ой елегінен өткізген жазушының биік интеллектуалдық көзқарасының нәтижесі, шындықтың әдеби-эстетикалық, қоғамдық тұрғыдан өзгеше танымы. Жүсіпбектің ұлы тұлғасында жазушылық, ғалымдық, педагогтық, ойшылдық - бәрі тұтасқан».

Ж.Аймауытов шығармалары С.С.Қирабаевтың кейінгі басқа да кітаптарында үнемі айтылып, бірде жанрлар, бірде әдеби кезеңдер, немесе көркемдік құбылыстар контекстінде қарастырылып, жүсіпбектанудың берік іргесі қаланды. Белгілі сыншы-ғалым Р.Бердібай айтқандай: Бұл еңбекті сын, зерттеудің классикалық үлгілері қатарына қосуға болады.

Сөйтіп, осы аталған төрт жазушы хақындағы төрт монография - С.С.Қирабаев қаламынан өнген ғылыми жемістер деуге болады. Бұл төрт кітапты түгел оқыған адам қазіргі қазақ әдебиетінің біралуан тарихын тексеріп шығады деуге болады. Ғалым-сыншының әдеби талдаулары мен толғаныстары, ғылыми топшылаулары мен тұжырымдары арқылы әр қаламгердің суретшілік бітімі мен творчестволық ерекшеліктері туралы, жалпы алғанда жаңа әдебиетіміздің даму арналарына, барыс-бағдарларына ең елеулі сырлар мен сипаттар туралы жүйелі ұғым, ой-пікір, көзқарас қалыптастырары сөзсіз.

С.С.Қирабаевтың ғылымды өркендетудегі қажырлы еңбегі бағаланып, 1995 жылы «Жүсіпбек Аймауытов» атты монографиясы үшін Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының Шоқан Уәлиханов атындағы сыйлығы берілді. Осылайша, ғалым ұлттық әдебиеттану ғылымын жаңа есімдермен байытты.

Өткен ғасырдың алпысыншы жылдары білікті әдебиетші Е.Ысмайылов «Серік Қирабаев – қазақ әдебиетінің тарихы мен бүгінгі творчествосының мәселелеріне белсене араласып келе жатқан, ол жөнінде бірталай ғалымдық, сыншылдық еңбектерімен танылған білімді әдебиетшінің бірі» - деп айтып еді. Біз сол жылдардан бергі уақытта ол қазақ халқының төл әдебиетін зерттеуде мол табысқа жеткенін жоғарыда атағанбыз.

Тәуелсіздік оралып, қазақ елі өз мемлекеттілігінің туын қайтара көтерген жылдары академик С.С.Қирабаев Алаш арыстарының мол мұрасын, әдебиет тарихындағы ақтаңдақтарды зерттеуге бел шешіп, белсене кірісті. Туған әдебиетіміздің жаңа кезеңіндегі жаңа зерттеулердің іргесін қалады, әдебиетші ғалымдардың осы арнадағы ізденістерінің көшін бастады. М.Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының директоры ретінде өз ұжымын, қала берді күллі әдебиет зерттеушілерін, жас талапкерлерді ғылымның іргелі тақырыптарына алып келді. Ұмыт болған үлкен тұлғаларымыздың дер кезінде руханиятымыздан өз орнын алуына күш салды, қажыр-қайрат танытты.

Тәуелсіздік жылдары жарық көрген «Ұлт тәуелсіздігі және әдебиет» (2001), «Тәуелсіздік рухымен» (2002), «Тарих және әдебиет» (2007), «Тәуелсіздік өрісі» (2том – 2008), «Әдебиетті қайта оқу (2010), «Ұлт тәуелсіздігі және қазақ әдебиеті» (2011) атты еңбектерінде әдебиеттің әртүрлі мәселелеріне бүгінгі заман тұрғысынан үн қатты. «Тәуелсіздік идеясы және «Ұлтшылдық» әдебиеті», «Тәуелсіздік және ұлт-азаттық қозғалысының қаһармандары», «40-50 жылдар революциясындағы ұлттық идея және ұлттық характер», «Ұлттық тәрбие және қазақ әдебиеті», «Қазақ Кеңес лирикасындағы тәуелсіздік рухы» атты зерттеулерінде, У. Қалижановтың сөзімен айтқанда, «азаттық, бостандық, тәуелсіздік идеясының сан ғасырлар

отаршылдық бұғауын киген халықтың арман-мақсаты болғандығын ұлт әдебиетінің әр дәуірінен мысалдар келтіре отырып дәлелдейді. Халық қамын ойлаған батырлар мен билердің, хандар мен патшалардың көркем бейнелері арқылы әдебиеттің мәңгілік жасайтындығына көңіл аударды».

Қоғамдық, мемлекеттік мәселелерді шешуде ғалымдардың пікірі ескерілгені, оны басшылыққа алуы да игі екені анық. Кешегі қайта құру мен жариялылық кезеңінде бұрын бұрмаланған талай шындық айтыла бастады, талай толғақты ойлар ортаға салынды. Халықтың рухани қуаты оянуына мүмкіндік беріп, келешек жемісті даму жолын табу күн тәртібіндегі мәселеге айналған.

Міне, қоғамымызда болып жатқан осындай үрдіске С.С.Қирабаевтың 1989 жылы шыққан «Қайта құру және әдебиет» атты мақаласы мысал бола алады. Онда кешегі кесір қаулылардың талай дарындардың қыршынын қиып, қисынсыз қиянат жасағаны айтылады. «1947 жылғы Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің «Қазақ ССР Ғылым Академиясының тіл және әдебиет институтының жұмысындағы саяси өрескел қателер туралы» қаулысы күшін жоюуы керек деп білеміз» деп жазды ол. Өйткені сол қаулының салдарынан сол кездегі Орталық Комитетінің бірінші секретары Ш.Шаяхметов Қазақ ССР Ғылым академиясының бұрынғы президенті Қ.Сәтпаев пен вице-президенті С.Кеңесбаевқа және көрнекті қазақ жазушысы және ғалымы М.Әуезовке негізсіз ұлтшылдық кінәлар артты», Е.Ысмайылов, Қ.Жұмалиев, Ә.Қоңыратбаев, Ә.Мәметова, Т.Нұртазин сияқты әдебиет зерттеушілерінің есімі «Ғылымға жат дұшпандық концепцияны жүргізушілер» ретінде аталды, - деп жазды С.С. Қирабаев.

Міне, осындай кертартпа саясатты өз көзімен көрген ғалым жүрегінде көптен бері көмулі жатқан пікірін ашық айтты. Әрине, бұл – тек жалғыз оның ғана емес, халықтың да ойы еді. Билік осындай ұсыныстарды ескеруге мәжбүр болды да, біржақты қаулылардың күшін жойды. Нәтижесінде, әдебиетіміздің ақтаңдаққа айналған кезеңдерін қайта қарап, арыстарымызбен табыстық.

«Қазақ тіліне мемлекеттік статусын беру керек», «Қазақ тілі жөнінде арнайы қоғам құру, заң қабылау қажет» - деген ұсыныстары да қабылданып, сыншы-ғалымның шығармашылық белсенділігі мен азаматтық ұжданы ел өмірі үшін зор қызмет атқарды.

Айта кету керек, С.С. Қирабаевтың «Әдебиетіміздің ақтаңдақ беттері» (1995) атты еңбегін қамтығын материалының жан-жақтығымен, талдауларының жаңашылдық сипатымен ерекшеленетін туынды екенін атаған жөн. Бәрінен бұрын сыншы-ғалымның әдеби құбылыстардың өткені мен бүгінгісіне тың көзқараспен келуі бағалы, жаңалығы деуге болады. Ғалым әдеби, мәдени мұраны игеру жолында кездескен, сыншыл ойды ондаған жылдар бойына тежеп келген, халқымыздың өткендегі асыл, рухани байлықтардан қол үздірген, тану мен білуді жадағайлыққа, біржақтылыққа ұрындырған догматикалық, саяси көзқарастарды ашып көрсетеді, ондай бірбеткейліктің ұлттық рухани дамымуызға орасан залал келтіргенін айтады. Ғалымның мұндай тұжырымдары өткенді сын көзімен қайта бағалаумен қатар әдебиеттанудың келешек бағдарын анықтауға, көркемдік өлшемдер мен заңдылықтарды саралап түсінуге аса қажет. Академик кеңес дәуірінде жасалған көркемдік тәжірибе мен дәстүрді байыпты түрде тексеріп, әдеби құбылыстарды объективтік заман ақиқатына байланысты түсіндіру қажеттігін айтады, ғасыр бойы жаратылған сан жанрлы әдебиетті ішкі өз заңдылығына сәйкес құру керектігін ескертеді.

Академик С.С.Қирабаевтың 60-шы жылдардың бас кезінен басталған бірінші ғылыми-педагогикалық жұмыс кезеңі сол бір қалыпты ырғақтан жаңылмай жалғасып, осы күндерге дейін тың ізденістер мен соны проблемаларға толы болып келе жатыр. Ғылыми мақала, сын-библиографиялық очерк, ғылыми эссе, ірі-шағын монографиялар сияқты онтайлы жанрлар түрінде жазған еңбектері ғалымның бұрынғы еңбектерінде әртүрлі себептермен назардан тыс қалған көрнекті тұлғалар мен әдебиетіміздің жаңа кезеңде туындаған тың проблемаларға арналған өрісті ой, толғаулы пікірлерге бай еңбектері болып табылады. Ол Абай, Сәкен, Ілияс, Бейімбет, Мұхтар, Ғабит, Сәбиттердің шығармаларын тәуелсіздік тұғырынан қайта қарап, кеңестік дәуірде өмір сүрген ақын-жазушылардың шығармаларын жокқа шығаруға болмайтындығын дәлелдеп берді. Аталған жазушылардың романдарына жасалған талдау олардың өздерін ғана емес, қазақ халқын әлемге танытқандығын айқындай түсті. Осы қатарда ғалымның «1940-1950 жылдардағы қазақ романы» атты зерттеуін атауға болады. Ол – екі ғасырда жарық көрген «Қазақ әдебиетінің тарихы» атты ұжымдық еңбектердің де негізгі авторларының бірі. 1960-1967 жылдары жарық көрген еңбекке «Ғабиден Мұстафин» тарауын жазса, 10 томдық қазақ әдебиетінің тарихына «Жанақ Сағындықұлы» (4 том), «Сұлтанмахмұт Торайғыров», «Спандияр Көбеев» (6 том), «Кіріспе», «20-30 жылдар әдебиетіне кіріспе», «20-30 жылдардағы қазақ поэзиясының дамуы», «20-жылдардағы проза», «Жүсіпбек Аймауытов», «Сәкен Сейфуллин», «Жамбыл Жабаев» (7 томға), «Кіріспе», «Проза» (роман), «Әдеби сын», «Сәбит Мұқанов» (8 томға), «60-80 жылдар әдебиетіне кіріспе», «Тұманбай Молдағалиев» (9 томға) сынды тараулармен бірге «Қазақ әдебиеттану ғылымының тарихындағы» (1 том- 2008) «Қажым Жұмалиев» атты тарауларды берді, - деп жазды У.Қалижанов.

Соңғы оншақты жылдың ішінде тәуелсіздікке дейінгі әдебиеттің тарихына осындай тараулар жазса, былтыр ғана жарық көрген, сиясы кеппүөеген «XX ғасыр әдебиеті» (2001-2011 жж.) атты ұжымдық монографияға «Фариза Оңғарсынова», «Сәбит Досанов», «Софы Сматаев», «Шөмішбай Сариев» сынды әдеби портреттер ұсынды. Бұл Серағанның, У. Қалижановтың сөзімен айтсақ: қазақ әдебиетінің арғы-бергі тарихы туралы жазғандары оның әдебиеттің әр дәуірін зерттеуге үлес қосқан әдебиет тарихын зерттеуші екендігін көрсетері анық.

Сыншының бұл еңбектері туған әдебиетіміздің сыны мен тарихын, көрнекті қаламгерлердің шығармашылық мұрасын кең қамтып, барлық қырынан тереңдеп зерттеген іргелі, айшықты дүниелер.

Осындай әр жылдар бедерінде таңдамалы, іріктелген жинақтар түрінде жарық көрген ғалым еңбектерін – туған әдебиетіміздің сан ғасырлық тарихын, ірі-ірі қалам қайраткерлерінің, классиктеріміздің және өзімен тұтас, үзеңгілес тағдыр кешкен қаламгерлердің шығармашылығын тұтастай қарастыратын, сонымен бірге әрбір қаламгердің өзіндік қолтаңбасын, суреткерлік бітім-болмысын, жазу стилін, тілдік ізденістерін нақты мәтіндік талдаулар арқылы сөз ететін көп қатпарлы құнды еңбектер деп түйіндеуге болады.

Академик С.С.Қирабаевтың әдебиеттану саласындағы өзіндік даралығы шығармашылық қаламын ұстаған алғашқы жылдарынан бастап қазақ және әлем халықтары әдебиеттері мәселелерін үнемі сабақтастыра қарастыруымен ерекшеленеді. Осы уақытқа дейін ғалымның қаламынан әлем әдебиеті мәселелеріне арналған еңбектері шығармашылық сипатымен саралана көрінеді.

Шығыс пен Еуропа халықтары әдебиеттеріне арналған көптеген еңбектері ғалымның шығармашылығының елеулі және оның еңбектері де, Т. Тебегенов айтқандай «әлемдік өркениет кеңістігін қамтыған шығармашылық дүниетанымының ғаламдық кең ауқымдылығын танытады». Мысалы, оның еңбектері: «Қырғыз поэзиясы туралы ойлар» (1956), «Мирзо Фатали Ахундов» (1958), «Махтумкули» (1966), «Египет Араб республикасының әдебиеті» (1974), «Түркі елінің ортақ мүддесі» (1998), «В.Маяковскийдің балаларға арналған өлеңдері» (1953), «Орыстың ұлы жазушысы Л.Н.Толстой» (1953), «М.Е. Салтыков-Щедрин» (1954), «Орыс әдебиеті және Абай» (1954), «Орыс әдебиетінің Абайға әсері» (1954), «Бернард Шоу» (1958), «Вильям Шекспир» (1950), «Көркем аударма – ұлттық әдебиеттің мол саласы» (1956), «Тарас Бульба: театр» (1956), «Н.Тихонов» (1956), «Генри Фильдинг» (1957), «К.Гольдонидің 250 жылдығы» (1957), «Уақыт жыршысы: К.Федин туралы» (1964), «Италия әсерлері» (1966), «Баратишвили Николо» (1973), «Василевская Ванда» (1973), «Вишневский Всеволод» (1973), «Біздің Шолохов» (1975), «Латыш әдебиеті» (1975), т.б.

С.С. Қирабаевтың әлем әдебиеті үлгілерінен жазған көркем аудармалары да бар. Көркем аударма мәселелеріне және әлем әдебиеттеріне арналған ой-пікірлері тереңдей келе, адамзат тарихындағы сөз өнері шығармашылығы хақындағы кең ауқымды тұжырымдамасына жалғасады.

Академик С.С.Қирабаев саликалы ғылыми зерттеуші де, ғылыми жұмыстарды іскер ұйымдаструшы да. Болашақ ғылыми зерттеулерге бағыт-бағдар сілтеу оңай шаруаға жатпайды. Серағамыз басшылық, ұйымдастырушылық қызметтерді де абыроймен атқарды. Елдің ең үлкен кеңсесі – Орталық Комитетте идеологияға жауапты бөлім меңгерушісінің орынбасары болды. Беделді бұқара ақпарат құралдарын басқарды. 1988 жылы академик С.С.Қирабаев М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтына директор болып келді. Институттың алдында таудай талай жұмыстар тұрды. Ең әуелі қазақ әдебиетінің тарихын егемендік тұрғысынан түбірімен қайта құрып, жаңаша жазу. Ол үшін ұлттық әдебиет тұлғалары мен мұраларының кеңестік идеология өктемдігімен тыйым салынған және бұрмаланған нысандарын қайтадан ғылыми айналымға қосып, халықтың игілігіне айналдыру. Алаш арыстарының жоғалуға айналған шығармаларын жинастырып, қайыра жарық көруіне, қалың жұртымен табысуына мүмкіндік ашу. Осындай жолсыздықтарға негіз болған ресми қаулы-қарарларды, тағы басқа құжаттарды бұздырып, күшін жойдыру. Осылардың ішінен біржола жойылып кеткен әдеби ескерткіштерді іздестіріп, халық игілігіне айналдыру, қазақ әдебиетінің ерте замандардан бүгінге дейінгі тарихын жасау, ол үшін тарихтың дәуірлеу мәселесін қайта қарап, көп томдық басылымын дайындау сияқты міндеттер тұрды.

Мұндай іргелі міндеттерді іске асыруда С.С.Қирабаев уақыт, заман ыңғайымен іргесінен жел үрлегендей жүдеу тарта бастаған киелі шаңырақты қайтадан қалпына келтіріп, өзін іскер, әділ, ұйымдастырушылық қабілеті зор басшы ретінде танытты.

Осы қызметті атқарған жылдары С.С.Қирабаевтың ұлтжандылық һәм азаматтық ұстанымдары жарқырай көрінді. Алаш арыстарының мұрасын ақтау, оларды насихаттау, қайта жариялау істерімен тыңғылықты да жүйелі түрде айналысты. Шәкәрім Құдайбердиев, Ахмет Байтұрсынов, Мағжан Жұмабаев, Жүсіпбек Аймауытов, Міржақып Дулатов сынды Алаш ардақтарын ақтау жөніндегі комиссияның мүшесі ретінде С.С.Қирабаев өзінің ұлтжанды болмысын танытты.

Академик С.С. Қирабаевтың ұйымдастырушылық жұмыстарының ерекше көрінген кезі ЮНЕСКО көлемінде аталып өткен ұлы Абай мен ауыз әдебиетінің дарабозы Жамбылдың 150 жылдық және Мұхтар

Әуезовтың 100 жылдық мерейтойлары кезіндегі ерен еңбегі. Абайтану ғылымына қосылған іргелі зерттеулерге жетекшілік жасап, абайтануға үлес қосқаны үшін академик С.С.Қирабаев әріптестері З.Ахметов, М.Мырзахметұлы және Қ.Мұхамедханұлы тәрізді әдебиеттанушы ғалымдармен бірге еліміздің ең жоғары – Мемлекеттік сыйлығының лауреаты аталды.

Институтты басқарған жылдары академик С.С.Қирабаев әуезовтану үрдісінің дамуына үлкен үлес қосты. «М.О.Әуезовтың өмірі мен шығармашылық шешіресі», «Мухтар Ауезов. Письма родным и близким», «М.О.Әуезов туралы естеліктер», «Әуезов энциклопедиясы» жарық көріп, М.Әуезовтың елу томдық академиялық шығармалар жинағы 1, 2, 3 – томдарымен толықты. Сол тұста басталған жазушының елу томдық 15 жылға созылған қажырлы еңбегі тиянақталды. Бұл жинақта жазушы мұрасы түгелдей тасқа басылып, хатқа түсірілді, кеңестік дәуір тұсындағы идеологиялық қысым салдарынан кірген кейбір бұрмалаудан, қысқартулардан тазартылды, академиялық сипаттағы ғылыми түсініктемелер берілді. Қолдан-қолға тимей кеткен жинаққа деген сұраныстың көптігінен «оның екінші басылымын шығару маған бұйырды, - дейді У. Қалижанов. Енді Әуезовты жаңаша, жаңа деңгейде зерттеуге толық мүмкіндік туып отыр».

Академик С.С. Қирабаевтың жаңа ғасырдың еншісіне тиесілі еңбектерінің өзі – бір төбе деуге болады. Бұл жылдары оның басшылығымен 10 томдық «Қазақ әдебиетінің тарихы» атты кешенді еңбек жазылып, оқырманға жетті. Кеңестік дәуір әдебиетін жүйелеу, зерттеу ісіне басшылық жасаған ол 7, 8, 9-томдардың жетекшісі ғана емес, негізгі авторлардың бірі ретінде көптеген тарауларда кеңестік дәуір әдебиетін бүгінгі егемен елдің талап-тілектеріне сай жаңаша бағамдады. Осы қатарда ерекше атауды қажет ететін тағы бір еңбек – «Қазақ романы: өткені мен бүгіні» атты ұжымдық монография. Бұл еңбекте ХХ ғасыр еншісіне тиген қазақ романының алғашқы үлгілерінен бастап, оның қалыптасу, даму, өсіп-өркендеу дәуірі хронологиялық жүйе бойынша тыңғылықты зерттелді. Сонымен бірге, қолданбалы және іргелі зерттеулердің негізінде Серағанның ғылыми жетекшілігімен жарық көрген «Қазақ көркем сөзінің шеберлері», «ХХ ғасыр әдебиетіндегі тәуелсіздік идеясының көркем шешімі» тәрізді ұжымдық монографиялар бүгінгі таңда қолдан-қолға өтіп оқылуда.

Қазір Білім және ғылым министрлігінің мемлекеттік гранттық жобалары аясында жүзеге асырылып жатқан «Ұлттық әдебиет және еліміздің зияткерлік әлеуеті» атты жоба негізінде соңғы ширек ғасырдағы қазақ прозасы Серағанның жетекшілігімен зерттелу үстінде, - дейді У. Қалижанов.

Академик С.С.Қирабаев бар саналы ғұмырының жарты ғасырын шәкірт тәрбиелеуге арнаған ұлағатты ұстаз. Еліміздің болашақ әдебиетші мамандарын дайындауда, оқытуда қыруар еңбек жасады. Қара шаңырақ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде сонау 50-жылдардың аяғынан бастап, әдебиетіміздің ең бір негізгі теориялық курстарынан дәріс оқыды. Бүгінгі бірнеше буын белгілі әдебиетші-ғалымдар әр жылдар ұстаздан білім мен тәлім-тәрбие алған шәкірттері.

Ғалым-ұстаз ретінде С.С.Қирабаевтың мектеп шәкірттері мен студенттерге арнап қазақ әдебиеті пәнінен жазған оқулықтары өз алдына бір төбе. Ол өзінің ғылыми-зерттеушілік жұмыстарын халық ағарту мәселелерімен де бірге тоғыстыра алған.

Ғалым-ұстаздың жас ұрпақты әдебиет арқылы білім беріп, отаншылдыққа баулуда оның дайындаған оқулықтардың атқарған қызметі орасан зор. Қазақ жастарының талай ұрпағы осы оқулықтардан білім алды. Соңғы жетпіс жыл ішінде мектеп көрген қазақтардың Сераған оқулығын оқымағаны жоқ. Аңдап қарасақ, осыдан 60 жыл бұрын орта мектепте жоғары сыныбының партасында отырған оқушы бүгінде 70 жастан асқан абызға айналған екен. Олай болса, қазіргі шақта 15 пен 70 жас арасындағы қазақтардың барлығы – Серағанның шәкірттері, бұл азаматтар Серағанды өздеріне ұстаз санаса да, рухани әке санаса да жарасымды. Еліміздің болашағы болар мектеп оқушыларына қазақ әдебиетінің қыр-сырын ұтымды да тартымды ұғындыруда С.С.Қирабаевтың алар үлесі өте қомақты. Ол бұл жұмысқа да ерте араласты. 1952 жылы З.Қабдолов, А.Нұрқатов үшеуі бірігіп, орта мектептің 9-сыныбына арнап оқулық жазды. Бұл құралдың талапқа сай болып сәтті әзірленгендігіне бір дәлел – 16 жыл бойы шамалы өзгерістермен қайталап басылып отырған. Кейін оқу бағдарламасы бүтіндей өзгеріп, қайта жазуға тура келгенде, оны С.С.Қирабаев академик Х.Жұмалиевпен бірлесіп әзірлейді. Кейін бұл оқулық сегіз рет қайталап басылған.

1964 жылы С.С.Қирабаев А.Нұрқатовпен бірлесіп 10-сыныптың оқулығын дайындайды. Бұл оқулық та оқытудың жаңа бағдарламасына сәйкес ішінара өзгертулерден кейін 8 рет қайтадан басылды.

Белгілі әдебиеттанушы ғалымдар, профессорлар М.Қаратаев, Т.Нұртазинмен бірігіп жазған аса құнды еңбегі – «Қазақ совет әдебиеті» (алғашқы нұсқасы – 1968, өңделіп, толықтырылып басылуы – 1971, (соңғы жарияланамы – 1987) атты оқулығы өз кезеңінде еліміздің барлық жоғары оқу орындарындағы филология факультеттерінде оқып жатқан студент жастарға арналған бірден-бір негізгі оқулық болғандығын ұмытпауымыз керек.

1989 жылы Р.Бердібаев, Н.Ғабдуллин үшеуі бірігіп әзірлеген 11-сынып оқулығы да мектеп бағдарламасына енгізіліп, біраз жыл қолданыста болды.

Қазақ мектебі тарихында бірінші рет ол факультативтік курс үшін қазақ әдебиеті оқулығын да жазды (1973) және ол бүгінгі таңға дейін факультатив үшін жазылған жалғыз құрал болып келеді.

С.С.Қирабаев 1997 жылы орта мектептің 10-сыныбына арнап, Қ.Мырзағалиевпен бірлесіп, жаңа оқулық жазды. 2000 жылдан бастап осы авторлық ұжым дайындаған қазіргі дәуір әдебиетінің хрестоматиясы қолданыста келе жатыр.

Тәуелсіздік рухынан туындаған жаңа заман талаптарын ескеріп, Білім және ғылым министрлігі мектеп оқулықтарын жаңартуды қолға алып жатқан тұста тәжірибелі автор есебінде С.Қирабаевқа 10-11 сыныптарының оқулықтарын жазуды басқару, мектеп бағдармаларын қайта құру жұмыстары тапсырылды. Ол жоғары сыныптардағы бұрынғы әдебиет тарихын дәуірлеу жүйесін жаңартып, екі сыныпта ХІХ ғасыр, ХХ ғасыр әдебиеттерін оқытуды ұсынды. Бұл – әдебиетті белгілі бір саясаттың ізімен емес, ғасырлық тәжірибе, халық өмірі шындығы тұрғысынан бағалау идеясынан туған еді. С.С.Қирабаевтың басқаруымен 2002-2003 жылдары осы сыныптарға арналған байқау оқулығы жазылды. Қазір олар толықтырылып, жөнделіп, жаңа оқулық күйіне түсті.

Академик С.С.Қирабаев ХХ ғасыр басындағы қазақ әдебиетінен (Б.Кенжебаевпен бірге), қазіргі қазақ әдебиетінен (М.Қаратаев, Т.Нұртазинмен бірге) жоғары мектеп үшін оқулықтар жазуға да қатысты (1968, 1971, 1987). Сәкен Сейфуллин шығармашылығы жайлы мектеп үшін семинарий жасады (1982).

Міне, осындай Серағамыз дайындаған және ол қатысып жазған оқулықтар мыңдаған жас ұрпақтың адамгершілік санасын, эстетикалық талғамын тәрбиелеуге игі ықпал еткендігі сөзсіз.

Бұл оқулықтардың көптеген теориялық, танымдық қағидалары, әрине, сол замандағы үстем болған социалистік реализм методологиясы тұрғысынан жазылғанымен де, осынау оқулықтар ішінде жекелеген қаламгерлеріміз туралы, олардың айтулы туындылары жайында түйінделген танымдық-тағылымдық мәні аса терең толғамдар мен талдаулар бүгінгі күні де құнын жойған жоқ. Әдеби-эстетикалық таным тереңдігі, әдеби мәтіндерді талдап, таразылау барысындағы талғампаздық, оқушы қабылдауын жіті ескеріп отыратын жатық тіл мен орнықты стиль, барлығы осынау еңбектердің басты сапалық белгілері болатын.

С.С.Қирабаевтың дайындаған оқулықтарының тағы бір ерекшеліктері – ең алдымен оқушы, студент таным деңгейін ескеріп отыратындықтан осынау оқулықтардың құрылымы, тақырыптық жіктеулері, шығармашылық сараптаулары әдістемелік тұрғыдан діндеген жерден шығып, тарих, педагогика, методика ғылымдарының да озық талаптарымен сабақтасып жатты. Бір сөзбен айтқанда, осынау еңбектердің шын мәнінде жас ұрпаққа туған әдебиетімізді оқытып үйретудегі орны мен маңызы аса бағалы болғандығын айтуымыз қажет. Өткен бір жылдары Серағаң Елбасы қабылдауында болды. Сонда елбасы: «Сіздің оқулықтарыңыз ба біз оқыған?» - деп сұраған екен. Қаншама қазақ бұл оқулықтар арқылы есейіп, көркем сөз шежіресін санасына құйды? Осының бәрі әдебиетшінің талғамының биік, білімінің зор екенін аңғартатыны баршамызға аян.

С.С.Қирабаев талай рет Одақтық, республикалық Жазушылар одақтарының, Республика білім министрлігінің оқу-әдістемелік кеңесінің, Қазақ энциклопедиясының, КСРО және Республика аттестациялық комиссияның, Педагогикалық қоғамының республикалық кеңесінің лауазымды орындарына сайланып, ғылыми-қоғамдық елеулі істер атқарды.

Шын ғалым тек жазған еңбектерімен ғана емес, жастарды ғылыми жұмысқа баулуымен, ұстаздық етуімен де бағаланады. Бұл бағыттағы да Серік Смайылұлының еңбегі елеулі. Ол аспирантура, магистратура, докторантура арқылы филология саласының білікті мамандар дайындауға көп күш салуда. Ғылым жетекшілігімен кандидаттық, докторлық диссертациялар қорғаған зерттеушілер еліміздің түкпір-түкпірлерінде түрлі жоғары оқу орындарында, әртүрлі мекемелерде қызмет етуде. 15 ғылым докторы, 35 ғылым кандидатының бағын ашып, ғылымға жолдама берді, әдебиеттану ғылымында өзінің мектебін қалыптастырды. Оның үстіне академик С.С.Қирабаев басқарған және мүше болған мамандырылған ғылыми кеңестерде диссертацияларын қорғап, алқасына мүше болып келе жатқан Жоғары аттестациялық комитеттен диплом мен аттестат алған, сөйтіп, ел игілігіне қызмет етіп жүрген ғалымдар санында есеп жоқ десе де болады.

С.С.Қирабаевтың өнімді шығармашылық еңбегімен, ғылыми-қоғамдық қызметімен қатар ұстаздық келбетін де сүйсініп бағалаймыз. Ол кісінің ұлағатты ұстаздық жолын тікелей Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің кешегі тарихымен ажырамас бірлікте өрілгені. Серағаң алпыс жыл бойы қазақ білімінің қара шаңырағы, еліміздің тұңғыш жоғары оқу орны – ҚазПИ, бүгінгі ұлттық педагогикалық университетпен біте қайнасып жатыр.

Сонау соғыстан кейінгі ауыр жылдарды артқа тастап, Алматыға келіп, Қазақ педагогика институтының табалдырығын аттаған талапкер жас бұдан кейінгі жылдары институттың студенті, аспиранты, оқытушысы, доценті, профессоры, деканы, кафедра меңгерушісі, проректоры болып қойған жоқ, аталмыш оқу орнының өсіп – нығаюына, өркендей түсуіне өзінің өлшеусіз үлесін де қосты. Яғни, осынау

жылдар еліміздегі іргелі білім ордасына айналған қарт ҚазПИ мен көрнекті ғалым академик Серік Смайылұлы Қирабаевтың арасындағы ғажайып бір тұтастықты паш еткен жылдар болды.

Жас талапкерді өмір соқпағы Абай атындағы білім ордасындағы Қажым Жұмалиев, Ахмеди Ысқақов, Мәлік Ғабдуллин, Төлеубай Қордабаев сынды белгілі педагогтардың алдына алып келді. Студент С.Қирабаев солардың дәрісін тыңдады, тәлімін бойына сіңірді. Ұлағатты ұстаздарының әрбір өнегесі мен білімді сөзі оның бойындағы білімге деген құштарлықты шыңдай түсті. Жанындағы өзі тұрғылас Айқын Нұрқатов, Нығмет Ғабдуллин, Иманбек Ұйықбаев, Әнуэр Дербісалин, Мұқаш Сәрсекеев, Әйтім Әбдрахманов сияқты талапты да талантты замандастарымен иық түйістіре, ой жарыстара жүріп, білімнің тереңіне бойлады. Өз мақсаттары жолында алға ұмтылған осынау азаматтар бертін келе қазақтың ғылымы мен білімінің қыруар жүгін арқалаған қайраткер тұлғалар санатын құрады десек, солардың қатарында академик С.С.Қирабаевтың шоқтығы биік тұрғанын байқар едік.

Институтты тамамдаған соң республиканың қоғамдық өмірінің әр саласында, баспасөзде, ресми орындарда аз уақыт қызмет атқарып, кандидаттық диссертация қорғаған Серағаң 1958 жылы бір кезде өзі оқыған, аспирант болып, ғылымға бет бұрған алтын ұясы – Абай атындағы педагогикалық институтқа оралды.

Осы институттың қабырғасында қызмет атқарған уақытының отыз жылдан астамында Серағаң осындағы қазақ әдебиеті кафедрасының меңгерушісі болды. Кезінде Сәкен Сейфуллин, Ахмет Байтұрсынов, Мұхтар Әуезов еңбек еткен кафедра өміріндегі ең бір жемісті жылдар да Серағаңның ұстаздық жолымен тікелей байланысты. Бұл тұста кафедраның ғылыми-педагогикалық әлеуеті артып, білікті мамандармен толықты. Еліміздегі педагог кадрлар даярлаудың шын мәніндегі орталығына айналды. Республика мектептері үшін білікті мұғалімдер дайындаумен қатар, жалпы еліміздегі оқу ісінің әдістемелік жағынан қамтамасыз етілуі, оқулықтар мен оқу құралдары, әдістемелік әзірлеу жағынан да кафедра жетекші буынға айналды.

Академик С.С.Қирабаевтың терең білімі мен ұйымдастырушылық таланты осы тұста мейлінше жарқырап көрінді. Осы жылдары ол Республика Оқу министрлігі жанындағы оқу-әдістемелік кеңестің қазақ әдебиеті секциясын басқарды, еліміздегі Педагогикалық ғылымдар институтының ғылыми кеңесінің мүшесі болды. СССР педагогика ғылымдары академиясының корреспондент – мүшесі ретінде еліміздедегі жоғары білім жүйесінің өркендеуіне үлес қосты.

Академик С.С.Қирабаев бірқатар уақыт Абай атындағы ҚазПИ-дің оқу ісі жөніндегі проректоры қызметін атқарды. Табиғатына біткен мәдениеттілік пен парасаттылық, терең білім мен ұйымдастырушылық қабілет Серағаңды бұл істе де тамаша қырынан көрсетті. Республиканың маңдайалды педагогикалық білім ордасындағы оқу процесін жетілдіруге, еліміздің мұғалім кадрлар даярлайтын өзге оқу орындарына қажетті оқу-әдістемелік іс-шараларды орнықтыруға, ұстаздар ұжымының ішкі моральдық-психологиялық ахуалын жақсартуға Серағаңның бойындағы осы қасиеттер кең жол ашты.

Міне, осы деректердің қай-қайсысы да филология ғылымдарының докторы, профессоры, академик Серік Смайылұлы Қирабаевтың бүкіл өмірлік жолының ұстаздық қызметпен тамаша өрілгенін аңғартатыны анық.

Қазақтың Абай атындағы университетін ауызға алған кезде, киелі оқу орнының от көрігінде талай шәкірттер шыңдаған Серағаңның асыл-жары, өмірлік қосағы, география ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ұлттық Ғылым академиясының толық мүшесі, яғни, академик, жаратылыстану-география пәнінен талай оқулықтардың авторы, ұлағатты ұстаз Әлия Бейсенованы қатар атамау мүмкін емес. Ә.Бейсенова – Қазақстан физикалық географиясы мен экология саласындағы көрнекті ғалымдардың бірі. Алпыс жылдан астам уақыттан бері Ә.Бейсенова Қазақстан табиғатын зерттеудің тарихымен шұғылданып келеді. Академиктер Серік Қирабаев пен Әлия Бейсенованың шаңырағын ел «Академиктер отбасы» деп таниды. Біле білгенге, бір отбасынан үш бірдей академиктердің шығуы – сирек кедесетін құбылыс. Олар талай жылдар талай талапкер толқынға тәлім-тәрбие беріп, білім мен ғылым биігіне бағыттаған үш академик жоғары оқу орындарының мақтанышы ғана емес, халқымыздың мерей-мәртебесі.

Серағаң мен Әлия Бейсенова алтындай үш ұл өсірді. Ата-анасының артынан ғылым қуғандары да бар. Ұлы Нұр Мәскеу университетін бітіріп, аспирантурада оқып, сол жақта кандидаттық, докторлық диссертациясын қорғады, философия ғылымдарының докторы, профессор атанды. Бүгінде Ресей халықтар достығы университетінің бірінші проректоры – ғылыми проректоры. Ол Еуразияның көрнекті ғалымы, философия ғылымының мақтанышы, ҚР ҰҒА-ның академигі.

Көп жылдар профессор Нұр Серікұлы Қирабаев Ресей Федерациясы Білім министрлігінің гуманитарлық білімдер жөніндегі Кеңес төрағасының орынбасары болып, 15 жыл РФ Білім және ғылым министрлігінің Философиялық ғылыми-әдістемелік кеңесін басқарды. Кенже ұлы Әлім сыртқы істер министрлігінде Америка департаменті директорының орынбасары.

Өкінішке қарай, ортаншы ұлдары Әділ еліміздің ішкі істер министрлігінде жауапты қызмет атқара жүріп, жол апатынан қайтыс болған еді.

Халықтың «Ақыл, қайрат, білімді, тең ұстаған зор болар» деген нақылы да ардақты, абзал жандар Сераға мен Әлия Бейсеноваға арнап айтылғандай.

Академик С.С.Қирабаев «Отан», екінші дәрежелі «Барыс», «Еңбек Қызыл Ту», «Халықтар достығы» ордендерімен, көптеген медальдермен, Құрмет грамоталармен марапатталған.

Академик С.С.Қирабаевқа 2005 жылы Қазақстан Республикасының еңбегі сіңген қайраткері атағы берілді. Ол – Ресей білім академиясының (1990) және Қазақстан Білім академиясының (2005) толық мүшесі.

Сыншы-ғалым Абай атындағы Ұлттық педагогикалық университетінде қаншама жыл қазақ әдебиетінен дәріс оқып, филолог мамандар дайындап келе жатқан білікті ұстаз. Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының академигі болуы да Серік Смайылұлының даралық, ғалымдық, азаматтық тұлғасының айқындала түсер ерекшелігі.

«Тегінде адам баласы ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселерден озады. Одан басқа нәрсемен оздым ғой демектің бәрі де – ақымақшылық», - дейді Абай. Бұл сөздер білімі тоғысқан, ғылымды терең меңгерген, арды жоғары бағалайтын біртоға, ұяң мінезді Серік Қирабаевтың өзгелерден оқшау көрінетін азаматтық бейнесіне сәйкес келердей.

С.С. Қирабаев жайлы өз тұстастары, аға буын ағалары да жазды, дегенмен академик З.Қабдоловтың бағасы әділдігімен айқындала түскендей: «Заңында шіркін, адам сұлу болуға тиіс қой: тән сұлулығы ғана емес, жан сұлулығын айтам... Ал шын мағынасындағы сұлулық – сырбаздық – мұның өзі қиыннан қиысатын қасиет. Бұл қасиетке уызында жарыған кенен кісі ғана, табиғаты таза, санасы сара адам ғана ие болады. Сөзі мен ісі ылғи бір жерден шығатын инабатты, өзгеге оқыс қыжылы, қызғанышы жоқ кең, етек-жеңі мол адам, көлгір емес, мөлдір адам ғана ие болады. Әділін айту керек, өзіміз қатарлылардың ішінде Серік осындай адам», - деген ойына біз де алып қосарымыз жоқ.

Ғалым-сыншы С.С.Қирабаевтың өзіміз жоғарыда азды-көпті тоқтаған сыншылдық, зерттеушілік, ұстаздық қырларынан басқа да қасиеттері баршылық. Ол кісі – ешқашан ешкімге жаманшылық ойлап көрмеген жан. Қазақтың «Таспен атқанды аспен ат» деген қағидасын берік ұстанған. Қашанғы дағдысы бойынша турасын, адалын айтуға тырысады.

Ғалым-ұстаздың адамгершілік-кісілігінің тағы бір ерекшелігі – оның алдындағы ағаларына, ұстаздарына және қаламдас замандастарына деген шынайы сыйластығы, әманда ағаларын ардақтап, қатарластарын құрметтеуі. Мысалы, ағаның «Өмір өткелдері» атты естеліктер кітабын оқысаңыз, әр беті ағаларына, ақын-жазушыларға, ғалымдарға, ұстаздарына деген ізгі ілтипатқа толы. Мұндай сыйластық, құрметтеу «бас басына би болуға» ұмтылған қазіргі заманда біз үшін де, кейінгі ұрпақ үшін де адамгершілік сабағы, тәрбие тағылымы іспетті. Ұлық болсаң, кішік бол, ұлылық көрінісі – қарапайымдылық деген халықтық қағидаттардың ақиқаты да, шынайы көрінісі де осы болар.

Әдебиет – халықтың ақыл-ойы, абыройы, ар-ожданы деген сөзді осы күні жиі айтатын болдық. Халық үшін оның ақыл-ойынан асқан тереңдік жоқ. Халық үшін оның абыройынан асқан биіктік те жоқ. Халық үшін оның ар-ожданынан артық аяулысы болған емес. Сондықтан «Әдебиет – ақыл-ойы, абыройы, ар-ожданы» деген сөзде асылық жоқ, асыл шындық бар.

Олай болса, әдебиеттану халықтың ақыл-ойы, абыройы, ар-ожданы туралы ғылым болып табылады. Демек, халыққа әдебиеттанудан жақын ғылым жоқ, халыққа әдебиеттанушыдан жақын ғылым жоқ. Әдебиеттанушы болу, әдебиетші-ғалым болу – халықтың досы, жолдасы, бауыры болумен пара-пар іс. Ал халыққа дәл осы лектен, Сераға бастаған ұстаз-ғалымдардан жақын дос та, жолдас та, бауыр да жоқ десек, қателеспес деп ойлаймыз. Халқын, елін құрметтейтін кісі алдымен сол халқына өзгелерден жақын тұрған азаматты, мандай терімен, адал еңбегімен, ұстаздық ұлағатымен халқының жолдасына, досына, бауырына айналып кеткен жанды құрметтесе керек. Ендеше халықты құрметтесек, сол халықтың әрі баласы, әрі данасы, әрі жолдасы, әрі досы, әрі бауыры Серағанды құрметтейік. Халқымызға игілік тілесек, сол халықтың әрі баласы, әрі данасы, әрі жолдасы, әрі досы және бауыры Серағаға игілік тілейік!

Біз Серағаны мақтамаймыз, біз Серағамен мақтанайық!

Денсаулығыңыз мықты болып, еліңіз игілігіне пайдаланатын шығармашылық жаңа табыстарға жете беріңіз, құрметті Сераға!

Раушанбек Абсаттаров,
ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі,
философия ғылымдарының докторы, профессор;
Әміржан Шалтықов,
саяси ғылымдарының докторы, профессор

Мерейтой 90-жас

ҒАЛЫМ ЖӘНЕ ЗАМАН

Қазіргі қазақ ғылымының, қазақ әдебиетінің аты әйгілі ардагері, филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының академигі Серік Смайылұлы Қирабаев ағамыздың торқалы тойы – рухани өміріміздегі зор қуаныш, мерейлі оқиға. Алтын сәулелі, торғын құшақты мүшел той мерекесіне жете алмай, арманда кеткен, жалындап өткен жандар қаншама! Ендеше пәни мен бақидың арасында дидары өзгеше осындай алтын арайлы атаулы күннің қадірі айрықша болса керек.

Халқымыздың санқилы себептерге байланысты жанға нұр, жүрекке жыр дарытатын жарық дүниеде өз қалауына қол жеткізе алмай, көзі мен көкжиектің арасында көксегенін таңдау ықтиярынан амалсыз айрылып, ырқынан тыс, еріксіз душар болған дәуір өткелдерін еске алғанда, қандай тарихи оқиғалар мен құбылыстардың сапырылысқанын, заманның қоғамға, қоғамның жеке адамға көрсеткен қысымы мен жасаған қиғылығын, қисапсыз қиянатын, қидаласқан сондай қайшылықтардың, тұтас қоғам мен жеке адамға тигізген зардабын ескергенде, кешегі және бүгінгі аға буын өкілдерінің қандай тарихи алмағайып кезеңдерде ғұмыр кешкенін байыптап, зардабы әлі күнге толық айқындалып бітпеген небір аласапыраннан аман-есен өтіп, тәуелсіз еліміздің іргетасын нығайтуға орасан зор жігермен атсалысқанына шүкіршілік етеміз. Есімі мен еңбегі елімізге кеңінен танымал, ардагер азамат, ғұлама ғалым, ардақты ұстаз Серағаның – Серік Қирабаевтың іздену және қалыптасу бел-белестері туралы ойлағанда, осынау замана сипаты еріксіз еске түседі.

Осындай тарихи, объективті шындық әлемін ой елегінен өткізбейінше, қазақ ғылымының, қазақ әдебиетінің қазіргі деңгейі мен ерекшеліктерін, бүгінгі болмысымыздың күрделі сыр-сипатын толық та түбегейлі пайымдау мүмкін емес. Олай болса, жалпы ғылым мен әдебиетке қойылар, әзелден бұлжымас, бейтарап талаптар мен критерийлердің белгілі бір заман мен қоғамдағы қажеттілікке және жағдайға байланысты өзіндік алуан айрықшалықтары түзілетінін байыптағанда ғана тарихи-қоғамдық дәуірдің сипатына айналған уақыттың, сол уақыттың әр ісінде күн кешкен әр тұлғаның қарекеті мен әрекетінің нышандарын дәл танып, елеулі белгілерін сараптай аламыз.

Төрт құбыласы түгел, басқаға тізесін батырып, тізгін ұстаған, алған бағытынан айнымай, діттеген нысанасын назарынан таса етпей, көздеген мақсатына жеткен ел мен заманның қас-қабағына қарайлауға мәжбүр, көңілінен алаңы, көзінен мұңы кетпеген елдің тарихи даму арнасында терезесі тең бе? Тарихи-саяси, қоғамдық-әлеуметтік, мәдени-рухани ахуалы бірдей ме? Алғашқысына қойылар алғышарттар

тұрғысынан кейінгісін тану мен бағалау мүмкін бе? Олай болса, арадағы айырмашылықтар анықталуы қиын әрқелкі дәрежеде белгі бермей қалуы және мүмкін бе? Осы тектес өзекті сауалдарға нақты да дәлелді жауап берілмейінше, тарихи әділеттілік орныға ала ма, болмыстанудың мызғымас принципі ретінде адамзат қоғамының айнымас нысанасына айналуға лайықты ма?

Осындай әрқилы сауалдар ескерілмейінше, қазақ ғылымының, қазақ әдебиетінің тарихи дамуы мен айтулы тұлғаларының өмір жолын, шығармашылық еңбегін объективті тұрғыдан таразылау қиын. Академик Сераға Қирабаевтың шығармашылық өрісіне көз жібергенде, сонау соқтықпасы көп, сорабы тұмшаланған, бұраланы мен бұлтарысы мидай араласқан, ауыртпалықтары қабырғаны қайыстырған жылдардан бастап, бүгінге дейінгі қазақ әдебиетінің саналуан көкейкесті мәселелеріне арналған, байыптылығымен батыл, біліктілігімен әділ көзқарас тұрғысынан өзекті ойларын ортаға салған еңбектерінің замана талабына, рухани-мәдени қажеттілікке үйлесімін, сонымен бірге сарапшыл, талғампаз жеке тұлғаның зерделі ізденісінің заңды, лайықты нәтижесі екенін көреміз.

Кеше ғана дүбірлетіп өткен жиырмамыншы ғасырдың қырқыншы жылдарынан – студент кезінен бастап, әдебиет, ғылым әлеміне белсене араласқан, содан бері қаламы суымай, қашанда уақыт алға тартқан күн тәртібіндегі келелі мәселелерге ұзақ жылдар бойы байсалды жауап беруден талмай, тартынбай келе жатқан ғалымның ересен еңбегі өзінің жеке шығармашылық өмірбаянына ғана емес, қазақ ғылымының, әдебиетінің тарихына айналғаны – объективті факт екені айқын.

Ғылыми өмірге өнімді шығармашылық ізденістерімен, азаматтық-қоғамдық қызметімен, ең бастысы – көкейге қонар, талғамы биік, талапшыл көпті ұйытар байсалды да дәлелді ой-толғамдарымен, қисапсыз мысал-дәйектерді салмақтау мен сараптау, қорыту нәтижесінде қалыптасқан парасатты пікірлерімен ықпал жасауға қабілетті, әсер етуге әлеуеті жеткілікті ғалымдар қай заманда да, қай қоғамда да санаулы болғаны тарихтан мәлім.

Шығармашылық еңбегі, ғылыми әлеуетімен қатар тарихи дәуір ерекшелігі мен өз кезінің құбылмалы, жанды болмысын қатар қамтып, кеңінен ойлай алатын, жекелеген құбылыстар мен жалпы уақыт ағымының сабақтастығын, қайшылықтарын ажырата алатын, түстеп тани білетін, таразылап қозғаушы күштерін барлап, аналитикалық байыптау дәрежесіне биіктей алатын ғалымдар одан да аз.

Осы аздың деңгейіне жетумен бірге қоғам мен жеке адамның, жеке тұлғалардың қарым-қатынасы мен сабақтастығын пайымдаумен шектелмей, ендігі қажетті, дұрыс жолды көре алатын, таңдай алатын, адаспай айқындай білетін парасатты ғалымдар одан да аз. Сол ат төбеліндей аздың бірі, қазақ әдебиетінің тарихындағы әдебиеттанушы ғалымдардың ішінде ең бірінші болып, тоқсанның асқар тауына алқынбай шығып, абырой туын тіккен, тозбай, теңселмей, толықсып жеткен, айрықшаланып шыққан санаулылардың бірі – академик Сераға Қирабаев.

Осы ретте ғылымның алуан салаларынан әдебиеттанудың айрықша ерекшеленетін күрделі сипатын айтпай кетуге болмас. Мұны жете ескермейінше, шын мәніндегі әдебиетшінің еселі шығармашылық еңбегін өз дәрежесінде білу де, бағалау да мүмкін емес. Әдебиеттанудың ерекшелігі – нысанаға алынған әрбір көркем туындының, басқаша айтқанда, зерттеу нысанының әрқайсысының тек өзіне ғана хас көркемдік әлемінің бұған дейінгі әдебиеттегі мысалдарды, белгілі дүниелерді қайталамайтын жаңалығын ашуында, бұрын беймәлім болмыс әлемін барлау мен бейнелеудегі нәзік сонылығын айқындауында, осы тараптағы тапқанын қиянақ ете отырып, болмыс құбылыстары мен мәселелеріне қатысты өзіндік тың концепцияларын ұсынуда.

Осындай биік талап үдесінен шығу үшін әдебиетшінің терең білім мен сол білімді нақты практикада жүзеге асыра алатын біліктілігінің, туа бітті түйсіну қабілетінің маңызы орасан зор екенін қадап айту қажет. Бүгінге дейін тиісті деңгейде мән берілмеген, қызығы да, қиындығы да мол осы мәселеге назар аудару арқылы ғұлама ғалым, қадірменді ұстаз Сераға Қирабаевтың әдебиеттану ғылымындағы қажырлы еңбегі мен өзіндік орнын айқындаймыз, қарапайым тілмен айтқанда, қадіріне жетеміз.

Шын мәніндегі шынайы, әрбір көркем шығарма эстетикалық әсер ету қуаты арқылы көркемдік талғамға, соған сәйкес әдебиетті қабылдау мен бағалау алғышарттарына – байыптауға өзіндік үлесін қосады. Белгілі бір шығарма туралы айтылған пікір, жасалған қорытындының сипаты келесі, басқа шығарманың көркемдік әлеміндегі алуан нәзік ерекшеліктермен үйлесе кетпейді. Олай болса, әдебиетші ғалым әр шығарма сайын жаңаша пікір қорытуы – шарт. Әдебиеттанушы еңбегі мен ізденісінің қиындығы қай шығарма үшін де алдынала құйып қойған дайын өлшем қалыбының жоқтығында, әр туынды, әрбір ерекшелік пен мәселеге нысанның табиғатына қарай өзіндік тұрғыдан зер салу қажеттілігінде. Қаласа да, қаламаса да, әр зерттеу, сын мақала сайын туындының көркемдік мазмұнына, эстетикалық құндылық-

тарына қарай белгілі, жаттанды ойларды қайталамай, өзінше ой қорытуға, демек, аз жаңалығын ашуға мәжбүр. Әлбетте, гәп – осы жаңалығының дәрежесінде.

Міне, осы орайда әдебиеттанушының эстетикалық сезімталдығы, түйсінгенін, толғамдарын жинақталған көркемдік ой, көркемдік тәжірибе қазынасымен, мәселелерімен салыстыра, сабақтастыра білетін біліктілігі мен білгірлігі айқындалады. Осындай қасиетімен бүкілхалықтық көркемдік таным мен талғамға әсер ету үдерісіне өз үлесін қосады.

Рухани даму жолында талғампаз, шоқтығы биік әдебиетші ғалым еңбегінің белгілі бір дәрежеде қоғамдық-әлеуметтік маңызды сипат алатынын тағы да Серағаның ой-толғаныстары арқылы сараптаймыз.

Ғалым болу – ар алдындығы, заман мен қоғам алдындағы аса зор жауапкершілік. Өйткені шын мәніндегі ғылым – халықтың игілігі, қоғамның қорғанышы, ұлттық қорғаныс әлеуеті, бүгіннен болашаққа баруға берілетін тарихи-әлеуметтік мұрша мен жасалатын мүмкіндік. Олай болса, осы орайда қазақ ғылымына қыруар еңбек сіңірген, қазіргі қазақ әдебиеттануының ардагер ақсақалы Сераға Қирабаевтың шығармашылығы – айтулы тарихи шындықтың жарқын куәсі.

Бекен Ыбырайым,
ф.ғ.д., профессор

Мерейтой -85 жас

АКАДЕМИК Ә.С. БЕЙСЕНОВАНЫҢ ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым Академиясының академигі, Қазақстан Республикасы мемлекеттік сыйлығының иегері, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетіндегі «География және экология ғылыми-әдістемелік орталығының» жетекшісі, география ғылымдарының докторы, профессор Бейсенова Әлия Сәрсенқызы – бүкіл саналы ғұмырын білім мен ғылым саласына арнап келе жатқан құрметті ұстаз, ірі ұйымдастырушы, әдіскер, отандық экология және география ғылымдарының көкжиегін кеңейтуге өлшеусіз үлес қосушы дара ғалым.

1954 жылы Қақтың Абай атындағы педагогикалық институтының география факультетін үздік бітірген Әлия Сәрсенқызы Бейсенова бүгінде ҚР ҰҒА-ның академигі, Қазақстанның «Экология» Халық академиясының академигі (1995), Халықаралық Жоғары мектеп ғылым академиясының академигі (1996), Қазақстанның білім академиясының академигі (2005), Қазақстан жоғары мектебіне еңбегі сіңген қызметкер (1987) және Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері (2014), Шоқан Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты (2001) және Қазақстан Республикасының мемлекеттік сыйлығының (2013) иегері.

Бүгінгі мақалада академик Әлия Сәрсенқызы Бейсенованың ұзақ жылғы жемісті ғылыми-педагогикалық қызметінің сан қырлы жақтарын жүйелеп көрсету мақсатын көздедік. Академик-ұстаздың ғылыми-педагогикалық қызметін *ғылыми-зерттеу, ғылыми-әдістемелік, педагогикалық және қоғамдық-ұйымдастырушылық* деп негізгі төрт сала бойынша қарастыруға болады.

Ғылыми-зерттеу қызметі. Академик Бейсенова Ә.С. – жаратылыстану және қоғамдық ғылымдарды бір-бірімен ұштастырып отырған қазіргі география ғылымының жекелеген салаларымен қатар, онымен тікелей байланысты экология, экономика, туризм бағытының да өркендеп дамуы жолына зор үлес қосқан әрі осынау игі істерге зор еңбек сіңірген, алыс және жақын шетелдерге аса танымал ғалым. Бүгінгі таңда ғалымның 600-ден астам ғылыми еңбегі жарық көрген, оның ішінде монографиялары, оқулықтары мен

оқу құралдарының өзі 70-тен асады. Жалпы алғанда, осы еңбектерді саралау барысында негізгі 9 бағытты бөліп көрсетуге болады:

1. Географиялық зерттеулер тарихы
2. Физикалық география
3. Экология және тұрақты даму
4. Экономикалық және әлеуметтік география
5. Қоғамтану және саяси география
6. Атластық картографиялау
7. Топонимика және терминология
8. Туризмология
9. Қалалар географиясы

Алпыс жылдан астам уақыттан бері Бейсенова Ә.С. *Қазақстан табиғатын зерттеудің тарихымен* шұғылданып келеді. Осы тақырыпта кандидаттық (Мәскеу, 1967), докторлық (Баку, 1984) диссертациялар қорғаған, «Исследования природы Казахстана», «Қазақстанды физикалық-географиялық тұрғыда зерттеу», «Алғашқы зерттеушілер», «Қазақстан табиғатын зерттеу және физикалық-географиялық идеялардың дамуы», «Қазақстандағы географиялық зерттеулердің тарихи негізі», «Роль русских ученых в познании природы Казахстана» атты монографиялары жариялаған. Бұл еңбектерде Ә.С. Бейсенова Қазақстан табиғатын зерттеуді тарихи кезеңдер арқылы қарастырып, көне заманнан ХХ ғасырдың бас кезіне дейінгі табиғаттанудың ұзақ шежіресін жасады.

Ә.С. Бейсенованың жүргізген арнайы зерттеулерінде қазақтың тұңғыш географ-ғалымы, саяхатшысы, орыс географиялық қоғамының толық мүшесі – Шоқан Уәлихановтың географиялық мұрасын саралауға кеңінен орын берілген. Автордың осы бағыттағы монографиясы республиканың географ және тарихшы ғалымдарының зор бағасына ие болып, оған Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Шоқан Уәлиханов атындағы сыйлығы берілді.

Ғалымның *физикалық география саласындағы* зерттеулері еліміздің шөлді аудандарының ландшафттарымен байланысты болды. Бұл салада «Қазақстанның физикалық географиясы» монографиясын жазып, География институтымен бірлесе отырып, «Экологиялық тұрақсыз аудандардың ландшафттары мен олардың ресурстық мүмкіндігін бағалау», «Қазақстан Республикасы тұрақты дамуының географиялық негіздері» жобаларына қатынасып, «Шөлді ландшафттардың техногенді әсерден өзгеру заңдылықтарын экологиялық қауіпсіздікті тұрақты даму стратегиясын қамтамасыз ету үшін зерттеу» атты іргелі зерттеу бағдарламасына жетекшілік етті. Бұл салада ғалым 2 кандидаттық диссертацияға жетекшілік етіп, білікті мамандар даярлауға өз үлесін қосты.

Қазақстан табиғатын және оның тарихын зерттеу, оның бұрынғы жағдайларын бүгінгі күйімен салыстыра қарау, Әлия Сәрсенқызын заңды түрде «*Экология және тұрақты даму*» бағытындағы зерттеулерге алып келді. Бұл саладағы зерттеулері ғылыми басылымдарда жарық көрген көптеген ғылыми мақалалармен қатар, Білім және ғылым министрлігі қабылдаған "Экологиялық білім мен тәрбие берудің концепциясын" бүкіл жоғарғы білім жүйесіне ұсынды. Қазақстан Республикасының Геология және кен қойнауын қорғау министрлігі дайындап, бастырған "Қазақстан қалалары мен өндіріс орталықтарының экологиялық-геохимиялық Атласын" (1996) жасауға қатысты. Бұл кезеңде Ә.С. Бейсенованың профессор Ж. Шілдебаевпен авторлық бірлестікте "Экология негіздері" (1998), "Экология" (1999), "Экологиялық білім және тәрбие беру" (2000), "Экология және табиғатты қорғау" (2001), "Адам экологиясы" (2001), атты еңбектері жарық көрді. Экологиялық білім мен тәрбие беру мәселелері ғалымның жетекшілігімен қорғалған 3 кандидаттық, 1 докторлық диссертацияларға негіз болған.

Академик Бейсенова Ә.С. соңғы онжылдықта Қазақстанның *экономикалық және әлеуметтік географиясы* бойынша іргелі зерттеулер жүргізіп, «Динамическое развитие географии и экономики Казахстана», «Қазақстан географиясы» атты монографияларды жариялады.

Бұл бағытта ғалым физикалық география мен экономикалық, әлеуметтік географияның мәселелерін ұштастыру арқылы Қазақстанның экономикалық дамуының табиғи, тарихи, әлеуметтік алғышарттарын талдап берді. Жалпы алғанда, бұл еңбектерде Қазақстан аумағын тұңғыш рет кешенді географиялық сипаттау жүзеге асырылды. Еңбектің ағылшын тілінде де жарық көргенін ескерсек, бұл халықаралық деңгейде еліміз дамуының географиялық негіздерін талдаудың үздік үлгісі болды деп баға беруге болады.

Ғылымның *қоғамтану және саяси география бағытындағы* еңбектері Қазақстан Республикасының тәуелсіздік жылдарындағы дамуын геосаяси және геоэкономикалық тұрғыдан талдап, қоғамның даму

заңдылықтарымен байланыстыру идеясына қатысты туындаған деп пайымдауға болады. Осы ретте шоқтығы биік туындылардың бірі ретінде «Қазақ елі – мәңгілік ел» монографиясын айрықша атауға болады. Бұл еңбек Еліміздің бүгінгісін сипаттап, ертеңін болжау үшін қазақ қоғамның тарихи деректері електен өткізіп, қазақ жерінің табиғаты, қазақ елінің тарихы, жер-су атаулары талдап, Мәңгілік ел құндылықтарын насихаттауға бағытталған.

Әлия Сәрсенқызының «Қазақстандағы Атластық картографиялау» саласындағы еңбектеріне 1999 жылы Мәскеу қаласында 3 тілде жарық көрген "Қазақстанның географиялық Атласын", 2003, 2013 жылдары жарық көрген атластарды, Алматы, Астана қалаларының карталар топтамасын атауға болады, ғалым География институты құрастырған «Қазақстан Республикасының Ұлттық атласын» жасауға да өз үлесін қосты. Осы саладағы еңбектері үшін қазақстандық ғалымдар тобымен бірге 2013 жылы «Қазақстан Республикасының мемлекеттік сыйлығының» иегері атанды.

Ғалымның *Топонимика және терминология* саласындағы зерттеулері өзінің қадір тұтатын ұстазы, Қазақстандағы географиялық топонимиканың негізін салушы ғалым Ғали Қоңқашпаевтың дәрістерінен бастау алған. Қазақ жерінің географиялық зерттелуіне қатысты ізденістері Әлия Сәрсенқызын заңды түрде географиялық атаулар мен терминдер сырына үнілуге алып келді. Мұның нақтылы бір дәлелі, осы 2000 жылдары «Қазақша-орысша-ағылшынша-түрікше экологиялық түсіндірме сөздік» пен «Жер туралы техникалық ғылымдар терминдерінің қазақша-орысша-ағылшынша сөздігі» деп аталатын іргелі еңбектерінің жарық көруі. Бұл салада да ғалым өз ізбасарларын дайындап, 2 кандидаттық, 1 докторлық диссертацияға жетекшілік етті.

Қазақстанда *туризм* саласындағы мамандарды дайындау алғаш рет біздің университетімізде Бейсенованың бастамасымен жүзеге асқан болатын. Осы саладағы зерттеулері елімізде туризм дамуының ғылыми негіздерін жасауға және осы салада білікті мамандарды даярлауына негіз болды. Нәтижесінде академик Бейсенованың географиялық туризмология бағытында өзінің ғылыми мектебі қалыптасып, 1 докторлық, 2 кандидаттық, ондаған магистрлік диссертациялар қорғалды.

Әлия Сәрсенқызының *қалалар географиясына* қатысты зерттеулері «Алматы қаласының инновациялық дамуының экологиялық-географиялық негіздері», Астана қаласы, Жезқазған және Текелі қалалары мысалында «Қазақстан моноқалаларының тұрақты дамуының тиімді үлгілерінің концептуалдық негіздерін жасау» тақырыбындағы іргелі жобаларға жетекшілік етуімен тығыз байланысты. Осы зерттеулердің нәтижесінде бірнеше монографиялар, анықтамалықтар мен карталар топтамасы құрастырылды. Қазақстан географиясындағы дамытуды қажет ететін осы саланы ғалымның жас шәкірттері-докторанттар өз зерттеулеріне арқау етуде.

Сонымен, қазіргі кезде Абай атындағы ҚазҰПУ-де академик Ә.С. Бейсенованың географиялық ғылыми мектебі қалыптасты деп айтуға толық негіз бар. Ә.С.Бейсенова география ғылымы үшін жас ғалым кадрларды тәрбиелеу ісіне де белсене атсалысуда. Қазіргі кезде магистранттар мен докторанттардың ғылыми жұмыстарына жетекшілік етуде.

Ғылыми-әдістемелік қызметі. Ә.С. Бейсенованың ғылыми-педагогтік қызметінің үлкен бір саласы – Қазақстандағы жоғары оқу орындары мен орта мектептер үшін оқулықтар мен көмекші құралдарын, бағдарламалар мен оқу-әдістемелік кешендер жасау және оны шығару ісімен байланысты. Кезінде, ол аударуға қатысқан оқулықтар ішінде «КСРО-ның физикалық географиясы», «Географияны оқыту әдістемесінен практикалық жұмыстар», «Материктердің физикалық географиясы бойынша бақылау жұмыстары» сияқты және орта және жоғары мектептерге арналған А.Н.Лаврищевтің «Экономикалық география», «КСРО-ның физикалық географиясы» атты кітаптар, әртүрлі бағдарламалар мен әдістемелік құралдар да бар. Кейіннен ол – Қазақстан географиясы бойынша оқулықтар жазуға араласты. Оның қатысуымен жазылған (Қ.Карпеков, М.Қалиев, Н.Молдағұловпен бірлесіп) орта мектептің VIII сыныбына арналған «Қазақстанның физикалық географиясы», 1992 жылдан 1999 жылға дейін үзбей басылым көрді, ал оны қазақ, орыс, өзбек, ұйғыр мектептері пайдаланды.

2000 жылдан бастап ол ҚР жалпы орта білім беретін мектептеріне арналған жаңа буын оқулықтарын жазу үшін авторлық ұжымдар жасақтауға атсалысады. Ғалым-әдіскердің жетекшілігімен Абай атындағы ҚазҰПУ географтары орта мектептер үшін 7, 8, 9,10, 11-сыныптарға арналған география оқулықтары мен оқу құралдарын жазды және олар төрт тілде бірнеше рет басылып, қазір де қолданыста. Әлия Сәрсенқызы еліміздің тарихында бірінші рет «Қазақстанның физикалық географиясы», «Экология», т.б. оқу курстарынан электронды оқулықтар жасауға тікелей атсалысты. Ғалымның ЖОО-на арналған оқулықтары мен оқу құралдары да еліміздің оқу орындарында қолданыста жүр.

Педагогикалық қызметі. Абай атындағы ҚазПИ, кейіннен ҚазҰПУ-дегі ұстаздық қызметінде Әлия Сәрсенқызы сол кезден-ақ сабақ барысында өзіне де, студенттерге де аса жоғары талап қоюымен ерекше дараланып тұратын тұлға екендігін айтады. Әсіресе ол, студенттер қауымын географияның тектоника, гидрология, климатология, геоморфология, геоботаника, зоогеография, палеогеография тәрізді күрделі салаларын, тарихи география, геология, қазба байлықтардың қалыптасуы мен таралу заңдылықтарын білуге үйретті. Географиялық өлкетанушылық үйірме жұмыстарын тұрақты жүргізіп, маусымдық және алыс кешенді оқу-далалық практикаларына қатыса жүріп, экспедициялық жұмыстарға бағыт-бағдар беретін. Республиканың барлық облыстарында, Алматы мен Астанада Әлия Сәрсенқызының дайындаған шәкірттері ЖОО-да, ғылыми мекемелерде, әкімшіліктер мен қоғамдық ұйымдарда, жалпы білім беретін мектептер мен колледждерде жемісті еңбек етуде.

Әлия Сәрсенқызының бастамасымен және тікелей ұйымдастыруымен Абай атындағы ҚазПИ-де «Туризм», «Экология», «Халықаралық туризм» мамандықтары мен «География» мамандығы аясында «География және экология», «География және экономика негіздері», «География және туризм» мамандандыруларының ашылды. 10 жыл бойы факультет деканы болған профессор Әлия Сәрсенқызының басшылығымен осы мамандықтар бойынша республикамызға аса қажетті мыңдаған мамандар дайындалды. Қазіргі кезде де ғалым-ұстаз магистранттар мен докторанттарды білім нәрімен сусындатуда.

Қоғамдық-ұйымдастырушылық қызметі. Бейсенова Ә.С. жастайынан бастап қоғамдық жұмыстарға белсенді атсалысып келеді. Ол бүкілодақтық географиялық қоғамның тексеру комиссиясының мүшесі болған, Қазақстан географиялық қоғамының төралқа мүшесі болып сайланған. Қазақ энциклопедиясының география жөніндегі редакциялық кеңесінің мүшесі болды, Ұлттық Білім академиясының география жөніндегі оқу-әдістемелік кеңесінің төрағасы, 1998-2008 жылдары Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы «Отбасы және әйелдер істері жөніндегі» ұлттық комиссиясының мүшесі болды, қазір осы комиссияның Алматы қалалық бөлімінің мүшесі.

Ғалым Елорданың мемлекетіміздің тек географиялық орталығы ғана емес, оның стратегиялық маңызын да ғылыми тұрғыдан жан-жақты дәлелдей отырып, өзінің тиянақты ойын еліміздің бас газеті «Казахстанская правда» бетінде жариялаған болатын. Ал Әлия Сәрсенқызының соңғы жылдардағы ғылыми-зерттеу жұмыстары географияның экономикамен өзара байланысын зерделеуге, қазақстандық патриотизмді орнықтыру мен «Мәңгілік Ел» бүкілхалықтық идеясын «Қазақстан – 2050» стратегиясы аясында жүзеге асыру жолына бағытталған, әрі оның осы аталған мәселелер бойынша және білім берудің қолданыстағы оқу бағдарламаларына мәңгілік ел құндылықтарын енгізу жайлы да қомақты еңбектері жарық көруде.

Білім беру жүйесінің мән-мазмұнын жаңғырту, оқу бағдарламаларын сыни ойлау қабілеттілігі мен өз бетінше іздену дағдыларын дамытуға бағыттау мәселесінде де академик Ә.С. Бейсенова басқаратын университетіміздегі «География және экология ғылыми-әдістемелік орталығы» өзінің жемісті жұмыстарын жалғастыруда. Аталмыш орталық, республикалық «Дарын» ғылыми-практикалық орталығымен бірлесіп «Жаратылыстану ғылымдары бойынша білімді жаңартылған мазмұн жағдайында оқыту» атты айдармен – география, биология, химия және экология пәндері бойынша мектеп мұғалімдеріне арналған оқу семинарын өткізуді әдетке айналдырған. Әрине бұл игі істің ұйытқысы да, әрі ұйымдастырушысы да аталмыш орталықтың жетекшісі – Әлия Сәрсенқызы екені айтпаса да түсінікті.

Ә.С.Бейсенованың ғылыми-педагогтік, қоғамдық еңбегі үкімет тарапынан жоғары бағаланып, бірнеше рет мадақталған. Ол – «Еңбек ардагері» (1987) медалімен, Ыбырай Алтынсарин медалімен (1988), «Қазақстан Республикасының тәуелсіздігіне 10 жыл» (2001), «Қазақстан Республикасының тәуелсіздігіне 25 жыл» (2016) медальдарымен марапатталған. Сонымен қатар «КСРО Жоғары білім саласындағы үздік табыстары үшін» (1983), «Қазақ ССР халық ағарту ісінің озық қызметкері» (1980), «Қазақ КСР-нің еңбек сіңірген жоғары мектеп қызметкері» (1987), «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері» (2014) және т.б. құрметті атақтардың иегері. Әлия Сәрсенқызы және «Құрмет» орденімен (1996), «Парасат» орденімен (2007) марапатталған.

Жалпы Әлия Сәрсенқызы Бейсенованың ғылыми-шығармашылық, қоғамдық істері Қазақстан Республикасынан сырт елдерге де мәлім. Ол Мәскеуде, Санкт-Петербургте, Бакуде, Ташкентте, Бішкекте, Киевте, Қазанда және т.б. қалаларда талай рет ғылыми конференциялар мен симпозиумдарға қатысып баяндамалар жасаған. Сонымен қатар алыс шетелдерде, мәселен Ұлыбритания, Египет, Сирия, Ливан, Грекия, Түркия, АҚШ, Италия және тағы басқа мемлекеттерде географияның теориялық және методологиялық проблемалары жайлы ой-пікірін шетелдік ғалымдар арасында талқылаған. Соның бір дәлелі,

1999 жылы АҚШ астанасы – Вашингтонда әйелдер қозғалысының жиынында жасаған баяндамасы арнайы мақтау қағазбен атап өтілді. Қазақстан экологиясын зерттеу саласындағы құнды еңбектері үшін Американың биографиялық институты Ә.С.Бейсенованы «2006 жыл әйелі» деп танып, ол арнаулы медальмен марапатталды.

Жалпы алғанда, ғылым жолындағы қазақ әйелдері үшін Әлия Сәрсенқызы отбасылық бақытты өмірін ғылым мен білім беру жолындағы қажырлы еңбегімен, белсенді қоғамдық қызметімен ұштастыра білудің жарқын үлгісі болып табылады. Тәжірибелі тәлімгер-ұстаз, әрі әдіскер-ғалым Әлия Сәрсенқызы Бейсеноваға ұзақ ғұмыр және шығармашылық табыстар тілей отырып, отбасыңыз аман-есен болып, шәкірттеріңіздің құрметіне бөлене беріңіз дегіміз келеді.

*Абай атындағы ҚазҰПУ-дің
Жаратылыстану және география институтының директоры,
ғ.ғ.д., профессор **Каймулдинова К.Д***

Мерейтой – 80 жас

АБЫЗ АКАДЕМИК

Өмір жолы – ізденіс жолы. Өмірге келген әр адам өз орнын, тұрағын, сүйген жарын, сүйкімді перзент, өз мүмкіндігін іске асыру үшін өнер, сүйікті орта, дос-жолдас іздейді. Осының бәрі – ізденіс жолы, талпыныс жолы, еңбек жолы, махаббат жолы, адами парасат жолы.

Өмір қысқа, жол ұзақ. Қамшының сабындай қысқа ғұмырда ұзақ жол жүру оңай емес. Ол үшін сенімді жолсерік, мықты көлік, талғажу етер азық, айқын бағыт-бағдар, қажымас қайрат, мұқалмас жігер керек. Осының бәрін ойластыруға, қиыстыруға, үйлестіруге ақыл, ерік, еңбек, табандылық, парасат керек. Сонда ғана ізденіс жолы, өмір жолы адамды көздеген мұратына жеткізеді.

Қара басы, өз ошағының ғана қамын ойлаған адам бақытты бола алмайды. Адамның жеке мүддесі Отан, ел, халық мүддесімен біте қайнасып жатса, бақыттылық деген сол.

Қазақ ғылымындағы ірі тұлғалардың бірі ҚР ҰҒА-ның абыз академигі Сағындық Сатыбалдыұлы Сатыбалдиннің өнегелі өмір жолы тарихи тұлғалар тағылымды ұрпақтар жалғастығы жолының ұлағатын танытады. Академик С.С.Сатыбалдиннің өнегелі өмір өрнектері ұлттық және жалпы адамзаттық тағылым болмысын айғақтайды.

Әр дәуірде әр ұрпақтың жадына сирек кездесер болмыс-бітімімен, қайталанбас мінезімен жазылатын адамдар болады, мәселен, ғылымда, өнерде, саясатта өзінің туа біткен дарынымен оқшау көзге түсіп, бойындағы ізгі қасиеттерін ұлттың іргелі істеріне жұмсаған перзенттерімізді халқымыз қай кезде де шексіз қадірлеген, бұндай азаматтардың қатарына сексеннің сегіріне секіріп отырған Сағындық Сатыбалдинді біз атаймыз

Сансыз соқпақты тіршілікте өзіндік биік ерекшелігінді өзгеге дарыта да, таныта да алу теңдессіз қасиет. Тұла бойындағы асыл қасиеттер мен таза қаракеттерін тағылымды тірліктерге, сәулелі де сындарлы істерге бағыттай білген азамат деуге болады Сағындық Сатыбалдинді.

Сағындық Сатыбалдин ... Бұл бүкіл қазақ сахарасына, одан қалды көптеген шетел зиялыларына танымал есім.

Сағындық Сатыбалдыұлы ерте есейді, сұрапыл соғыстан кейінгі ауыр жылдары балғын балалық шағын апыл-құпыл өткеріп, ел жаңарған жылдары білім мен еңбек майданына аттанды. Жас маман асқан табандылық көрсетті, шаршамады, шалдықпады, аңсары ауған білімді қаза берді, кәусар бұлақ суындай бойына сіңіріп, асылын бойына жинап ала берді.

Сағындық Сатыбалдыұлы – ғылым мен ұстаздықты қатар алып жүрген адамгершілігі мол парасатты жан. Ғалымның еңбегі еріккеннің ермегі емес, инемен құдық қазғандай шыдамдылық пен ерен еңбектің, ерік, жігердің арқасында қол жеткізетін дүние.

Сағындық Сатыбалдыұлы – нағыз ғалым, ұлағатты ұстаз. Ол қай жерде, қандай қызметте жүрсе де ғылымға ұмтылған жастарды қолдап, қорғаштап, оларға жағдай жасауға күштар адам.

Сағындық Сатыбалдыұлы – сыпайылық, кеңдік, шыншылдық, зиялылық, мейірбандық, тазалық сияқты асыл қасиеттерді бойына жиған ерекше азамат. Ол тазалық басшыға да, қосшыға да тән қасиет болуы керек деген қағиданы ұстанған жан.

Қазір сексеннің сегізгіне шыққан, осы Алла сыйлаған саналы ғұмырының аттай алпыс жылдан астамын экономика ғылымының нығаюы жолындағы күреске арнаған, майталман экономика саласының зерттеушісі, күллі ТМД және әлем елдеріне аты мәшһүр академик Сағындық Сатыбалдыұлы Сатыбалдиннің күрмеуі қиын өмір жолының тағылымдарын тарқата келе жайсаң жанды нағыз адам, қажымас күрескер, ойшыл ғалым, мемлекет-қоғам қайраткері десек, бүгіндер қатары сиреген ай маңдайлы асыл ағаларымыздың тұлғасына сай баға екені даусыз.

Елімізде экономика саласын зерттеп, зерделеп жүрген ғалымдарымыз аз емес. Дегенмен де, экономикадағы алғышарттарды, оның даму жолдары мен өсу тармақтарын теория жүзінде астарын ашып, көрсететін экономистеріміздің қатары сирек. Десек те, ат төбеліндей саусақпен санарлықтай экономистеріміз халықаралық деңгейде еліміз экономикасының келелі мәселелерін биік мінбелерден беделі «биік» мемлекеттерге айтып, белгілі бір әлемдік ауқымды айтар сөзі бар экономиканың құлағын ұстаған тұлғалардың назарын аудартып жүрген еліміздегі осы сала бойынша өзге мемлекеттерге танымал бірден-бір ғалым Сағындық Сатыбалдин.

Сонау елуінші жылдардың орта шенінде ауыл мектебін үздік бітірген жас жігіт қазіргі әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің экономика факультетіне оқуға түседі. Бес жылдан кейін бухгалтер-экономист деген мамандық алып шығады. Аталмыш оқу орнында талапкер, алғыр да алымдылығымен көзге түседі. Жан-жақты білім алумен бірге қоғамдық жұмыстарға да белсене араласады. Спортпен шұғылданып, КСРО спорт шебері, Қазақстанның және Бүкілодақтық студенттік сайыстардың жүлдегері әрі спорт жөніндегі бірінші санаттағы төреші атанады.

Талайдың көзіне түсіп, көңілінде жүрген Сағындықты университеттің экономика факультетіне оқытушы етіп қалдырады. Осы кезден бастап ол ғылымға біржола бет бұрады. Оның алғашқы қадамына ағалық ақылдарын, үлкен көмектерін көрсеткен академиктер С.Бәйішев, Я.Әубәкіров, профессорлар М.Бутин, Т.Шәукенбаев, С.А.Нейштадт, И.М.Бровер, М.М.Разманов, Д.Қабдиев, В.Н.Пуриц және басқалары еді.

Университетті бітірген соң С.Сатыбалдин өзінің қызметтік жолын ҚазМУ-дің экономика факультетіндегі «Халық шаруашылығын жоспарлау және есеп» кафедрасының ассистенті болып бастайды. 1962 жылы осы оқу орнының «Халық шаруашылығын жоспарлау» кафедрасының аға оқытушысы болып тағайындалды. Ал 1963-1983 жылдар аралығында жаңадан құрылған Алматы халық шаруашылығы институтында аға оқытушы, доцент, кафедра меңгерушісі, деканның орынбасары, экономика факультетінің деканы дәрежесіне дейінгі баспалдақтан өтіп, жемісті қызмет атқарады. Бұл жылдар ғалым өміріне ерекше із қалдырады. «Шаруашылық қызметін талдау» курсы бойынша дәріс оқып, теорияны өндіріспен ұштастырып, бірқатар оқулықтар мен оқу-әдістемелік көмекші құралдар жазып шығарады.

Осындай ұстаздық әртүрлі қызметтер атқара жүріп, Сағындық Сатыбалдыұлы үлкен қажыр-қайрат танытып, өмірінің ғылымдағы жолын үздіксіз ізденісте өткізді. Жалпы ғалымның экономика білімінде қалам тартпаған саласы жоқтың қасы. Ғалымның «сүйген іс сүйкімді келеді» дегендей, бар күш-жігерін жұмсап, көбірек көңіл бөлген салалары – бухгалтерлік есеп пен кәсіпорындардың экономикасын талдау. Ғалымның 1967 жылы М.Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінде қорғаған кандидаттық диссертациясы бухгалтерлік есеп пен экономикалық талдау мәселелерінің ұштаспай жатқан түйіндеріне арналса, докторлық диссертациясы (1980) АҚШ пен КСРО-да өндірілетін өнеркәсіп өнімдерінің шығындары есебін зерттеуді нысаны еткен. Бұл диссертациялардың екеуі де кейін жеке монография болып басылып шықты. Осындай ауқымды тақырыпты таңдап алып, жеріне жеткізе зерттеп шығуына әркезде кеңесшілік қызмет атқарған профессорлар С.К.Татур мен А.Д.Шереметтің және ғылымдағы бағыт-бағдарына әлемге аттары мәлім академиктер Л.И.Абалкин, А.Г.Аганбегян, Т.С.Хачатуров, экономика ғылымдарының докторлары А.С.Маргулис, М.И.Баканов, А.Ф.Мухин, И.А.Ламыкин, С.Б.Баранголыцтердің әсер еткендерін ол әр сөзінде айтып отырады.

Мектепте, жоғары оқу орындарында неміс тілін оқып, оны жетік білетін ол – ендігі жерде заман ағымын болжап, ағылшын тіліне ден қояды. Өз бетімен әзірленіп, тілді терең зерделейді.

Міне, осындай ізденіс кезінде жас маманның алыс шетелдерге баруы үлкен себепші болады. 1975-1976 жылдары С.Сатыбалдин АҚШ-тың әртүрлі университеттері мен ғылыми орталықтарында тәжірибе алмасу бойынша курстардан өтеді. Ол Вашингтон қаласындағы Америка университетінің ағылшын институты толық тіл курсының жазғы бағдарламасын және Урбане-Шампень қаласындағы Иллинойс университеті ағылшын тілі кафедрасының күзгі бағдарламасын ойдағыдай тәмәмдағаны туралы һәм Урбане-Шампень қаласындағы Иллинойс университеті әкімшілігі колледжі мен бизнесінің есеп жөніндегі халықаралық орталығының мамандық пен ғылыми-зерттеу жұмыстарын көздеген толық бағдарламасын ағылшын тілінде тәмәмдағаны жөнінде сертификаттар алды. Бүгінгі таңда С.Сатыбалдин жақын және алыс шетелдердің университеттері мен ғылыми орталықтардың, экономикалық министрліктердің, банктердің жиырмадан артық сертификаттарымен марапатталды.

АҚШ жоғары оқу орындары мен ғылыми орталықтарында сынақтан өткен бухгалтерлік есептің ірі маманы ретінде Ғылым академиясының өндіргіш күштерді зерттеу жөніндегі Кеңес төрағасының орынбасарлығына шақырылды. Мұнда ол көптеген теориялық зерттеулерді өндіріске ұсынып, оған өзі тікелей басшылық жасайды. Ондағы қол жеткен оң өзгерістер өз алдына, «Қазақстанның аумақтық өндірістік кешендері», «Қаратау –Жамбыл ТПК: өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылым», «Қызылорда облысы өндіргіш күштерін дамыту проблемалары мен келешегі», т.б. монографиялардың жазылып, жарық көруіне жол ашылды.

1984-1985 жылдары КСРО үкіметі мен Вьетнам Социалистік Республикасы үкіметі арасындағы «Экономиканы басқару саласында басшы кадрлар мен мамандар даярлау және мамандық жетілдіру жөніндегі ынтымақтастық туралы» келісімге сәйкес С.Сатыбалдин КСРО-ның жетекші ғалымдар тобымен ВКП Орталық Комитеті мен Вьетнам Социалистік Республикасы үкіметі қоластындағы Халық шаруашылығын жүргізудің жоғары мектебіне жіберілді. Ол «Социалистік кәсіпорындардағы шаруашылық қызметіне талдау» пәнінен сабақ жүргізді. Оның дәрістері кітап болып жинақталып, вьетнам тілінде жарық көрді. Қазақстандық ғалымның еңбегіне Вьетнам Министрлер Кеңесінің төрағасы Фан Ван Донг жоғары баға берді.

Республикамызда тұңғыш рет «Бухгалтерлік есеп және шаруашылық қызметіне талдау», «Экономикада математикалық әдістерді пайдалану» мамандықтары бойынша кандидаттық диссертация қорғайтын кеңес ашуы С.Сатыбалдиннің айырықша еңбегі болып табылады. Осы уақыттан бастап жоғарыда аталған мамандықтар бойынша экономика ғылымының кандидаттарын дайындаудың жаңа кезеңі басталды.

1997 жылы академик С.Сатыбалдиннің және оның жақын және алыс шетелдердегі пікірлес ғалымдарының бірігуімен Еуразия Халықаралық Экономика академиясы құрылды. Бүгінде әлемнің 18 елінің ғалымдарын, саясаткерлері мен іскер топтары өкілдерін біріктіріп отырған бұл үкіметтік емес ұйымсыз халықаралық дәрежедегі гуманитарлық институттарды көзге елестету мүмкін емес. «Күміс кітап» атты Еуразияның әдеби және ғылыми ескерткіштері сериясы шығарылуда, интернационалдық шығармашылық ұжымдарды зерттеу жұмысы жүргізілуде, континенттік дамушы аймақтардағы экспедициялық дәстүрлер қайта жандануда.

Сағындық Сатыбалдин – көрнекті ғалым ретінде танылған ғалым. Оның ғылым әлеміндегі негізгі бағыттары мыналар: біріншіден, Қазақстан Республикасы халық шаруашылығының әртүрлі салаларында бухгалтерлік есеп пен аудит әдістерін ЭВМ қолдана отырып, жетілдіру; екіншіден, бухгалтерлік есеп пен аудиттің халықаралық стандарттары, олардың еліміз экономикасында пайдаланылуы; үшіншіден, өнеркәсіптің негізгі буынында нарық тетігін қалыптастыру; төртіншіден, отанымыздағы өндіргіш күштерді дамыту мен орналастыру мәселелері; бесіншіден, таяу және алыс шетелдердің нарық экономикасына көшу тәжірибесін мамандарға оқытып, үйрету. Ол мұнымен қатар, нарықтық экономикаға көшу жөніндегі біраз облыстардың бағдарламасын жасауға тікелей басшылық етіп, бағыт-бағдар беріп келеді.

Академик С.С.Сатыбалдин – қазақ ғылымының өкілі ретінде халықаралық конгрестерде баяндамалар жасап, қазақ елінің атын шет жерлерге мәшһүр етуші ғалым азаматтарымыздың бірі. Ол АҚШ, Ұлы Британия, Жапония, Қытай, Вьетнам, Пакистан және басқа елдердің университеттері мен ғылыми орталықтарының шақыруымен көптеген бірлескен зерттеулер жүргізуге, ғылыми-әдістемелік, интеллектуальдық жобаларға, кешендік және дағдарысқа қарсы мақсатты бағдармалар құруға, постинду-

стриалды мемлекеттерде, халықаралық экономиканың болашағы бар аймақтарда экономикалық өсудің сценарилерін жасауға және көпнұсқалы болжамдарды құруға ат салысты.

Академик С.С.Сатыбалдиннің жетекшілігімен «Оңтүстік Азия тәжірибесі негізінде Орталық Азияға нарықтық экономиканы енгізу» тақырыбында ғылыми-зерттеу жұмысы жүргізілді. Оны Жапония, Қытай, Оңтүстік Корея, Тайвань, Қазақстан мен Қырғызстанның қатысуымен Сасакава Халықаралық Бейбітшілік қоры қаржыландырды. Зерттеу нәтижелері Қазақстан мен Орталық Азия елдерінің Үкіметтеріне нарықтық экономикаға өту кезінде ендіріу үшін ұсынылды. Олар «Драконы и тигры Азии: сможет ли казахстанский барс пройти к их тропам?», «Азиатский кризис: причины и уроки» атты екі монография жарық көрді. Одан басқа Қазақстан басшылығына «Предложения к формированию новой экономической политики в республике» атты екі томдық еңбек ұсынылды.

Одан басқа Оңтүстік-Шығыс Азияның экономикалық реформаларының тәжірибесін зерттеу нәтижесінде С.С.Сатыбалдин 6 ғылыми-талдамалық монографияларын жариялады.

С.С. Сатыбалдиннің алты томдық еңбегінің бір бөлімі болып есептелетін «Азиялық дағдарыс: себептері мен сабақтары» атты кітабында ол Оңтүстік Азия елдерінде болып өткен қаржылық дағдарыстың экономикалық, психологиялық жақтарына да терең талдау жасап, оның қандай себептерден туындағанын алақанға салғандай етіп тарқатып айтып береді.

Жиырмамыншы ғасырдың соңғы 20-30 жылында күрт дамып, әлемдегі ең дамушы елдер қатарына қосылған азиялық экономиканың 1997 жылдың ортасында үлкен қаржылық дағдарысқа ұшырайтындай жөні де жоқ еді. Бірнеше ондаған жыл бойы динамикалық дамудың үлгісін көрсетіп келе жатқан елдердің дағдарысқа ұшырауы, шынында да, адам түсінбейтіндей оқиға болды. Қазақстандық ғалым оның себебін түсіндіретін көптеген болжамдарды алға тартады. Олар автордың өзінің ойынан шығарған жалаң болжамы ғана емес, әлемнің белгілі экономист-ғалымдарының жасаған тұжырымдары да бар.

Өтіп кеткен қаржы дағдарысына осыншалықты мән бере зерттеген автор оның астарынан Қазақстанға алдағы уақытта сабақ боларлық себептердің де тігісін жатқыза ашып береді.

Дағдарыс себептерін талдауды қорытындылай келе, Сатыбалдин өзінің ол туралы тұжырымын шығарады. Оңтүстік Азия елдеріндегі қаржы рыногындағы сол кездердегі ахуалдарға талдау жасай отырып, автор оның себебін банктер мен кейбір қаржы институттарының капиталды тиімді емес жолдармен бөлінуінен іздейді.

С.С. Сатыбалдиннің экономикалық зерттеулер мен пайымдауларын оқи отырып, олардың арасынан кейде өзімізде орын ала бастаған кейбір мәселелердің елесін көріп қалғандай әсерде болатынын жасырын емес. «Өгізге туған күн бұзауға да туады» демекші, экономикасы көз ілеспес жылдамдықпен қарыштап өсіп келе жатқан дамушы елдер капитализмнің жолындағы не бір қитұрқылықтарды әлі толық меңгеріп үлгерген жоқ, сондықтан ақылдылық танытып, өзгенің жасаған қателіктеріне қорытынды шығара отырып, алды-артына сабан төсеп отырса, жарақат та жеңілрек болатынында дау жоқ. Сатыбалдин де осыны меңзейді.

Материалдық құндылықты жоғары қойып, өзінің айтқанымен отырғызып-тұрғызып, дүниежүзі экономикасын реттеп отыруды көксейтіндердің қармағына түсіп қалмас үшін жас, тәуелсіз мемлекетіміз қайда, қандай мақсаттарға қарай жүріп, экономиканы қандай әдістермен дамытуға тиіс? Бұл сауал тек бізді ғана емес, бүгінде әлемнің барлық елін толғандырып отыр. Автор еңбектерінде қазақстандық экономиканың перспективалары мен проблемаларын кеңінен таратып әңгімелей келе, ашықтық бағыты бойынша алға жылжуды тоқтатпауды, шетелдік инвестицияны кеңінен тарта отырып, біз бүгінде әлемде қандай алып жобалар іске асырылып жатқанына, әсіресе, шекаралас елдерде не жасалып жатқанына, соның нәтижесінде планетамыздың бейнесі қалай өзгеріп келе жатқанына ерекше мән беруіміз керек екендігін айтады. «Әлемде болып жатқан қайта құрулардың сыртында қалып қоймау» - бізді толғандыратын мәселе осы болуы тиіс, дейді ол.

Қай кезде де бір қоғамнан екінші қоғамға өту оңай болмаған. С.С.Сатыбалды дүниежүзі елдерінің нарықтық экономикаға көшу жөніндегі тәжірибесі жайлы айта келіп, өзіміздегі жағдайларға да талдау жасағанда көп нәрсеге көз жеткізесің. Әсіресе, ғылым деңгейін төмендетпеу, жастарды осы салаға тарту мәселесіне тоқталып, оған қазір талайды тамсандырып жүрген Жапонияның қыркыншы жылдардың орта тұсындағы іс-қимылын көлденең тартады. Білімі терең, ары таза қадырсіз жұмыстың жүрмейтініне сенімді. Теория тәжірибеден озық жүруі керек деп есептейді. Жалпы, Сағындық Сатыбалдыұлының нарықтық экономиканың қыр-сыры, оған көшкен халықтардың тірлік-тынысы, әсіресе, Шығыс елдерінің арғы-бергі даму қарқынын алақандағыдай айтып қана қоймай, өз отанымыздың сондай дәрежеге жетуі

үшін не бітіру керектігіне, басталған жақсы істі нәтижелі аяқтауға қажетті шарттарды талдап таратуы, білімдарлығына бас игізер жәйт екені даусыз.

Бүгінде Қазақстан экономикасын дағдарыстан шығару және оны тұрақтандыру, даму жолына көшіру - басты мәселе. Академик С.С.Сатыбалдин бұған басты ден қойып, Қазақстан экономикасын дағдарыстан шығару және экономикалық реформаны әрі қарай тереңдету жетілдіруге өз үлесін қосуда.

Академик С.С. Сатыбалдин соңғы жылдарда «Хроника будущего», «Учетные системы транзитной экономики», «Приоритеты развития единого экономического пространства», «Испытания во времени», «Қазақстан ғасырлар асуында», «Тәуелсіз Қазақстанға 20 жыл: реформалар, бағдарламалар, нәтижелер, кеңестер», «Economy of Kazakhstan at Centery Junction», «Қазақстан таңдауы: 2050 стратегиясы, Мәңгілік ел, Нұрлы жол», «Өнегелі өмір. Сағындық Сатыбалдин» атты және «Development problems of the economy of Kazakhstan in foreign publication» (Проблемы развития экономики Казахстана в зарубежных изданиях (Статьи и доклады) деген монографиялары шықты.

Бұл монографиялар Қазақстан экономикасының нарықтық қайта құрылуы проблемаларының өзекті мәселелеріне арналған, олардың ерекшелігі кезеңмен жүзеге асып жатқан реформаларға ғылыми компоненті ретінде кіреді де, қиындығы мен жетістіктерін айқындайды.

С.Сатыбалдин сексен жыл өмірінің ішінде мыңдаған шәкірт тәрбиелеумен бірге, жалпы көлемі 600 баспа табақтан асатын 500-ден аса ғылыми еңбегі, оның ішінде 17 ұжымдық және 19 жеке өзі жазған монографиялар, оқу құралдары мен кітапшалар жарық көрді. Олардың біразы ТМД, Англия, АҚШ, Жапония, Қытай, Оңтүстік Корея, Вьетнам, Швеция, Пакистан, т.б. мемлекеттерде болуы соған дәлел Ол кісінің жетекшілігімен 64 талапкер кандидаттық, 12 PhD доктор және 20 магистрант диссертацияларын қорғады. Ол 29 экономика ғылымының докторын даярлауға ғылыми ақыл-кеңесімен септігін тигізді. Үлкеннің үлгісі, ұрпақтың жалғасы деп осындайда айтса керек халқымыз.

Академик С.С.Сатыбалдиннің таңдамалы шығармалар жинағы әлемдік және отандық экономика ғылымының, модельдерді жүйелі негіздеу, ұлттық экономиканың алдыңғы қатарлы секторларының құрылуы, инновациялық- өндірістік факторлары негізінде экономикалық өсу қарқынына көшу жүйесінің логикасымен сәйкес құрылған. Мұнда тақырыптық монографиялар берілген, ғылыми жүйедегі әр жылдарда жарық көрген жарияланымдар, баяндамалар, мақалалар жүйеленген және еуразиялық интеграция үрдісіне қатысты іргелі ғылыми зерттеу нәтижелері қарастырылған. Онда жаһандану және геосаяси қозғалыс жағдайында тәуелсіз Қазақстан Республикасының экономикасына ыңғайландырылған, қазіргі таңда үкіметтік бағдарламалар мен ұлттық және аймақтық маңызы бар басқа да құжаттарда қамтылған неоклассикалық доктринердің императивтері, метафизикалық табиғаты және ғылыми негіздері көрсетілген.

Таңдамалы шығармалар жинағының алғашқы төрт томы үшін 2002 жылы ҚР Білім және ғылым министрлігі академик С.С.Сатыбалдинге Ш.Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауераты атаған берді.

Шетелдік тәуелсіз сарапшылар мен берушілердің бағасы бойынша, қазақстандық ғалымның бұл еңбегі әлемдік экономика ғылымындағы тосын құбылыс: онда тұңғыш рет азияттық «экономикалық ғажайыпқа» кешенді талдау жасалады, сонымен қатар, үшінші әлемдегі мемлекеттердің жаңа бағыттары, оларға төніп тұрған ғаламдық қаржы дағдарысы туралы болжамдар беріліп, Қазақстанның әдемдік экономикадағы рөлінің күшеюі жөнінде ойлар ұсынылған.

С.С.Сатыбалдин нарықты, әлеуметтік-бағдарлы экономиканың тұжырымдамалық бағыттарының философиялық негіздерін және ескірген жүйенің конвергенциялық және постиндустриалдық әлеуметтік доктриналарын алмастыруға келген қоғамдық ғылымдардың дамуының жаңа бағыттарын негіздеді.

Академик С.С.Сатыбалдин Қазақстан Республикасының нарықтық экономикаға өтуінің республикалық және аймақтық бағдарламалық құрастыруда ылғи да белсенді араласып келеді. Олардың ішінде Алматы, Жезқазған, Қостанай қалаларының, Қызылорда, Батыс Қазақстан және Қостанай облыстарының және Қостанай облысы Әуликөл ауданының бағдарламалары бар.

Академик С.С.Сатыбалдин кедей және дамушы елдерге (Қырғызстан, Өзбекстан, Түрікменстан, Тәжікстан) техникалық көмек аясындағы халықаралық ұйымдармен қаржыланған халықаралық білім беру бағдарламаларының дамуына қомақты үлес қосты.

Ол Қазақстан экономикасының әр кезеңдегі даму барысында экономика ғылымын жаңа бағытта теория және тәжірибелік тұрғыда жоғары деңгейлі республикамыз бен одан тыс жерлерде де танымал ірі ғалым болып табылады.

2004 жылы Кембридж университетінің Библиографиялық орталығы С.Сатыбалдинге «ХХ ғасырдың ұлы ойшылы» деген атақ берді. Күміс алқа тақты, оған қоса Азия бойынша бас директордың орынбасары қоғамдық қызметіне тағайындады.

2006 жылы АҚШ мәдениет және білім беру қызметкерлері мен Америка библиографиялық институтының бірлескен мәжілісінде қабылданған шешімі бойынша қазақстандық ғалым әлемде гармонияны жақтауға бағытталған халықаралық көлемдегі экономикалық мәселелерді шешкені үшін «Бейбітшілік үшін Халықаралық сыйлығының» Құрметті Дипломына ие болды.

2007 жылы оған Алтын медаль мен Америка библиографиялық институтының Дипломы берілді. Сол 2007 жылы қазақстан Республикасы ғалымдар Одағының Алтын медалін алды.

2008-2016 жылдары С.Сатыбалдин «Астанаға 10 жыл» мерекелік медалі, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай Мемлекеттік университетінің «А.Байтұрсынов атындағы Алтын медалі», «Қазақстан Республикасы білім беру саласының құрметті азаматы» атағы, ТМД «Содружество» Бухгалтерлер-аудиторлар ассоциясының (Ресей, Москва) «Бухгалтердің алтын жұлдызы» медалі, «ҚР ЖОО үздік оқытушысы» гранты, Кембридж университетінің халықаралық Библиографиялық орталығының Ерекше Айырмашылық Орденінің толық мүшесі ретінде сайлануы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ әл-Фараби Күміс медалі, ҚР Білім мен ғылым министрлігі – «Қазақстан Республикасының ғылымын дамытуға сіңірген еңбегі үшін» медалі, Қазақстан Республикасы Президентінің Алғысы, Сағадат Нұрмағамбетов атындағы «Сағадат сардар» атағы, «ҚР Конституциясына 20 жыл» төс белгісімен марапатталды. 2014 жылдың қорытындысында ол елімізде «Алтын Адам» деп аталды.

Сағындық Сатыбадыұлының өзінің шығармашылық қызметіне жоғары талап қойып отыруы, білгірлігі мен еңбексүйгіштігі оны осындай шоқтығы биік табыстарға жеткізді.

С.С.Сатыбалдиннің негізгі қызметіне қоса, қоғамдық жұмыстары да жетіп артылады. Ол бұрын да, қазір де уақыт тауып, осындай шаруаларды белсене атқарып келеді. Атқара да бермек. Еткен еңбек, төккен тер бос кетпей орынды бағаланып отырса, оның өзі қамшының сабындай қысқа ғұмырда адам басына қонған бақыт екені де анық. Ғалымның өмірінде ондай бақытты сәттер аз емес. Сағындық Сатыбалдыұлы – Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының толық мүшесі, Д.Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік техникалық университетінің, Яссауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университетінің, Қазақстан Тұтынушылар одағы Қарағанды экономика университетінің, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университетінің, академик М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университетінің, М.Өтемісов атындағы батыс Қазақстан мемлекеттік университетінің, Еуразиялық Астана экономистер Клубының құрметті профессоры, Қазақстан Республикасы Әлеуметтік ғылымдар академиясының, АҚШ-тың Нью-Йорк қаласындағы Халықаралық Ақпарат академиясының, Халықаралық Еуразия экономика академиясының академигі, Еуропа, Азия елдері және АҚШ-тың халықаралық ғылыми орталықтары сертификаттарының иегері.

Академик С.С.Сатыбалдиннің ғылыми-ұйымдастырушылық қызметі де сан салалы. Ол жоғары мектепті басқаруды ұйымдастырудан посткеңестік аймақта теңдесі жоқ жаңашыл және алдыңғы қатарлы технологияларды, білім беру гранттары, авторлық жобалар, ТМД елдерінің профессорлық-оқытушылық құрамының жаздық курстары, мемлекеттік қызметкерлердің, басқару аппараты қызметкерлерінің, ҚР Парламент депутаттарының, ірі ұлттық компаниялардың, банктер мен басқа да ірі мемлекеттік және жекеменшік ұйымдарының басқарушыларының мемлекеттік экономикалық және басқарушылық кадрлардың қарқынды өзгеріп отырған нарықтық жағдайларға үйрену мектебінде дәрежесін көтеру тәжірибесін қолдануда алдыңғы қатарда тұр.

С.С.Сатыбалдин жоғары білікті экономика кадрларын даярлауға үлес қосып келеді. Өзінің ұстаздық қызметін ҚазМУ –дың экономика факультетінде ассистент дәрежесінен бастап, ол еліміздің жоғары оқу орындарындағы барлық лауазымды қызметтерді атқарды: аға оқытушы, доцент, профессор, кафедра меңгерушісі, декан, проректор, ректор сияқты барлық сатылардан өтті.

Сонымен бірге, С.С.Сатыбалдин әр жылдары Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының жүйесінде өндіргіш күштерді зерттеу жөніндегі Кеңес төрағасының орынбасары, директордың экономика жөніндегі орынбасары, Жоғары білікті мамандар дайындайтын Орталықтың директоры, ҚР ҰҒА қоғамдық ғылымдар бөлімінің академик-хатшысы болды.

Академик С.С.Сатыбалдин – Қырғыз Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының экономика зерттеу институтының және халықаралық Қазақстан Тұтынушылар одағы Қарағанды экономика университетінің докторлық диссертацияларды қорғау ғылыми кеңесінің мүшесі болды.

Әр жылдары ол Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Қазақстан менеджмент, экономика және болжау институтында атқарушы директордың орынбасары, атқарушы директор, ҚМЭБИ президентінің кеңесшісі қызметтерін, Қазақ-Британ техникалық университетінің директоры, сол университет ректорының кеңесшісі қызметтерін атқарды. Бұл оқу орны Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың тікелей қолдауымен құрылған еді. Мақсаты – жаңа экономикалық саясатты толық меңгерген кадр дайындау болатын. Заман талабына сай ТМД елдерінде алғаш шаңырақ көтерген бұл жоғары оқу орнына өз мемлекетімізбен қатар, Еуразиялық одақ, АҚШ, Англия, Германия, Сорос қоры қолдап, демеушілік көрсетіп келеді.

Соңғы жылдары Қазақ ұлттық университетінің экономиканы зерттеу институтының кеңесші профессоры қызметін атқарып жүр.

С.С. Сатыбалдин жұмыс барысында өзін жоғары білікті педагог-әдіскер және ғылыми-зерттеушілік, тәрбиелік және оқыту жұмыстарын ірі ұйымдастырушы ретінде көрсетті. Ол экономика ғылымының теориясын өндірістік тәжірибелермен шебер ұштастырып, оқудың қазіргі заманғы технологияларын қолдана отырып дәріс оқиды. С.Сатыбалдин оқу процесінің кредиттік білім беру жүйесіне өтуіне өз үлесін қосуда. Университеттің оқу-әдістемелік және ғылыми-зерттеу кеңестерінің жұмыстарына белсенді араласады. Оның ұсынысымен және тікелей қатысуымен білім беру бағдарламалары халықаралық беделге ие болды, бұл бағдарламалар халықаралық қорлар мен шетелдік ұйымдардың (Еуропалық Одақ, Британ кеңесі, ТАСИС, ЮСАИД, ЮНЕСКО және т.б.) бірлесуімен немесе техникалық қолдануымен жүзеге асуда.

Міне, ірі ғалым, көрнекті қоғам қайраткері, ілуде сирек кездесетін жарқын тұлға, абыз академик С.С.Сатыбалдиннің өмір жолы мен шығармашылығы осындай бай және мазмұнды. Оның өмір жолы – ылғи ізденіс жолы болды деуге болады. Ол өзінің оған берген мол дарынын, қажыр-қайратын, жігері мен бар ниетін өзі қалаған өз өмір жолында жанқиярлықпен аянбай жұмсап келе жатқан ары таза азамат.

Бұл күнде сексенге толып, марқайған шағында қазақ елі экономикасының өркендей өсуіне еңбек сіңіріп келе жатқан, өз жолдастары мен төңірегіне сәуле шашып тұратындай ақ жарқын, ақ көңіл, абыз, ғұлама Сағындық Сатыбалдыұлының өмірі қай жағынан болса да өнегелі.

Раушанбек Әбсаттаров,
ҚР ҰҒА-ның корреспондент-мүшесі,
философия ғылымдарының докторы, профессор,
Әміржан Шалтықов,
саяси ғылымдарының докторы, профессор

Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті

ХАБАРШЫ

«Әлеуметтік және саяси ғылымдар»
сериясы
№2(58), 2017

2001 ж. бастап шығады.
Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір

Бас редактор:

ҚР ҰҒА корр. - мүшесі, филос.ғ.д., проф.
Р.Б. ӘБСАТТАРОВ

Бас редактордың орынбасары:
Г.О. Насимова – с.ғ.д., проф.

Редакция алқасы:

З.К. Шаукенова – э.ғ.д., проф.,

Г.С. Абдираймова – э.ғ.д., проф.,

З.Ж. Жаназарова – э.ғ.д., проф.,

Лим Че Ван – PhD докторы, проф.
(Корея),

Н.П. Нарбут – э.ғ.д., проф. (Ресей),

И.А. Рау – филос.ғ.д., проф. (Германия),

Т.Ж. Қалдыбаева – э.ғ.д., проф.,

С.В. Решетников – с.ғ.д., проф.

(Белоруссия),

Лоранс Тен – PhD докторы, проф.

(Франция),

А.И. Шалтыков – с.ғ.д., проф.,

Н.Б. Сейсен – с.ғ.к., доцент

Е.А. Харьковщенко – филос.ғ.д., проф.
(Украина)

Н.П. Медведев – с.ғ.д., проф. (Ресей),

А.Ж. Мұқажанова – с.ғ.д., доцент

Ж.А. Нұрбекова – э.ғ.д., доцент

(жауапты хатшы)

© Абай атындағы

Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті, 2017

Қазақстан Республикасының мәдениет
және ақпарат министрлігінде 2009 жылы
мамырдың 8-де тіркелген №10107-Ж

Басуға 31.04.2017 қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 21.25 е.б.т.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 147.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

М А З М Ұ Н Ы С О Д Е Р Ж А Н И Е

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ

Абсаттаров Р.Б. Comparative political method: the Nature and types.....	3
Қыдырбекулы Д.Б. Некоторые вопросы об историческом пути казахского народа к независимости в 18-19 веках.....	8
Altayev Zh., Suleimenov P. Socio – political views of Abu Nasr al-Farabi.....	15
Seisen N. Modernization and values: national questions.....	21
Абсаттаров Г.Р. Управление процессом воспитания правовой культуры людей в политическом пространстве.....	26
Rakhimova G.D. The Basic principles of implementation of Etnopolicy in the USA and EU countries.....	33
Сейсен Н.Б. Саясатты жаңғырту процесі кезіндегі халықтардың саяси-әлеуметтік бірігуі.....	37
ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ	
Nurbekova Zh.A. Ospanova A.N. Cooperation between Kazakhstan and the USA in the field of education and science.....	42
Жаназарова З.Ж., Сатыбаева А.У., Калдина С.С. Денелік мүмкіндіктері шектеулі тұлғаларды теориялық зерттеу мен олардың қазақстандағы жұмыспен қамтылуы.....	48
Azamatova A.B., Balpanova N.A. "Kazakhstan's cyber shield" - a priority vector of implementation of the national security of the Republic of Kazakhstan.....	53
Кенжебаева З.С. Қазақстан Республикасында еңбек өнімділігін арттыру жолдары.....	56
Beimbetova A.E. Factors influencing on formation and development market of tourist services.....	60
Momykulova Sh.O. The problems of the socio-	

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Ұлағат» баспасы
Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК

**Серия «Социологические и политические науки»
 № 2(58), 2017**

Выходит с 2001 года.
 Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор:
член-корр. НАН РК, д.филос.н., проф.
Р.Б. АБСАТТАРОВ

Зам. главного редактора:
Г.О. Насимова – д.полит.н., проф.

Редакционная коллегия:

З.К. Шаукенова – д.с.н., проф.,
Г.С. Абдираймова – д.с.н., проф.,
З.Ж. Жаназарова – д.с.н., проф.,
Лим Че Ван – д. PhD, проф.
(Южная Корея),

Н.П. Нарбут – д.с.н., проф. (Россия),
И.А. Рау – д.филос.н., проф. (Германия),
Т.Ж. Калдыбаева – д.с.н., проф.,
С.В. Решетников – д.п.н., проф.

(Белоруссия),

Лоранс Тен – д. PhD, проф. (Франция),
А.И. Шалтыков – д.полит.н., проф.,
Н.Б. Сейсен – к.полит.н., доцент,
Е.А. Харьковщенко – д.филос.н., проф.
(Украина),

Н.П. Медведев – д.полит.н., проф.,
(Россия),

А.Ж. Мукажанова – д.полит.н., доцент,
Ж.А. Нурбекова – д.с.н., доцент
(ответ. секретарь)

© **Казахский национальный педагогический университет имени Абая, 2017**

Зарегистрировано
 в Министерстве культуры и информации
 Республики Казахстан
 8 мая 2009 г. №10107-Ж

Подписано в печать 31.07.2017.
 Формат 60x84 1/8. Объем 21,25 уч.-изд.л.
 Тираж 300 экз. Заказ 147.

050010, г. Алматы,
 пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

economic development of light industry in Kazakhstan.....	64
Shedenova N.U., Nogaibayev Y.O. Conceptual approaches to the study of the relationship between labor migration and social inequality.....	71
Мадалиева Ж.Қ. Білім беру философиясының мәні мен мазмұны.....	75
Джанкадыров С.С. Патриоттық тәрбие мәселесі туралы.....	80

**ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ
 СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ**

Абсаттаров Р.Б. Рау И.А. Ф.Ницше о национальном вопросе.....	85
Абсаттаров Р.Б. Рау И.А. Интеллект, память тела и его «разумность». К проблеме «Человек».....	95

**ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ
 ТРИБУНА ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ**

Ожукеева Т.О., Ботбаев А.Н. Развитие инновационной деятельности в Кыргызской Республике.....	103
---	-----

**ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ
 ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ**

Tauenov K.E., Zhumagulov M.O. <i>Modernization and national interests of Kazakhstan in foreign policy: statement of problems</i>	107
Адилова Л.Г. Особенности становления социальной политики в Казахстане.....	112
Berkinbayeva G.O. Isaeva Zh. I. Alimbayev A.A. <i>Techniques Aimed At The Development Of Dialogical Speech</i>	117
Дуйсенбайқызы А. Қазақ жүздерінің қалыптасуының кейбір мәселелері.....	121

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального
педагогического
университета имени Абая
Kazakh national
pedagogical university after Abai

BULLETIN

Series of
«Sociological and Political sciences»
№ 2(58), 2017

Periodicity – 4 numbers in a year
Publishing from 2001

Editor-in-Chief:
member-correspondent of NSA
of RK, doctor of philosophical science, professor
R.B. ABSATTAROV

Deputy Editor:
G.O. Nasimova – doctor of political science, professor

Editorial Board:
Z.K. Shaukenova – doctor of sociological science,
professor,
G.S. Abdiraimova – doctor of sociological science,
professor,
Z.Zh. Zhanazarova – doctor of sociological science,
professor,
T.Zh. Kaldybaeva – doctor of sociological science,
professor,
A.I. Shaltykov – doctor of political science, professor,
N.B. Seisen – candidate of political sciences, associate
professor,
Lim Chae Wan – doctor of political science, professor
(South Korea),
N.P. Narbut – doctor of sociological science,
professor (Russia),
I.A. Rau – doctor of philosophical science, professor
(Germany),
S.V. Reshetnikov – doctor of political science,
professor (Belarus),
Lourans Ten – doctor of sociological science,
professor (France),
Kharkovshchenko Ye.A. – doctor
of philosophical science, professor (Ukraine),
Medvedev N.P. – doctor of political science,
professor, (Russia),
Mukazhanova A.Zh. – doctor of political science,
associate professor,
Nurbekova Zh.A. – doctor of sociological science,
associate professor
(executive secretary)

©Kazakh National Pedagogical University after
Abai, 2017

The journal is registered by the
Ministry of Culture and Information RK
8 May 2009. N10107 – Ж

Signed to print 31.07.2017 Format 60x84 1/8.
Volume 21.25 – ubl.literature. Edition 300 num.
Order 147.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ

- Құсайынов Ө., Сүлейменов П.М.** Имандылық,
адамгершілік, ислам философиясының негізі..... 125
- Нурбекова Ж.А., Байбулекова Л.А.,
Примжарова К.К.** Мониторинг и анализ рынка
корпоративных облигаций Республики Казахстан:
социологический анализ..... 130
- Seisen N.** Peculiarities of political modernization in the
Republic of Kazakhstan: national and general
aspects..... 135
- Абсаттаров Г.Р.** Управление процессом
самовоспитания правовой культуры студенческой
молодежи: политологические аспекты..... 139

**МЕРЕЙ ТОЙ
ЮБИЛЕЙ**

- Абсаттаров Р.Б. Шалтыков Ә.** Ғұлама
академик..... 144
- Ыбырайым Б.** Ғалым және заман..... 156
- Каймулдинова К.Д.** Академик Ә.С. Бейсенованың
ғылыми-педагогикалық қызметінің негізгі
бағыттары..... 159
- Әбсаттаров Р.Б., Шалтыков Ә.** Абыз
академик..... 164

Publishing house «Ulagat»
Kazakh National Pedagogical University after Abai

